

Міжнародний гуманітарний університет

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ЗБІРНИК

Видається з 2004 року

Випуск 38

Статті учасників
IX Всеукраїнської мультидисциплінарної конференції

«Чорноморські наукові студії»

12 травня 2023 року

**Відповідальний редактор випуску – ректор Міжнародного гуманітарного університету,
доктор юрид. наук, професор К.В. Громовенко**

Виданичий дім
«Гельветика»
2023

Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету : [збірник]. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2023. – Вип. 38. – 202 с.

Викладено результати досліджень науково-педагогічних працівників у галузях права, медицини та фармації, лінгвістики та перекладу, економіки, менеджменту, філософії, мистецтвознавства, історії, політології, психології, дизайну.

Збірник зібраний та підготовлений до друку відділом аспірантури і науки Міжнародного гуманітарного університету і розрахований на наукових та науково-педагогічних працівників, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів.

**Друкується відповідно до рішення
Вченої ради Міжнародного гуманітарного університету
(Протокол № 6 від 4 квітня 2023 року)**

Редакційна рада:

С.В. Ківалов, академік Національної академії правових наук України, д-р юрид. наук, професор, голова Ради; К.В. Громовенко, д-р. юрид. наук, професор, заступник голови Ради; В.О. Лефтеров, д-р психол. наук, професор, перший проректор Міжнародного гуманітарного університету, Л.А. Ковалевська, д-р мед. наук, професор, проректор з науково-медичної роботи Міжнародного гуманітарного університету, Ю.Г. Чумакова, д-р мед. наук, професор, М.І. Зубов, д-р філол. наук, професор.

Редакційні колеги за напрямками:

Юридичні науки

Т.С. Ківалова, д-р юрид. наук, професор; О.О. Подобний, д-р юрид. наук, професор; Д.Г. Манько, д-р юрид. наук, доцент; Л.В. Діденко, д-р юрид. наук, професор, Я.О. Тицька, канд. юрид. наук, доцент.

Філологічні науки

Н.В. Бардіна, д-р філол. наук, професор; В.Я. Мізещька, д-р філол. наук, професор; Н.М. Шкворченко, канд. філол. наук, доцент; Г.М. Ерліхман, канд. філол. наук, доцент.

Економіка і менеджмент

Т.В. Деркач, д-р екон. наук, доцент; О.В. Дишкантюк, канд. екон. наук, доцент; Л.М. Потьомкін, д-р екон. наук, професор; К.С. Нестерова, канд. екон. наук, доцент.

Філософія та соціально-гуманітарні науки

Л.К. Велітченко, д-р психол. наук, професор, М.Й. Казанжи, д-р психол. наук, професор; Т.О. Крижановська, канд. філос. наук; Т.Б. Бедан, канд. психол. наук; В.Г. Пищемуха, канд. істор. наук, доцент.

Мистецтво і дизайн

Т.І. Уварова, канд. мистецтва, доцент; Т.М. Каплун, канд. мистецтва, доцент; Я.В. Лупій, нар. артист України, професор; О.В. Токарев, засл. діяч мист. України, професор; Н.В. Кравець, декан факультету мистецтва та дизайну.

Медичні науки

Т.П. Терешина, д-р мед. наук, професор; Л.Д. Чулак, д-р мед. наук, професор; О.О. Тарабрін, д-р мед. наук, професор; В.Н. Кукушкін, канд. мед. наук, доцент; В.О. Малиновский, канд. мед. наук, доцент.

Інформаційні технології

І.В. Стрелковська, д-р техн. наук, професор, декан факультету кібербезпеки, програмної інженерії та комп'ютерних наук; Т.І. Григор'єва, канд. техн. наук, доцент; І.М. Соловська, канд. техн. наук, доцент; В.І. Гура, канд. техн. наук.

Збірник включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International

**Статті друкуються мовою оригіналу за авторською редакцією
Відповідальність за достовірність матеріалів несуть автори публікацій**

Відповідальний секретар – начальник відділу аспірантури та науково-дослідної роботи
Міжнародного гуманітарного університету

Стеценко-Баранова Ольга Іванівна

Адреса редакції: вул. Фонтанська дорога, 33, м. Одеса, Україна
e-mail: scientificnotes@mgu.od.ua

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ
КВ № 8958 від 13 липня 2004 року*

ВСТУПНЕ СЛОВО

О. І. Стеценко-Баранова

*начальник відділу аспірантури та науково-дослідної роботи
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна*

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ІНФОРМАЦІЙНА ПІДТРИМКА ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ СТУПЕНЯ ДОКТОРА ФІЛОСОФІЇ У МІЖНАРОДНОМУ ГУМАНІТАРНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ЗА ДОПОМОГОЮ ПОСТІЙНО-ДІЮЧОГО СЕМІНАРУ

***Анотація.** У статті розглянуто деякі питання організації і проведення відділом аспірантури та науково-дослідної роботи Міжнародного гуманітарного університету постійно-діючого семінару (ПДС) здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії; наведено приклади ПДС з різних освітньо-наукових програм; розкрито зміст діяльності ПДС як ефективного механізму здійснення організаційно-інформаційної та консультативної підтримки аспірантів з різних освітньо-наукових програм та створення якісної системи підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії до організації та проведення власного наукового дослідження.*

***Ключові слова:** здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії, освітньо-наукова програма, постійно діючий семінар, індивідуальний науковий план роботи аспіранта, вибіркові дисципліни, презентація освітньо-наукової програми.*

Підготовка здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії в аспірантурі здійснюється за освітньо-науковою програмою та навчальним планом, що затверджуються вченою радою вищого навчального закладу (наукової установи) для кожної спеціальності. Протягом строку навчання в аспірантурі аспірант зобов'язаний виконати всі вимоги освітньо-наукової програми, зокрема, здобути теоретичні знання, уміння, навички та інші компетентності, достатні для продукування нових ідей, розв'язання комплексних проблем у галузі професійної та/або дослідницько-інноваційної діяльності, оволодіти методологією наукової та педагогічної діяльності, а також провести власне наукове дослідження, результати якого мають наукову новизну, теоретичне та/або практичне значення, та захистити дисертацію [1].

У Міжнародному гуманітарному університеті підготовка здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії спрямована на виконання основного завдання – підготовку висококваліфікованих майбутніх науковців з урахуванням сучасних вимог до освіти та науки та здійснюється за освітньо-науковими програмами і навчальними планами за широким діапазоном спеціальностей, а саме: 081-Право, 293-Міжнародне право, 073-Менеджмент, 221-Стоматологія, 053-Психологія, 035-Філологія, 034- Культурологія.

Політика Міжнародного гуманітарного університету щодо забезпечення якості освіти спрямована на розвиток культури якості, яка включає пошук шляхів удосконалення якості та відображає взаємозв'язок між науковими дослідженнями, з одного боку, та навчанням і викладанням, з іншого, а також враховує національний контекст, у якому працює заклад, інституційний контекст і стратегічний підхід закладу. Внутрішня система забезпечення якості освіти передбачає здійснення таких процедур і заходів: розроблення і затвердження освітніх програм відповідно до Стандартів вищої освіти, певного рівня Національної рамки кваліфікації вищої освіти, а також й рамки кваліфікацій Європейського простору вищої освіти; постійний моніторинг і періодичний перегляд освітніх програм, їх модернізація та аналіз на відповідність вимогам студентів та ринку праці; впровадження студенто-центрованого навчання, викладання та оцінювання; підвищення якості контингенту здобувачів вищої освіти; забезпечення необхідних ресурсів для організації освітнього процесу, у тому числі самостійної роботи здобувачів вищої освіти зовнішньою освітньою програмою; організація інформаційного менеджменту, у тому числі збір, аналіз і використання відповідної інформації для ефективного управління освітнім процесом; запровадження системи опитування як інструменту для зворотного зв'язку з внутрішніми та зовнішніми стейкхолдерами; забезпечення; забезпечення публічності інформації про діяльність МГУ; здійснення самооцінки якості освіти й освітньої діяльності як основи для зовнішнього забезпечення якості; створення ефективної системи та механізмів забезпечення академічної доброчесності, запобігання та виявлення академічного плагіату в наукових працях науково-педагогічних працівників, педагогічних та інших працівників МГУ та здобувачів вищої освіти [2].

Підготовка здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії у Міжнародному гуманітарному університеті щорічно відбувається за різними освітньо-науковими програмами, але всі вони мають відповідати вимогам Стандарту вищої освіти щодо переліку компетентностей, які отримують здобувачі, обсягу кредитів ЄКТС, необхідних для здобуття відповідного ступеня вищої освіти, системі оцінювання, формами атестації тощо. Освітньо-наукова програма з кожної спеціальності є основою для формування навчальних планів з кожної спеціальності, тому що визначає зміст навчання та регламентує організацію освітнього процесу. Навчальний план кожної освітньо-наукової програми визначає графік навчального процесу; перелік і обсяг обов'язкових та вибіркових навчальних дисциплін; проходження практики та інших видів навчальної роботи у кредитах ЄКТС; послідовність, види навчальних занять та їх обсяг; форми підсумкового контролю. На підставі навчального плану складається робочий план для кожного курсу певної форми навчання.

Освітньо-наукова програма та навчальний план з кожної спеціальності є джерелом формування для індивідуального навчального та індивідуального плану наукової роботи плану аспіранта, які погоджуються з науковим керівником та затверджуються Вченою радою Університету протягом двох місяців з дня зарахування особи до аспірантури.

Індивідуальний навчальний план аспіранта повинен містити перелік дисциплін за вибором аспіранта в обсязі, що становить не менш як 25 відсотків загальної кількості кредитів ЄКТС. При цьому аспіранти мають право вибирати навчальні дисципліни, що пропонуються для інших рівнів вищої освіти і які пов'язані з тематикою дисертаційного дослідження, за погодженням із своїм науковим керівником та керівником відповідного факультету чи іншого структурного підрозділу Університету [3].

Після прийняття рішення приймальної комісії про зарахування вступника до аспірантури видається наказ ректора Університету, у якому одночасно з його зарахуванням призначається науковий керівник з числа наукових або науково-педагогічних працівників з науковим ступенем.

Загальним Планом науково-дослідної роботи Міжнародного гуманітарного університету затверджено щорічне проведення начальником відділу аспірантури та науково-дослідної роботи постійно-діючого семінару для здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії 1–4 курсів з проблеми: «Новітні підходи до організації самостійної роботи аспірантів під час написання дисертаційного дослідження». Проведення постійно-діючого семінару завжди проводиться з використанням інтерактивних вправ («Знайомство», «Очікування», підведення підсумків семінару «Для мене сьогодні важливим було», тощо).

Стало доброю традицією Міжнародного гуманітарного університету, одразу після зарахування до аспірантури Здобувачів 1 курсу, залучати їх до участі у постійно-діючому семінарі з проблеми: «Загальні підходи та окремі рекомендації щодо складання Індивідуального плану роботи аспіранта». В рамках цього семінару відбувається посвята в аспіранти 1 курсу, вручення від Президента та Ректора університету Пам'ятних папок аспіранта з індивідуальним навчальним та науковим планом роботи аспіранта, заліковою книжкою. Вже на першому засіданні постійно-діючого семінару в аспірантів 1 курсу закладаються необхідні для подальшого навчання аспірантів знання та вміння щодо планування роботи під час заповнення Індивідуального навчального та Індивідуального наукового планів роботи аспіранта. Індивідуальний план роботи аспіранта складається з: Індивідуального навчального плану роботи та Індивідуального плану наукового роботи аспіранта.

План проведення постійно-діючого семінару для здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії 1 курсу з проблеми: «Загальні підходи та окремі рекомендації щодо складання Індивідуального плану роботи аспіранта»

№ п/п	Зміст роботи	Час роботи	Обладнання	Виконавець
1.	Реєстрація аспірантів – учасників семінару.	11.00–12.00	Журнал обліку аспірантів	Начальник відділу аспірантури Стеценко-Баранова О.І.
2.	Вітальне слово. Оголошення Наказу про зарахування аспірантів 2022 року.	12.00–12.15	Наказ № 1505 від 14.09.22 про зарахування аспірантів	Ректор університету, д.ю.н., професор Громошенко К.В.
3.	Вітальне слово. Вручення Пам'ятних папок аспіранта 2022 року	12.15–12.30	Пам'ятні папки аспіранта 2022 року	Перший проректор університету, д.психол.н., професор Лефтеров В.О.
4.	«Знайомство»: – Об'єднання в пари; – Представлення один одного	12.30–12.50	Комунікативна вправа: «Знайомство».	Начальник відділу аспірантури Стеценко-Баранова О.І.

5.	«Очікування» від роботи семінару: – «Від сьогоднішнього семінару я очікую...»	12.50–13.00	Комунікативна вправа: «Очікування».	Начальник відділу аспірантури Стеценко-Баранова О.І.
6.	Формування в аспірантів навичок та вмій планування самостійної роботи щодо заповнення Індивідуального навчального та Індивідуального наукового планів роботи аспіранта.	13.00–13.30	Навчальна вправа: «Робота в малих групах»	Начальник відділу аспірантури Стеценко-Баранова О.І. Гаранти освітніх програм
7.	Процедура закріплення теми дисертаційного дослідження аспіранта: 1. Вибір теми Д/Д. 2. Обґрунтування теми Д/Д. 2. Погодження теми з науковим керівником. 3. Обговорення та схвалення теми дисертаційного дослідження на кафедрі. 4. Затвердження теми дисертаційного дослідження на Вченій раді університету.	13.30–14.30	<u>29 аспірантів 1 курсу</u> <u>Спеціальності:</u> <i>081-Право</i> <i>293-Міжнародне право</i> <i>221-Стоматологія</i> <i>073-Менеджмент</i> <i>053-Психологія</i>	Начальник відділу аспірантури Стеценко-Баранова О.І. <u>Гаранти освітніх програм та члени проектних груп:</u> д.ю.н., доц. Манько Д.Г. д.ю.н., професор Андрейченко С.С. д.мед.н., професор Чумакова Ю.Г. к.тех.н., доцент Дишкантюк О.В. к.псих.н., доц. Бедан В.Б.
8.	Підведення підсумків семінару. «Для мене сьогодні важливим було...»	14.30–15.00	Комунікативна вправа «Підсумки»	Начальник відділу аспірантури Стеценко-Баранова О.І.

Орієнтація освітньої-наукової програми зі спеціальності 221-Стоматологія націлена на підготовку Фундаментальних та прикладних наукових досліджень, спрямованих на покращення первинної та вторинної профілактики стоматологічних захворювань, розробку інноваційних технологій їх діагностики та лікування.

**План проведення постійно-діючого семінару для здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії 1 курсу з проблеми:
«Презентація освітньо-наукової програми спеціальності 221-Стоматологія»**

№ п/п	Зміст роботи	Час роботи	Обладнання	Виконавець
1.	Реєстрація аспірантів – учасників постійно-діючого семінару.	11.00–12.00	<u>Журнал</u> обліку аспірантів	Начальник відділу аспірантури Стеценко-Баранова О.І.
2.	«Очікування» від роботи семінару: «Від сьогоднішнього семінару я очікую...»	12.15–12.30	Комунікативна вправа «Очікування».	Начальник відділу аспірантури Стеценко-Баранова О.І.
3.	Ознайомлення з освітньо-науковою програмою (ОНП) Стоматологія: – структура, – навчальний план; – дисциплін; – кредити; – компетентності; – система оцінювання.	12.30–13.30	Освітньо-наукова програма зі спеціальності Стоматологія	<u>Гарант ОНП Стоматологія:</u> д.мед. н, професор Чумакова Ю.Г
4.	НД тема кафедри Загальної стоматології: « Обґрунтування методів діагностики, профілактики та комплексного лікування уражень твердих і м'яких тканин ротової порожнини в осіб різного віку». – реалізація ІНДИВІДУАЛЬНОГО НАУКОВОГО ПЛАНУ АСПІРАНТА в рамках НД Теми кафедри; – наукові школи; – наукові керівники; – залучення аспірантів до виконання НДР кафедри.	13.30–14.30	<u>План</u> науково-дослідної роботи кафедри	<u>Завідувач кафедри:</u> д.мед н, професор Чулак Л.Д. <u>Керівники наукових шкіл:</u> д.мед н, професор Чумакова Ю.Г. д.мед н, професор Терешина Т.П. д.мед н, професор Шутурминський В.Г.
5.	Ознайомлення з переліком вибіркового компонентів освітньо-наукових програм підготовки докторів філософії у 2022–2023 н. р.	14.30–14.45	<u>Перелік</u> вибіркового дисциплін 2022–23 н. р.	Начальник відділу аспірантури Стеценко-Баранова О.І.

6.	Презентація вибіркової дисципліни: 1. Етичні проблеми в медицині. 2. Медична статистика. 3. Математичне моделювання в медицині та біології. 4. Матеріалознавство у стоматології.	14.45–15.30		Викладачі вибіркової дисципліни: д.мед н, професор Терешина Т.П. д.тех. н, професор Задорожний В.Г. д.мед н, професор Шутурмінський В.Г.
7.	Підведення підсумків семінару. «Для мене сьогодні важливим було...»	15.30–15.45	Комунікативна вправа «Підсумки»	Начальник відділу аспірантури Стеценко-Баранова О.І.

Освітньо-наукова програма зі спеціальності 081-Право фокусується на здатності здійснювати дослідницьку, викладацьку та практичну діяльність; здійснювати наукові розробки у правовій сфері; проведення занять з юридичних дисциплін; здійсненні юридичної практичної діяльності; оволодінні мистецтвом створення правових актів [4].

**План проведення постійно-діючого семінару для здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії 1 курсу з проблеми:
«Презентація освітньо-наукової програми спеціальності 081-Право»**

№ п/п	Зміст роботи	Час роботи	Обладнання	Виконавець
1	Реєстрація аспірантів – учасників постійно-діючого семінару.	11.00–12.00	Журнал обліку аспірантів	Начальник відділу аспірантури Стеценко-Баранова О.І.
2	«Очікування» від роботи семінару: «Від сьогоднішнього семінару я очікую...»	12.15–12.30	Комунікативна вправа «Очікування»	Начальник відділу аспірантури Стеценко-Баранова О.І.
3.	Ознайомлення з освітньо-науковою програмою (ОНП) Право: – структура, – кредити;- дисципліни; – навчальний план; – компетентності; – система оцінювання.	12.30–13.45	Освітньо-наукова програма зі спеціальності Право	Гарант ОНП Право: д.ю.н, доцент Манько Д.Г.
4.	НД тема кафедри <u>Державно-правових дисциплін</u> : «Теоретико-правові засади розвитку держави, права та юридичної діяльності в умовах становлення глобального інформаційного суспільства». – реалізація ІНДИВІДУАЛЬНОГО НАУКОВОГО ПЛАНУ АСПІРАНТА в рамках НД теми кафедри; – наукова школа; – наукові керівники; – залучення аспірантів до виконання НДР кафедри.	13.45–14.00	План науково-дослідної роботи кафедри ДПД	Завідувач кафедри ДПД: д.ю.н, доцент Манько Д.Г.
5	НД тема кафедри <u>Кримінального права, процесу та криміналістики</u> : «Правові та криміналістичні проблеми реформування кримінальної юстиції». – реалізація ІНДИВІДУАЛЬНОГО НАУКОВОГО ПЛАНУ АСПІРАНТА в рамках НД теми кафедри; – наукова школа; – наукові керівники; – залучення аспірантів до виконання НДР кафедри.	14.00–14.15	План науково-дослідної роботи кафедри КППК	Завідувач кафедри КППК: д.ю.н, професор Подобний О.О.
6	НД тема кафедри <u>Цивільного та господарського права та процесу</u> : «Приватно-правова сфера України в контексті європейської інтеграції». – реалізація ІНДИВІДУАЛЬНОГО НАУКОВОГО ПЛАНУ АСПІРАНТА в рамках НД теми кафедри; – наукові школи; – наукові керівники; – залучення аспірантів до виконання НДР кафедри.	14.15–14.30	План науково-дослідної роботи кафедри ЦГПД	В.о. завідувача кафедри ЦГПД: д.ю.н, професор Діденко Л.В.

7.	Ознайомлення з переліком вибірових компонентів освітньо-наукових програм підготовки докторів філософії у 2022–2023 н. р.	14.30–14.45	Перелік вибірових дисциплін 2022–23 н. р.	Начальник відділу аспірантури Стеценко-Баранова О.І.
8.	Презентація вибірових дисциплін: 1. Креативність у правоінтерпретаційній діяльності. 2. Юридичні технології у праві: теорія та практика. 3. Оперативно-розшукова політика і практика протидії злочинності. 4. Особливі порядки кримінального провадження в концепції кримінального процесу України. 5. Сучасні проблеми цивілістики та методологія їх дослідження. 6. Актуальні аспекти договірних відносин у сімейному праві.	14.45–15.45	кафедра ДПД кафедра КППК кафедра ЦППП	Викладачі вибірових дисциплін: д.ю.н, доцент Манько Д.Г. д.ю.н, професор Подобний О.О. д.ю.н, професор Діденко Л.В.
9.	Підведення підсумків семінару. «Для мене сьогодні важливим було...»	15.45–16.00	Комунікативні на вправа «Підсумки»	Начальник відділу аспірантури Стеценко-Баранова О.І.

Освітньо-наукова програма зі спеціальності 293-Міжнародне право націлена на формування дослідницьких, науково-педагогічних та прикладних компетенцій, необхідних для здійснення якісної діяльності у сфері міжнародного права. ОНП з Міжнародного права заснована на застосуванні креативних підходів, що ґрунтуються на передових методологіях наукового пізнання і ефективних програмах реалізації юридичних досліджень у сфері сучасного міжнародного права, здійснення педагогічної діяльності.

**План проведення постійно-діючого семінару для здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії 1 курсу з проблеми:
«Презентація освітньо-наукової програми спеціальності 293-Міжнародне право»**

№ п/п	Зміст роботи	Час роботи	Обладнання	Виконавець
1.	Реєстрація аспірантів – учасників постійно-діючого семінару.	11.00–12.00	Журнал обліку аспірантів	Начальник відділу аспірантури Стеценко-Баранова О.І.
2	«Очікування» від роботи семінару: «Від сьогоднішнього семінару я очікую...»	12.15–12.30	Комунікативна вправа «Очікування»	Начальник відділу аспірантури Стеценко-Баранова О.І.
3.	Ознайомлення з освітньо-науковою програмою (ОНП) Міжнародне право: – структура, – кредити;- дисципліни; – навчальний план; – компетентності; – система оцінювання.	12.30–13.45	Освітньо-наукова програма зі спеціальності Міжнародне право	Гарант ОНП Міжнародне право: д.ю.н, професор Андрейченко С.С.
4.	НД тема кафедри Міжнародного права та порівняльного правознавства: «Розвиток міжнародного права в епоху викликів та загроз» – реалізація ІНДИВІДУАЛЬНОГО НАУКОВОГО ПЛАНУ АСПІРАНТА в рамках НД теми кафедри; – наукова школа; – наукові керівники; – залучення аспірантів до виконання НДР кафедри.	13.45–14.00	План науково-дослідної роботи кафедри МППП	Завідувач кафедри МППП: д.ю.н, професор Андрейченко С.С.
5.	Ознайомлення з переліком вибірових компонентів освітньо-наукових програм підготовки докторів філософії у 2022–2023 н. р.	14.30–14.45	Перелік вибірових дисциплін 2022–23 н. р.	Начальник відділу аспірантури Стеценко-Баранова О.І.

6.	Презентація вибіркового дисциплін: 1. Проблеми теорії та практики міжнародного гуманітарного права. 2. Міжнародно-правові заходи забезпечення екологічної політики. 3. Сучасне міжнародне морське право: теорія та практика. 4. Еволюція європейського права прав людини. 5. Міжнародне кримінальне право: сучасна теорія та практика 6. Проблеми теорії і практики міжнародно-правової відповідальності.	14.45–15.45	кафедра МППП	Викладачі вибіркового дисциплін: д.ю.н., професор Андрейченко С.С. к.ю.н., доцент Хендель Н.В.
9.	Підведення підсумків семінару. «Для мене сьогодні важливим було...»	15.45–16.00	Комунікативні на вправа «Підсумки»	Начальник відділу аспірантури Стеценко-Баранова О.І.

Організація та проведення постійно-діючого семінару здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії відділом аспірантури та науково-дослідної роботи у Міжнародному гуманітарному університеті – це ефективний механізм здійснення організаційно-інформаційної та консультативної підтримки аспірантів з різних освітньо-наукових програм. Основним завданням його є створення ефективної системи підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії до організації та проведення власного наукового дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Порядок підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затверджений Постановою Кабінету Міністрів України № 261 від 23 березня 2016 року. Урядовий кур'єр від 27.04.2016 – № 80.
2. Положення про внутрішню систему забезпечення якості освіти у Міжнародному гуманітарному університеті, прийняте Вченою радою університету, протокол № 7 від 27 серпня 2020 року.
3. Положення про підготовку здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії у Міжнародному гуманітарному університеті, прийняте Вченою радою університету, протокол № 5 від 22 червня 2020 року.
4. Освітньо-наукова програма зі спеціальності 081-Право, прийнята Вченою радою університету, протокол № 8 від 16 травня 2022 року.

O. Stetsenko-Baranova. Organizational and informational support of postgraduate students at the international humanitarian university with the help of a permanent seminar. – Article.

Summary. The article deals with some issues of organization and holding a permanent seminars for postgraduate students by the Department of Postgraduate Studies and Scientific Research of the International Humanitarian University; examples of permanent seminars from various educational and scientific programs are given; the content of the permanent seminars as an effective mechanism for the implementation of organizational, informational and consultative support for postgraduate students from various educational and scientific programs and the creation of a qualitative system of training of applicants for the degree of Doctor of Philosophy for the organization and conducting of their own scientific research is revealed.

Key words: applicant for the degree of Doctor of Philosophy, educational-scientific program, permanent seminar, individual scientific work plan of a postgraduate student, optional disciplines, presentation of the educational-scientific program.

Розділ 1

Національне та міжнародне право

Н. В. Атаманова

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

Б. А. Поліщук

здобувач вищої освіти факультету права і економіки
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

ДЕМОКРАТІЯ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

***Анотація.** Питання суті демократії у історичному та політико-правовому ракурсі, а також політичної трансформації суверенної демократії в сучасній Україні потребує додаткового вивчення та відповідного правового регулювання.*

***Ключові слова:** демократія, демократизація сучасного суспільства, представницька демократія, ліберальна демократія, трансформація.*

Друге десятиліття XXI століття, пов'язане з наростанням нових серйозних загроз та ризиків, багато в чому незнайомих минулому, загострило політичну дискусію про формування демократичної традиції та про внутрішній зміст демократії як просторі політичної та соціальної свободи, толерантності, плюралізму, поступового накопичення суспільного благополуччя та ще більш стрімкого зростання масових очікувань. Наростання глобальних протиріч сучасного світу містить не тільки економічні, а й політичні та соціальні проблеми, можливо, невирішені вчасно, можливо, взагалі не мають рішення у межах сформованої системи цінностей. Звичайно, ці проблеми та виклики в першу чергу стосуються Західної Європи – найбільш розвиненого ареалу сучасної демократії. Однак їхні загрози та ризики актуальні й для інших країн, що неспроможні залишатися непоміченими.

Метою статті є комплексний аналіз еволюції демократії у історичному та політико-правовому ракурсі.

Людство за усю історію власного свідомого існування напружувало, сповідує та використовує багато різних цінностей, з-поміж яких однією із найдавніших, найяскравіших та далеко неоднозначних є демократія.

Головні історичні типи демократії подаються у наступному узагальненому вигляді: первісна родова племінна демократія; «військова демократія» (перехідний тип демократії від первісного до рабовласницького суспільства); антична демократія (з її регіональними та стадіальними різновидами); комунальна демократія епохи феодалізму; ліберальна демократія з її різновидами й етапами; пролетарська демократія; соціальна демократія; неоліберальна демократія [2, с. 172]. Ця типологізація є, проте, доволі умовною, науково недостатньо обґрунтованою, й тому виникає реальна потреба в більш предметному аналізі історичних витоків й генези демократії.

Демократія – це політичний феномен, розвиток якого відбувається одночасно із суспільними трансформаціями і зумовлюється ними. І влада народу знаходила первісне відображення ще у родовій або безпосередній, у військовій, поєднаній з деспотією, демократії. Пізніше становлення міст держав в Давніх Афінах сприяло розвитку безпосередньої демократії, а за часів Давнього Риму було випробувано зразки поєднання елементів демократії з іншими формами правління [1, с. 51].

Основний предмет історичних та сучасних дискусій про демократію – визначити, у чому сутність, особливості функціонування та переваги демократії як політичного режиму, заснованого на принципі виборності влади та врахування думки суспільства в процесі прийняття політичних рішень. Пошук відповіді на це фундаментальне питання породив безліч теорій демократії, кожна з яких прагнула виділити її найважливіші риси як складної живої системи, якій властиві як безумовні переваги, так і серйозні недоліки.

Класична ліберальна теорія демократії, що заклала основу подальших інтерпретацій, була розроблена у працях політичних філософів Нового часу і являла собою групу різних концепцій, об'єднаних фундаментальною ідеєю про свободу людини та її невід'ємне право вибирати все – від ідеології та способу життя до форми правління, приймаючи всю відповідальність за цей вибір [2, с. 164].

«Протекціоністська» (тобто «охоронна») концепція, сформована у рамках загальної класичної теорії у працях Томаса Гоббса, Джона Локка, Шарля-Луї Монтеск'є, Джеймса Медісона, Томаса Пейна, Томаса Джефферсона, Єремії Бентама, Джеймса Мілля та ін., спиралася на ідеї конституційної демократії, з її акцентом на захисті прав, інтересів і свобод окремої особи від свавілля влади. Найважливішими інструментами цього захисту виступали загальне виборче право та принцип рівності всіх громадян перед законом; проте перевага в тріаді «держава – особистість – свобода» піддавалася теоретиками демократії різним змінним.

На противагу жорсткому лібертаристському підходу основоположників «протекціоністської» моделі були розставлені (у рамках загальної ліберальної теорії) ідеологами «розвиваючої» концепції демократії – Жаном-Жаком Руссо і Джоном Стюартом Міллем. Вони підкреслювали освітню, просвітницьку роль демократії, метою якою має бути саморозвиток та просвітництво вільних громадян [1, с. 132].

Класичні концепції демократії виділяли різні принципові аспекти цього багатомірного та складного поняття: ідею народного суверенітету та громадського договору; конституціоналізму та поділу влади; безпеки, захисту суспільного блага та прав особистості від хаосу та свавілля; розвитку громадянського суспільства; справедливості та соціальної рівності; освіти та виховання.

Таким чином, еволюція теоретичних концепцій демократії до кінця ХХ ст. свідчить про те, що на різних історичних етапах політичні філософи, а згодом – політологи, концентрували увагу на різних аспектах цього багатогранного поняття, які здавалися найбільш значущими у кожен конкретний момент політичного розвитку.

Розвинена сучасна демократія (ліберальна, плюралістична, представницька громадська поліархія з елементами прямої участі громадян), має відповідати основним фундаментальним вимогам [3, с. 139]. Найважливішою властивістю демократії, що забезпечує її життєстійкість і багаторазово відзначене дослідниками, була і залишається здатність бути сучасною, відповідати складності реального світу, що завжди породжувало протиріччя та кризи, і, як наслідок – прагнення до ревізії, перегляду або принципового доповнення основних положень демократичної теорії кожному новому етапі у суспільному розвитку.

Для сучасних досліджень, присвячених проблемам демократії, характерне розмивання «зразкової» моделі, поляризація думок та наростаюче дослідницьке розчарування у здібності демократії як політичного режиму та як певної системи цінностей служити деяким ідеалам соціально-політичного розвитку та гідним підсумком тих драматичних зусиль, що супроводжують процес демократизації у низці країн [6]. Вирішивши багато завдань, поставлених перед нею два століття тому, сучасна демократія поки що не може впоратися з викликами нового етапу розвитку: суперечливим впливом глобалізації, розмиванням національних держав, зростання соціальних очікувань громадян на тлі кризи моделі соціальної держави.

Розмірковуючи про природу та перспективи західної демократії як особливого політичного феномена, відомий вчені відзначали її глибоку внутрішню суперечливість, іманентно властиву їй здатність провокувати кризи на кожному новому етапі розвитку. Причини цієї принципової нестійкості, змінності ліберальної демократії дослідники бачать у тому, що її основу складає не економіка, а релігійно-культурна традиція, в якій вічно відроджуються фундаментальні конфлікти та суперечки.

Країни, які прагнуть більш повної реалізації функцій сучасної соціальної держави та демонструють високий рівень державної спроможності, як правило, рухаються в демократичному напрямі. У цьому сенсі визначеність і послідовність у реалізації демократичних процедур веде і до певної визначеності результатів – тобто до формування всіх складових консолідованої демократії.

У сучасному світі, коли забезпечення цивільних та політичних прав стало обов'язковою складовою конституціоналізму, конституційна держава має бути одночасно і демократичною [6, с. 74]. Ухвалення конституції пов'язане із формуванням нового суспільства, що є джерелом політичної влади. Ряд політичних інститутів належать до конституційної структури сучасної демократії. До них відносяться: парламент, уряд, президент, судово-правова система, політичні партії. Вони мають виражений прямий зв'язок з основними категоріями політики: ухваленням рішень, обов'язкових для даної території, каналами доступу до ролей, пов'язаних із прийняттям рішень, та до формування інтересів і суб'єктів, що претендують на цей доступ [1, с. 58].

Дійшли думки, що мають існувати шляхи об'єднання конституціоналізму і демократії. На думку ряду дослідників, користь, яка приноситься сильною конституційною державою, настільки велика, що вона переважає загрозу послаблення демократії [5]. Інші розцінюють компроміс між сильним конституціоналізмом та демократією по-другому, пояснюючи, що сильна конституційна держава може спричинити собою занепад демократії [6].

Отже, демократія потребує інститутів конституційної держави з її упором на процесуальну стабільність, підзвітність, незалежність судової влади, багаторівневість уряду, цивільні та політичні права. Помірний конституціоналізм підтримує життєздатність демократичної держави.

Щоб зрозуміти суть будь-якого суспільного явища, завжди корисно зазирнути у його історію. Досвід всесвітньої історії показує, що представницькі та законодавчі органи грали важливу істотну роль лише у країнах, у яких були розвинені елементи громадянського суспільства. І навпаки, у державах авторитарно-тоталітарного типу парламенти або були відсутні взагалі, або виконували чисто декоративні функції. Представницька демократія дозволила здійснювати владу у державі безперервно, а особливістю представницьких органів влади стало те, що вони формулюють і висловлюють волю народу в прийнятих ними законах чи рішеннях. На сучасному історичному етапі перехідного періоду багато країн долають неоднозначний процес утвердження представницької, тобто парламентської демократії, прагнуть будувати свій устрій на відповідних конституційних засадах.

Сучасна демократія, а саме принципи демократичного, ліберального світового порядку відіграють важливу роль з точки зору створення світової стратегії розвитку, яка буде визначати тривале бачення і базові цінності, конкретизувати політичні засоби та процеси, важливі для здійснення змін.

Для того, щоб усвідомити значення для України досягнення нею європейських стандартів, варто відмітити той факт, що ЄС є найуспішнішим міжнародним проектом з об'єднання розвинених демократичних країн, а колективна ідентичність Європейського Союзу в її інституційному розумінні відповідає визначенню співтовариства європейських держав ліберальної демократії. Така колективна ідентичність відображена у нормах, які регулюють членство в ЄС.

Ліберальна демократія вказує на ідеологічний орієнтир ЄС, основоположні політичні цінності, на яких ґрунтується легітимність влади в державах-членах: права та свободи людини й заснований на них суспільний плюралізм, правова держава, демократія, приватна власність і ринкова економіка [3, с. 277].

Сьогодні Європа є плацдармом для втілення сучасної глобальної демократичної парадигми, яка пов'язана з подальшою експансією демократичної політичної системи, демократичних інститутів, цінностей, установок та норм. Європейська інтеграція для України – це не лише мета, а й довгостроковий процес, що логічно відповідає тим внутрішнім перетворенням, які здійснюються у державі.

Саме тому існує глибокий взаємозв'язок між викликами та загрозами, перед обличчям яких опинилася єдина Європа, її спільні цінності, процес європейської інтеграції України і зрештою її доля як розвиненої демократичної держави, а також світовий демократичний та ліберальний порядок загалом.

Говорячи про небезпеку для сучасної демократії, зазначимо, що ігнорування та нехтування демократичними принципами та цінностями, а також світовий антидемократичний реванш, що спостерігається, можуть призвести до ситуації, коли окремі держави не витримають як нації.

Йдеться про гібридні дії сучасних авторитарних світових сил, метою яких є розхитування, а у найкращому для них випадку, і злам глобального демократичного порядку. В основі цих дій лежить поєднання таких складових:

- а) інформаційні спецоперації;
- б) сіяння хаосу у відносинах між демократичними країнами, посилення кризових явищ суспільного характеру, послаблення ефективності функціонування демократичних інститутів або взагалі їхній підрив;
- в) безпосереднє здійснення силових агресивних дій [4, с. 163].

У першому випадку, існує постійне намагання відштовхнути та заперечити універсальність демократичних і ліберальних цінностей, які мають бути основою не тільки міжнародних відносин, а і, передусім, принципів побудови політичної системи та політичного режиму. Зазначеним цінностям прагнуть надати лайливого забарвлення у суспільному і політичному дискурсах як окремих країн, так і у глобальному контексті. При цьому задіюються авторитарна пропаганда та вкидання фейків у інформаційний простір.

У другому випадку, йде опора на популістські сили усередині окремих держав, які представляють демократичну спільноту і, тим самим, відбувається намагання поступово повернути частину держав до антиліберальних і антидемократичних засад [3, с. 209]. У результаті, руйнується суспільна довіра

до інститутів демократії. На цьому тлі одночасно слабшає незалежна журналістика і зростає кількість заангажованих ЗМІ.

У третьому випадку, роздмухуються за допомогою гібридних дій відкриті протести, формуються проксі-сили, відбувається відторгнення території, зміни державних кордонів, у тому числі у наслідок агресії, яка є або заключним елементом гібридної тактики, або додатковим засобом, якщо попередні не дають бажаного ефекту.

У даному аспекті треба зазначити, що, наприклад, гібридні дії РФ, які містять у собі антиєвропейські меседжі, тобто спрямовані на піддрив єдності ЄС, цілком вписуються у вищевказані складові. Іншими словами, на теренах ЄС застосовуються елементи першої і другої складових, а по відношенню до України та її європейських устремлінь також було використано і третю складову [4, с. 169].

Загалом, беручи до уваги сучасну ситуацію з викликами та загрозами для світового демократичного та ліберального порядку, варто зазначити, що спільнота демократичних держав раз за разом наступає на старі граблі, не помічаючи вчасно небезпечні зміни міжнародного клімату. Нажаль це підтверджує вся світова історія, коли в результаті невчасного усвідомлення небезпек і загроз, уповільненої реакції на події, запізнених і часто помилкових дій людство опинялося перед незворотними наслідками та обличчям неминучої війни, де жодних інших шляхів для розв'язання проблеми і врятування ситуації вже не залишалось.

Сучасна ситуація нагадує період між Першою і Другою світовими війнами. Перш за все, йде мова про спробу авторитарних і реваншистських держав, а саме таких наддержав як Росія і Китай, нав'язати решті світу альтернативне бачення принципів функціонування міжнародного порядку. Більше того, РФ вже стала агресором на пострадянських теренах і є серйозна і небезпідставна небезпека подальшого розширення агресивних дій.

Таким чином, якої би форми не набула демократія сьогодні і у майбутньому, вона ніколи не стане і не здатна бути цілковитою аналогією демократії наших предків. Вона і не повинна такою виявитися. Ми можемо бути упевнені, що в майбутньому, як і в минулому, суворі вимоги демократичного процесу не будуть цілком реалізовані, і багато з теоретичних і практичних проблем, які постають перед цим процесом, не будуть остаточно вирішені.

У перспективі глобальне просування демократії є, безперечно, можливим. Але для цього по-перше, молоді ліберальні демократії останньої хвилі демократизації повинні консолідуватися (поки що це вдалося лише небагатьом з них). Вони мають укоренитися інституціонально і домогтися деякого мінімального рівня ефективності управління. По-друге, потрібно поглибити і лібералізувати політично суто електоральні демократії для того, щоб їх інститути набули дійсної цінності в очах все більш широких верств населення.

Висновки. Отже, усталені, індустріалізовані демократії повинні продемонструвати, що вони не втратили своєї демократичної життєвості, своєї здатності до реформ і ефективного управління. Ідеологічна гегемонія демократії у світі ґрунтується на двох засадах: на очевидній моральній і практичній вищості політичних систем усталених демократій і на все більш активному використанні ними таких важелів, як тиск і надана на певних умовах допомога, для сприяння демократичному розвитку у світі. Якщо багаті, усталені демократії світу володіють достатньою мудрістю і енергією, щоб зберегти ці дві засади, у наступному десятиріччі кількість усталених демократій збільшиться, незважаючи на те, що загальна експансія (електоральної) демократії призупиниться. По мірі розширення універсуму усталених ліберальних демократій будуть з'являтися нові джерела розповсюдження демократичного впливу, тиску і допомоги, і культурологічні аргументи, нібито поняття ліберальної демократії є суто західним і етноцентричним, будуть все більш невиправданими і неспроможними.

ЛІТЕРАТУРА

1. Визначення та вимірювання демократії / за ред. Д. Бігема ; пер. з англ. Г. Хомечко. 2-е вид. Львів : Літопис, 2015. 318 с.
2. Демократія: від теорії до практики : підручник курсу / Грір Берроуз ; пер. з англ. І. Бабаніна. Міжнародна фундація виборчих систем, 2018. 284 с.
3. Митко А. Інформаційна демократія: реалії та виклики часу : монографія / Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк : Вежа-Друк, 2014. 399 с.
4. Політичні трансформації сучасного суспільства : колективна монографія / за наук. редакцією Т. Шаравари. Київ : Видавництво Ліра-К, 2021. 216 с.

5. Ткачук А., Ткачук О. Що таке демократія? Знати, розуміти, застосовувати. Київ : ТОВ «Видавництво «Юстон», 2020. 96 с.
6. Трансформація політичних інститутів України: проблеми теорії і практики / авт. колектив: М. І. Михальченко (керівник) та ін. Ктїв : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2016. 440 с.

N. Atamanova, B. Polichyk. Democracy: history and modernity. – Article.

Summary. The issue of the essence of democracy in a historical and political-legal perspective, as well as the political transformation of sovereign democracy in modern Ukraine requires additional study and appropriate legal regulation.

Key words: democracy, democratization of modern society, representative democracy, liberal democracy, transformation.

УДК 342.4:351.86

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2023/38/02>

В. І. Деркач

Генеральний директор

Консалтингова компанія ТОВ «Веб Софт Груп»

м. Київ, Україна

РОЗВИТОК І ПЕРСПЕКТИВИ МЕДІАЦІЇ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНОГО ВИРІШЕННЯ СПОРУ

Анотація. Питання розвитку медіації в Україні, як альтернативного вирішення спору, потребує додаткового вивчення і розвитку на предмет застосування на практиці. В статті розглядається актуальна ситуація використання медіації в Україні в порівнянні з міжнародною практикою, особливо США та країнами Європейського Союзу.

Ключові слова: медіація, медіатор, альтернативне вирішення спору, медіаційна угода.

Повсякчасні індивідуальні спори привели до того, що у світі почали виникати альтернативні методи вирішення спору по відношенню до вирішення спору в суді. Якщо судова система вже давно підкріплена нормативними документами у всіх країнах світу, то нормативна база для альтернативного вирішення спору почала запроваджуватися і прийматися не так давно.

Медіація, як альтернативне вирішення спору, в сучасному розумінні виникла в двадцятому столітті, спочатку в Сполучених Штатах Америки, Великобританії, Австралії, а згодом у країнах Європи, Азії і інших країнах світу. Аналізуючи розвиток медіації в світі, можна зробити висновок, що медіація, як альтернативне вирішення спору є розповсюдженим явищем у багатьох країнах світу. В різних країнах медіація застосовується в залежності від її розповсюдження в рамках кожної країни та законодавчої бази.

Альтернативне вирішення спорів (АВС) є збірним терміном, що описує ряд процесів, таких як посередництво, примирення та арбітраж, що використовуються для спроб вирішення спорів і конфліктів поза офіційним судовим розглядом.

Призначення нейтральної третьої сторони або нейтральних осіб, які, як правило, є експертами в предметі спору, а також мають досвід в АВС, можуть запропонувати сторонам певні переваги, які включають автономність, гнучкість, контроль, конфіденційність, вартість, ефективність і економію часу. Залежно від використовуваного механізму АВС, сторони можуть проходити набагато менш формальний процес і більш безпосередню нейтральну взаємодію між собою за участю медіатора, а не через своїх адвокатів чи законних представників, як зазвичай, під час юридичної процедури чи розгляду спору в суді. Альтернативне вирішення суперечок зазвичай означає процеси і розроблені підходи для вирішення суперечки таким чином, що дозволяє уникнути витрат, затримок і непередбачуваності більш традиційних змагальних процесів, таких як судові процеси, розгляди та апеляції.

Переговори, посередництво та примирення не є обов'язковими та залежать від готовності сторін досягти добровільної угоди. Позасудове вирішення спорів не є новим методом. Суспільства в усьому світі вже давно використовують позасудові, приватні методи вирішення конфлікти.

Посередництво у вигляді медіації, як вирішення спору є відносно новим. Це процес альтернативного вирішення спору, у якому нейтральна третя сторона, медіатор, допомагає двом або більше сторонам працювати разом для спілкування один з одним, виявляти проблеми та знаходити взаємоприйнятні рішення до своїх проблем. Медіаційна угода може укладатися у формі окремої угоди. А результат медіації це – домовленість сторін медіації у вигляді погодження між ними в усній чи письмовій формі.

Однак, хоча медіатор допомагає сторонам креативно знаходити рішення проблеми, ці сторони, самі погоджують рішення. Медіатор не має повноважень примусово нав'язувати прийняття рішення жодної із сторін і не має повноважень приймати незалежні рішення.

Медіатори неупереджені, не зацікавлені в суперечці і є посередниками. Вони не судять і не оцінюють провину. Медіатор лише керує та сприяє переговорам між сторонами.

Відповідно до Закону України Про медіацію «Медіатор – спеціально підготовлена нейтральна, незалежна, неупереджена фізична особа, яка проводить медіацію» [1].

Медіатор здатний допомогти сторонам працювати через напружене або емоційне спілкування, недовіру та тривалий конфлікт. Під час процесу медіації жодна зі сторін не несе тягаря доведення, як це було б під час слухання офіційної справи у суді; немає визначення провини чи звинувачення. Мета посередництва полягає у виявленні проблем, вивчення варіантів вирішення та збереження або виправлення роботи під час відносин з врегулювання спору між сторонами.

Медіатор (посередник) не має повноважень змусити будь-яку зі сторін прийняти рішення. Натомість намагається зосередити увагу сторін на їхніх потребах та інтересах, а не на правовій позиції.

Медіація суворо конфіденційний процес. Медіатор не має права розголошувати інформацію отриману під час медіації. Також ця інформація не може бути використана у майбутніх судових процесах, наприклад, медіатор не може виступати свідком, як особа, що володіє певною інформацією отриманою в процесі медіації.

Одним із перших нормативних документів, що регулює медіацію був прийнятий в США у 2006 році Єдиний закон про медіацію (Uniform Mediation Act), що об'єднав існуючі нормативні документи з врегулювання посередницької діяльності в різних Штатах і сферах.

Відповідно до цього Закону «Медіація означає процес, у якому медіатор сприяє спілкуванню та переговорам між сторонами, щоб допомогти їм досягти добровільної згоди щодо їхнього спору» [2].

В США, наприклад, обов'язком адвоката проінформувати клієнта про можливості та переваги медіації. Також обов'язком адвокатів та їх клієнтів є підтвердження в суді те, що вони розглядали варіант медіації. При цьому судійська система не зобов'язує розглядати спір засобом медіації, а може лише рекомендувати.

В 2008 році була прийнята Директива 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 травня 2008 року Про певні аспекти медіації в цивільних і комерційних справах. В цій директиві зазначено, що «Ця Директива повинна застосовуватися до випадків, коли суд направляє сторони до медіації або коли національне законодавство передбачає медіацію. Крім того, оскільки суддя може діяти як медіатор згідно з національним законодавством, ця Директива також повинна застосовуватися до медіації, яку проводить суддя, який не відповідає за будь-які судові процедури, пов'язані з спірною справою або справами. Ця Директива, однак, не повинна поширюватися на спроби суду чи судді, який розглядає справу, щоб врегулювати суперечку в контексті судового розгляду стосовно спору, про який йде мова, або на випадки, коли суд чи суддя, який розглядає справу, запитує допомогу чи пораду від компетентної особи» [3].

На підставі цієї Директиви та за ініціативи кожної держави, члена Європейського Союзу, згодом були прийняті власні нормативні документи. В залежності від законодавства країни-учасниці регулюється процес медіації та визначаються особи, які можуть бути медіаторами. Також в залежності від законодавства кожної країни, медіація за участі суду може відрізнятися. Якщо в одних країнах процес медіації може бути обов'язковим перед поданням позову, наприклад Італія, відповідно до Законодавчого указу 28/2010, то в інших країнах цей процес не набуває заохочення зі сторони влади. Так, наприклад, Німеччина де відповідно до Закону про медіацію не вимагається від сторін до або після подання справи бути учасниками посередництва, та не дозволяє суддям примушувати сторони до передання своїх спорів на медіацію. Також тенденція спостерігається і по відношенню до обов'язковості акредитації медіаторів. Наприклад в Німеччині Закон розрізняє медіаторів і сертифікованих медіаторів, але при цьому кожен юрист може мати статус медіатора. На противагу цьому, в Італії особа може бути медіатором, якщо вона акредитована Міністерством юстиції, а також зарахована до списку спеціалістів акредитованої організації з медіації.

Фінляндія широко використовує концепцію медіації у вирішенні спорів. Відповідно до Закону про медіацію, медіація за участю суду є добровільною для сторін і керується суддею. Метою є досягнення того, щоб сторони знайшли задовільне вирішення свого спору. Закон про медіацію не передбачає стандартів навчання і акредитації медіаторів. Медіатором може виступати суддя того суду, де розглядається справа. При цьому судді повинні закінчити початковий курс з медіації.

Стимулом для медіації у Фінляндії є те, що судді здійснюють медіацію в судах і що сторони спору можуть передавати його на судову медіацію незалежно від того, зареєстрована справа в суді чи ні. Цей підхід є унікальним у Європі та в усьому світі. Стороні, яка безпідставно відмовилась від медіації, після закінчення судового розгляду та на розсуд суду може отримати значні санкції у вигляді судових витрат.

Проаналізувавши законодавство країн-членів Європейського Союзу можна стверджувати, що Європейський Союз зацікавлений в альтернативному вирішенні спору шляхом медіації. Як зазначено на офіційному порталі Європейського Союзу «Все більше спорів передається до суду. Як наслідок, це означає не лише триваліші періоди очікування вирішення суперечок, але й призвело до такого рівня судових витрат, що вони часто можуть бути непропорційними до вартості спору. Медіація в більшості випадків є швидшою і, отже, зазвичай дешевшою, ніж звичайне судове провадження. Це особливо актуально в країнах, де судова система має значну кількість нерозглянутих справ і середній судовий розгляд триває кілька років. Ось чому, незважаючи на різноманіття сфер і методів посередництва в Європейському Союзі, зростає інтерес до цього способу вирішення спорів як альтернативи судовим рішенням» [4].

У Франції немає центрального чи державного органу, відповідального за регулювання професії медіатора. Не існує національного офіційного веб-сайту, присвяченого медіації. Але при цьому на сайті міністерства юстиції Франції існує розділ присвячений медіації, де надається інформація про те, що до звернення до суду можна спробувати вирішити суперечку шляхом примирення або посередництва (медіації).

З початку 1990-х років в Англії та Уельсі інтерес до медіації постійно зростає. Відповідно до нових правил цивільного процесу, що були введені в 1999 року, суди мають повноваження наказувати сторонам звернутися за медіацією чи іншою формою альтернативного вирішення спору і перервати (зупинити) провадження у зв'язку з цим. Управління судовими справами заохочує сторони до застосування альтернативної процедури вирішення спорів, у разі якщо суд вважає це доречним і сприяє полегшенню використання такої процедури. У разі відмови від такої пропозиції судді, на сторону, що відмовилась може бути накладання штрафу. Але на даний час, медіація, пов'язана із судом використовується для позовів з незначною сумою, та за участю адвокатів чи баристерів. Більш розвинута медіація в Уельсі. Так Законом про медіацію (Mediation Act 2017), прийнятим в 2017 році, зазначається роль суду.

«Суд запрошує сторони до медіації

16. (1) Суд може, за заявою сторони, яка бере участь у справі, або з власної ініціативи, якщо він вважає це доцільним з огляду на всі обставини справи:

(а) запропонувати сторонам провадження розглянути медіацію як засіб спроби вирішити спір, який є предметом провадження;

(б) надати сторонам процесу інформацію про переваги медіації для врегулювання спору, який є предметом розгляду» [5].

В Великобританії розроблено посібник з цивільної медіації. На офіційному веб-порталі можна знайти інформацію про медіаторів за посиланням на Раду з цивільної медіації (Civil Mediation Council) [6].

В Австралії, однією із послуг Федерального Суду є послуга медіації. На офіційному веб-порталі Федерального Суду Австралії (FEDERAL COURT OF AUSTRALIA) можна ознайомитись з процедурою медіації. «До медіації підлягають усі справи, незалежно від їх складності та кількості сторін. Типи справ, які зазвичай розглядаються Федеральним судом, включають комерційне та корпоративне право, інтелектуальну власність, промислове право, споживче право, права людини, адміралтейство, податки та витрати» [7].

Більшість медіацій, за рішенням суду, проводяться судовими секретарями, які пройшли підготовку та акредитовані Судом згідно зі схемою акредитації медіаторів Федерального суду (FCMAS).

Не дивлячись на те, що в країнах Азії медіація набула поширення значно пізніше ніж в США та країнах Європи, наприклад в Сингапурі та Індії створені центри з надання послуг медіації: Центр медіації Сингапуру (Singapore Mediation Centre), Центр медіації і арбітражу в Індії (White code VIA Mediation & Arbitration Centre). Скористатися послугами можна на платній основі. Оплата залежить від розміру і виду спору. На законодавчому рівні медіація в Сингапурі затверджена Актом Медіації 2017 (Mediation Act 2017), в якому прописані поняття медіації, медіаційної угоди, призначення постачальника послуг,

акредитації і інші положення. Також в цьому документі зазначається: «якщо будь-яка сторона угоди про медіацію порушує будь-яке провадження в суді проти будь-якої іншої сторони цієї угоди щодо будь-якого питання, яке є предметом такої угоди, будь-яка сторона цієї угоди може звернутися до цього суду з проханням зупинити провадження в частині, що стосується цього питання» [8]. Тобто, згідно законодавства Сингапуру, якщо спір вирішується шляхом медіації, кожна сторона спору захищена від судової тяжби за аналогічним спором. А в Індії, угоди, досягнуті в ході медіації, мають таку ж силу як третейські (арбітражні) рішення, незалежно від того, процедура була порушена в рамках вже наявного судового провадження, чи ні.

Інформація про медіацію також висвітлена на веб-порталі Африканського Союзу (African Union) – міжнародної міжурядової організації, що об'єднує 55 держав Африки [9].

«Канадська асоціація юристів визначає медіацію як «втручання у суперечку або переговори прийнятої, неупередженої та нейтральної третьої сторони, яка не має повноважень приймати рішення, щоб допомогти сторонам у спорі добровільно досягти власного взаємоприйняттого врегулювання спірних питань» [10].

Можна сказати, що медіація в Україні менш розвинута в порівнянні з багатьма іншими країнами, особливо США, Великобританією, Австралією, країнами Європейського союзу та деякими країнами Азії. На сьогоднішній день не поширена практика медіації за участі суду, а також не можна сказати, що адвокати зацікавлені в такому вирішенні спору, враховуючи, що спори в суді не розглядаються швидко і в багатьох випадках мають ознаки довгого, важкого і болісного процесу для сторін.

Основні засади медіації, як процесу, закріплені Законом України Про Медіацію, який було прийнято 16.11.2021 року. Відповідно до Закону, «медіація може бути проведена до звернення до суду, третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу або під час досудового розслідування, судового, третейського, арбітражного провадження, або під час виконання рішення суду, третейського суду чи міжнародного комерційного арбітражу» [1]. Але суди в своїй практиці більш схильні до процесу укладання мирової угоди ніж залучення сторін до процесу медіації. В Законі також прописано хто може бути медіатором і яку необхідно мати базову підготовку. На сьогоднішній день, за участі держави, а саме Міністерства Юстиції, запроваджуються конкурсні відбори медіаторів, які залучаються центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги.

Не дивлячись на все вищезазначене, в Україні більш поширена практика вирішення спорів за участі адвокатів і судів. При альтернативному вирішенні спору, не можна стверджувати, що сторони часто вирішують спір саме шляхом медіації та за участі медіатора.

Якщо медіація в Україні буде більше розвинута і введена на більш професійний і офіційний щабель, може зменшитись навантаженість на судійську систему. Це допоможе сторонам офіційно більш швидше вирішувати спори. В Законі України Про медіацію вказано, що фізична особа може бути медіатором, якщо має базову підготовку за тривалості не менше 90 годин з яких 45 годин практичного навчання, після чого суб'єктом освітньої діяльності, який надав навчання, видається відповідний сертифікат. Також мають вестись реєстри медіаторів.

Медіація поширюється на різні сфери правовідносин. На підставі Закону України Про медіацію було внесено зміни в інші законодавчі акти на підтвердження можливості вирішення спорів шляхом медіації: Кодекс законів про працю в Україні, Земельний кодекс України, Господарський процесуальний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України, Кодекс адміністративного судочинства України, в Закон України «Про нотаріат», Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», Закону України «Про соціальні послуги».

В Законі України «Про судовий збір» зазначається «у разі укладення мирової угоди до прийняття рішення у справі судом першої інстанції, відмови позивача від позову, визнання позову відповідачем до початку розгляду справи по суті суд у відповідній ухвалі чи рішенні у порядку, встановленому законом, вирішує питання про повернення позивачу з державного бюджету 50 відсотків судового збору, сплаченого при поданні позову, а в разі якщо домовленості про укладення мирової угоди, відмову позивача від позову або визнання позову відповідачем досягнуто сторонами за результатами проведення медіації – 60 відсотків судового збору, сплаченого при поданні позову» [11]. Повернення судового збору в такому ж розмірі повертається і при вирішенні спору шляхом медіації при перегляді рішення в апеляційному чи касаційному порядку. Роблячи висновок з вищезазначеного, можна сказати, що сторонам судового процесу вигідніше прийти до згоди шляхом медіації ніж мирової угоди. Але відповідно до законодавства України, медіатор не може «бути представником або захисником будь-якої із сторін у досудовому

розслідуванні, судовому, третейському чи арбітражному провадженні у конфлікті (спорі), в якому він є чи був медіатором» [1]. Виходячі з цього, постає питання, чи зацікавлені адвокати у вирішенні спору шляхом медіації та залучення медіаторів до вирішення спору?

Автори підручника «Медіація у професійній діяльності юриста» дуже докладно дослідили і надали інформацію про компетентність медіатора і медіацію, що свідчить про зацікавленість української спільноти у такому вирішенні спорів, як медіація [12].

Процедура медіації прийнята та визнана ефективним інструментом у вирішенні спорів і застосовується в різних сферах та з різною складністю, категорією та рівнем в усьому світі. Хто може бути медіатором визначається кожною країною індивідуально на підставі законодавчої бази, рекомендацій, норм і правил. Також і сам процес медіації регулюється індивідуально в кожній країні. Але існують основні спільні правила у вигляді рекомендацій та правил навчання медіаторів, процедури проведення медіації, підписання згоди по закінченню медіації. Аналізуючи нормативну базу різних країн Європейського союзу, можна дійти висновку, що імплементація Директиви 2008/52/ЄС в якій зазначено «Медіація може забезпечити економічно ефективне та швидке позасудове вирішення спорів у цивільних та комерційних справах за допомогою процесів, адаптованих до потреб сторін. Домовленості, укладені в результаті медіації, швидше за все, будуть виконуватися добровільно та, швидше за все, збережуть дружні та стійкі відносини між сторонами. Ці переваги стають ще більш виразними в ситуаціях, що демонструють транс-кордонні елементи» [3], сприятиме зменшенню навантаження на судову систему та сприятиме швидшому позасудовому вирішенню спору. Також тенденція спостерігається і в інших країнах світу. Якщо процеси медіації в більшості країн затверджені законодавчо, то професія медіатора є більше саморегулятивною. Але не дивлячись на вищезазначене, існують певні критерії по визначенню осіб, які можуть бути посередником в спорі – медіатором. В усіх країнах, які були розглянуті з точки зору процесу медіації в них, існують асоціації і центри медіації. В деяких країнах послуги з медіації надаються чи рекомендуються на державному рівні. Медіація відносно новий процес і не в усіх країнах набув вагомий розвиток. Аналізуючи нормативну базу різних країн, можна дійти висновку, що медіація – це процес який розвивається, і в майбутньому можна розраховувати на якісно нові тенденції у цій сфері. Можна спостерігати тенденції зацікавленості держав медіацією, як альтернативним способом вирішення спорів. Але треба врахувати, що попит на послуги з медіації, як альтернативного вирішення спору, за участю чи без участі суду і розвиток сфери медіації та медіаторів, не тільки як учасників процесу, а як професійних спеціалістів, буде залежати від зацікавленості і заохочення зі сторони кожної окремої держави. В тому чи іншому вигляді медіація існує на всіх континентах, що підтверджує зацікавленість у медіації, як альтернативному вирішенню спору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення 08.04.2023 р.).
2. Washington State Legislature. UNIFORM MEDIATION ACT. URL: <https://app.leg.wa.gov/rcw/default.aspx?cite=7.07> (дата звернення 08.04.2023 р.).
3. An official website of the European Union. Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2008/52/oj> (дата звернення 08.04.2023 р.).
4. European Justice. Mediation in EU countries. URL: https://e-justice.europa.eu/64/EN/mediation_in_eu_countries (дата звернення 08.04.2023 р.).
5. Mediation Act 2017. URL: <https://www.irishstatutebook.ie/eli/2017/act/27/section/16/enacted/en/html#sec16> (дата звернення 08.04.2023 р.).
6. A guide to civil mediation. URL: <https://www.gov.uk/guidance/a-guide-to-civil-mediation#how-much-does-mediation-cost>
7. Веб-портал FEDERAL COURT OF AUSTRALIA URL: <https://www.fedcourt.gov.au/services/ADR/mediation> (дата звернення 08.04.2023 р.).
8. A Singapore Government Agency Website. MEDIATION ACT 2017. URL: <https://sso.agc.gov.sg/Act/MA2017> (дата звернення 08.04.2023 р.).
9. Веб-портал African Union URL: <https://www.peaceau.org/en/article/mediation-in-africa>
10. Веб-портал Government of Canada. Dispute Resolution Reference Guide. URL: <https://www.justice.gc.ca/eng/rp-pr/cs-j-sjc/dprs-sprd/res/drrg-mrrc/04.html#:~:text=The%20Canadian%20Bar%20Association%20defines,settlement%20of%20issues%20in%20dispute.%E2%80%9D>
11. Про судовий збір: Закон України від 31.03.2023 р. № 3674-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#n90> (дата звернення 08.04.2023 р.).

12. Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / Т. Білик та ін. ; за ред. Н. Крестовська, Л. Романадзе. Одеса : Екологія, 2019. 462 с.

V. Derkach. Development and perspective of mediation as alternative dispute resolution. – Article.

Summary. The issue of the development of mediation in Ukraine as alternative dispute resolution requires additional study and development for application in practice. The article considers the actual situation of the use of mediation in Ukraine in comparison with international practice, especially the USA and the countries of the European Union.

Key words: mediation, mediator, alternative dispute resolution, mediation agreement.

УДК 343.983:[343.72:347.27]

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2023/38/03>

О. Г. Мурга

здобувач ступеня доктора філософії
кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА З ІПОТЕЧНИМ МАЙНОМ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню особливостей проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування правоохоронними органами злочинів шахрайства, навколо особливого об'єкту посягання – іпотечного майна. Розслідування злочинів шахрайства з іпотечним майном здійснюється у визначеній законодавством формі, шляхом проведення різних процесуальних дій, в тому числі й проведенням негласних слідчих (розшукових) дій.

В межах наукової статті вважаємо за потрібне визначити, в чому заключаються особливості досудового розслідування злочинів шахрайства з іпотечним майном, та які спеціальні повноваження є у слідчого, зокрема щодо проведення негласних слідчих розшукових дій. Слід також приділити увагу розкриттю поняття негласних слідчих (розшукових) дій, як допоміжного засобу діяльності слідчого при розслідуванні шахрайства з іпотечним майном.

Метою статті є виокремлення основних видів негласних слідчих (розшукових) дій та особливості їх проведення під час розслідування шахрайства з іпотечним майном.

Дану тему досліджувало чимало вітчизняних та зарубіжних вчених.

Ключові слова: шахрайство, іпотечне майно, негласні слідчі (розшукові) дії, досудове розслідування, кримінальне провадження, докази, тяжкі або особливо тяжкі злочини.

Ще з часів другої світової війни світ не бачив таких агресивних та повномасштабних війн, яку на сьогоднішній день веде «російська федерація» проти України. В таких надзвичайно тяжких для держави умовах, активуються шахрайські схеми що направлені на заволодіння майном громадян, в тому числі переданим в іпотеку. Виклики сьогодення вимагають від нашого суспільства пошуку нових шляхів для вирішення тих чи інших проблем.

Згідно приписів норм основоположного закону – ч. 5 ст. 41 Конституції України, примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану [1].

Дана норма статті нормативно-правового акту України, який має найвищу юридичну силу, закріплює винятковість примусового відчуження права приватної власності, яке у мирний час є непорушним.

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» у статті 23 конкретизує механізм подальшого відшкодування власнику майна, у разі його відчуження на користь держави, попереднє та наступне відшкодування повної вартості такого майна.

Шахраї в такий «сірий період», маючи корисливий мотив, розпочинають свою злочинну діяльність. Адже іпотечні правовідносини будуються на економічній складовій.

Відповідно до чинного, наразі, кримінального кодексу (ч. 1 статті 190 КК України), шахрайство визначається як заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою [2].

Слідчі (розшукові) дії мають провідне значення задля забезпечення процесу доказування в кримінальному провадженні в момент розслідування злочинів шахрайства з іпотечним майном. Системний аналіз попередніх праць дає розуміння, що таке поняття як «слідчі дії» добре усім відоме в історії кримінального права.

Варто зазначити, що відповідно до ч. 2 ст. 93 КПК України сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених кримінально-процесуальним законодавством [3].

Відтак, у вищезазначених процесуальних нормах права, передбачено проведення стороною обвинувачення не лише слідчих (розшукових) дій, але й негласних слідчих (розшукових) дій а також інших процесуальних дій, передбачених процесуальним законодавством. Це є правовим підґрунтям, адже дана норма КПК фактично узаконює протоколи що складені за результатами проведення негласних слідчих (розшукових) дій разом із усіма додатками, матеріалами фото-відео зйомок, аудіо записів, а також електронні та інші носії інформації які були використані працівниками правоохоронних органів, як джерело інформації що є безпосереднім доказом в розумінні норм КПК.

В ч. 1 ст. 223 КПК України законодавець дає визначення негласним слідчим (розшуковим) діям як різновиду слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених кримінальним процесуальним законодавством [3].

Аналізуючи норми процесуального права, що зазначені в КПК України, можемо дійти висновку, що законодавцем було передбачено два основні види негласних слідчих (розшукових) дій, такі як:

- 1) втручання у приватне спілкування;
- 2) інші види негласних слідчих (розшукових) дій.

Перший вид включає в себе цілий ряд чітко визначених заходів, що здійснюються слідчим чи прокурором на підставі ухвали слідчого судді, із них:

- аудіо- та відеоконтроль особи;
- огляд, виїмка та арешт кореспонденції;
- зняття інформації із електронних комунікаційних мереж;
- зняття інформації із електронних інформаційних систем.

Інший вид включає:

- обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України);
- установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу) (ст. 268 КПК України);
- спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України);
- моніторинг банківських рахунків (ст. 269 прим.1 КПК України);
- аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України);
- контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України);
- виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК України);
- виготовлення, утворення несправжніх (імітаційних) засобів для проведення конкретних негласних слідчих дій (ст. 273 КПК України);
- Негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України);
- використання конфіденційного співробітництва (ст. 275 КПК України).

На думку Д.Й. Никифорчука, С.І. Ніколаюка, О.І. Козаченка, під негласними слідчими (розшуковими) діями слід розуміти передбачені організовані дії або сукупність таких дій, що проводяться суб'єктами кримінального процесу з використанням технічних і оперативно-технічних засобів, а також способів і прийомів реалізації зазначених дій і засобів для вирішення основних завдань і досягнення головних цілей кримінального судочинства [4, с. 33].

Пропонуємо розглянути дві основні, на нашу думку, негласні слідчі (розшукові) дії, які дають більш ефективний результат в досудовому розслідуванні шахрайства з іпотечним майном.

По-перше, слід акцентувати увагу на такому виді негласних слідчих (розшукових) дія як аудіо-, відео контроль особи (місця). В ході проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії для слідчого чи прокурора реалізується можливість зафіксувати безпосередньо переговори між підозрюваним та іншими пов'язаними особами стосовно готування шахрайства з іпотечним майном.

Аудіо-, відеоконтроль особи є різновидом втручання у приватне спілкування, яке проводиться без її відома на підставі ухвали слідчого судді, якщо є достатні підстави вважати, що розмови цієї особи або інші звуки, рухи, дії, пов'язані з її діяльністю або місцем перебування тощо, можуть містити відомості, які мають значення для досудового розслідування [3].

Для реалізації такої негласної слідчої (розшукової) дії передбачено застосування уповноваженими особами технічних засобів. Під час проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії передбачені окремі дії щодо з метою отримання оперативних даних про: зміст спілкування, передбачувану поведінку особи, особисте сімейне життя тощо.

Аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК) заключається в практичному застосуванні технічних приладів фіксації в публічних місцях де передбачається присутність особи підозрюваного, з метою фіксації фактів щодо цієї особи чи інших належних предметів.

Передбачувані відомості зазвичай отримуються під час спілкування чи іншої поведінки осіб. Такий вид фіксування реалізується потай від інших осіб.

В ході такого спостереження задля фіксації даних здебільшого використовується фотографування, відеонагляд та інші технічні засоби призначені для спостереження.

Як визначають науковці відмінність аудіо-, відеоконтролю особи від спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК) та аудіо-, відеоконтролю місця (ст. 270 КПК) «полягає у використанні аудіо-, відеозаписуючих пристроїв, установлених всередині публічно недоступних місць для фіксації поведінки особи» [5, с. 54].

Вищезазначені негласні слідчі (розшукові) дії оформлюються протоколом, додатками до якого є отримані відеозаписи або фотографії.

Другою не менш важливою негласною слідчою (розшуковою) дією є зняття інформації з електронних комунікаційних мереж.

Згідно з ч. 3 ст. 263 КПК, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж полягає у проведенні із застосуванням відповідних технічних засобів спостереження, відбору та фіксації змісту інформації, яка передається особою та має значення для досудового розслідування, а також одержанні, перетворенні і фіксації різних видів сигналів, що передаються каналами зв'язку [3].

Відповідно до ст. 1 ЗУ «Про телекомунікації» електронна комунікаційна мережа – це комплекс технічних засобів електронних комунікацій та споруд, призначених для надання електронних комунікаційних послуг. [6].

Отже, предметом такої негласної слідчої (розшукової) дії є відомості про абонентів (IMEI мобільного телефону, номер абонента SIM-карти тощо), час з'єднання і його тривалість, а також точка доступу для передачі даних в мережі Інтернет з використанням того чи іншого адресного простору (MAC адреси; IP-адреси).

Також окрім положень КПК України, більш детальна характеристика даної негласної слідчої (розшукової) дії надається у п. 1.11.5 Інструкції «Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні», в якій зазначено, що зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж полягає в негласному проведенні із застосуванням відповідних технічних засобів спостереження, відбору та фіксації змісту інформації, яка передається особою, а також одержанні, перетворенні і фіксації різних видів сигналів, що передаються каналами зв'язку (знаки, сигнали, письмовий текст, зображення, звуки, повідомлення будь-якого виду). А також визначає, що така негласна слідча (розшукова) дія може бути двох видів:

1) контроль за телефонними розмовами, що полягає в негласному проведенні із застосуванням відповідних технічних засобів, у тому числі встановлених на транспортних телекомунікаційних мережах, спостереження, відбору та фіксації змісту телефонних розмов, іншої інформації та сигналів (SMS, MMS, факсимільний зв'язок, модемний зв'язок тощо), які передаються телефонним каналом зв'язку, що контролюється;

2) зняття інформації з каналів зв'язку, що полягає в негласному одержанні, перетворенні і фіксації із застосуванням технічних засобів, у тому числі встановлених на транспортних телекомунікаційних

мережах, у відповідній формі різних видів сигналів, які передаються каналами зв'язку мережі Інтернет, інших мереж передачі даних, що контролюються [7].

Практична цінність від проведення такої негласної (слідчої) розшукової дії відображається в змістовності зафіксованих розмов та підготовці дій, для вчинення шахрайства з іпотечним майном.

В результаті проведення такої негласної (слідчої) розшукової дії, отримується актуальна інформація про час, місце, обставини та спосіб вчинення шахрайства, наявність або відсутність співучасників тощо.

Як зазначено в ч. 5 ст. 258 КПК України, втручання у приватне спілкування захисника, священнослужителя з підозрюваним, обвинуваченим, засудженим, виправданим заборонене [3].

Дана норма передбачає обмеження в проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. Як наслідок порушення правоохоронними органами норми вищезазначеної статті, ті докази які будуть отримані внаслідок проведення негласних слідчих (розшукових) дій з порушенням правил втручання чи в адвокатську таємницю (спілкуванню адвоката з клієнтом), чи в таємницю сповіді (спілкування підозрюваного зі священником), можуть не братися судом до уваги при розгляді обвинувального акту, оскільки вони були отримані в неналежний спосіб.

Висновки. Як заключну репліку до даної статті, хочемо звернути увагу співробітників правоохоронних органів на важливість дотримання порядку проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Із практичних рекомендацій, пропонуємо звернути увагу на дотримання норм ч. 5 ст. 258 КПК України, в якій зазначено, що втручання у приватне спілкування захисника, священнослужителя з підозрюваним, обвинуваченим, засудженим, виправданим заборонене [3].

Дана норма передбачає обмеження в проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. Як наслідок порушення правоохоронними органами норми вищезазначеної статті, ті докази які будуть отримані внаслідок проведення негласних слідчих (розшукових) дій з порушенням правил втручання чи в адвокатську таємницю (спілкуванню адвоката з клієнтом), чи в таємницю сповіді (спілкування підозрюваного зі священником), можуть не братися судом до уваги при розгляді обвинувального акту, оскільки вони були отримані в неналежний спосіб.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vp>
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001р. № 2341-III. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012р. № 4651-VI. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
4. Никифорчук Д.Й., Ніколаюк С.І., Козаченко О.І. та ін. Негласні слідчі (розшукові) дії : курс лекцій / за заг. ред. Д.Й. Никифорчука. Київ : НАВС, 2012. 138 с.
5. Негласні слідчі (розшукові) дії та особливості їх проведення оперативними підрозділами органів внутрішніх справ : навч.-практ. посіб. / Б.І. Бараненко, О.В. Бочковий, К.А. Гусєва та ін. ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2014. 416 с.
6. Про телекомунікації : Закон України № 1280-IV від 18.11.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20>
7. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : Наказ Генеральної прокуратури України, МВС України, СБУ, Адміністрації державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України № 114/1042/516/1199/936/1687/5 від 16.11.2012. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>

O. Murha. Specificities of conducting covert investigative (search) actions during the investigation of mortgage fraud. – Article.

Summary. *The article is dedicated to the investigation of the peculiarities of conducting covert investigative (search) actions during the investigation of fraud crimes with a special object of encroachment – mortgaged property by law enforcement agencies. The investigation of fraud crimes with mortgaged property is carried out in a determined legislative form, by various procedural actions, including covert investigative (search) actions.*

Within the scientific article, it is considered necessary to determine what are the peculiarities of pre-trial investigation of fraud crimes with mortgaged property and what special powers the investigator has, in particular, regarding the conduct of covert investigative search actions. Attention should also be paid to the disclosure of the concept of covert investigative (search) actions as an auxiliary means of the investigator's activity in investigating fraud with mortgaged property.

The purpose of the article is to identify the main types of covert investigative (search) actions and the peculiarities of their conduct during the investigation of fraud with mortgaged property.

This topic has been studied by many domestic and foreign scientists.

Key words: *fraud, mortgaged property, covert investigative (search) actions, pre-trial investigation, criminal proceedings, evidence, grave and particularly grave crimes.*

Б. І. Острянюк

здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії
кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

РЕАЛІЗАЦІЯ ЗАСАДИ ЗМАГАЛЬНОСТІ СТОРІН КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ

Анотація. В статті проведено аналіз нормативно-правового регулювання прав сторін кримінального провадження під час проведення слідчої (розшукової) дії у формі обшуку, через призму реалізації засади змагальності.

Автор акцентує увагу, що докази отримані під час проведення слідчої (розшукової) дії у формі обшуку, на рівні із показаннями отриманими за результатом проведення допиту, мають одне із визначальних значень при доведеності відповідною стороною кримінального провадження своєї позиції під час судового розгляду.

Стаття розкриває правову оцінку норм чинного законодавства, що закріпили права сторони обвинувачення щодо ініціювання, врегулювання ходу проведення обшуку та права сторони захисту під час даної слідчої (розшукової) дії.

Запропоновано й аргументовано відповідні зміни й доповнення до КПК України та інших нормативно-правових актів України.

Ключові слова: засада змагальності, обшук, сторона обвинувачення, сторона захисту, досудове розслідування.

Постановка проблеми та її актуальність. Обшук, на рівні із допитом є найбільш поширеною слідчою (розшуковою) дією у відсотковому співвідношенні при порівнянні з іншими процесуальними діями. Отримані під час обшуку матеріальні докази є незамінним джерелом та становлять особливу важливість для встановлення наявності чи відсутності фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Науковці приділяють значну увагу процесуальним та тактичним недолікам/проблемам, які виникають під час організації і проведення обшуку.

Суди в свою чергу оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення.

Однак, залишається поза увагою питання щодо співмірності «прав та можливостей» сторін кримінального провадження як щодо ініціювання проведення даної слідчої (розшукової дії) так і під час її проведення.

Засада змагальності сторін не може бути абстрактною та мати загальну форму, вона має бути підкріплена належним нормативним регулюванням, в протилежному випадку дії сторони будуть «поза законом». Наприклад чинний КПК України та ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» фактично не передбачають будь-якого нормативного врегулювання поведінки та прав сторони захисту (зокрема адвоката) окрім «як бути допущеною» до проведення слідчої (розшукової) дії та права звернення із клопотаннями, які розглядаються конкуруючою стороною обвинувачення, що на практиці призводить до порушення балансу та об'єктивного зловживання правами.

Узагальнюючи вищенаведене в сукупності, дослідження і порівняння прав та механізмів їх реалізації сторонами кримінального провадження під час обшуку надасть можливість сформулювати пропозиції для забезпечення створення нормативної реалізації засади змагальності.

Стан дослідження.

Науковці в своїх роботах приділяють значну увагу проблематиці, що виникає під час проведення обшуків, у кримінально-процесуальному та криміналістичному аспектах та неодноразово аналізували діяльність захисника з дотримання прав та законних інтересів учасників проведення обшуку. Серед останніх публікацій у цьому напрямі можна апелювати до робіт В.І. Галагана та О.Л. Дульського, І.В. Гловюка, В.Г. Пожара, О.О. Торбаса, К.В. Дрішлюк, І.В. Вегери, О.Я. Переверзи, Т.Р. Гуменникова,

А.Ф. Волобуєв, М.В. Даньшин, А.В. Іщенко та інших учених.

Мета статті. Дослідження і порівняння механізмів реалізації прав та можливостей сторін кримінального провадження, закріплених в нормах чинного законодавства, які застосовуються останніми під час проведення обшуку та їх вплив на реалізацію засади змагальності.

Виклад основного матеріалу. Засада змагальності, згідно Конституції України є основоположною та фундаментальною складовою «справедливого судового розгляду», вона має нерозривний зв'язок та залежить від засади рівності сторін кримінального провадження, яка реалізується через відображення законодавцем збалансованості прав та обов'язків сторін кримінального провадження в нормах чинного законодавства.

Законодавець не сформулював визначення «засади змагальності» та «засади рівності» шляхом нормативного закріплення дефініції, чим фактично надав можливість вільно тлумачити та формувати розуміння даних засад в кожній конкретній ситуації та обставинах як судом так і сторонами кримінального провадження власний розсуд.

В статті «Реалізація засади змагальності сторін при збиранні доказів у формі показань (пояснень)», автор наголошував з посиланням на Великий тлумачний словник сучасної української мови, що юридичне значення рівності, фактично, передбачає рівноправність, при якій учасники одних і тих же правовідносин, як рівні згідно Конституції України, мають однакові один до одного матеріальні, процедурні та процесуальні права, що попереджають та захищають їх від дискримінації, яка проявляється у завідомо встановленій нормами чинного законодавства перевазі, в тому числі з боку державних інститутів. В той час як під змагальністю в юридичному значенні можна розуміти дії (в деяких випадках відсутність дій) сторін, які використовують надані законодавцем права та механізми їх реалізації для досягнення прийнятної такій стороні результату, що буде кращим порівняно із досягнутим результатом опонуючої сторони.

Люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах, а права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними [1].

З метою забезпечення гарантій недоторканності житла чи іншого володіння особи, законодавець визначив в ст.30 Конституції України, що проникнення, проведення в них огляду чи обшуку допускається не інакше як за вмотивованим рішенням суду [1].

Метою проведення обшуку є виявлення та фіксація відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб. Відповідно до ч. 1 ст. 234 КПК України обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді місцевого загального суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, а у кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених до підсудності Вищого антикорупційного суду, – на підставі ухвали слідчого судді Вищого антикорупційного суду, за винятком невідкладних випадків [2]. Відповідно до ст. 129-1 Конституції України судові рішення є обов'язковим до виконання, а держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку [1].

Враховуючи вищенаведене, логічним буде висновок, що обшук належить до заходів процесуального примусу, оскільки вчиняється з ініціативи сторони обвинувачення за санкцією держави (в особі суду) та **безпосередньо** самою стороною обвинувачення, поза волею власника/користувача майна. У зв'язку з чим, законодавець зобов'язаний був забезпечити нормативно-правову рівність сторін кримінального провадження (в т.ч. осіб без статусу сторони кримінального провадження) для реалізації засади змагальності та як наслідок дотримання прав і законних інтересів.

А.Ф. Волобуєв, М.В. Даньшин та А.В. Іщенко виділяють чотири послідовні стадії обшуку: 1) попередні заходи на місці обшуку (попередня стадія); 2) загальний огляд обшукуваного об'єкта (оглядова стадія); 3) детальне обстеження й пошуки (детальна стадія); 4) стадія фіксації результатів обшуку [11, с. 334]. Однак, на практиці оглядова стадія фактично реалізується в межах двох суміжних стадій: попередньої та детальної у зв'язку з чим все ж буде вірно виділяти три стадії. Враховуючи зазначене, буде доречним проводити аналіз прав сторін кримінального провадження в розрізі стадій проведення обшуку.

Акцентую увагу, що в статті під стороною захисту розуміється будь-який учасник обшуку та його захисник, без розмежування осіб за їх визначеним процесуальним статусом на момент проведення обшуку.

Попередня стадія, як наголошують науковці, включає право сторони обвинувачення на прибуття

до місця обшуку, проникнення на обшукуваний об'єкт і здійснення необхідних заходів (в т. ч. але не виключно, попередній огляд приміщення та прилеглої території, пред'явлення ухвали і надання її копії, роз'яснення присутнім їх прав і обов'язків, повідомлення обшукуваному, для виявлення якого типу предметів проводиться обшук, і пропонує добровільно їх видати).

Звертаю увагу, що згідно ч. 1 ст. 235 КПК України передбачено, що ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи надає право здійснити **проникнення** до житла. В той же час, ч. 3 ст. 236 КПК України покладає на сторону обвинувачення перед початком виконання ухвали слідчого судді пред'явити і надати копію ухвали особі, яка володіє житлом чи іншим володінням, а за її відсутності – іншій присутній особі. Відповідно до ч. 1 ст. 236 КПК України слідчий, прокурор вживає належних заходів для забезпечення присутності під час проведення обшуку осіб, чий права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені та незалежно від стадії цієї слідчої дії сторона обвинувачення зобов'язана допустити на місце проведення обшуку захисника чи адвоката [2].

Аналізуючи вищенаведені норми КПК України логічним буде висновок, що при прибутті до місця обшуку, первісно стороною обвинувачення має бути здійснено інформування відповідної особи про наявність правових підстав (у формі ухвали) для проведення обшуку, а не проникнення, яке є складовою частиною виконання ухвали.

Однак, на практиці складається ситуація за якої сторона обвинувачення нерідко першочергово здійснює проникнення, а уже потім усі послідовні заходи. Можна стверджувати, що розпочатий шляхом проникнення обшук призводить до виконання ухвали стороною обвинувачення з порушенням права обшукуваної особи, передбаченого ч. 3 ст. 236 КПК України, оскільки така особа може заявити про бажання отримати право на захист та залучення адвоката уже після того як відбулось порушення її права та відбулась часткова реалізація ухвали.

Беззаперечно, що в окремій категорії кримінальних правопорушень та залежно від їх тяжкості, з цілю забезпечення життя та здоров'я учасників та свідків слідчої дії (в т. ч. але не виключно представників сторони обвинувачення, понятих, експертів і т. д.) збереження доказів, які дійсно можуть бути знищені, попередження застосування обшукуваною особою зброї і т. д., проникнення, як першочерговий захід має місце та повинен реалізовуватись.

З метою врегулювання на законодавчому рівні окресленої проблеми, яка надає на попередній стадії обшуку стороні обвинувачення перевагу над стороною захисту та автоматично призводить до порушення права обшукуваної особи на захист, **рекомендую** доповнити ст.236 КПК України положеннями, щодо деталізованого визначення переліку кримінальних правопорушень, при здійсненні досудового розслідування щодо яких можливий початок реалізації ухвали про обшук шляхом проникнення та або визначенням, як критерію ступеню тяжкості інкримінованого кримінального правопорушення.

Як альтернативу вищенаведеній рекомендації можна розглянути делегування права на визначення та надання права на першочергове проникнення безпосередньо суду, який постановляє відповідну ухвалу (шляхом доповнення ст. 235 КПК України) та як наслідок покладення на сторону обвинувачення обов'язку доведення необхідності реалізації такого заходу як першочергове проникнення при виконанні ухвали про обшук (шляхом доповнення ч. 3 ст. 234 КПК України) [2].

Положення ч. 1 ст. 236 КПК України містять суперечливі формулювання щодо участі захисника чи адвоката під час проведення обшуку. З одного боку, йдеться про те, що для участі в проведенні обшуку може бути запрошений захисник чи представник особи, у якій проводиться обшук. З іншого ж – незалежно від стадії слідчої дії сторона обвинувачення зобов'язана допустити на місце його проведення захисника чи адвоката, з належним чином підтвердженими повноваженнями.

Однак, законодавець передбачивши право обшукуваної особи на захист, не визначив чіткого алгоритму дій (прав та обов'язків) як для сторони обвинувачення так і для сторони захисту для реалізації такого права.

На практиці зазначена неврегульованість призводить до трактування можливості реалізації такого права на власний розсуд та порушення засади змагальності. Найбільш розповсюджена та типова ситуація, коли по при заявленні обшукуваною особою про своє право на захист та необхідність повідомлення адвоката і залучення до слідчої дії, слідча дія не зупиняється та продовжується, і в момент прибуття захисна знаходить на завершальній стадії або взагалі завершена.

За результатом аналізу норм КПК України вбачається, що окрім права сторони захисту передбаченого ч. 8 ст. 236 КПК України (особи, у присутності яких здійснюється обшук, при проведенні цієї слідчої (розшукової) дії мають право робити заяви, що підлягають занесенню до протоколу обшуку) остання, з метою надання правової допомоги під час проведення обшуку має право заявляти клопотання та що

важливо висловлювати на завершальному етапі обшуку зауваження, шляхом їх фіксації в протоколі.

Верховний Суд в складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду в Постанові від 30.08.2022 р. по справі № 728/677/18 сформулював наступний висновок: «Водночас засуджений наголошує на тому, що проведення вказаної слідчої дії відбулося без його захисника, однак, він не зазначив, яким чином це позначилось на належності та допустимості як доказу відповідного протоколу, оскільки така процесуальна дія, як обшук будинку та господарського приміщення, пов'язана з необхідністю отримання доказів, які носять об'єктивний характер, тобто таких, що не залежать від волі особи, а тому вона не може розглядатися як така, що порушує право особи зберігати мовчання і не свідчити проти себе. Присутність чи відсутність захисника у цьому випадку не може позначитися на змісті отриманих під час цієї дії результатів» [12].

Однак, оцінюючи критично юридичну обізнаність пересічного громадянина України можна дійти висновку, що останній не будучи спеціалістом в юридичній сфері чи пов'язаний із останньою не зможе належним чином зрозуміти/усвідомити, що дії сторони обвинувачення містять порушення або вчиняються поза законом та акцентувати увагу щодо останніх в протоколі та/або звернутись із відповідною заявою. Окрім того, для більшості громадян і підприємств, обшук є нетиповою дією і вони зіштовхуються з ним вперше і, відповідно, розгублюються, хвилюються і допускають значну кількість помилок, які можуть бути використані проти них стороною обвинувачення, і їх надалі складно усунути/виправити/спростувати стороні захисту. Наприклад сторона обвинувачення просить надати паролі доступу до комп'ютерної техніки чи мобільних телефонів під різним приводом (обіцяючи, що не буде їх послідувачому вилучати, або просить довіритись і т. д.) та як наслідок отримує небажану для обшукуваної особи інформацію.

З метою забезпечення реалізації засади змагальності, **рекомендуємо** здійснити доповнення до ст. 236 КПК України положеннями, згідно яких на сторону обвинувачення буде покладено обов'язок зупинення слідчої дії терміном на три години та забезпечення можливості (на практиці під час обшуку мобільні телефони вилучаються та/або особам присутнім під час обшуку забороняється їх використовувати) здійснення повідомлення адвоката. Трьох годинний проміжок часу в більшості випадків надасть можливість прибути захиснику особисто або організувати іншого адвоката, у разі своєї зайнятості (в т. ч. у великих містах) та попередить зловживання зі сторони захисту. Окрім того, такий часовий проміжок корелюється із уже передбаченим трьох годинним часовим проміжком встановленим для прибуття адвоката при здійсненні обшуку особи (ч. 5 ст. 236 КПК України).

Стадія детального обстеження й пошуки (детальна стадія) передбачає проведення дій стороною обвинувачення направлених на безпосередні пошуки об'єктів, для виявлення й вилучення яких проводиться обшук.

Як вказувалось попередньо, саме сторона обвинувачення має статус «модератора», що визначає порядок проведення детального обстеження й пошуків.

Відповідно до ч. 5 ст. 236 КПК України повинен проводитися в обсязі, необхідному для досягнення мети обшуку. За рішенням слідчого чи прокурора може бути проведено обшук осіб, які перебувають в житлі чи іншому володінні, якщо є достатні підстави вважати, що вони переховують при собі предмети або документи, які мають значення для кримінального провадження [2].

Обшук особи здійснюється особами тієї самої статі у присутності адвоката, представника на вимогу такої особи. Неявка адвоката, представника для участі у проведенні обшуку особи протягом трьох годин не перешкоджає проведенню обшуку. Хід і результати особистого обшуку підлягають обов'язковій фіксації у відповідному протоколі [2].

Слідчий, прокурор під час проведення обшуку має право відкривати закриті приміщення, сховища, речі, долати системи логічного захисту, якщо особа, присутня при обшуку, відмовляється їх відкрити чи зняти (деактивувати) систему логічного захисту (ч. 6 ст. 236 КПК України). Якщо під час обшуку слідчий, прокурор виявив доступ чи можливість доступу до комп'ютерних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку, для виявлення яких не надано дозвіл на проведення обшуку, але щодо яких є достатні підстави вважати, що інформація, що на них міститься, має значення для встановлення обставин у кримінальному провадженні, прокурор, слідчий має право здійснити пошук, виявлення та фіксацію комп'ютерних даних, що на них міститься, на місці проведення обшуку. Особи, які володіють інформацією про зміст комп'ютерних даних та особливості функціонування комп'ютерних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку, можуть повідомити про це слідчого, прокурора під час здійснення обшуку, відомості про що вносяться до протоколу обшуку (ч. 6 ст. 236 КПК України) [2].

Відповідно до ч. 7 ст. 236 КПК України при обшуку слідчий, прокурор має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення обшуканого житла чи іншого володіння особи чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати

і вилучати документи, тимчасово вилучати речі, які мають значення для кримінального провадження.

Таким чином, законодавець в ст. 236 КПК України передбачивши перелік прав сторони обвинувачення при проведенні обшуку, залишив поза увагою нормативно-правове врегулювання прав сторони захисту, обмежившись їх загальною наявністю в КПК України, що нерідко призводить до самовільного трактування порядку їх застосування на практиці стороною обвинувачення.

Зокрема, ч. 1 ст. 107 КПК України передбачено право безперешкодного фіксування проведення обшуку за допомогою відеозапису стороною захисту. В той же час, якщо обшук проводиться у особи, яка не має відповідного процесуального статусу в межах кримінального провадження і залучений нею адвокат фактично не є захисником, в розумінні ст. 45 КПК України, сторона обвинувачення не зважаючи на п. 8 ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», відповідно до якого адвокат під час здійснення адвокатської діяльності має право вчиняти будь-які дії, не заборонені законом, правилами адвокатської етики та договором про надання правової допомоги, необхідні для належного виконання договору та як наслідок застосовувати технічні засоби, у тому числі для копіювання матеріалів справи, в якій адвокат здійснює захист, представництво або надає інші види правової допомоги, фіксувати процесуальні дії, в яких він бере участь, а також хід судового засідання в порядку, передбаченому законом, присікає можливість реалізації такого права адвокатом [4].

Беззаперечно, що силу ч. 1 ст. 107 КПК України виконання ухвали слідчого судді, суду про проведення обшуку в обов'язковому порядку фіксується за допомогою звуко- та відеозаписувальних технічних засобів.

Однак, нерідко на практиці: 1) може змінитись процесуальний статус обшукуваної особи (учасника обшуку) та як наслідок, в такому випадку сторона захисту зможе отримати доступ до відеозапису слідчої дії уже безпосередньо під час реалізації ст. 290 КПК України, що суттєво впливає на стратегію захисту та як наслідок забезпечення реалізації засади змагальності; 2) під час проведення обшуків вилучається велика кількість речей/документів, однак не внормовано, чи має бути забезпечене фіксування у відеозаписі їх змісту та реквізитів, а сторона обвинувачення ухиляється здійснити детальний опис; 3) сторона обвинувачення в ультимативній формі забороняє здійснювати відеофіксацію, посилаючись на запровадження військового стану та свою приналежність до правоохоронних органів і як наслідок таким чином намагається легалізувати та виправдати заборону здійснення відеофіксацію стороною захисту.

Враховуючи, що законодавець: 1) поклав на адвоката обов'язок дотримання положень ст. 21, 22 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»; 2) визначив, що відомості досудового розслідування можна розголошувати лише з письмового дозволу слідчого або прокурора і в тому обсязі, в якому вони визнають можливим (ч. 1 ст. 222 КПК України); 3) розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування є кримінальним правопорушенням (ст. 387 КК України), як наслідок створив нормативно-правові механізми спонукання для утримання адвокатом від вчинення протиправних/незаконних дій із отриманою під час слідчої (розшукової) дії інформацією, **рекомендую** викласти абзац 3 ст. 107 КПК України в наступній редакції: «Право безперешкодного фіксування проведення обшуку за допомогою відеозапису надається адвокату».

Стадія фіксації результатів обшуку є завершальною та передбачає безпосереднє складання протоколу.

Враховуючи структуру та перелік дій під час реалізації даної стадії, на думку та переконання автора, законодавець забезпечив найбільш збалансоване співвідношення прав та обов'язків сторін кримінального провадження.

Висновки. Нормативно-правове врегулювання прав та обов'язків сторін кримінального провадження, якими останні наділені під час обшуку, є гарантією щодо забезпечення реалізації засади змагальності. Законодавець має забезпечити не тільки дотримання прав та законних інтересів учасників проведення обшуку, а й міститься обов'язок сторони обвинувачення створити умови та забезпечити можливість скористатися такими правами та їх реалізувати в повній мірі, оскільки остання виступає, фактично, «модератором» даної слідчої дії та діє зі сторони «сили» відносно сторони захисту та обшукуваних осіб. В той же час має бути забезпечено «розумний баланс», з метою попередження зловживання наданими правами стороною захисту.

Керуючись вищенаведеним, з ціллю формування нормативної рівності прав сторони обвинувачення та сторони захисту, рекомендую:

– доповнити ст. 236 КПК України положеннями, щодо деталізованого визначення переліку кримінальних правопорушень, при здійсненні досудового розслідування щодо яких можливий початок реалізації ухвали про обшук шляхом проникнення та або визначення, як критерію ступеню тяжкості

інкримінованого кримінального правопорушення для реалізації такого права;

– доповнити ст. 236 КПК України положеннями, згідно яких на сторону обвинувачення буде покладено обов'язок зупинення слідчої дії терміном на три години та забезпечення можливості здійснення повідомлення адвоката;

– викласти абз. 3 ст. 107 КПК України в наступній редакції: «Право безперешкодного фіксування проведення обшуку за допомогою відеозапису надається адвокату».

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4223> (дата звернення 14.04.2023р.).
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250 000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь : Перун, 2005. VIII. 1728 с
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n2123> (дата звернення 14.04.2023 р.).
4. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05 липня 2012 року № 5076-VI. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2013. № 27. Ст. 282. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#n6> (дата звернення 14.04.2023р.).
5. Галаган В. І. Процесуальна діяльність захисника з дотримання прав та законних інтересів учасників проведення обшуку / В.І. Галаган, О.Л. Дульський. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2019. Вип. 14. С. 155–163.
6. Гловюк І.В. Проблемні питання забезпечення належної правової процедури обшуку (у розрізі новел КПК України). *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2018. № 14. С. 141–149.
7. Гловюк І.В. Проблеми вдосконалення надання професійної правничої допомоги під час обшуку житла та іншого володіння особи / І. В. Гловюк, В. Г. Пожар, О. О. Торбас. *Актуальні питання державотворення в Україні : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (19 травня 2017 р.) : в 2 т. / редкол.: І. С. Гриценко (голова), І. С. Сахарук (відп. ред.) та ін. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2017. Т. 1. С. 251–253.*
8. Дрішлюк К. В. Деякі питання тактики захисту під час здійснення обшуку у кримінальному провадженні на підставі оновлених положень КПК України. *Правове життя сучасної України : у 2 т. : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.) / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса : ВД «Гельветика», 2019. Т. 2. С. 346–349.*
9. Веґера І.В. Проблемні питання участі адвокат у проведенні обшуку. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. Вип. 7. С. 143–147. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/07/25.pdf> (дата звернення: 14.04.2023 р.)
10. Переверза О.Я. Деякі процесуальні та тактико-психологічні аспекти здійснення обшуку за участю захисника: підготовка до юридичної практики / О. Я. Переверза, Т.Р. Гуменникова. *Право і суспільство*. 2019. № 3 С. 229–236.
11. Криміналістика: підручник : у 2 т. Т. 1 / А.Ф. Волобуєв, М.В. Даньшин, А.В. Іщенко та ін. ; за заг. ред. А.Ф. Волобуєва, Р.Л. Степанюка, В.О. Малярової ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 384 с. URL: https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/6440/Kriminalistyka_Pidruchnyk_Tom%201_Kharkiv_2018.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення 14.04.2023 р.).
12. Постанова Верховного Суду в складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 30.08.2022р. по справі № 728/677/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106017852> (дата звернення 14.04.2023 р.).

B. Ostryanko. Implementation of the principle of adversarial character of the parties to criminal proceedings during a search. – Article.

Summary. *The article analyzes the legal regulation of the rights of the parties to criminal proceedings during the investigative (detective) action in the form of a search through the prism of the implementation of the principle of adversarial character.*

The author emphasizes that the evidence obtained during the investigative (detective) action in the form of a search, along with the testimony obtained as a result of interrogation, is of crucial importance for the relevant party to criminal proceedings to prove its position during the trial.

The article provides a legal assessment of the provisions of current legislation which enshrine the rights of the prosecution to initiate and regulate the course of a search and the rights of the defense during this investigative (detective) action.

The author proposes and argues for the relevant amendments and additions to the Criminal Procedure Code of Ukraine and other legal acts of Ukraine.

Key words: *a principle of adversarial character, search, the prosecution, the defense, pre-trial investigation.*

Розділ 2

Менеджмент. Економіка.

Готельно-ресторанна справа та туризм

Д. О. Автенюк

*аспірант 2 курсу заочної форми навчання
спеціальності 073 – Менеджмент*

кафедри менеджменту

Міжнародний гуманітарний університет

Науковий керівник: Л. І. Райчева

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри економіки та міжнародних економічних відносин

Міжнародний гуманітарний університет

м. Одеса, Україна

РОЛЬ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ В ІТ-БІЗНЕСІ: ВИКЛИКИ ТА РЕЗУЛЬТАТИ

***Анотація.** Від звичної індустрії до штучного інтелекту: цифрове робоче середовище вже не у віддаленому майбутньому, а стає реальністю для всіх нас. Одного разу отримана освіта застаріває все швидше і швидше, тому навчання протягом усього життя та особиста відданість є безперервними.*

У сучасному конкурентному середовищі на робочому місці, яке постійно змінюється, роботодавці повинні переконатися, що їхні працівники в курсі останніх технологій і стратегій на робочому місці. Навчання – це один із способів допомогти працівникам отримати нові навички та знання, які можуть підвищити продуктивність і ефективність роботи.

***Ключові слова:** ІТ, бізнес, навчання, підвищення кваліфікації, результат, ROI, технології.*

Постановка проблеми. Актуальність даної наукової статті полягає в тому, що сучасний світ вже назавжди змінив вектор свого розвитку, та компанії із їх працівниками мусять працювати та розвиватися за новими правилами. У сучасному середовищі досить складно залишатися конкурентноспроможним, тож постійне удосконалення професійних навичок вирішує проблеми не тільки професійного вигорання, а й адаптування та удосконалення своїх функціональних можливостей.

Інформаційні технології (ІТ) були описані Chaffey and Wood як «технологічні ресурси, що використовуються для управління бізнес-інформацією». Ці ресурси включають програмне забезпечення, апаратне забезпечення та телекомунікаційні мережі, що використовуються для управління інформацією.

За словами Бенематі та ін., ІТ швидко змінюються, і враховуючи зростаючий стратегічний вплив ІТ на бізнес-операції, успішне управління ними є надзвичайно важливим. Ірані та Лав запропонували це для ІТ щоб управління було успішним, його потрібно сприймати як ітеративний бізнес-процес, здатний забезпечити організаційне навчання протягом життєвого циклу технології [7].

Однак, навіть якщо ІТ управляють успішно, виникає питання, яку роль ІТ відіграють у досягненні стратегічних цілей організації. зазвичай уособлюється як відповідність або узгодження зі стратегічними цілями організації. Таким чином, ІТ можна належним чином узгодити лише тоді, коли для цього буде створено інфраструктуру адекватна реалізація ІТ-стратегії; стратегія підтримує вулицю організації стратегія та бізнес-процеси.

Стикаючись із сучасними проблемами та новими викликами з великим обсягом інформації, працівники ІТ бізнесу мають почувати себе компетентно задля розвитку компанії та підвищення основних прибуткових метрик [3].

Навчання на робочому місці дозволяє працівникам розвивати навички та знання, які допоможуть їм краще виконувати свою роботу. Навчальні можливості дозволяють їм більше рухатися до своїх професійних цілей, починаючи від підвищення рівня задоволеності роботою і закінчуючи набуттям навичок і знань, необхідних для виконання завдань вищого рівня.

Чому навчання персоналу важливе?

Навчання співробітників і подальший розвиток навичок має вирішальне значення, оскільки це є гарною можливістю для співробітників підвищити свої професійні знання, професійні навички та стати більш ефективним працівником на робочому місці.

Програми навчання співробітників можуть підвищити їхню залученість у роботу та запобігти ризику переживання на робочому місці. Залучаючи їх до навчання співробітників, це дозволяє їм розбити свої щоденні основні обов'язки та рутину, а також спонукає їх прийняти нові способи мислення. Це також дозволяє їм зосередитися на чомусь новому та відмінному.

Навчання співробітників також дозволяє персоналу відображати свій професійний шлях і розвиток і навіть може надати їм можливість бути більш інноваційними та творчими на роботі. Це ще більше спонукає їх до ризику, допомагаючи їм почуватися більш позитивно на роботі [5].

Підвищення кваліфікації – це тенденція на робочому місці, яка сприяє безперервному навчанню, надаючи навчальні програми та можливості розвитку, які розширюють здібності працівника та мінімізують прогалини в навичках. Підвищення кваліфікації зосереджується на вдосконаленні навичок поточних працівників, як правило, шляхом навчання, щоб вони могли просуватися на своїй роботі та знаходити різні ролі та можливості в компанії.

Оскільки технології створюють нові можливості та робочі місця на робочому місці, для компаній стає все більш важливим заповнити ці нові ролі кандидатами, які володіють відповідними спеціалізованими наборами навичок. Підвищення кваліфікації дозволяє організаціям ліквідувати дефіцит цифрових талантів і заповнити ці відкриті вакансії, зберігаючи поточну робочу силу та створюючи можливості для зміцнення та навчання співробітників [2].

Деякі методи підвищення кваліфікації включають:

- віртуальні або онлайн-курси;
- наставництво та супроводження;
- сеанси «обідати та навчатися»;
- мікронавчання.

Чому підвищення кваліфікації важливо?

Технології продовжують швидко змінювати спосіб роботи більшості організацій. У відповідь компанії та їхні працівники повинні постійно поповнювати свої технічні знання та набори навичок. Оскільки вимоги до роботи змінюються та потрібні нові навички, компанії змушені або шукати нових талантів, або заповнювати прогалину шляхом підвищення кваліфікації.

Завдяки підвищенню кваліфікації компанії можуть заощадити гроші, підвищивши здібності своїх поточних працівників, замість того, щоб витратити час і бюджет на наймання нових працівників. Крім того, нинішня робоча сила очікує від своєї роботи більшого, ніж гарантована оплата праці та комфортне робоче середовище. Тепер працівники очікують таких пільг, як оплачувана відпустка, доступне медичне обслуговування та професійне навчання. Надаючи співробітникам можливість підвищення кваліфікації, організації можуть дати працівникам відчуття, що їх цінують і мають віддане майбутнє в компанії [6].

Загалом, підвищення кваліфікації є важливим, оскільки:

- робочі ролі та вимоги до них змінюються швидше, ніж будь-коли;
- працівники очікують більше можливостей для зростання в межах своїх компаній;
- це допомагає організації залишатися більш конкурентоспроможною, усуваючи прогалини в навичках;
- це зменшує потребу в наймі за межами компанії для заповнення прогалин у навичках;
- це підвищує задоволеність працівників, підвищуючи мотивацію, продуктивність і моральний дух;
- це збільшує утримання співробітників [1].

Крім того, компанії, які вирішують підвищувати кваліфікацію, а не заповнювати прогалини в навичках за допомогою зовнішніх талантів, економлять гроші та час, зменшуючи потребу в процесах найму, адаптації та навчання.

Як розробити стратегію підвищення кваліфікації?

Розробляючи стратегію підвищення кваліфікації, компанії повинні спочатку визначити прогалини в навичках, які зараз є в їхній організації. Цей крок допоможе компаніям переконатися, що їхні зусилля з підвищення кваліфікації відповідають потребам робочої сили.

Далі компанії повинні враховувати як короткострокові, так і довгострокові наслідки зусиль з підвищення кваліфікації. Наприклад, може бути легко зосередитися на найновішому інструменті на ринку, однак цей розвиток може не допомогти бізнесу в довгостроковій перспективі. Таким чином, організація повинна зосередитися на тому, як вона може вдосконалити свої основні навички, щоб збільшити довгострокову цінність. Проте все ще необхідно бути в курсі галузевих тенденцій і використовувати нові технології, щоб компанія могла підтримувати конкурентну перевагу [4].

Після виявлення прогалин у навичках компанія може розпочати розбудову та вибір навчальних програм, які є найбільш доцільними для організації.

Головне – налаштувати навчання та розвиток так, щоб це було зрозуміло для компанії. На цьому етапі організація визначає такі фактори, як:

- чи потрібне об’ємне тренування чи індивідуальне заняття буде більш корисним;
- чи можна проводити навчання внутрішньо чи потрібно найняти сторонній навчальний заклад;
- які типи навчання є найбільш доцільними – розглядаючи наставництво, онлайн-курси, тренінги чи курси після закінчення середньої школи [6].

Окрім розуміння того, які методи підвищення кваліфікації найкращі для всіх працівників, організації також повинні враховувати цілі кожного працівника та адаптувати план підвищення кваліфікації для кожного працівника. Оскільки кожна людина має різні набори навичок і цілі, для кожного працівника буде потрібна різна стратегія підвищення кваліфікації, залежно від його поточних знань, ролі в організації, того, як ця роль розвивається, і вимог до нових технологій, необхідних для продовження ефективного виконання роботи. Важливо спілкуватися з керівниками на цьому етапі стратегії підвищення кваліфікації, щоб переконатися, що вони ведуть часті, відкриті розмови з кожним працівником, щоб зрозуміти їхні потреби та бажання [2].

Нарешті, надаючи можливості зовнішнього навчання, компанії можуть розглянути питання про надання фінансових стимулів для заохочення своїх співробітників до участі. Працівники, яким пропонуються ресурси для вивчення нових навичок, часто більш мотивовані. Фінансові стимули, такі як збільшення бюджету на навчання та розвиток, освітні знижки та гранти для відвідування тренінгів і конференцій, збільшують ймовірність того, що працівники скористаються можливостями підвищення кваліфікації.

Деякі стратегії підвищення кваліфікації включають:

- Програми підвищення кваліфікації та акредитації для конкретної роботи. Ця стратегія пропонує співробітникам спеціальне навчання для їх роботи, яке може підвищити їхні поточні навички, наприклад, за допомогою уроків спеціального програмного забезпечення, яке використовується лише невеликою частиною організації. Атестаційні програми, результатом яких є професійний сертифікат, також є чудовою можливістю для працівників вдосконалити свої поточні навички.
- Особистісні плани розвитку. Заохочення співробітників до створення особистого плану розвитку, який стосується здібностей, які кожен працівник особисто хоче вдосконалити, і нових навичок, які вони хотіли б отримати, дає працівникам можливість створювати власну програму підвищення кваліфікації. Співробітникам дозволяється вибирати, що вони хотіли б робити, замість того, щоб їм казали, що компанія думає, що вони повинні робити [7].

Приділяти час протягом робочого дня. Співробітникам із особистими планами розвитку слід надати час протягом робочого дня, щоб присвятити їх зусиллям з підвищення кваліфікації.

Деякі конкретні можливості підвищення кваліфікації включають:

- Віртуальні та онлайн курси. Використовуйте навчальне програмне забезпечення та платформу онлайн-навчання, щоб дозволити працівникам навчатися з дому в зручний для них час, а не змушувати працівників відвідувати незручні сесії розробки на місці в певний час.
- Наставництво та супроводження. Більшість компаній уже мають у своєму штаті експертів із певних питань. Використовуйте цих експертів, щоб навчати інших співробітників із реальним досвідом і порадами, яких неможливо навчити в класі. Крім того, експерти отримують можливість вдосконалити свої лідерські якості.
- Сеанси «обідати та навчатися». Ця можливість особливо корисна для співробітників, які відчують, що їм не вистачає часу протягом робочого дня, щоб присвятити навчанню. Сеанси «обідати та навчатися» дозволяють працівникам використовувати обідню перерву для навчання. Ці заняття часто залучають експерта за межами компанії, який може навчати працівників, ділячись своїми знаннями з конкретної теми.

Ця можливість підвищення кваліфікації зосереджена на тренуванні швидкими секціями, наприклад короткими відеозаписами, за якими слідує швидкі вправи та тести, які демонструють розуміння. Сеанси мікронавчання зазвичай тривають від п’яти до 10 хвилин, що дозволяє співробітникам використовувати їх практично в будь-який час, наприклад, під час коротких перерв протягом дня або під час обідньої перерви [5].

Підводні камені підвищення кваліфікації:

Розробляючи стратегію підвищення кваліфікації, організації повинні усвідомлювати, що навчальні програми та можливості підвищення кваліфікації можуть бути дорогими. Крім того, є кілька ризиків, яких слід уникати під час розробки стратегії.

Старомодне навчання, наприклад особисті презентації та лекції, може бути неефективним. Навчання, доступне для співробітників, має бути актуальним, зручним і цікавим. Система управління навчанням (LMS) дозволяє організації вибирати з різних типів доставки контенту, різних функцій оцінювання та спеціальної аналітики, яка оцінює успішність навчання. Крім того, можливість запропонувати сумісність з мобільним навчанням робить навчання легшим і доступнішим. Крім того, LMS може допомогти компанії відстежувати результати роботи своїх співробітників і аналітику продуктивності, яку потім можна використовувати для покращення навчання для кращих майбутніх результатів.

Пропонується навчання як одноразовий захід. Підвищення кваліфікації працює найкраще, коли працівники сприймають навчання як постійну роботу, а не лише один раз чи час від часу. Для розуміння нових навичок потрібен час і практика, але працівники також повинні постійно вдосконалювати свої навички, щоб залишатися актуальними та опанувати нові вимоги до роботи. Безперервне навчання може сприяти частому випуску допоміжних матеріалів, таких як інфографіка процесу, програми наставництва та контрольні списки.

Переваги підвищення кваліфікації

Підвищення кваліфікації допомагає поточним працівникам опанувати нові професійні навички, робить компанію більш привабливою для претендентів на роботу та покращує досвід співробітників. Крім того, незважаючи на те, що програми підвищення кваліфікації коштують дорого, вони дають високу віддачу від інвестицій (ROI). Створення можливостей постійного навчання для працівників часто обходиться дешевше, ніж вирішення проблем на робочому місці. Надання безкоштовного навчання також підвищує рівень утримання співробітників, таким чином зменшуючи плинність кадрів і знижуючи витрати на наймання та адаптацію [3].

Інші переваги підвищення кваліфікації включають:

- Покращене залучення працівників. Потенційні та поточні працівники хочуть професійного розвитку та можливостей для навчання на своїй роботі, і вони шукатимуть можливості, які надають ці можливості. Підвищення кваліфікації задовольняє ці вимоги працівників.
- Оптимізована продуктивність співробітників. Поліпшення залученості співробітників зрештою підвищить продуктивність. Крім того, якщо співробітники не розуміють технології, з якими вони працюють, вони не досягнуть успіхів у своїй роботі. Тому підвищення кваліфікації працівників у нових технологіях є необхідним для підвищення їх продуктивності.
- Покращене утримання співробітників. Підвищення кваліфікації зменшує плинність кадрів. Коли працівники відчувають, що роботодавець інвестує в їхнє професійне зростання, вони, швидше за все, залишаться відданими компанії. Підвищення кваліфікації також може зробити співробітників щасливішими та більш мотивованими для виконання своєї роботи.
- Підвищення рівня задоволеності клієнтів. Щасливі співробітники часто безпосередньо впливають на клієнтський досвід і покращують його. Крім того, співробітники можуть використовувати свої нові навички, щоб краще вирішувати проблеми клієнтів з більшою ефективністю, креативністю та інноваціями.

Вивчення нових навичок часто є необхідним, щоб залишатися конкурентоспроможним. Підвищення кваліфікації – це ефективний спосіб гарантувати, що організації підтримають і підвищать свою конкурентоспроможність на ринку.

Відмінності між перекваліфікацією та підвищенням кваліфікації

Підвищення кваліфікації означає надання поточним працівникам додаткових навичок. З іншого боку, перекваліфікація означає заміну застарілих навичок працівника новими, які відповідають потребам ринку, що змінюється. Перекваліфікація часто вимагає повернення працівника до коледжу чи професійної школи, щоб отримати ступінь або отримати сертифікат в іншій галузі.

Прикладом підвищення кваліфікації може бути компанія з розробки програмного забезпечення, яка навчає своїх розробників новій мові, яка використовуватиметься для розробки нових продуктів [4].

Прикладом перекваліфікації може бути будівельник, який повертається до школи, щоб стати розробником програмного забезпечення.

Можно зробити висновок, що впровадження концепцій мотивації ІТ штату та мотиваційна праця у колективі – підвищують продуктивність працівників, а отже, організаційну продуктивності. Як наслідок, впровадження позитивної мотиваційної системи в організаційній політиці, зосередженій на позитивних рисах (навчання, мотивація та особиста ініціатива), призведе до більш зосереджених і задоволених працівників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баб'як Г. П., Бенцал Ю. М. Зарубіжний досвід організації навчання персоналу. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. 2014. Вип. 19. С. 130-133.
2. Баб'як Г. П., Грицина О. В. Шляхи підвищення ефективності забезпечення організації формування персоналу. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. 2013. Вип. 18. С. 137-141.
3. Баб'як Г., Запорожан Л. Резерви та шляхи підвищення організації навчання персоналу в установі. *Сектори економіки в процесі реалізації державної регіональної політики* : зб. матеріалів доп. міжнар. наук.-практ. конференції, 26-27 жовтня 2017 р., м. Тернопіль. Тернопіль, 2017. С. 158-162.
4. Грішнова О. А., Несєвра А. І. Молоді професіонали на ринку праці: проблеми гармонізації особистого життя та трудової діяльності. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. 2017. № 1. С. 49-60.
5. Illiash I. Modern methodical approaches to design the HR-management system of enterprises. *The Genesis of Genius*. Geneva, Switzerland, December 2015. No. 5. Vol. 1. P. 21-23.
6. Chandra, Ramesh. Management Information System. Kalpaz Publication, Delhi, 2002. С. 117- 121.
7. Wadhwa, Raj K. Management Information System. A Modern Perspective, Kanishka Publishers and Distributors, New Delh. 2006. С. 28.
8. Galliers, Robert D. and Leidner, Dorothy E, Strategic Information Management Challenges and strategies in managing information systems, Butterworth-Heinemann. 2011. URL: http://www.nubkk.nu.ac.th/acaD/backup/Readings/Tri3_08/SIS/Strategic_Information_Management.pdf [17.04.2023].

D. Avteniuk. The role of professional development of employees in IT business: Challenges and results. – Article.

Summary. *From conventional industry to artificial intelligence: the digital workplace is no longer in the distant future, but is becoming a reality for all of us. Once educated, it becomes obsolete faster and faster, so lifelong learning and personal commitment are continuous.*

In today's competitive and ever-changing workplace environment, employers must ensure that their employees are up-to-date on the latest technologies and workplace strategies. Training is one way to help employees acquire new skills and knowledge that can improve productivity and work efficiency.

Key words: *IT, business, training, professional development, result, ROI, technologies.*

УДК 338.242.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2023/38/06>

В. О. Горбаньова

*здобувач наукового ступеня доктора філософії
зі спеціальності 073 – Менеджмент,
старший викладач кафедри менеджменту
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна*

ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Анотація. *У статті проаналізовано впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в систему управління підприємством, удосконалення зелених технологій, що гарантують безпеку впливу підприємств на довкілля та збереження наявних ресурсів, удосконалення технологій антикризового управління підприємствами та технології моніторингу ступеня реалізації сталого розвитку підприємств.*

Ключові слова: *інформаційні технології, управління підприємством, технології онлайн-бронювання, якість обслуговування, QR-код, безпека персоналу, зелені технології на підприємствах, антикризове управління, моніторинг розвитку підприємств.*

Найбільш важливим компонентом управління підприємствами в даний час виступає інформація. Інформаційне забезпечення діяльності підприємствами – це сукупність інформаційної бази даних підприємства та спеціалізованих інформаційних технологій, що обробляють інформацію та забезпечують

ефективну роботу закладу на різних рівнях управління [1].

Основні функції застосування сучасних інформаційних технологій у забезпеченні розвитку підприємств полягають у наступному [2]:

- забезпечення всіх видів, елементів та етапів обслуговування на підприємствах (соціальні медіа, глобальні системи бронювання, програми лояльності, цифрове обслуговування діяльності);
- мінімізація негативних наслідків діяльності підприємств щодо довкілля.

Інформаційна система забезпечує пошук, обробку та зберігання інформації та відповідних організаційних ресурсів (людських, технічних, фінансових тощо), які забезпечують та поширюють інформацію [3]. Вона забезпечує людей необхідною інформацією у межах певної предметної галузі. Інформаційним продуктом є бази даних, інформаційні масиви, цифрові документи та інформаційні послуги. ІС підприємства має на увазі загальну сукупність його баз даних, спеціальні інформаційні технології для обробки таких баз даних, технічні засоби.

Інформаційна система управління підприємствами комплексу складається з елементів:

- засоби для інформаційної підтримки підприємств;
- засоби для документального забезпечення управління;
- засоби для комунікаційного програмного забезпечення;
- засоби для організації колективної роботи співробітників.

На сьогодні, функціонування сучасних підприємств вимагає впровадження та застосування на практиці нових інформаційних систем, у тому числі із метою формування бренд-орієнтованого управління (табл. 1).

Розглянемо декілька пропозицій впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в систему управління підприємством:

1. *Удосконалення технологій у сфері онлайн-бронювання замовлення.* Найбільш очевидним використанням технологій на підприємствах є бронювання. Удосконалена електронна аналітика дозволить гостям вибирати підприємства зі зручностями, які найкращі чином відповідають їх перевагам та інтересам. Тому підприємства, які не використовують інтернет-технології та не надають відповідні послуги для своїх гостей можуть втратити значну частину клієнтів і немає конкурентних переваг.

2. *Удосконалення технологій з метою підвищення якості обслуговування послуг.* Новітні технологічні досягнення в значною мірою сприяють тому, щоб усі процеси на підприємстві були більш простими, зручними та швидкими. Слід зазначити важливість вдосконалення системи Інтернету речей та її застосування в забезпеченні високої якості діяльності підприємств. Також корисним стало б впровадження комп'ютерних 3D- та 5D-турів.

Таблиця 1

Пропозиції щодо впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в систему управління

ІКС	Опис	Приклади
Впровадження технологій з метою максимізації економічних вигод	Основне завдання даних технологій полягає в підвищення якості послуг підприємств (сюди входить у тому числі технологія віртуальної реальності та безпечного електронного бронювання)	– Системи безпечного електронного бронювання, що забезпечують конфіденційність інформації; – Системи аналізу відгуків клієнтів; – Інтернет речей – це концепція, яка означає підключення всіх цифрових пристроїв до Інтернету; – Штучний інтелект та ін.
Використання зелених технологій з метою мінімізації негативних наслідків для довкілля	Основне завдання зелених технологій полягає в підвищення ефективності використання інформаційно-комунікаційних систем та впровадження сучасних технологій, спрямованих на зниження енерговитрат з метою збереження природних ресурсів	– Зелені будівельні матеріали, що забезпечують теплоізоляцію та знижують енерговитрати на опалення або охолодження; – технології, що покладаються на альтернативну енергію, що знижують енергоспоживання води, електрики та наслідки викидів парникових газів; – екологічно чистий та ресурсний, ефективний зелений транспорт та ін.

Впровадження технологій з метою максимізації соціальних вигод	Соціальні технології вивчають процеси навмисного впливу на соціальні об'єкти, а також розробляють та обґрунтовують ефективні методи та прийоми досягнення цього впливу	Технології, що встановлюють баланс між соціальними та економічними цілями підприємств тощо
Впровадження технічних систем з метою підвищення рівня здоров'я та безпеки персоналу та клієнтів	Основне завдання цих систем – обмежити доступ, реагувати на всі позаштатні ситуації в зоні, що охороняється, і оперативно передавати інформацію про порушення в службу безпеки з усіх секторів підприємства. Також важлива охорона здоров'я в умовах пандемії коронавірусу та військового стану	а) Прості технічні засоби для захисту та обмеження доступу: двері, паркани, замки і т.д. б) системи технічної безпеки: – Системи пожежної сигналізації; – системи відеонагляду; – Інтегровані системи безпеки; в) система охорони здоров'я умовах пандемії COVID-19: – ультрафіолетові бактерицидні опромінювачі; – біноккулярні термометри та ін. г) системи бомбосховищ.

Для взаємодії компаній та споживачів також пропонується використання QR-коду, тобто двомірного штрих-коду, який відкриває нові необмежені можливості. В ньому можуть бути запрограмовані різні інноваційні розробки бізнесу. Літери QR дослівно перекладаються як «швидкий доступ». Цей матричний код має можливість утримати величезний обсяг інформації у вигляді схем, зображень, тексту, цифр, календарів, URL-адрес, тощо. Код можливо розмістити на будь-яких носіях у вигляді реклами, це може бути рекламний постер, чек, розклад, об'ява, вивіска і тому подібне. Відскакувати можна за допомогою додатку в мобільному телефоні [4].

QR-код, розміщений на врученому клієнту рахунку, – це дивовижний рекламний хід. У яскравому квадраті можна закодувати історію підприємства, походження, авторство унікальних деталей інтер'єру і картин. Відвідувачі із задоволенням ознайомляться з докладною інформацією по кожному продукту або послугі, які надаються підприємством. Завдяки розміщеній в QR-коді інформації про час роботи закладу і контакти, обов'язково збільшиться кількість замовлень в офісі і додому. За допомогою QR-коду підприємство може сповіщати своїх клієнтів про акції, дні відкритих дверей, лотереї, розіграші, активізувати програми лояльності, влаштовувати голосування, інтерактивні опитування і швидко отримувати відгуки від клієнтів. Відвідувач, відскакувавши QR-код і ввівши в календар свого телефону інформацію про цікаві події або призначені зустрічі, вже ніколи не забуде про них .

3. *Удосконалення технологій з метою підвищення забезпечення безпеки як персоналу, так і клієнтів підприємств та підвищення кваліфікації забезпечення захисту від усіх загроз, яким можуть наражатися підприємства, зокрема природних, техногенних, екологічних, терористичних, військових та ін.*

По перше – забезпечення безпеки персоналу. По можливості переведення на дистанційну роботу, або переведення підприємства в безпечний регіон, район або корпус, де є безпечні умови, бомбосховище.

По-друге – перехід на електронний документообіг, який забезпечить доступ до документації всім особам будь-де, у будь-який час, та також забезпечить її збереження.

По-третє – юридична безпека підприємства, щоб запобігти рейдерства майна.

4. *Удосконалення зелених технологій, що гарантують безпеку впливу підприємств на довкілля та збереження наявних ресурсів.* Можна виділити такі, які потребують більш ефективного розвитку шляхів удосконалення технологій з метою збереження довкілля у діяльності підприємств:

- використання екологічних будівельних технологій на підприємствах;
- впровадження системи енергоменеджменту, яка враховує кількість споживаної енергії;
- впровадження зелених транспортних засобів у діяльності підприємств;
- впровадження зеленого маркетингу, а також залучення постачальників екологічно чисті товари.

5. *Удосконалення технологій антикризового управління підприємствами.* Інформаційні технології сприяють максимальній ефективності антикризового управління. Існують спеціалізовані прикладні програми, призначені для автоматизації антикризового керування, програми аналізу та прогнозування фінансової діяльності організації, що застосовуються для управління кризами – від прогнозування кризи до реалізації антикризових стратегій. Спеціалізовані програми для антикризового управління, як правило, засновані на наступних принципах:

- спеціалізована діагностика оцінки підприємницького ризику;
- спеціалізована діагностика можливого банкрутства організації.

6. Удосконалення технологій з метою моніторингу ступеня реалізації сталого розвитку підприємств.

Моніторинг сталого розвитку підприємств – це цілеспрямований процес контролю, що дозволяє підприємствам та державним органам управління ефективно функціонувати та набувати сталого розвитку протягом тривалого періоду часу. Цей процес включає збір даних, що відстежують динаміку зміни стану підприємств та виявлення їх тенденцій з метою реалізації сталого розвитку.

Моніторинг сталого розвитку підприємств має базуватися на інформаційній системі, яка буде відстежувати ступінь функціонування всіх аспектів сталого розвитку як на рівні підприємств, так і на рівні регіону та країни.

На підставі всіх вищевикладених фактів з огляду на важливість інформаційних та комунікаційних технологій, пропонуємо створення інформаційної системи моніторингу сталого розвитку підприємства, представлені рис. 1.

Функції запропонованої інформаційної системи поділяються на технічні, функції контролю якості та функції сталого розвитку. Усі зазначені вище функції орієнтовані на [5]:

- забезпечення технічної підтримки моніторинговою системою бази даних підприємства відповідно до системи, що використовується як стандарт для показника якості підприємств;
- захист даних від втручання з боку (хакерських атак, захист від збоїв системи, забезпечення безпечної передачі без втрати якості даних та тощо);
- оновлення даних про підприємство та їх показники у разі зміни стандарту та адаптації нового стандарту до загальної системи;
- перевірку підприємств на відповідність стандартам (виклик експерта);
- оновлення стандарту якості (внесення правок та змін до системи категоризації та запит на технічну зміну розрахунків даних);
- проведення досліджень на адаптивність системи під конкретні запити в екологічних, економічних та соціальних аспектах.

Рис. 1. Інформаційна система моніторингу сталого розвитку підприємства

На підставі вищевикладеного передбачається, що переваги підвищення конкурентоспроможності підприємств після застосування запропонованих пропозицій, у тому числі після впровадження інформаційних систем очікується отримати за рахунок:

- збільшення продажів товарів, послуг та задоволення корпоративних клієнтів за рахунок впровадження цифрових технологій;
- більш раціональне використання та економія фінансових ресурсів підприємства;
- максимізація вигоди соціальної та економічної діяльності підприємств;
- зменшення негативного впливу діяльності підприємств на довкілля.

ЛІТЕРАТУРА

1. Інформаційні системи в сучасному бізнесі : навчальний посібник / В. С. Пономаренко, І. О. Золотарьова, Р. К. Бутова та ін. Х. : Вид. ХНЕУ, 2011. 484 с.
2. Онопко А.С., Жигалкевич Ж.М. Застосування інформаційних технологій в управлінні підприємством. *Актуальні проблеми економіки та управління*. 2017. № 11. URL: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/22560> (дата звернення 05.04.2023).
3. Пурій Г. М. Інформаційні системи і технології в управлінні діяльністю підприємства. *Ефективна економіка*. 2019. № 6. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=7127> (дата звернення: 05.04.2023).
4. Цуканова І. В., Діброва Т. Г. Особливості застосування QR-коду в інтегрованих маркетингових комунікаціях. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2013. № 10. С. 429–434. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evntukpi_2013_10_72 (дата звернення: 05.04.2023).
5. Юрчук Н. П. Інформаційні системи в управлінні діяльністю підприємства. *Агросвіт*. 2015. № 19. С. 53–58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/agrosvit_2015_19_12 (дата звернення: 05.04.2023).

V. Gorbanova. Application of information technologies to ensure sustainable business management. – Article.

Summary. *The article analyzes the introduction of information and communication technologies into the enterprise management system, the improvement of green technologies that guarantee the safety of enterprises' impact on the environment and the preservation of available resources, the improvement of enterprise anti-crisis management technologies and the technology of monitoring the degree of implementation of sustainable development of enterprises.*

Key words: *information technologies, enterprise management, online booking technologies, service quality, QR code, personnel safety, green technologies at enterprises, anti-crisis management, monitoring of enterprise development.*

УДК 338.48

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2023/38/07>

О. В. Душкантюк

кандидат технічних наук, доцент,
декан факультету менеджменту, готельно-ресторанної справи
та туризму
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

К. В. Власюк

старший викладач кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

ГОТЕЛЬНИЙ І РЕСТОРАННИЙ БІЗНЕС У ЧАС ВІЙНИ

Анотація. У статті проаналізовано кількість суб'єктів готельного та ресторанного бізнесу, зайнятість працівників у секторах та обсяги реалізованих послуг станом на початок війни, з'ясовано тенденції розвитку бізнесу у довоєнному стані. Підсумовано, що на початок війни відбулося відновлення діяльності готельного та ресторанного бізнесу після Covid-19. Визначено особливості функціонування закладів ресторанного та готельного бізнесів в умовах війни після лютого 2022 року та визначено характерні напрямки їх адаптації до умов ведення господарської діяльності в умовах війни. У результаті дослідження підсумовано, що в Україні готельний та ресторанний бізнес відновлюється від шокового стану початку 2022 року. У той же час готельний сектор зазнав безпрецедентних руйнувань. На початку 2023 року готельний та ресторанний бізнес все ще відчуває наслідки війни, проте більшість закладів адаптувалося до нових умов ведення господарської діяльності, стаючи хабом для переміщених осіб, релокованих бізнесів та пропонуючи послуги у режимі тут і зараз за відсутності більш прогнозованого майбутнього, працюючи у межах оперативних планів.

Ключові слова: готельний бізнес, ресторанний бізнес, війна, заклади гостинності, внутрішньопереміщені особи, релокований бізнес.

Постановка проблеми. Світова готельна та ресторанна індустрія продовжує рефлексувати наслідки коронакризи 2019-2020 років – два роки безпрецедентних обмежень відвідувань публічних місць, заброн на повну заповнюваність закладів та гостру нестачу персоналу й кваліфікованих працівників. Протягом 2021 року галузь помітно відновилася, але наразі готельний та ресторанний бізнес знову відчуває негативні впливи чергової кризи. Війна в Україні мала низку негативних наслідків, зокрема стрімке зростання цін на енергоносії та продукти харчування, збої в ланцюгах поставок, високу інфляцію та загрозу рецесії. Цей вплив відчувають готельєри і ресторатори у світових масштабах. В Україні ситуація у секторі загалом є критичною. Так, у 2021 році найбільше занепокоєння українських готельєрів викликав триваючий вплив COVID-19. Потім, коли світ гостинності почав оговтуватися від пандемії у 2022 році, українські готельєри та ресторатори знову зіткнулися з безпрецедентними викликами, спричиненими війною з росією. Через повномасштабну війну, яка триває вже майже рік, загальна пропозиція готелів та ресторанів скоротилася, оскільки частина території України на сході та півдні окупована росією, частина об'єктів зруйнована і частина зазнає постійного ракетного терору або загрози арт-обстрілів. Крім того, доступна пропозиція ще більше скоротилася, оскільки деякі готелі та ресторани призупинили свою діяльність через проблеми із безпекою, відсутністю попиту або неможливістю працювати із технічних причин. Із жовтня ситуація у значній мірі ускладнилася через дефіцит електроенергії, обмеження її поставок та запровадження аварійних та екстрених відключень електропостачання. Тож сьогодні готельні та ресторани підприємства, які залишаються працювати, здійснюють свою діяльність в складних умовах, адаптуючись до сучасних умов господарювання на вітчизняному ринку під час війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження діяльності готельного та ресторанного бізнесу в умовах війни є новою темою, яка ще не отримала достатнього опрацювання у науковій спільноті через відсутність достовірних статистичних даних щодо результатів роботи секторів протягом 2022 року та втрат і пошкоджень закладів, що унеможливує проведення ґрунтовного аналізу. Натомість дослідження поточного впливу війни на готельний та ресторанний бізнес є предметом аналізу практиків, експертів та аналітиків ринку гостинності, тимчасового розміщення та послуг харчування, серед яких необхідно відмітити А. Прасад; Я. Дружок; О. Іванов, Т. Антонюк; М. Паралюш та інших.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення поточного впливу війни на розвиток і діяльність готельного та ресторанного бізнесу в Україні.

Виклад основного матеріалу. Готельні та ресторани господарства є одними із найважливіших компонентів ширшої індустрії послуг, яка обслуговує гостей, які потребують ночівлі та харчування поза власною домівкою. Цей бізнес тісно пов'язаний із туристичною індустрією та індустрією гостинності, хоча існують помітні відмінності у масштабах. Загалом кажучи, готель – це будівля чи установа, що управляється, яка надає гостям місце для ночівлі – на короткостроковій основі – в обмін на гроші. У свою чергу, ресторан – це будівля чи установа, що управляється, яка надає гостям послуги харчування – на короткостроковій основі – в обмін на гроші. Конкретні характеристики та послуги, що надаються гостям, можуть досить сильно відрізнятися від одного готелю чи ресторану до іншого, і власники готелів та ресторанів, як правило, прагнуть залучити певний тип гостей за допомогою своєї моделі ціноутворення та маркетингової стратегії або за допомогою асортименту послуг, які вони пропонують. Ключовим фактором успішності ресторанних та готельних закладів виступає рівень задоволеності гостей від отриманого досвіду. Крім цього, важливим фактором також стає обраний концепт закладу, який має суттєвий вплив на вибір сегментів гостей та формування цінової політики.

За даними Служби статистики України (опублікованими на порталі відкритих даних Дія) протягом 2015–2020 років спостерігалось збільшення чисельності зареєстрованих підприємств секторів тимчасового розміщення та організації харчування (табл. 1).

Як бачимо, із даним таблиці 1 до 2021 року збільшення чисельності суб'єктів готельної та ресторанної індустрії спостерігалось за різними формами ведення бізнесу (рис. 1).

У 2021 році відбулося скорочення чисельності суб'єктів готельно-ресторанного бізнесу, що є наслідком негативного впливу на галузь коронакризи.

За 6-річний період аналізу середньорічний темп приросту загальної кількості суб'єктів сектору склав +3,14 %. При цьому середньорічний темп приросту кількості підприємств готельного та ресторанного бізнесу склав 0,04 %, тобто практично не змінився, а середньорічний темп приросту чисельності підприємств у секторі склав 3,62 %. Така динаміка спричинила зміни у структурі суб'єктів сектору тимчасового розміщення та організації харчування, а саме збільшення частки приватних підприємств у готельному та ресторанному бізнесу внаслідок спрощення умов ведення господарської діяльності за такою формою (рис. 2).

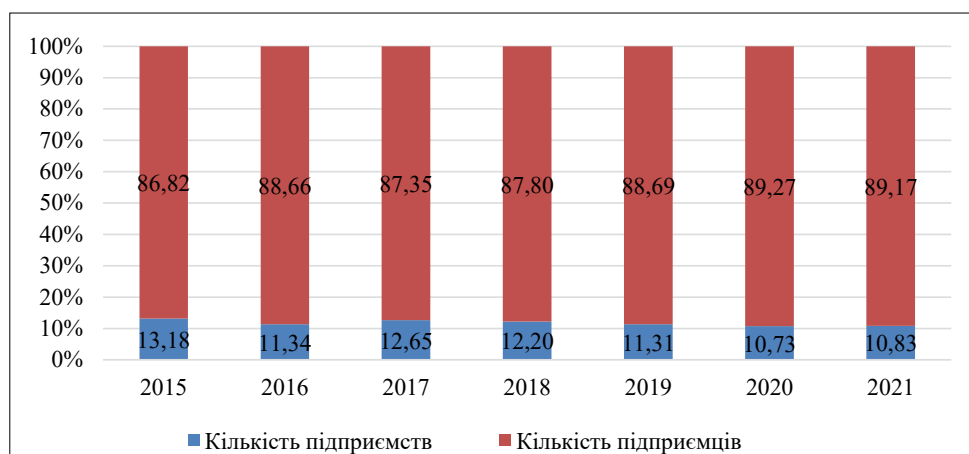
**Кількість діючих суб'єктів господарювання за видом економічної діяльності –
тимчасове розміщування та організація харчування**

Код	Вид діяльності	Рік	Усього, одиниць	у тому числі, одиниць	
				підприємства	фізичні особи-підприємці
01.6	тимчасове розміщування й організація харчування	2015	58 436	7700	50 736
		2016	57 696	6544	51 152
		2017	57 578	7285	50 293
		2018	61 761	7535	54 226
		2019	69 689	7885	61 804
		2020	71 748	7697	64 051
		2021	69 775	7560	62 215

Джерело: [4]

Рис. 1. Динаміка чисельності суб'єктів сектору тимчасового розміщення та організації харчування

Рис. 2. Структура чисельності суб'єктів сектору тимчасового розміщення та організації харчування, %

Діаграма на рис. 2 вказує на стабільну тенденцію зростання кількості приватних підприємців на готельно-ресторанному ринку. На початок 2022 року питома вага приватних підприємців у загальній чисельності суб'єктів сектору тимчасового розміщення та організації харчування досягла 89,17 %.

За 2015-2021 роки спостерігалось стабільне зростання чисельності зайнятих працівників у секторі тимчасового розміщення та організації харчування (табл. 2).

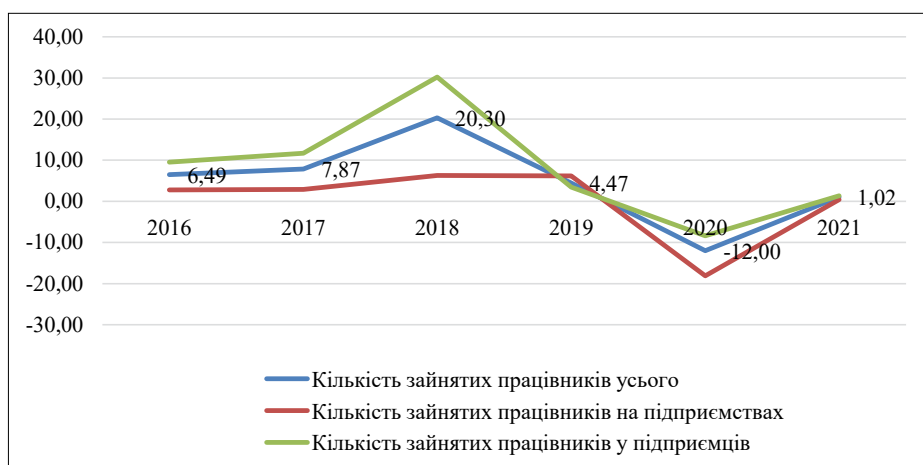
Кількість зайнятих працівників у суб'єктів господарювання за видом економічної діяльності – тимчасове розміщування та організація харчування

Код	Вид діяльності	Рік	Усього, осіб	у тому числі, осіб	
				підприємства	фізичні особи-підприємці
01.6	тимчасове розміщування й організація харчування	2015	195 194	87 854	107 340
		2016	207 863	90 264	117 599
		2017	224 220	92 881	131 339
		2018	269 741	98 721	171 020
		2019	281 789	104 852	176 937
		2020	247 965	85 861	162 104
		2021	250 489	86 244	164 245

Джерело: [5]

Так, у 2015 році у секторі було зайнято 195 тис. осіб, у 2021 році ця чисельність збільшилася до 250 тис. осіб (рис. 3).

Чисельність зайнятих працівників у галузі збільшувалася до 2019 року та скоротилася у 2019-2020 роках внаслідок запровадження карантинів та обмежень роботи через коронакризу із наступним відновленням у 2021 році. Середній темп приросту чисельності зайнятих працівників галузі за 6 аналізованих років склав +4,69 % (по підприємствах +0,08 %, і по підприємцям +7,98 %). Найбільш волатильна динаміка простежується щодо зміни чисельності найманих працівників у підприємців через значку гнучкість та мобільність даної організаційної форми ведення бізнесу.

Рис. 3. Динаміка кількості зайнятих працівників суб'єктів сектору тимчасового розміщення та організації харчування

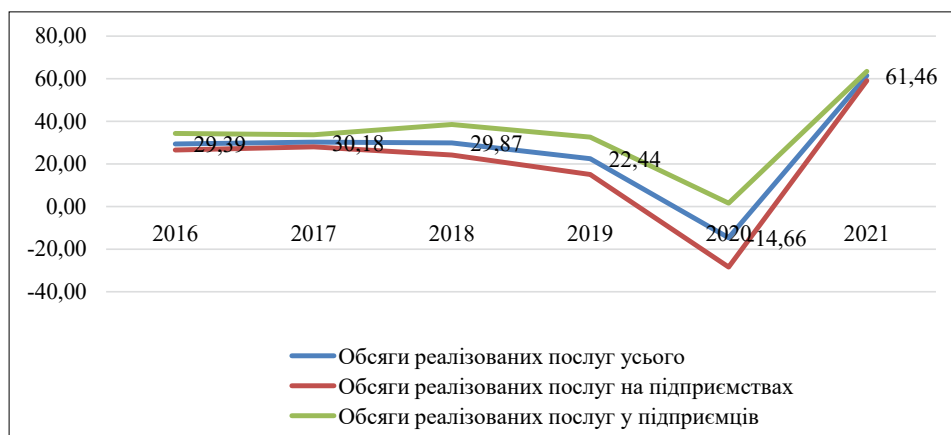
Аналогічна тенденція спостерігається і у обсягах реалізованих послуг – зростання до 2019 року і зниженням протягом 2020 року із наступним відновленням у 2021 році табл. 3.

Обсяги реалізованих послуг суб'єктами господарювання за видом економічної діяльності – тимчасове розміщування та організація харчування

Код	Вид діяльності	Рік	Усього	у тому числі	
				підприємства	фізичні особи-підприємці
01.6	тимчасове розміщування й організація харчування	2015	29 069 307,7	18 250 036,6	10 819 271,1
		2016	37 613 398,9	23 083 768,0	14 529 630,9
		2017	48 965 162,1	29 548 159,7	19 417 002,4
		2018	63 591 476,0	36 699 962,5	26 891 513,5
		2019	77 863 123,9	42 201 850,0	35 661 273,9
		2020	66 445 112,7	30 214 988,9	36 230 123,8
		2021	107 285 318,6	48 059 055,8	59 226 262,8

Джерело: [8]

Із даних наведених у таблиці 3, бачимо, що у 2021 році відбулося значне зростання обсягів реалізованих послуг, яке у значній мірі перевищило рівень допандемійних обсягів. При цьому таке відновлення стосувалася різних організаційних форм ведення бізнесу у готельно-ресторанній індустрії і мало синхронний характер (рис. 4).

Рис. 4. Динаміка обсягів реалізованих послуг суб'єктами сектору тимчасового розміщення та організації харчування

Середній темп приросту обсягів реалізованих послуг за 6 аналізованих років склав +26,45 % (+20,72 % на підприємства галузі та +34,02 % у підприємців).

Оцінюючи частку обсягів реалізованих послуг готельного та ресторанного бізнесу у загальному обсязі, необхідно відзначити, що у сукупності питома вага даного сектору не досягла 1 % від загального обсягу продукції робіт та послуг в Україні (табл. 4).

При цьому спостерігається незначна позитивна динаміка щодо збільшення частки сектору тимчасового розміщення та організації харчування у загальному обсязі реалізованої продукції, робіт та послуг України – із 0,45 % у 2010 році до 0,70 % за результатами 2021 року. Це відбувається за рахунок розвитку саме ресторанного бізнесу, частка якого впродовж досліджуваного періоду збільшилася удвоє – із 0,29 % у 2010 році до рівня в 0,57 % за результатами 2021 року. Натомість частка обсягу реалізованих послуг тимчасового розміщення скоротилася із 0,16 % у 2010 році до 0,13 % у 2021 році.

Таблиця 4

Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів господарювання сектору тимчасового розміщення та організації харчування у 2010–2021 роках

Роки	Загальний обсяг, тис. грн.	Розділ КВЕД –55. Тимчасове розміщення		Розділ КВЕД –56. Діяльність із забезпечення стравами та напоями		Загальна частка, %
		Обсяг, тис. грн.	Частка у загальному обсязі	Обсяг, тис. грн.	Частка у загальному обсязі	
2010	3 692 554 479,0	5 935 127,4	0,16	10 643 803,8	0,29	0,45
2011	4 302 627 197,9	6 934 311,4	0,16	11 279 447,2	0,26	0,42
2012	4 563 794 767,8	6 946 998,6	0,15	16 959 521,8	0,37	0,52
2013	4 437 326 059,8	7 511 868,1	0,17	22 810 599,1	0,51	0,68
2014	4 608 978 076,9	5 088 004,3	0,11	17 596 592,6	0,38	0,49
2015	5 716 431 039,2	7 042 819,1	0,12	22 026 488,6	0,39	0,51
2016	6 877 077 355,5	9 890 466,3	0,14	27 722 932,6	0,40	0,55
2017	8 467 031 958,2	12 520 921,6	0,15	36 444 240,5	0,43	0,58
2018	10 148 847 229,6	15 632 734,2	0,15	47 958 741,8	0,47	0,63
2019	10 725 442 974,1	17 480 443,0	0,16	60 382 680,9	0,56	0,73
2020	11 285 578 867,3	11 182 497,1	0,10	55 262 615,6	0,49	0,59
2021	15 240 051 108,3	20 120 453,6	0,13	87 164 865,0	0,57	0,70

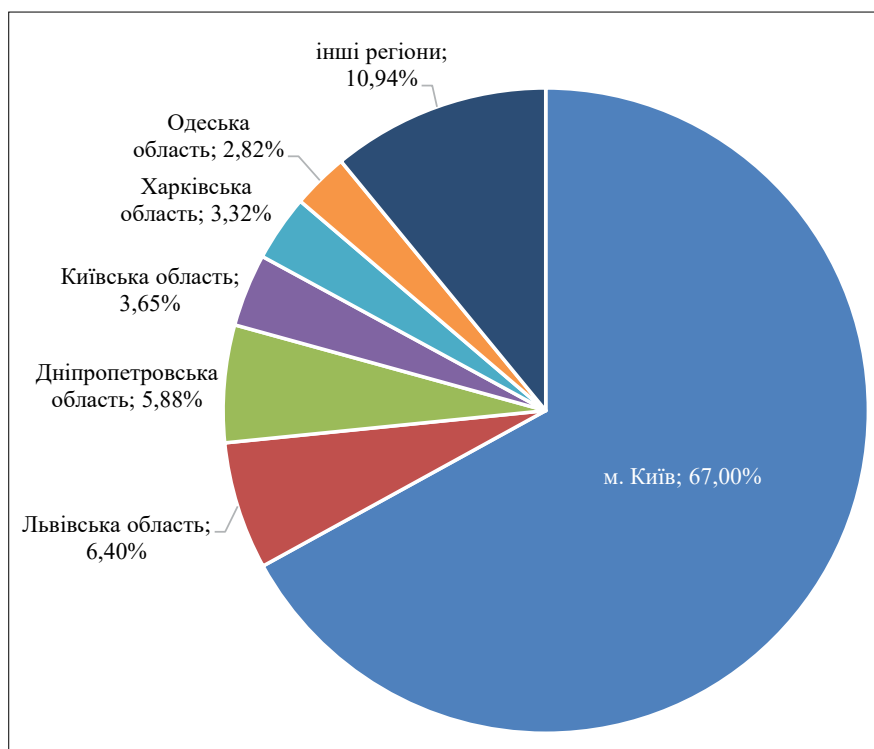
Джерело: складено за даними [7]

Аналізуючи обсяг реалізованих послуг за регіонами за видами економічної діяльності у IV кварталі 2021 року (останні статистичні дані) [6], визначимо найбільш розвинуті регіони за обсягами реалізованих послуг готельного та ресторанного бізнесу, розрахувавши частки регіонів у загальному обсязі на рис. 5.

Тож, як бачимо найбільш розвинутим регіоном до війни у частині розвитку готельного та ресторанного бізнесу було м. Київ, в якому згенеровано 67 % загальних доходів галузі. В ТОП-3 також ввійшли Львівська область із часткою в 6,40 % та Дніпропетровська область із часткою в 5,88 %. Загалом в Україні ресторанний та готельний бізнес найбільш розвинутий був до війни у Львівській, Дніпропетровській, Київській, Харківській та Одеській областях.

Із визначених регіонах, які мають найбільшу питому вагу у доходах вітчизняного готельного та ресторанного бізнесу Харківська та Київська область були під частковою окупацією, а Одеська та Дніпропетровська області практично мали статус прифронтових регіонів, що безумовно вплинуло на діяльність сектору у даних регіонах. У той же час у Львівській області та в інших західних областях та в центральній частині України спостерігався підвищений попит на послуги тимчасового розміщення, у тому числі у готельних підприємствах, внаслідок внутрішньої міграції населення із небезпечних регіонів.

За даними Національної ресторанної асоціації України в Україні із початку війни закрилося близько 7 тисяч ресторанів та кафе, відкрилося понад 2 тисячі нових закладів харчування. Точної статистики наразі немає, але ринок зменшився приблизно на 25 % порівняно з лютим 2022 року.

Рис. 5. Географічний розподіл обсягів реалізації послуг готельного та ресторанного бізнесу у 4-му кварталі 2021 року

Джерело: складено за даними [6]

У деяких областях падіння ринку становило понад 50 %, насамперед це Харківська, Миколаївська, Запорізька, Луганська області; у Київській, Одеській, Дніпропетровській областях зниження обсягів ресторанного ринку відбулося до 30 %. Проте у західних областях спостерігається позитивна динаміка. Зокрема, у Львові та області кількість ресторанів та кафе зросла приблизно на 30 %, у Закарпатській, Чернівецькій, Івано-Франківській областях – приблизно на 20 %. За даними Національної ресторанної асоціації України із червня почали відкриватися ресторани в Києві, а також у західних областях. На ринку інвестори у ресторанний бізнес розпочали розглядати міста в Західній Україні для пошуку вигідних локацій для запуску нового бізнесу. Що стосується експансії за кордон, то таких прикладів наразі ще небагато [9].

За аналізом Національної ресторанної асоціації України у травні працювало лише половина ресторанних закладів, і трендом ринку стали послуги простого та дешевого харчування. У той же час п'ята частина відкритих закладів ресторанного бізнесу демонструють гарні показники завантаження. Успішні шанси подальшого розвитку мають два формати: кав'ярні та пекарні. Їх ключовими перевагами стали низький середній чек та маленька площа. Користуються попитом сьогодні заклади з концепцією простої та ситної кухні. На середину квітня у м. Києві працювали близько 40 % (порівняно із довоєнним показником) малих і середніх закладів ресторанного бізнесу, порівняно з довоєнним показником, у Київській області – 41 %. Кількість відкритих закладів у Київському регіоні стала активно зростати після повної деокупації півночі України [9]. Після Харківської операції почалося активне відновлення ресторанного ринку Харківщини, а деокупація лівобережжя у м. Херсон, призвела до відновлення ринку у Одеській області. У той же час необхідно відзначити, що ресторанний та готельний бізнес у Херсонській, Миколаївській та Одеській областях мають сезонний характер із підвищенням попиту у період травень-вересень. Необхідно відзначити, що сезон 2022 року у даних областях практично зірваний у Херсонській та Миколаївській областях та частково для Одеської області.

За аналітикою порталу ресторанного бізнесу The Village у другій половині 2022 року почали відкриватися нові заклади та відновили свою діяльність заклади, які релоковані із окупованих чи небезпечних регіонів. Насамперед активно відкриваються ресторани заклади у м. Львові, який стає сьогодні хабом із внутрішнього переміщення і знаходиться на умовно безпечній території України. За даними порталу кожний третій новий ресторан відкривається саме у м. Львові. Крім цього активно відкриваються нові заклади ресторанного бізнесу у м. Одесі, м. Дніпрі. Дещо менше закладів відкривається у м. Харкові, м. Чернівці та в м. Івано-Франківськ. У м. Запоріжжя простежується релокація декількох закладів із м. Маріуполя та відкриття нових закладів [2].

У той же час за опитуванням 5 тис. ресторанних закладів у серпні 2022 року працювало 73 % закладів громадського харчування порівняно із періодом до початку вторгнення. А обороти українських кафе та ресторанів у серпні дещо знизилися та становили 89 % від показників лютого. При цьому в багатьох областях обороти значно перевищують довоєнні, серед таких областей: Закарпатська область (143 %); Волинська область (138 %); Запорізька область (132 %); Хмельницька область (127 %); Полтавська область (125 %); Дніпропетровська, Чернівецька та Вінницька області (по 121 %); Рівненська область (118 %); Тернопільська (109 %); Львівська область (111 %); Кіровоградська область (103 %) [3]. Масовані ракетні атаки, які росія активувала із жовтня, майже не вплинули на кількість працюючих закладів ресторанного бізнесу, але позначились на організації робочих процесів.

Адаптуючись до умов ведення бізнесу в умовах війни ресторани заклади розширюють свою діяльність за рахунок запровадження та розширення послуг доставки та їжі на винос, пропонуючи кейтеринг.

Функціонування готельного бізнесу теж залежить від території розміщення закладу, а саме віддаленості від місць бойових дій. У повному обсязі готельні підприємства працюють у західних областях України, їх діяльність не зупинялася, попит на послуги є стабільним із високим рівнем заповнюваності. За даними Української Асоціації Готелів та Курортів найбільш проблемна ситуація є у м. Харкові, де робота засобів розміщення призупинена. Загалом пошкваллення готельного ринку спостерігалось аналогічно із ресторанним сектором після деокупації Київської області, вдалої Харківської операції. У Херсонщині ситуація залишається достатньо критичною через періодичні артобстріли із правого берега, натомість Одеська область після деокупації лівобережжя Херсонщини стає готельним хабом для тимчасово переміщених осіб із Херсонської області та релокованого бізнесу. Не постраждали об'єкти швидко відновлюють роботу. Щодо готельних закладів міжнародних брендів, то такі заклади розміщення, розташовані у великих містах, переважно призупиняли роботу через дотримання стандартів політики безпеки та побоюванням іноземного менеджменту. Крім того, споживчий сегмент цих закладів переважно іноземні туристи, які зараз практично не приїжджають в Україну. За даними Української Асоціації Готелів та Курортів наразі у столиці відновили роботу такі міжнародні готелі, як Hilton Kyiv, InterContinental Kyiv, обидва об'єкти Radisson Blu Hotel, а також Fairmont Grand Hotel Kyiv, Mercure Kyiv Congress, Holiday Inn Kyiv та інші [1].

У той же час у місцях, які перебували під окупацією або розміщені поблизу ведення бойових дій зараз працює не більше 20 % готелів, так як більшість із них пошкоджені внаслідок бойових дій. Точної статистики втрат сектору наразі немає. За даними проекту RebuildUA тільки у м. Ірпені (Київська область) за місяць окупації зазнали руйнувань 28 готелів. Крім цього постраждали об'єкти у Харківській, Миколаївській, Чернігівській, Київській, Одеській областях, а також у м. Маріуполі, серед них є деякі об'єкти

в управлінні Ribas Hotels Group. Зокрема, зруйновано глемпінг Mandra Shato Trubetskogo під Новою Каховкою (Херсонська область), а готель Play Hotel залишається в окупованому м. Херсоні. Зазнав удару від касетних снарядів об'єкт мережі Reikartz у м. Миколаєві. Окрім того, значна частина закладів не може працювати із технічних причин, зокрема через поломки на лініях електропередач, відсутності постачання газу чи води. Наразі вітчизняні готельєри приєдналися до проєкту «Росія заплатить» та фіксують втрати і пошкодження [1].

В умовах війни готельні заклади почали працювати у нових форматах. Так, до рівня сервісу додався показник безпеки перебування у закладі та необхідність інформування про наявність укриттів біля закладів або на їх території. Проблемним питанням стало збереження команди внаслідок значної кількості мігрантів через війну. Готелі стикнулися із логістичними проблемами. Крім цього, адаптація до комендантської години призвела до більшого навантаження на денні зміни і необхідності індивідуального підходу до графіків персоналу і надання можливості персоналу проживати або ночувати у закладі. Під час тривоги обмежуються послуг та сервіси, деякі додаткові послуги тимчасово недоступні.

Власне за перші чотири місяці 2022 року деякі області продемонстрували суттєве підвищення туристичного збору. Найбільше зростання порівняно з аналогічним періодом 2021 року зафіксовано у Львівській області – 268 %. На другому та третьому місцях Закарпатська область і м. Київ, де сума туристичного збору зросла на 144 % і 98 % відповідно. Хмельницька область продемонструвала зростання на 65 %, а Івано-Франківська внесла до бюджету на 48 % більше, ніж торік. Проте, починаючи із травня, завантаження готелів Західних областей скорочується [1].

Загалом на ринку наразі відсутній туристичний сегмент і, починаючи із лютого у закладах розміщується переселенці, або мігранти за кордон. У західних областях до цих сегментів додається релокований бізнес та його працівники. Також гостями готелів стали численні представники ЗМІ, дипломатичні делегації, міжнародні волонтерські організації тощо.

Тож, через воєнні дії пропозиції на вітчизняному готельному ринку України скоротилися. Багато об'єктів готельного бізнесу не працює через питання безпеки, відсутність попиту, технічні причини або пошкодження, завдані російськими обстрілами. Ситуація на готельному ринку регіонально не рівномірна, заклади на заході країни наразі відчувають збільшений попит.

Більшість готелів із міркувань адаптації до ведення бізнесу в умовах війни розширюють послуги конференц-сервісу, оренди приміщень для бізнесу та коворкінгу. У західних областях та в м. Запоріжжі і м. Дніпрі готелі стають хабами для внутрішньопереміщених осіб із зон із активними бойовими діями.

Висновки з проведеного дослідження. В Україні готельний та ресторанний бізнес оговтується від шокового стану початку 2022 року внаслідок широкомасштабного наступу російських військових, що призвело до безпрецедентних руйнувань та часткової окупації об'єктів сектору гостинності. На початку 2023 року готельний бізнес все ще відчуває наслідки війни, проте більшість закладів адаптувалося до нових умов ведення господарської діяльності, стаючи хабом для переміщених осіб, релокованих бізнесів та пропонуючи послуги у режимі тут і зараз за відсутності більш прогнозованого майбутнього, працюючи у межах оперативних планів. Ресторанні заклади розширюють послуги харчування за межами закладу, пропонуючи доставку, їжу на винос та кейтеринг.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонюк Т., Паралюш М. Встояти під час війни: як працюють готелі України. *Commercial Property*. 21.07.2022. URL: <https://commercialproperty.ua/analytics/vstoyati-pid-chas-viyni-yak-pratsyuyut-goteli-ukraini/> (дата звернення: 21.01.2023).
2. Друзюк Я. Не тільки Київ: 60 закладів, які відкрили в Україні у 2022 році. Нові ресторани Львова, Одеси, Дніпра та кількох міст-героїв. *The Village*. 28.12.2022. URL: <https://www.the-village.com.ua/village/food/2022-top/334463-open-2022-ukraine-lviv-kharkiv-dnipro-odesa> (дата звернення: 20.01.2023).
3. Іванов О. Де рестораторам жити добре. Як змінився ринок кафе та ресторанів за пів року війни – інфографіка. Бізнес. 5 вересня 2022. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/consmarket/yak-za-pivroku-viyni-zminivnya-ukrajinskiy-rinok-kafe-ta-restoraniv-novini-ukrajini-50267978.html> (дата звернення: 21.01.2023).
4. Кількість діючих суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності. Державна служба статистики України. *Портал Дія*. URL: <https://data.gov.ua/dataset/8a59b353-f477-43de-8e23-d71af204e279> (дата звернення: 21.01.2023).
5. Кількість зайнятих працівників у суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності. Державна служба статистики України. *Портал Дія*. URL: <https://data.gov.ua/dataset/e0f015e5-176b-473b-8d84-dddd0097be4f> (дата звернення: 21.01.2023).

6. Обсяг реалізованих послуг за регіонами за видами економічної діяльності у IV кварталі 2021 року. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/posl/dpsp_IV_2021.xlsx (дата звернення: 25.01.2023).
7. Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності у 2010–2021 роках. Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2012/fin/osp/orgps/orgps_u/arch_orgps_u.htm (дата звернення: 25.01.2023).
8. Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) у суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності. Державна служба статистики України. Портал Дія. URL: <https://data.gov.ua/dataset/7d9cc024-03f4-40cb-822c-298bcc271d25> (дата звернення: 25.01.2023).
9. Прасад А. В Україні з початку війни закрилося близько 7000 ресторанів та кафе. *Forbes*. 06 вересня 2022 року. URL: <https://forbes.ua/news/v-ukraini-z-pochatku-viyni-zakrilosya-blizko-7000-restoraniv-ta-kafe-asotsiatsiya-06-092-022-8120> (дата звернення: 25.01.2023).

O. Dyshkantiuk, K. Vlasiuk. Hotel and restaurant business during the war. – Article.

Summary. *The article analyzes the number of subjects of the hotel and restaurant business, the employment of workers in the sectors and the volume of services implemented as of the beginning of the war, and the trends of business development in the pre-war state are clarified. It was concluded that at the beginning of the war, the hotel and restaurant business resumed after the corona crisis.*

The peculiarities of the functioning of restaurant and hotel businesses in the conditions of war after February 2022 are determined, and the characteristic directions of their adaptation to the conditions of economic activity in the conditions of war are determined. It was found that restaurants are expanding their activities by introducing and increasing delivery and takeaway services, offering catering. It was determined that from February 2022 the demand for the services of hotel enterprises in the Eastern and Southern parts of Ukraine has significantly decreased. Instead, there was an increase in demand in hotel enterprises located in the western regions, their activity did not stop, the demand for services is stable with a high level of occupancy.

It was determined that many establishments in the hotel business are not operating due to security issues, lack of demand, technical reasons or damage caused by Russian shelling. It was noted that, adapting to the state of the market, most hotels in wartime are expanding the services of conference service, rental of business premises and co-working spaces. In the western regions and in the cities of Zaporizhzhia and Dnipro, hotels are becoming hubs for internally displaced persons. As a result of the study, it was concluded that the hotel and restaurant business in Ukraine is recovering from the shock state of the beginning of 2022. At the same time, the hotel sector experienced unprecedented destruction.

At the beginning of 2023, the hotel and restaurant business is still feeling the effects of the war, but most establishments have adapted to the new business conditions, becoming a hub for displaced people, relocated businesses and offering services in the here and now in the absence of a more predictable future, working within operational plans.

Key words: *hotel business, restaurant business, war, hospitality establishments, internally displaced persons, relocated business.*

Л. В. Прасол

викладач вищої категорії

*ВСП «Фаховий коледж харчових технологій та підприємництва
Дніпровського державного технічного університету»
м. Кам'янське, Дніпропетровська область, Україна*

А. С. Захорольська

викладач II категорії

*ВСП «Фаховий коледж харчових технологій та підприємництва
Дніпровського державного технічного університету»
м. Кам'янське, Дніпропетровська область, Україна*

БІНАРНІ ЗАНЯТТЯ ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ

Освіта – скарб; праця – ключ до нього.

П'єр Буаст

***Анотація.** Мета статті полягає в тому, щоби проаналізувати ефективність проведення бінарного заняття з двох економічних дисциплін: економіки підприємств різних типів і основ бухгалтерського обліку. Методологія дослідження полягає у використанні наступних методів: аналітичного при аналізі правильного використання матеріалу, порівняльного при зрівнянні викладання теми «Показники стану запасів сировини і товарів та чинники, що визначають їх розмір» в дисциплінах – економіки підприємств різних типів і обліку і звітності, верифікації при з'ясуванні правильності використання різних методів. Наукова новизна роботи полягає в удосконаленні ефективності проведення бінарного заняття і полегшенні засвоєння матеріалу студентами.*

Висновки. Проведення аналізу ефективності використання однієї теми, яка викладається двома дисциплінами паралельно, показує, що знання теми, яка вивчається, фактично базуються на знаннях двох дисциплін, що поглиблює і покращує знання студентів. А інноваційні форми і методи проведення можуть залежати від досвіду викладачів.

***Ключові слова:** аналіз, ефективність, економіка підприємств різних типів, основи бухгалтерського обліку, бінарне заняття.*

Актуальність теми дослідження. Україна адаптується, як до економіки європейських країн, так і до стандартів європейської освіти, тому виникають нові вимоги до навчального процесу.

Випускники європейських навчальних закладів являються спеціалістами вузької спеціалізації, але при цьому вони повинні володіти загальними і професійними компетенціями. В системі освіти України також введені компетенції – при цьому в різних економічних дисциплінах інколи зустрічаються однакові компетенції при вивченні близьких по суті або однакових тем. Тому бінарні заняття (коли заняття проводяться двома викладачами) – які можуть мати різні форми, методіку проведення, являються інноваційними і актуальними.

Дослідження проблеми. Проблема інтеграції навчальних занять – бінарних уроків та зв'язків між предметами в процесі підготовки молодших бакалаврів опрацьовувалась як викладачами-практиками, так і науковцями, зокрема Є. Глінською, І. Козловською, А. Коломійцем, Т. Литвиненко, Г. Максимовим, В. Максимовою, А. Подозьоровою, Б. Тіговою та ін.

Мета статті полягає у проведенні аналізу ефективності проведення бінарного заняття з двох економічних дисциплін: економіки підприємства та обліку і звітності.

Виклад основного матеріалу. При переході на євростандарти для навчальних закладів України були створені нові концепції освіти, нові компетентності, якими мають володіти випускники. Викладачі і студенти отримали нові завдання і нові виклики у навчальному процесі. Таким чином, перед викладачем постають питання педагогічної і методичної майстерності, зміни старих стереотипів навчання, бути новатором в підході до організації навчального процесу.

Постійне завдання викладача – навчити студентів вчитися. В сучасних навчальних програмах на самостійну роботу студентів виділяється більше часу, ніж на лекції та практичні завдання. Це пов'язано із тим, що більшість держав, в тому числі й Україна, вступили в період інформаційного суспільства, яке передбачає навчання впродовж всього життя, і як правило, навчання самостійного.

Ресторанний бізнес – це особливе мистецтво і лише справжній професіонал досягне у ньому успіху. Ресторанне обслуговування – одна з найперспективніших спеціальностей на сучасному етапі розвитку світової економіки. З кожним роком в Україні з'являються все нові види закладів ресторанного господарства, починаючи від фаст-фудів і закінчуючи тематичними, концептуальними ресторанами, саме тому існує велика потреба у підготовці висококваліфікованих фахівців даної сфери. Ресторатор – це організатор, економіст, креативщик, адміністратор і менеджер в одній особі. Саме ресторатор розробляє цінову політику підприємства, контролює постачання сировини та товарів, координує роботу підприємства, займається формуванням позитивного іміджу закладу. Тому велике значення має підготовка майбутніх спеціалістів у навчальних закладах.

Метою педагогів коледжів має стати формування нового інтерактивного способу мислення у майбутніх спеціалістів. А враховуючи те, що в деяких дисциплінах окремі теми аналогічні, то виникає потреба в об'єднанні зусиль викладачів. Тому виникли бінарні заняття. Бінарне заняття, побудоване на тісних міжпредметних зв'язках, може проводитись спільно двома викладачами відповідних дисциплін [1].

Бінарне заняття – це навчальне заняття, побудоване на тісних міжпредметних зв'язках, яке проводиться спільно двома викладачами відповідних дисциплін (наприклад, «Економіка підприємств різних типів» та «Обліку і звітності»)

Воно передбачає проведення сумісного (або доповнюючого) заняття за суміжними темами з двох дисциплін за участю двох викладачів. На такому занятті повинні бути розписані абсолютно чітко, до хвилини: вступ, презентація, практичні елементи для кращої орієнтації в темі, дебати між викладачами і студентами з певних питань, причому студент повинен довести свої знання не простим переказом підручника, а включити своє розуміння і бачення проблеми.

З точки зору економічних дисциплін, непогано працює метод «призначення» студентів на «посади» директора фірми, головного бухгалтера, економіста тощо. В цій ситуації студенти інакше ставляться до поставленого питання, як до такого, яке, начебто, насправді стоїть перед фірмою. Такі заняття найбільше наближені до життєвих ситуацій. Тут спрацюють: інтерес студента, чи впорається він зі своїми «посадовими обов'язками», чи кращий він від інших «спеціалістів».

Метою вивчення дисципліни «Економіка підприємств різних типів» є формування сучасного економічного мислення, глибокого комплексного розуміння проблем управління господарсько-фінансовою діяльністю підприємства ресторанного господарства та опанування навичками їх практичного розв'язання. Дуже схоже можна побачити і в предметі «Облік і звітність», так як мета вивчення дисципліни – формування у студентів базових теоретичних і практичних знань з обліку та звітності у ресторанному бізнесі, розвиток креативного економічного мислення студентів, формування навичок адекватно діяти в умовах вдосконалення нормативних і законодавчих актів з питань обліку та звітності, зміни підходів до обліку.

Якщо говорити про спільні теми для навчальних курсів, як «економіка підприємств різних типів» і «обліку і звітності», то одною з таких тем є «Показники стану запасів сировини і товарів та чинники, що визначають їх розмір». Рациональна організація постачання підприємств ресторанного господарства сировиною, напівфабрикатами, продуктами і матеріально-технічними засобами є найважливішою передумовою ефективної і ритмічної роботи виробництва, що дозволяє більш повно задовольняти споживчий попит, сприяє прискоренню оборотності коштів, зниженню витрат і підвищенню рентабельності. Нормальна робота підприємств потребує безперебійного постачання матеріально-технічними засобами, устаткуванням, інвентарем, спецодягом, столовим посудом та ін. Від цього залежить виконання виробничої програми підприємства, якість блюд, культура обслуговування споживачів.

Мета вивчення цієї теми в економіці – з'ясування сутності сировинних і товарних ресурсів підприємства ресторанного господарства та механізму формування сировино-товарного забезпечення виробничої програми й товарообороту підприємств галузі, формування чіткого уявлення про сутність і склад запасів сировини і товарів у підприємствах галузі та чинники, що визначають їх розмір, набуття практичних навичок визначення показників стану запасів сировини і товарів, їх планування у підприємствах галузі.

Вивчення теми доцільно починати зі з'ясування сутності й ролі сировинних і товарних ресурсів як фактора виробництва та предмета праці в підприємствах ресторанного господарства. Для виробництва кулінарної продукції у ресторанному господарстві використовується різноманітна сировина, яка поділяється на групи. Слід зазначити, що у підприємствах галузі сировину можна розглядати у складі товарних

ресурсів, оскільки вона за якісними параметрами аналогічна продовольчій групі споживчих товарів.

Умовою забезпечення процесу виробництва та реалізації продукції є формування сировинного й товарного забезпечення підприємства, під яким розуміється діяльність із закупівлі та доставки сировинних і товарних ресурсів необхідного обсягу, асортименту та якості. Метою формування сировинного й товарного забезпечення є створення умов для реалізації мети діяльності підприємства на ринку, виконання планів виробництва, товарообороту та прибутку. Реалізація цієї мети забезпечується шляхом розв'язання множини завдань. Необхідно пам'ятати, що якість організації роботи із сировинного й товарного забезпечення обумовлює розмір і рівень багатьох показників господарсько-фінансової діяльності підприємства. Крім того, для нормальної роботи підприємства важливе значення має правильне визначення потреби в сировині й товарах, яка повинна узгоджуватися з обсягами випуску продукції й товарообороту. Залежно від широти асортименту продукції на підприємствах галузі використовуються два основних методи визначення потреби в сировині й товарах: на основі виробничої програми й індивідуальних норм витрати сировини на одиницю продукції та на основі середньогрупових норм витрати сировини [3].

Мета вивчення в обліку і звітності є закріпити знання з теми „Облік запасів», засвоїти методи оцінювання запасів при вибутті, навчитися розуміти та орієнтуватися в практичній ситуації і вміти приймати конкретні рішення, застосовувати знання теорії на практиці. А також розвивати та формувати економічне мислення, уміння застосовувати набуті знання для розв'язання нестандартних ситуацій та задач, розвивати логічне мислення, аналітичні здібності з вироблення альтернативних рішень.

Тобто, можна побачити, що вивчення цієї теми в обох дисциплінах не просто подібні, але і доповнюють одна другу. При проведенні практичного бінарного заняття викладачі можуть використовувати одні і ті ж приклади, які допоможуть студентам добре засвоїти цю тему. При цьому потрібно використовувати приклади, які гарно ілюструють поставлене завдання. Так, використання жартівливого дитячого віршика допоможе не тільки окреслити проблему, але і внести позитива в ході обговорення і рішення поставленої задачі. Наприклад: потрібно класифікувати перераховане у віршику майно з точки зору економіки і бухобліку на: 1. основні засоби; 2. матеріали; 3. готову продукцію; 4. малоцінні і швидкозношувані предмети

« Робін-Бобін, ненаїда
Між завтраком та обідом
З'їв корову і телятко,
Мирку масла із горнятком,
Церкву з паствою разом,
Цілій жбан із молоком,
З'їв підводу і бика,
М'ясника і лісника,
Дві крамниці зі свіжим хлібом.
Потім добре пообідав,
Рота вітру. І реве: «Їсти хочу, плач бере!»» [4]

Або на прикладі рішення задачі про складання продуктового балансу потрібно донести до студентів з точки зору економіки знання про те, що товарне забезпечення виробничої та торгівельної діяльності підприємств ресторанного господарства визначається наявними запасами сировини і товарів та відповідним їх надходженням у певний період часу. При цьому потрібно знати, як встановити правильні пропорції між обсягами надходження, розмірами запасів сировини і товарів та їх витрачанням у виробництві і реалізації, а також пояснити, що взаємозв'язок, який відображає балансове рівняння отримало назву продуктового балансу.

А з точки зору обліку і звітності викладачу потрібно доповнити поданий матеріал тим, що заклад ресторанного господарства здійснює виробничо-торговельну діяльність: виробляє та (або) доготовляє, продає та організовує споживання продукції власного виробництва та купівельних товарів, може організовувати дозвілля споживачів. Отже, ресторанне господарство має ознаки виробництва, роздрібно-торгівлі та сфери послуг. Перш ніж перетворитися на готову страву, товар (сировина) проходить три етапи: комора → виробництво (кухня) → реалізація (зали кафе, бари, дрібно-роздрібна мережа). Проте деяка частина найменувань товарів, пройшовши всі ці етапи, може бути продана в незмінному вигляді – як закупний товар. Зважаючи на таку специфіку, вважати ресторанну діяльність у цілях бухгалтерського обліку суто роздрібною торгівлею або тільки виробництвом не можна. Тому відповідно до таких особливостей для рестораторів були розроблені методичні рекомендації (№ 157) з ведення бухобліку. [5] У них закладам ресторанного господарства запропоновано два методи обліку: торговельний та виробничий.

Розглянувши обидва методи, викладач пояснює студентам, що ресторатори можуть вести свій бухоблік торговельним або виробничим методом обліку. Рішення про обраний метод підприємство приймає самостійно. Виробничий метод найбільше відповідає П(С)БО [6] і гарантує правильне відображення результатів діяльності: дає більш точні дані про собівартість готових страв і напоїв. Торговельний метод хоч і простий, але підійде не кожному ресторанному господарству.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновки, що проведення бінарного заняття з вищеприведеної теми в значній мірі інноваційне і подвоює знання з економіки та обліку і звітності. А також перед студентами- майбутніми фахівцями з ресторанного бізнесу постає питання: яку систему обліку обрати в майбутньому бізнесі. Але це ще не все. При проведенні подібних занять студенти вчаться бути керівниками і самі пропонують зміни до законодавства, які на їхню думку покращать роботу закладів ресторанного господарства. Так, це поки тільки спроби, але це свіже бачення проблем, які їм же колись і прийдеться вирішувати. Тобто, бінарні заняття дають можливість розкрити творчий потенціал найбільш підготовлених і розумних студентів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бінарні заняття [Електронний ресурс] / О. Ю. Красик. URL: oles.at.ua/statti/binarni_uroki.doc
2. Інтегровані уроки як вид нестандартної організаційної форми навчання української мови [Електронний ресурс] / Ірина Кучеренко. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/umlsh/2011_3/
3. Жарко, І. В. Економіка підприємств ресторанного господарства : навч. посіб. для самостійного вивчення дисц. / І. В. Жарко, Л. М. Смокова. Харків : ХДУХТ, 2008. С. 34.
4. Малкович І. ID: 535492 Рубрика: Поезія, Лірика дата надходження: 08.11.2014 08:05:12.
5. Методичні рекомендації щодо впровадження національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку у сфері громадського харчування і побутових послуг, гармонізованих з міжнародними стандартами (затверджено наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 17.06.2003 р. № 157) [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0157569-03#Text>
6. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби»: наказ МФУ від 27.04.2000р. № 92 (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00#Text>

L. Prasol, A. Zakhorska. Binary classes as an innovative approach to developing professional competencies of future specialists. – Article.

Summary. Analysis of the effectiveness of using one topic taught by two disciplines in parallel shows that the knowledge of the topic being studied is actually based on the knowledge of the two disciplines, which deepens and improves students' knowledge. And innovative forms and methods of implementation may depend on the experience of teachers.

Key words: analysis, efficiency, economy of enterprises of various types, basics of accounting, binary class.

Розділ 3

Філологія

І. Г. Абрамова

кандидат філологічних наук,

доцент Центру підготовки іноземних громадян

Запорізький державний медико-фармацевтичний університет

м. Запоріжжя, Україна

ДО ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ НАРОДНОГО ХАРАКТЕРУ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

***Анотація.** У статті розглянуто особливості етнопсихологічних типів характерів українців як носіїв національної ментальності. Автор подає систематизований виклад наукових концепцій та поглядів на проблеми психології народу відомих етнопсихологів, етнографів, соціологів, істориків, письменників (В. Янева, О. Кульчицького, Б. Цимбалістого, Я. Яреми, І. Франка, І. Нечуя-Левицького, В. Храмової та ін).*

***Ключові слова:** ментальність; етнопсихологія; національний характер; психотип.*

Останні десятиліття людського буття мають одну виразну тенденцію – посилення етнонаціональної активності у багатьох країнах світу. Ця хвиля не згасає навіть за умов інтенсивного нав'язування політиками ідей міжнародного співтовариства, єдиного європейського дому та глобалізації. Людські громади наполегливо ідентифікують власні, самодостатні та неповторні особливості духовної та матеріальної культури, роблячи акценти на її етнічній самобутності. Українські наукові інститути у роки незалежності теж почали продуктивно вивчати проблему національної психології. Адже щоб будувати державу, яка б відповідала особливостям вдачі, потрібно знати можливості, іманентні якості – специфіку національної ментальності.

І. Нечуй-Левицький був одним із перших, хто розпочав вивчення процесів самоствердження нації та специфіки етнічної самосвідомості свого народу. Його художня творчість, особливо 60–80-х років 19 століття, в системі літературних персонажів – характерів та типів, зафіксувала нову концепцію людини та дійсності, іншими словами – естетичної свідомості, яка виразно моделювала феномен національної самобутності та унікальності українського етносу.

Художні основи характеротворення були новаторськими у тому розумінні, що у зображенні літературних героїв письменник одним із перших в українській літературі подолав традицію фольклорно-етнографічного та соціально-побутового наповнення характерів та заснував творення етнопсихологічних літературних типів – носіїв національної ментальності. Ця «літературна етнопсихологія» (Н. Зборовська) моделювала образи повістей та оповідань на різних рівнях буття: сімейному, соціальному, професійному, психологічному та глибинноетнічному.

Заслуга І. Нечуя-Левицького в тому, що він був одним із перших творців етнопсихологічних типів характерів у літературі. Його творчість впливала на процес появи колективної психології народу – національного характеру. Відомо, що «література завжди була невід'ємною частиною духовного самостворення нації, саме в ній узагальнюється досвід національного надбання, втілюються моральні якості народу та його духовні ідеали, а оскільки духовне життя українського народу протягом століть було обмежене та контрольоване тими державними системами, у складі яких була Україна, і не набула самостійного вираження у науковій та філософській літературі... тому література стає недиференційованою світоглядно-філософською системою» [1, с. 55], замінюючи філософію, педагогіку, історіографію, етнографію.

Проблеми генетично споріднених соціумів вивчає етнопсихологія – наука про психічні особливості окремих народів. У розширеному науковому трактуванні вона визначається як «міждисциплінарна галузь знання, що вивчає етнічні особливості психіки людей, національний характер, закономірності формування та функції національної самосвідомості, етнічних стереотипів, механізми групової психології всередині етнічних спільностей, а також у відносинах між ними» [2, с. 119].

Знавцями етнопсихології вважаються німецькі вчені М. Лязарус та Г. Штайнталь, які з 1860 року заснували наукове видання з проблеми психології. Вони вважали, що психологічна неповторність

кожного етносу визначається психологічною подібністю індивідів, які належать до окремої нації. Особливості етнопсихологічної свідомості вчені досліджували шляхом порівняльного аналізу трьох компонентів окремих етнічних спільнот: міфології (вірувань), мови, а також моралі й культури.

У європейській філософсько-естетичній думці вперше запропонував виділяти етнічні, расові фактори художніх характерів як окрему естетичну категорію Гегель. Він звернув увагу на змістовну та світоглядну самотність поезії різних народів та зробив висновок, що такою її робить національна психосвідомість автора, тобто письменника. Досліднику літератури, вважав Гегель, слід враховувати і таку закономірність художніх образів, як «їх національну і часову самотність, не упускаючи з виду і суб'єктивну творчу індивідуальність» [3, с. 361].

Подібного погляду дотримувався Іван Франко, стверджуючи, що національну самотність кожної літератури творять її питомий національний характер, її оригінальні прикмети, основні особливості її народного гумору та народного пафосу, властивість її вираження, літературного стилю, поетичної техніки [...]. Тільки той письменник може нині мати якесь значення, хто має і вміє цілій освіченій людськості сказати якесь своє слово в тих питаннях, які ворушать її душею, і разом сказати те слово в такій формі, яка б найбільше відповідала його національній вдачі» [4, с. 34].

Термін «менталітет» (mentalite) ввели у науковий обіг французькі історики Л. Флевр та М. Блок, назвавши ним колективну психологію суспільства періоду цивілізації. Однак вважається, що це ключове поняття науки про типологію психічних особливостей народів неможливо точно перекласти іншими мовами, оскільки, наприклад, у романо-германських мовах воно має різні значення.

Немає адекватного розуміння цього поняття серед українських вчених. Філософ В. Храмова у збірнику оригінальних досліджень специфіки світовідчуття нашого народу «Українська душа» зауважує: «Ментальність – це спільне «психологічне оснащення» представників певної культури, що дозволяє хаотичний потік різноманітних вражень інтегрувати свідомістю у певне світобачення. Воно й визначає, зрештою, поведінку людини, соціальної групи, суспільства, у результаті суб'єктивний зріз суспільної динаміки органічно включається до об'єктивного історичного процесу» [5, с. 4].

Грунтовне дослідження В. Янева «Нариси до історії української етнопсихології» [6] містить систематизований виклад наукових концепцій та поглядів на проблеми психології народу найвідоміших етнопсихологів, етнографів, соціологів, педагогів, істориків, літературознавців (М. Ващенко, Д. Донцов, М. Костомаров, О. Кульчицький, Ю. Липа, В. Липинський, І. Мірчук, І. Нечуй-Левицький, Б. Цимбалістий, М. Шлемкевич, В. Щербаковський, Я. Ярема) та власної концепції збірного характеру національної душі українців.

«Нариси до історії української етнопсихології» В. Янева мають практичну цінність, оскільки дослідник «найважливішу частину свого дослідження сконцентрував на аналізі духових витворів, конкретніше на аналізі літературних творів» [6, с. 84]. Викладаючи історію розвитку української етнопсихології, В. Янів виокремлює таких етнопсихологів, як О. Кульчицький, Б. Цимбалістий, Я. Ярема, які займалися питаннями української духовності емпірично й теоретично, за фаховою методологією.

На думку В. Янева, першим практичним психологом є Яким Ярема. Для розуміння сутності етнопсихологічної ідентифікації українського народного характеру Я. Ярема використовує принцип поділу їх типів характеру на екстравертні та інтровертні. Українська вдача, зауважує вчений, має інтровертний тип психічної поведінки. Для української духовності характерними є чотири типи національної вдачі, які представляють відомі письменники І. Вишенський, М. Гоголь, Г. Сковорода, Т. Шевченко.

Інтровертність людини українського етнічного типу проявляється у негативному сприйманні зовнішнього світу. Українцям властиві такі риси національної вдачі, як ізоляціонізм, пасивність, споглядальність, емоційність, егоцентризм, ідеалізація життя (у фольклорі). Більшість цих рис яскраво демонструють характери й життєві біографії І. Вишенського, Г. Сковороди («світ ловив мене, та не спіймав»), М. Гоголя.

Професійно етнопсихологічними студіями займався О. Кульчицький. Добре володіючи новітньою психологічною літературою і методикою, вчений виділяє шість чинників, які впливають на формування душі народу: расові, геопсихічні, історичні, соціопсихічні, культуроморфичні, доглибиннопсихологічні. Переважання у збірному характері українців динарської та остійської расових характеристик (використовуємо термінологію О. Кульчицького) проявляється у домінуванні почуттів, що пригнічують розум та свободу. Замкненість у собі, у своїх психологічних комплексах веде до відстороненості від світу, підтвердженням є поширена приказка: «Моя хата з краю».

Проникливо, ґрунтовно та, як правило, переконливо, О. Кульчицький аналізує всі шість зазначених факторів. Внаслідок несприятливих історичних умов життя народу українці кілька століть не могли

сформувати «третього стану» (поряд із селянством та нечисленним міщанством-інтелігенцією) – шляхти, тобто еліти, тому довго були переважно селянським етносом. Ця обставина не дозволила сформувати в носіїв народної психології рис, характерних для великих соціальних спільнот. Життя селянина формувало глибокий індивідуалізм, який часто переходить у різні форми егоїзму (яскраві приклади такого переходу демонструють персонажі повістей І. Нечуя-Левицького «Дві московки» та «Кайдашева сім'я»). У той самий час обставини селянського життя призводили до створення у характерах людей споглядальної, але не активно-дієвої моделі соціального поведінки. Знову ж таки спроектуємо це спостереження на творчість І. Нечуя-Левицького та побачимо, що його персонажі діють у надто обмеженому географічному просторі, часто лише у рідному селі чи будинку та в його околицях. Цю особливість української ментальності також виокремив П. Грабовський у статті «Щось до свідомості громадської»: «Історико-економічні обставини не могли залишитися без відповідного впливу і на психічний, духовний стан українця: вони зробили з нього палкого окромішника (індивідуаліста), стійкого прихильника власної хати, власного господарства, власної ріллі, це останнє, звичайно, мало і свої хиби та свої добрі прикмети» [7, с. 67].

У своїх дослідженнях факторів, що формують народну психіку, психолог Б. Цимбалістий виділяє духовний клімат української родини та психологічний феномен жінки-матері у житті українців як головні культурно-антропологічні чинники. Вчений стверджує, що українська родина успадкувала чимало рис матриархальної родини. Материнське сімейне виховання, в якому майже не бере участь батько як чоловічий фактор, виробляє у дітей жіночі ідеали, норми поведінки та моральності.

Оригінально, хоч і дискусійно, інтерпретує цю проблему на прикладі творчості І. Нечуя-Левицького, дослідниця Н. Зборовська. Стверджуючи, що «рівноправність, а часто домінування жінки в українській родині – червона нитка у прозі І. Нечуя-Левицького» [8, с. 56].

Б. Цимбалістий характеризує поняття «національний характер» крізь призму системи родинного виховання в українців, порівнюючи його специфіку з народною педагогікою інших етносів. Дослідник стверджує, що українська структура сімейного виховання з матір'ю в центрі не характерна для європейців. Українські норми родинного виховання є консервативною культурно-історичною традицією народу.

Протягом української історії, починаючи з княжих часів, українці послідовно демонстрували у соціальній поведінці нестачу інстинкту підпорядкування, тобто дисциплінарного обов'язку, невизнання влади та авторитету інших. Ці риси національного характеру трагічно виявлялися у князівських усобицях, козацьких чорних радах, отаманщині. Різновид «сімейної отаманщини» із завзятою наполегливістю демонструють, наприклад, персонажі «Кайдашевої сім'ї». Проте завжди авторитетними для українців були ідеї: повага авторитету розвинулась у формі поваги до ідеї (оборона православ'я, козацьких вільностей, ідея самостійності).

Найсучасніше узагальнення складових українського характеру зробила В. Храмова. Дослідниця констатує, що етнопсихологи «одноголосно підтверджують емоційно-чуттєвий характер українців, кордоцентричність» [5, с. 32]. Українська психіка має переважно споглядально-рефлексивну спрямованість. Широко відомий індивідуалізм українців докорінно відрізняється від колективістської психології росіян і це зумовлено тим, що соціальні структури (спільноти, громади, групи) українці формуються за емоційно-чуттєвими, ідейними принципами, а не за принципами єдиної мети та підпорядкованості, як у росіян. Дослідниця виділяє також специфічну особливість побудови сім'ї – «матриархальний стиль родинного життя» [5, с. 32]. Ця своєрідність етнопсихіки українців талановито відображена у прозі І. Нечуя-Левицького, виразно читається у його характері та біографії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білан Т. До проблеми національного в українській літературі. *Людинознавчі студії. Збірник наукових праць ДДПУ*. Дрогобич : Вимірювання, 2001. С. 31–55.
2. Основи практичної психології. Підручник для студ. вищих закладів освіти. Київ : Либідь, 1999. 536 с.
3. Гегель Г. Естетика: в 4 т. Т. 3. М. : Мистецтво, 1971. 375 с.
4. Франко І. Повне збр. творів: 50 т. Т. XXXI. Київ : Наукова думка, 1976–1986. 356 с.
5. Храмова В. До проблеми української ментальності. *Українська душа*. Київ : МП «Фенікс», 1992. С. 3–35.
6. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. Мюнхен : УВУ, 1993. 218 с.
7. Грабовський П. Вибрані твори у двох томах. Т. 2. Київ : Дніпро, 1985. 343 с.
8. Зборовська Н. Український світ у творчості І. Нечуя-Левицького: гендерний підхід. *Українська мова та література у середніх школах, гімназіях, ліцеях, колегіумах*. 2000. № 5. С. 54–64.

I. Abramova. To the problem of psychology of people's character in ukrainian literature. – Article.

Summary. In the article peculiarities of ethnic-psychological types of characters of Ukrainians as bearers of national mentality are analyzed. The author gives the systematic review of scientific conceptions and views on problems of psychology of a nation by famous ethnopsychologists, ethnographers, sociologists, historians and writers (V. Yaniv, O. Kulchits'ky, B. Tsimbalisty, J. Jarema, I. Franko, I. Nechuy-Levits'ky, V. Khramova and others).

Key words: mentality; ethnical psychology; national character; psychotype.

УДК 82–14(821.134.2+801.677.6

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2023/38/10>

М. П. Величко

асистент

Навчально-наукового інституту філології

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

ДО ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ МІФОЛОГІЧНИХ ОБРАЗІВ У СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ АРАБСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ (НА МАТЕРІЛІ ЗБІРКИ КАЗОК «ТИСЯЧА І ОДНА НІЧ»)

Анотація. Стаття демонструє методологію аналізу міфологічних персонажів арабської літератури в українському сходознавстві, а також вирішення найтиповіших проблеми підбору еквівалентів у процесі перекладу арабських художніх текстів з міфологічними елементами засобами української мови. Основна увага зосереджена на лексемах, що позначають міфічних персонажів в арабській літературі, через призму всебічного лінгвістичного аналізу текстів мови-оригіналу та систематизації перекладацьких трансформацій, використаних при перекладі художнього твору «Тисяча і однієї ночі» з арабської мови українською.

Ключові слова: демонологічні образи, арабська література, перекладацькі трансформації.

Художня література є одним із основних джерел міжкультурної комунікації, оскільки в ній зображено не лише побут і звичаї різних народів та етносів, а також представлена емоційна та психологічна характеристика їх представників. У текстах художньої літератури зустрічається лексика з усіх функціональних стилів мови, що дає змогу краще ознайомитися з її словниковим та лексичним складом, а також граматичними та стилістичними особливостями.

Переклад художнього тексту є одним із найважчих у перекладознавстві, адже вимагає від перекладача знання не лише мови, а й відтворення стилю та задуму автора тексту оригіналу мовою перекладу, тому в процесі роботи над текстом перекладач стикається з багатьма проблемами. Це в першу чергу безеквівалентна лексика, переклад багатозначних слів, підбір перекладацьких трансформацій, які доцільно буде використати при перекладі.

Серед вчених-сходознавців особливої уваги заслуговують праці М.А. Сальє, В.С. Рибалкіна, Л.А. Петрової, І.М. Фільштинського, Н.Д. Фінкельберг. Однак проблема перекладу художньої літератури, особливо арабомовної продовжує залишатися актуальною.

Міфологія – це наука про міфи й міфологічну свідомість різних народів та система міфів і міфологічна свідомість того чи іншого народу [1]. Міфи є породженням колективної народної фантазії, узагальнено відбивають дійсність у вигляді чуттєво-конкретних персоніфікацій і живих істот, що мисляться цілком реальними [2]. На ранніх стадіях розвитку людської цивілізації міфи являють собою еквівалент науки, цільну систему, у поняттях якої сприймається й описується весь світ.

Мусульманська міфологія – це комплекс міфологічних уявлень поширених серед прихильників ісламу, монотеїстичної релігії, яка виникла у 7 столітті в Аравії [3, с. 60]. У процесі свого становлення та розвитку мусульманська міфологія увібрала в себе міфологічні уявлення кочових язичницьких племен Аравії. Проте під впливом ісламу араби відмовилися від багатьох міфологічних божеств та обрядів, які

побутовали раніше, тому основою мусульманської філології став Коран. Ми також не можемо заперечувати вплив християнства та іудаїзму на формування системи міфологічних образів [там само, с. 60–61].

Література й міфологія постійно взаємодіють одне з одним. Особливо активно ця взаємодія відбувається у сфері фольклору. Це пояснюється тим що, народна література по типу свідомості тяжіє до міфології, а як вид мистецтва – до літератури. Подвійна природа фольклору таким чином, робить його культурним посередником між цими двома сферами, а наукові концепції фольклору, становлячись фактом культури, здійснюють великий вплив на процеси взаємодії літератури та міфів [там само, с. 11].

У збірці казок «Тисяча і одна ніч» міфічні створіння постають перед нами у різноманітних образах. Вони бувають добрими та злими, у людській подобі та у звіриній, як стовп чорного диму, так і невидимі для людського ока. Мають свої царства та поділені на племена. Сповідують іслам, або ж навпаки, перешкоджають його розповсюдженню. Яскраво також представлені уявлення про пекло та муки, які чекають на грішників у потойбічному світі.

Формування збірки датують IX–XVII століттям. Основою «Тисяча і однієї ночі» вважається арабський переклад з перської індо-іранського збірника «Хезар есфана» (1000 казок), зроблений у VIII столітті [4]. Достеменно невідомо, чи була збірка перекладена повністю арабською мовою, проте обрамлення «Тисяча і однієї ночі», було без сумніву, запозичене із «Хезар есфана». Це історія про Шаграду та царя Шагріяра. У XII–XIII століттях до нього додалися матеріали азійського походження та єгипетські народні оповідки. Назва збірки була змінена на «Тисячу і одну ніч». Це перетворення можна пояснити впливом тюркської ідіоми “bin bir – тисяча і один», що означало величезну кількість: в Анатолії розташовані руїни, які турки називають “bin-bir-kilise – тисяча церков», хоча насправді такої їх кількості там просто не має. Арабам напевно просто припала до душі ця ідіома, проте згодом її стали сприймати буквально, через що постало завдання довести кількість казок до тисячі і однієї [там само].

Матеріал, який є основою «Тисяча і однієї ночі», неоднорідний не лише в генетичному та сюжетно-жанровому плані, але і в стадіально-типологічному. Поєднуючи в собі різноманітні жанри народної словесності, збірка займає проміжне місце між середньовічною прозою та ранньою ренесансною новелістикою [5, с. 7].

Перший переклад тексту європейською мовою, а саме французькою, виконав французький орієнталіст Галлан на початку XVIII століття. Українською мовою перші переклади з оригіналу були зроблені одним із найвідоміших українських сходознавців – А. Кримським. У 1891 році переклад невеличкого фрагменту був опублікований у газеті «Буковина». У 1900 році побачила світ книга із назвою «Переклад А. Кримського», яка містила в собі переклад деяких казок та віршів [41, с. 5].

На початку XX століття деякі уривки зі збірки переклав із німецької мови І. Франко. Також із німецької мови перекладали казки М. Лозинський та С. Дольницький. У 1984 році вийшов збірник вибраних казок «Тисяча і однієї ночі», переклад якої з оригіналу зробив Є. Микитченко. Наступний переклад казок із мови оригіналу у 1991 році виконали Рибалкін В. та Й. Брояк [6, с. 7].

Візьмемо до прикладу кілька фрагментів та проаналізуємо застосовані перекладацькі трансформації, а особливо на специфіку підбору еквівалентів назв міфічних істот.

إذا هو بعفريت طويل القامة وبيده سيف، فدنا حط تاجر يده في خرجه وأكل كسرة كانت معه وتمرّة، فلما فرغ من أكل التمرة رمى النواة و رميت نواتها جاءت النواة من ذلك التاجر وقال له: قم حتى أقتلك مثل ما قتلت ولدي، فقال له التاجر: كيف قتلت ولدك؟ قال له: لما أكلت التمرة و فقال التاجر للعفريت: مات من ساعته رميت نواتها جاءت النواة في صدر ولدي فقضي عليه و وفي صدر ولدي فقضي عليه ومات من ساعته أعلم أيها العفريت أنني على دين ولي مال كثير و أولاد و زوجة و عندي رهون فدعني أذهب إلى بيتي وأعطي كل ذي حق حقه ثم أعود إليك، ولك [7] علي عهد وميثاق أنني أعود إليك فتفعل بي ما تريد والله على ما أقول وكيل....

Розповідь про купця та іфрита. Ніч перша.

Купець захпнув руку в мішок та дістав звідти фініки та хліб, щоб трохи поїсти. Закінчивши їсти фінік він кинув кісточку подалі, аж раптом перед ним з'явився величезний іфрит із мечем, що виблискував в руці. Іфрит наблизився до купця і мовив: – Я вб'ю тебе так само як ти вбив мою дитину!!!

Купець злякано відповів: – Як я міг вбити твою дитину?

Іфрит відповів: – Коли ти з'їв фінік і викинув кісточку, вона потрапила в груди моєму сину, і він помер в ту ж мить. Купець мовив до іфрита: – Знай іфрите, у мене є багато грошей, борги, дружина, діти. Дозволь мені повернутися додому на рік, і закінчити справи. Нехай Аллах мені буде за свідка, клянусь, я повернусь до тебе, і тоді роби зі мною все що хочеш!

Проаналізувавши цей уривок тексту, можна зробити висновок що іфрити – це невидимі духи, які говорять людською мовою. Проте ця невидимість не є запорукою безпеки. Оточуючі їх не бачать, але можуть завдати шкоди, про що свідчить смерть маленького іфрита, вони можуть мати дітей.

Найпершою перекладацькою трансформацією стає граматична трансформація речення. В даному випадку було застосоване членування речення мови-оригіналу на декілька речень мови-перекладу. Причиною цього є семантичні та стилістичні причини арабської мови. Із лексичних трансформацій було використана транслітерація, а саме в слові «عفریت» – іфрит, оскільки в українській мові не має фонем якої б змогла передати арабський гортанний звук «ع». Наступною трансформацією стало додавання слова, для посилення передачі смислового навантаження тексту-оригіналу. Так в тексті перекладу поряд зі словом *меч* – «سيف» було додане для посилення емоційного впливу дієслово *виблискував*, а поряд зі словом «قال» – *говорив* з'явився прислівник *злякано*, для посилення емоційного стану купця під час розмови із іфритом.

وقالوا قد سمعنا ممن كان قبلنا أن الله سبحانه وتعالى، لم يعط أحد مثل ما أعطى سيدنا سليمان وأنه وصل إلى شيء لم يصل إليه أحد حتى أنه [7]. كان يسجن الجن والمردة والشياطين في قمام من النحاس ويسبك عليهم بالرصاص و يختم عليهم بخاتم

Історія про джинів та шайтанів ув'язнених в пляшки.

З часів царювання Сулеймана, мир Йому.

І вони сказали:

– *Ми чули, як і ті, хто був до нас, казали, що Аллах, великий він і славний, нікому не давав того, що дав пану нашому Сулейману. І він досяг тих речей, яких ніхто не міг досягнути. Він міг ув'язнювати джинів, маридів та шайтанів у мідних пляшках та накладати свинцеву печатку, щоб вони не могли звільнитися...*

Варто зазначити, що сюжет про людину, яка могла запроторити джина в пляшку фігурує в кількох оповідях збірки. Проте цей уривок говорить про те, що така можливість була дана не всім, а лише вибраним слугам Аллаха. Отже, можна зробити висновок, що Аллах наділив Сулеймана надзвичайними магичними здібностями, завдяки яким він мав перевагу над злими духами, та міг ними керувати.

В цьому випадку було застосована така граматична заміна, як членування речення мови-оригіналу на декілька речень мови-перекладу. Інші перекладацькі трансформації не були застосовані, оскільки граматична і лексична структура даного уривку дозволила здійснити дослівний переклад українською мовою, без будь-яких втрат та недоліків для тексту-оригіналу та тексту-перекладу.

وفي الليلة الثانية والعشرون

وصار حسن يبكي ويتذكر ما كان فيه من العز والإقبال ثم دخل عليه الليل وأدركه النوم فنام عند قبر أبيه ولم يزل نائماً حتى طلع القمر فتدحرجت رأسه عن القبر ونام على ظهره وصار يلمع وجهه في القمر وكانت المقابر عامرة بالجن المؤمنين، فخرجت جنية فنظرت وجه حسن وهو نائم فلما رأته تعجبت من حسنه وجماله وقالت سبحان الله ما هذا الشاب إلا كأنه من الحور العين، ثم طارت إلى الجو تطوف على عاداتها فرأت عفریتا طائراً فسلمت عليه وسلم عليها فقالت له من أين أقبلت قال: من مصر فقالت له هل لك أن تروح معي، حتى تنظر إلى حسن هذا الشاب النائم في المقبرة فقال لها نعم فسارا حتى نزلا في المقبرة فقالت له هل رأيت في عمرك مثل هذا فنظر العفریت إليه وقال سبحان من لا شبيه له ولكن يا أختي إن أردت حدثتك بما رأيت فقالت له حدثني، فقال لها إني رأيت مثل هذا الشاب في إقليم مصر وهي بنت الوزير وقد علم بها الملك... فخطبها من أبيها شمس الدين

قالت له الجنية تكذب فإن هذا الشاب أحسن أهل زمانه، فرد عليها العفریت وقال والله يا أختي إن الصبية أحسن من هذا، ولكن لا يصلح لها إلا نروح به إلى الصبية التي هو فإيهما مثل بعضهما ولعلمهما إخوان أو أولاد عم فيا خسارتها مع هذا الأحدب، فقالت له يا أخي دعنا ندخل تحتها و تقول عليها وننظر أيهما أحسن

طار به إلى الجو وصارت فقال العفریت سمعا وطاعة هذا كلام صواب وليس هناك أحسن من هذا الرأي الذي إخترتيه فأنا أحمله ثم إنه حمله و [7]العفریتة في كل ركابه تحاذيه، إلى أن نزل به في مدينة مصر وحطه على مصطبة ونبيهه

Ніч двадцять друга.

Хасан став плакати та згадувати, який він був до цієї ганьби. Та от, настала ніч, його почав брати сон і він заснув на могилі свого батька. Піднявся місяць, його голова скотилася з могили, бо він спав на спині. А це кладовище було заселене правовірними джинами. Джинія вийшла та побачила сплячого Хасана, вона була вражена його красою. Від подиву вона мовила: – Слава Аллаху всевишньому! Цей юнак прекрасний.

Після цього вона піднялася в повітря й почала кружляти навколо, як робила це зазвичай, аж раптом побачила летючого іфрита. Вони привітали одне одного, і вона запитала звідки він прибув. Він відповів що був у Єгипті. Вона запропонувала відпочити разом з нею та поглянути на сплячого юнака, котрий спав на могилі. І запитала, чи він бачив на своєму віку когось гарнішого за цього юнака. Іфрит поглянув на нього і сказав: – Цей юнак благословенний. Проте, моя сестро, я хочу сказати тобі що я бачив. В краях Єгипту я бачив дівчину, таку ж прекрасну як цей юнак, вона дочка візира Шамс ад-Діна, і до неї сватався сам король.

Джинія відповіла йому: – Ти брешеш! Не має в світі гарнішої людини ніж цей юнак! Проте іфрит стояв на своєму: – Кажу тобі, вона гарніша за нього. І ніхто не підійде їй так, як цей юнак. Вони схожі як брат і сестра. Тоді іфритка сказала: – Давай віднесемо цього юнака до дівчини й порівняємо хто

з них гарніший. Іфрит відповів: – Ти права. Це найкраще що може прийти в голову. Слухаюся і корюся. Іфрит взяв юнака і піднявся разом з ним у повітря. Іфритка летіла поруч із ним. І це тривало доки вони прилетіли в Єгипет, де спустилися на землю й збудили юнака....

Провівши детальний аналіз цього уривку, ми дійшли наступних висновку, що одним з місць де мешкають джини є кладовище. Також правовірні джини часто згадують Аллаха під час свого спілкування. Джини бувають чоловічої та жіночої статі, вміють літати, а також подорожують на достатньо великі відстані. При цьому вони можуть переносити людей. Джини сперечаються між собою, при цьому знаходять доволі неординарний спосіб для вирішення своїх суперечок. У тексті використовуються різні слова для позначення надприродних істот. Спочатку ми зустрічаємо слово «جنية» – джинія; потім на цю ж саму істоту називають «عفریة» – іфрита або іфритка. Це дає нам змогу дійти висновку, що це синонімічні поняття. Назви цих істот було перекладено за допомогою транслітерації, для збереження національного колориту слів.

Міфологічні персонажі збірки представлені надприродними істотами, які за своїми емоційними характеристиками схожі на людей. Вони переживають, страждають, ненавидять. Загалом ми бачимо прояв широкого спектру емоцій. За своїм зовнішнім виглядом вони різняться одне від одного. Мають магічні здібності та надприродне походження. Побут у міфічних персонажів схожий до побуту людей. Вони їдять, живуть у шатрах, використовують тварин у господарстві. Також демонічні персонажі мають віросповідання, яке залежить від їхнього особистого вибору. В них існує поділ на статі та є можливість мати дітей. Мають розвинену соціальну ієрархію. В текстах збірки для позначення цих демонічних персонажів використовують різноманітні назви – «الجن» джини, «العفریت» іфрити, «مارد» маріди, «غول» гулі. Проте відсутні чіткі описи що допомагають розрізнити їх між собою. У текстах збірки, на відміну від релігійної літератури, ці поняття фігурують як синоніми, нашттовуючи нас на думку що це все назви однієї істоти, а різні терміни для її позначення використовують з метою уникнення тавтологій.

Отже, арабські народи створили свою оригінальну та детально розроблену систему міфології, котра увібрала в себе елементи світоглядних уявлень багатьох сусідніх етносів, і, в свою чергу, справила величезний вплив на міфологію інших народів світу. Одне з найяскравіших втілень арабська міфології дістала у збірці казок «Тисяча і одна ніч».

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. URL: <http://www.slovyk.net>. (дата звернення: 27.12.2022).
2. Буйських Ю. Нижча міфологія в системі традиційного світогляду українців (кінець XIX – початок XXI ст.) : автореф. дисертації. Київ, 2010. 19 с.
3. Петрова Л. История арабской литературы (VI–XVIII вв.). Конспекты лекций. Київ : КНЛУ, 2011. 232 с.
4. Alf layla wa-Layla. The Encyclopaedia of Islam. New Edition. Leiden, 1986. Vol. 1 : Volume. P. 358–364.
5. Рибалкін В. Тисяча й одна ніч: Вибр. казки й повісті. Тернопіль : Богдан, 2011. 576 с.
6. Тисяча й одна ніч: Вибрані казки й повісті / пер. з араб. В. Й. Рибалкін, Брояк. Київ : Дніпро, 1991. 512 с.
7. الف ليلة وليلة. – URL: www.alwaraq.net. (дата звернення: 03.10.2022).

M. Velychko. To the problem of translation mythological images in medieval arabic literature (based on the material of the collection of tales “A Thousand and One Nights”). – Article.

Summary. The article demonstrates the methodology of analyzing the mythological characters of Arabic literature in Ukrainian oriental studies, as well as solving the most typical problem of selecting equivalents in the process of translating Arabic artistic texts with mythological elements using the Ukrainian language. The main attention is focused on lexemes denoting mythical characters in Arabic literature through the prism of a comprehensive linguistic analysis of the original language texts and the systematization of translation transformations used in the translation of the literary work “One Thousand and One Nights” from Arabic into Ukrainian.

Key words: mythological images, Arabic literature, translation transformations.

М. П. Величко

асистент

Навчально-наукового інституту філології

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

М. М. Костюк

доцент

Навчально-наукового інституту філології

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

КОНЦЕПТ СКУПІСТЬ У «КНИЗІ СКУПИХ» АЛЬ-ДЖАХІЗА ТА «ГОБСЕК» ОНОРЕ ДЕ БАЛЬЗАКА

Анотація. У статті проаналізовано концепт СКУПІСТЬ у арабській та французькій літературах на основі творів «Книга скупих» Аль-Джахіза та «Гобсек» Оноре де Бальзака. Концепт реалізується через низку мовних та стилістичних засобів, насамперед через метафори, порівняння, висміювання, показ жорстокості персонажів та демонстрацію руйнівної сили грошей щодо моральних засад особистості. Виділені основні особливості стилю обох творів, їх спільні та відмінні ознаки. Визначені домінуючі теми та проблеми, які постають у творах та у яких реалізується концепт СКУПІСТЬ та інші концепти. Іронія та метафоризація постають домінуючими стилістичними особливостями у творах. Звернення до читача, деталізовані описи та яскраві образи – це те, що об'єднує ці твори та робить їх актуальними і у наш час.

Ключові слова: концепт, вербалізація, метафора, тематика, конотація, нарративна стратегія.

Концептуалізація поняття «гроші» займає особливе місце у світовій літературі. Проблема ставлення людини до грошей, така властивість характеру людини як скнарність привертала увагу письменників ще з античних часів (Плавт «Скарб»), знайшла своє відображення в творчості В. Шекспіра в добу європейського Ренесансу (п'єса «Венеційський купець»), яскраво презентувала себе в доробку французьких митців класицизму та реалізму (Мольєр «Скупий», О. де Бальзак «Гобсек»), не оминула й українську літературу (І. Карпенко-Карий «Хазяїн», «Сто тисяч»). Питання фінансової складової повсякденного життя, балансу між матеріальним та духовним стали об'єктом уваги і східних, зокрема арабських авторів. У цьому контексті найбільш яскраво постає трактат аль-Джахіза «Книга скупих» який торкається теми непомірного збагачення. Аналіз цієї літературної теми репрезентований у чисельних літературознавчих дослідженнях, у тому числі й компаративістичного напрямку, проте, як правило, об'єктами порівняння ставали герої європейської літератури, тоді як напрацювання, присвячені аль-Джахізу, були значно скромнішими. У цьому контексті актуальним та новаторським видається залучення до розгляду творів арабського автора аль-Джахіза та зіставлення героїв його текстів з героями європейських письменників. Відтак метою статті є порівняння особливостей образів творів аль-Джахіза та О. де Бальзака в аспекті проблеми прагнення людини до матеріального збагачення та реалізація концепту СКУПІСТЬ у цих творах.

Скнарність як риса характеру є досить поширеною і має неабияку владу над людиною. Іноді трапляється так, що гроші визначають вчинки людини, її життя. Щоб пояснити значення лексеми «скнарність», звернімося до словника синонімів, який подає такий лексичний ряд: *скнарність, скряжництво, корисливість, сріблολюбство, своєкорисливість, жадібність, скваліжництво* [2]. Усі слова тією чи іншою мірою несуть негативну оцінку цієї якості людини. Проте дуже важко визначити межу, яка відокремлює людину ошадливу від скупі і навіть жадібної [5]. У французькій мові у словнику Ларус лексема “*avarice*” (снарість) представлений наступний лексичний рядом: *ladrerie, lésine, parcimonie, pingrerie, rapacité* [9]. Усі слова вживаються переважно у контекстах з негативною конотацією. У арабській мові маємо лексеми الجشع البخل التفاهة. «Книга скупих» Аль-Джахіза (775–868) та «Гобсек» Оноре де Бальзака

(1799–1850) – два непересічні твори, написані у різні епохи, у різних культурних вимірах та різними мовами, арабською та французькою. Однак, незважаючи на таку, на перший погляд, різючу різницю, обидва ці твори репрезентують особливу філософію, прикметні витонченим стилем та актуальними на сьогодні концептами (феноменами) Скупості, Багатства, Пристрасті та Життя. Теми й проблеми, що постають у творах, є актуальними й у XXI ст [6].

У класичних творах, які є об'єктами нашого розгляду, аль-Джахіз та О. де Бальзак змушують сміятися над скупістю героя, вражають читача жорстокістю скнар, показують руйнівну силу грошей для людської особистості, тим самим різнобічно реалізують концепт СКНАРІСТЬ. Проте одну й ту ж проблему обидва автори вирішують у різний спосіб та через різні лінгвостилістичні засоби.

Розкриваючи образ Гобсека, французький автор демонстративно показує, як скупість може бути руйнівною не тільки для душі, а й для тіла людини, яким дивним це б не здалося: «А втім, він був мученик своєї обережності. Один пожилець, що йшов за ним по сходах, підняв монету і подав йому. – Це не моя, – відповів той, замахавши рукою. – У мене – золото?! Хіба, я жив би так, як живу, коли б був багатий?» [4]. Влада золота, про яку Гобсек стільки говорив, робить своєю жертвою його самого, він сам собі створює пастку. Його вбиває власна ж ідея про всевладність золота та його неперевершену самоцінність: «Він ненавидів своїх спадкоємців і не уявляв собі, щоб його багатством міг коли-небудь володіти хтось інший, крім нього, навіть після його смерті» [там само].

Гобсек настільки боявся втратити свої надбання, що непомітно для себе знищив їх у фізичному розумінні: дорогі тканини, посуд, картини – все зіпсувалося, все виявилось втраченим для світу. Якщо зважити на особливість авторського задуму, цей зовнішній абсурд – природне завершення подібного ставлення до життя. Натомість кожен персонаж твору «Книги скупих» представляє свою історію, своє бачення життя, виправдовує або ж, швидше, пояснює свою скупість. А чи міг би парижанин Гобсек стати одним із персонажів аль-Джахіза? Докладний аналіз основних концептів покаже спільні та відмінні риси цих майстерних творів.

Концепт СКУПІСТЬ реалізується у творі через образи грошей, золота, матеріальні блага, тощо. У творі «Гобсек» є детальні описи, складні синтаксичні конструкції та граматичні звороти. Серед стилістичних засобів можна виділити наступні: порівняння, метафори, метонімії та гіперболи. Вербалізація концепту СКУПІСТЬ реалізується насамперед через метафори. Наведемо декілька прикладів: «визнання – це борг»; «сила – золото» [10, с. 67]. Лексема «золото» та похідні слова від цього слова постійно з'являються у творі, зазвичай підкріплені складними синтаксичними конструкціями.

Не тільки видатний письменник, а й неординарний науковець, аль-Джахіз набув вичерпних знань з арабської культури та граматики, а також навчався у багатьох учених того часу. Авторитет аль-Джахіза визнавався ще за життя: йому було дозволено вільно входити і виходити під час аудієнцій халіфа. Поряд з Умаром бін аль-Хаттабом і Хасаном аль-Басрі він був названий серед трьох осіб, «за яких арабам могли позаздрити інші народи» [8, с. 256]. Про те, наскільки справедлива наведена вище думка про аль-Джахіза, дозволяє судити інша сторона його творчості, його невеликі за обсягом трактати (всього їх дійшло до нас одинадцять).

Час аль-Джахіза був епохою накопичення багатств, і багатство було визначенням становища людини у суспільстві; саме тоді в Багдаді склалася приказка: «Гроші є гроші, а інше – нісенітниця» [7, с. 72]. Звичайно, це накопичення відбувалося зовсім не від надмірної скнарості чи економії, а в результаті експлуатації чужої праці, лихварства та спекуляції, про що тільки мимохіть йдеться в оповіданнях аль-Джахіза. Водночас це була й епоха нестримних витрат, неймовірної розкоші та гонитви за насолодами.

Основною композиційною особливістю «Книги про скупих» є те, що вона складається з окремих розповідей, які об'єднує спільна тематика – скупість персонажів [12]. Твору передує передмова, у якій автор веде діалог з читачем та розповідає про наповнення книги: «Я розповідаю, чому вони не соромляться відмовляти собі в приємних наїдках у себе вдома і накидаються на них у будинках у інших людей; чому вони занурюються у скнарість і чому вони вважають за краще робити те, що неминуче накликає на них ім'я скупих, яке вони настільки зарозуміло зневажають; звідки у них пристрасть купувати при їх помірності у витратах; чому вони поводяться з багатством так, начебто бояться його втратити, і не поводяться з багатством так, начебто сподіваються його зберегти; чому у цих людей, незважаючи на їхнє тривале благополуччя і абсолютне здоров'я, більше страху, ніж надії: адже здорових людей на світі більше, ніж хворих, а щастя не менше, ніж бід [12]». Далі автор наводить послання Сабля ібн Харуна його двоюрідним братам, коли вони висловили йому осуд за його ставлення до скупості.

Після послання йде цикл оповідей про скупість людей. Вони мають гумористичний відтінок – це дозволяє зробити висновок, що з кількох наявних у світовій літературі шляхів представлення

скупості (враження, висміяння, демонстрація згубного впливу) аль-Джахіз обирає висміяння з відтінками демонстрації.

Вже у вступній частині книги, у зверненні до читача стає зрозуміло, що аль-Джахіз буде цю частину на протиставленні: «не соромляться відмовляти собі» – «накидаються на них», «пристрасть купувати» – «помірність у тратах», «страх» – «надія», «здорові» – «хворі», «щастя» – «біди». Також автор використовує багато звернень до читача і таким чином ніби веде з ним діалог, допомагає заглибитися в зміст.

Розповіді у книзі переважно написані від першої особи й оформлені як перекази слів інших людей. Така нарративна стратегія покликана створити відчуття близькості читача до оповідачів [3, с. 98]: «Товариш розповів мені наступне: «Прийшов я одного разу. Виявилось, що обідній стіл ще неприбраний, але люди вже завершили трапезу та звільнили свої руки. Я протягнув було руку, щоб почати їсти, але він мені сказав: «Добивай поранених і не чіпай неушкоджених!». Цим він хотів сказати: «Їж курку, частина якої вже з'їдена і курча, у якого відірвана ніжка, що ж стосується цілих, то їх не чіпай; а також бери вже початий хлібець, на який вже потрапило трохи підливи» [11, с. 10]. Продовжуючи тему різних способів економії на продуктах харчування, автор в уста свого героя вкладає ще й такі поради: «Юсуф ібн Омар говорив слугам, які подавали їжу на стіл: – Готуйте побільше рідкого хлібного супу, оскільки це їжа для беззубого, адже може бути, що за столом сидітиме стара людина, в якої всі зуби вже випали. Чи дитина, у якої зуби ще не вирости; дайте гостю обскубувати кістку, очищену від більшої частини м'яса, бо це корисніше та лікувальніше, оскільки пригнічує потяг до м'яса» [10, с. 19].

Трактат містить як конкретні приклади скнарості, так і загальні міркування про ставлення до матеріальних благ: «Коли кажуть «скупий», то цим стверджують, що в нього руках міцно тримається багатство, а коли кажуть «щедрий», то цим повідомляють, що багатство просто вислизає з його рук. Ти накопичував гроші, не жалкуючи сил, але знай, що їх зберегти ще важче, їм потрібна турбота» [8, с. 156]. Аль-Джахіз з іронією говорить про намагання багатіїв компенсувати матеріальними статками певні особистісні характеристики, такі як доброчесність, віра в Бога, високі моральні якості: «Ти схвалив висловлювання аль-Асмаї про те, що більшість мешканців пекла – бідняки і жінки, а більшість мешканців раю – багатії і що тільки володарі великих статків отримують винагороду» [там само].

Твори аль-Джахіза дають багатий матеріал для розуміння та пізнання життя і побуту мешканців великих міст того часу, а «Книга скупих» особливо цікава у цьому сенсі. У своєму трактаті автор виступив проти одвічної вади – скнарості, звернувся до проблеми залежності людини від матеріального, що згодом розроблялася у світовій літературі, поезії та прозі. «Книга скупих» цікава вже тим, що є одним із перших творів, у якому піднята ця проблема, а головна, можливо, її цінність полягає в тому, що автор малює своїх персонажів з натури, виставляє їх недоліки на загальні осуд та осміяння. При цьому він виявляє майстерне вміння розібратися у психології, життєвій філософії скупих людей, дивовижну спостережливість і глибоке розуміння людського характеру, здатність проникнути в душу людини і тонко вловити її рух [7, с. 183]. Зображуючи характери та вчинки скупих, автор розповідає про них як про своїх знайомих, запрошуючи читача посміятися разом над людською жадібністю та скнарістю [1]. Цікавим у цьому контексті є вислів, який аль-Джахіз наводить у своїй книзі «Про мистецтво мови», демонструючи свою проникливість: «Кажуть, що є десять якостей, властивих десяти категоріям людей, які найбільше огидні: це бідність у правителів, зрада у шляхетних, злидні у вчених, брехливість у суддів, запальність у розумних, слабкість розуму у дорослих, хворобливість у лікарів, глумливість у нещасних, хвастощі у бідняків, скупість у багатих...» [8, с. 234].

Концепт СКУПІСТЬ реалізується здебільшого у контекстах з негативною конотацією у творах і аль-Джахіза, і О. де Бальзака. Скупість постає не лише як проблема, спричинена економічною скрутою та матеріальними складнощами, але досить часто є свідомим вибором способу життя людини. Так, актуалізацію цього факту бачимо у дискурсі скупих у трактаті аль-Джахіза. Персонаж Оноре де Бальзака, Гобсек, також, незважаючи на великі статки і маючи можливість жити добре, витратити гроші та йти на компроміси, ніколи не робить поступок своїм клієнтам, хоч яка б життєва ситуація у них не склалася або як би не подобалася йому жінка. Крім того, на спосіб життя Гобсека не можуть мати вплив будь-які життєві обставини, оскільки, на думку самого героя, «життя – це машина, яку у рух приводять гроші», тому його життя зводиться до постійного збагачення лише заради володіння великою кількістю золота.

Концепт СКУПІСТЬ в обох творах розкривається та вербалізується через поняття «пристрасть до предметів». Неодноразово у творі Оноре де Бальзака Гобсек зображується як людина, яка має незвичайну, навіть спотворену пристрасть до матеріальних речей: золота, коштовних подарунків, грошей. Оповідач, який опиняється у будинку Гобсека, вражений тим, до чого може призвести неприродна скупість

лихваря: «Одімкнувши першу кімнату, я зрозумів його слова, що спершу здалися мені безглуздими; я побачив, до чого може призвести скупість, коли вона перетворюється на несвідому, позбавлену всякої логіки пристрасть, приклади якої ми так часто знаходимо у провінції» [10, с. 12].

Персонажі у «Книзі скупих» та Гобсек в однойменному творі є досить суперечливими і своєрідними. Цікаво, що зображуючи Гобсека, автор позбавляє його ознак статі та віку: «Гобсек був скоріше дитиною, ніж старим, або певніше – і дитиною, і старим водночас; Якщо всі лихварі схожі на нього, то, гадаю, вони без статі» [там само, с. 54]. Теж саме стосується віросповідання персонажа: «Здавалося, він скоріше байдужий до релігії, аніж невіруючий» [там само, с. 89].

Не можна не розглянути обидва твори у розрізі прагматичного підходу. Дійсно, концепт Скупість є як для аль-Джахіза, так і для Оноре де Бальзака вдалим приводом, інструментом, завдяки якому письменники намагаються висміяти не лише окремі верстви населення, деякі професії, але і суспільство та владу загалом. З вуст Гобсека виривається фраза, яка характеризує паризьке суспільство того часу: «Золото – ось духовна суть усього теперішнього суспільства» [4]. Люди, які були при владі, автоматично ставали багатими, яким би шляхом вони не досягли своєї посади, наполегливою працею або зв'язками. Одна з героїнь «Гобсека» промовляє показову фразу, говорячи про юнака, який їй подобається: «А коли «цей хлопчик» добереться до влади, багатство саме прийде до нього» [10, с. 112]. Влада та багатство стають ніби синонімічними, відображають соціальну нерівність та несправедливість.

Все це засвідчує, що феномен Скупості як для аль-Джахіза, так і для Оноре де Бальзака є соціальним фактом, тобто невід'ємною складовою суспільства. Поняття «тотального соціального факту» (“fait social total”) було розроблене французьким дослідником Марселем Мосом, який відзначав, що певний соціальний факт є невід'ємним від суспільства [13]. Тобто скупість постає не лише як сліпа пристрасть до золота, але як «інтерсуб'єктивна пристрасть», яка визначає спосіб життя людей, їх спілкування та взаємини.

На відміну від персонажів аль-Джахіза, які все ж знаходять певні аргументи, щоб виправдати свою поведінку, Гобсек залишається вірним своїй впертості та скупості до кінця днів. Навіть на смертному ложі він жалкує лише про одне – кому ж дістанеться все золото та подарунки: «Мені раптом здалося, що в мою кімнату ллється золото, і я встав, щоб зібрати його. Кому дістанеться все моє добро? Я не залишу його скарбниці. Я склав заповіт... Так, усе в мене є, і все доведеться покинути. Ну, ну, батечку Гобсеку, – сказав він, звертаючись до себе, – не треба легкодухості, будь самим собою» [4]. «Бути самим собою», триматися гідно до кінця все ж викликає повагу і означається французьким письменником «дивним поєднанням скупості і своєрідності характеру» [там само].

У «Книзі скупих» аль-Джахіза концепт Скупості вербалізується іменниками «вибір» (tafdil), «насолота» (tana`amtum) та «задоволення» (ladda). Таким чином, відбувається розрізнення двох тип потреб у людей: негайні потреби, які пов'язані з їжею та засобами на прожиття та потреби, пов'язані з естетичним та інтелектуальним задоволенням. Щодо «Гобсека», то поняття насолоди та задоволення у цьому творі відходять на другий план. Гобсек, який може дозволити собі більше ніж будь-який паризький багач, все ж живе досить скромно, не відвідує ресторани, просто ховаючи свої статки вдома, а коли не вистачає місця, просто у печі. Сам процес накопичення був для Гобсека найвищим благом: «Ніхто не знав, куди він дівав ці дарунки. Все приносили йому додому, але звіти нічого не виносили» [4]. Крім того, Гобсек радить своєму другові «не жити на широку ногу» та «не тринькати грошей» [4]. Скупий Гобсек засуджує багатіїв, які витрачають всі гроші на різні забаганки, а потім залишаються ні з чим: «Хіба це не втіха? Влада і втіха – хіба не в цьому полягає суть усього нашого суспільного ладу?» [10, с. 56]. Отже, Оноре де Бальзак, з одного боку, засуджує скнарість та скупість лихваря, а з іншого – марнотратство та слабодухість багатих людей, які витрачають гроші на непотрібні та неважливі матеріальні речі.

Підсумовуючи, слід зазначити, що у творі «Книга скупих» аль-Джахіза та «Гобсек» Оноре де Бальзака концепт СКУПІСТЬ реалізується письменниками як сильна пристрасть та нерозумна впертість, які впливають не лише на саму людину, її характер та звички, але й на тих, на кого вона здійснює свій вплив, на взаємовідносини між людьми та на суспільство вцілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Асадов Ф. Абу Усман Амр Ибн ал-Джахиз. Послание ал-Фатху Б. Хакану о достоинствах тюрков и остального халифского войска. Баку, 1993. URL: <https://www.vostlit.info/Texts/rus2/Jahiz/frameautor.htm>
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250 000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь : Перун, 2005. VIII, 1728 с.
3. Касумова А. Арабская средневековая плутовская новела. Баку, 2007. С. 166.

4. Оноре де Бальзак. Гобсек. Електронне джерело. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=20>
5. Основні засоби творення образу людини, засліпленої прагненням до наживи. *Онлайн-бібліотека української мови: освітній онлайн ресурс*. URL: <http://litmisto.org.ua/?p=3125>
6. Панченко О.І. Концепт гроші в англійській та українській мовах. Науковий вісник Херсонського державного університету. Випуск 36. 2019. С. 81–84. DOI: [orcid.org/0000-0003-2217-5613](https://doi.org/10.26907/2542-0406.2019.36.81-84)
7. الأمثال عند العرب. قاموس المصطلحات. صباح وكوتشيرجينسكي. – كييف, 2015
8. ريخ العرب في العصور: الإسلامي، الأموي، العباسي، الحديث. – دمشق، وزارة التربية، 1993
9. Dictionnaires Larousse français <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/avarice/7016>
10. Honoré de Balzac. Gobseck. Paris : Nathan, 2018. 156 p.
11. Houssem L. The Abbasid Translation Movement: al-Jahiz as a Pioneer / Studies in Translation. Н. 7–22.
12. Leuberling J. al-Jāhiz / Britannica. URL: <https://www.britannica.com/biography/al-Jahiz>
13. Marcel Mauss. Essai sur le don : forme et raison de l'échange dans les sociétés archaïques. Sociologie et anthropologie. Paris : PUF, 1950.

M. Velychko, M. Kostiuk. The concept of miserliness in the “Book of the misers” by Al-Jahiz and “Gobseck” by Honoré de Balzac. – Article.

Summary. *The article analyzes the concept of Stinginess in Arabic and French literature based on the works “Book of Misers” by Al-Jahiz and “Hobsek” by Honore de Balzac. The concept is implemented through a number of linguistic and stylistic devices, primarily through metaphors, similes, ridicule, showing the cruelty of the characters and demonstrating the destructive power of money in relation to the moral foundations of the individual. The main features of the style of both works, their common and distinctive features are highlighted.*

Dominant themes and problems that appear in the works and in which the concept of Stinginess and other concepts are implemented are defined. Irony and metaphorization appear as dominant stylistic features in the works. Reference to the reading, detailed descriptions and vivid images are what unite these works and make them relevant even in our time.

Key words: *concept, verbalization, metaphor, theme, connotation, narrative strategy.*

УДК 811.112.2'367.7:82-9

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2023/38/12>

В. Ю. Канна

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри прикладної філології
Маріупольський державний університет
м. Київ, Україна*

ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИДІЛЕННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ ПОЗИТИВНОЇ ОЦІНКИ

Анотація. *Стаття присвячена дослідженню функціонально-семантичної категорії позитивної оцінки. Проаналізовано співвідношення семантичного значення позитивної оцінки та засобів її вираження у сучасній англійській мові, описано структуру даної категорії.*

Ключові слова: *функціонально-семантичний, позитивна оцінка, засоби вираження, структура, прикметники.*

Оцінка відноситься до власне людських категорій. Вона задається фізичною та психічною природою людини, її буттям та чуттєвістю; вона задає її мислення та діяльність, її відношення до інших людей та предметів дійсності, її сприйняття мистецтва. Мета і завдання роботи – дослідити функціонально-семантичну категорію позитивної оцінки, її структуру та засоби вираження у сучасній англійській мові.

Дослідженням різних аспектів оцінки займалися такі вчені-лінгвісти Н. В. Вишивана [1], Т. А. Космеда [2], Г. І. Приходько [4], Дж. Р. Мартін [8] та ін. Лексико-граматичним класом слів англійської мови, семантичною основою яких слугує саме якість, є прикметники. Прикметники як одиниці лексичного рівня

відіграють ведучу роль у вираженні оцінки. Формальна модель функціонально-семантичного поля розуміється як узагальнене уявлення засобів і способів вираження загальнокатегоріального семантичного значення, що організовані за принципом їх наближення до центру або периферії поля.

При визначенні статусу засобів вираження позитивної оцінки у англійській мові ми брали до уваги наступні фактори:

1. Меліоративне оціночне значення виражається не тільки прикметниками позитивної оцінки як лексико-граматичним підкласом слів англійської мови; дане значення реалізується різнорівневими засобами;

2. Різнорівневі одиниці вираження семантики позитивної оцінки знаходяться у системних відносинах й взаємодіють з основними засобами (прикметниками позитивної оцінки) на основі інваріантної семантичної функції.

Виходячи з цього, нам представляється можливим припустити, що всі мовні одиниці, що виражають меліоративне оцінне значення, складають функціонально-семантичну категорію, структуру якої можна представити у виді функціонально-семантичного поля. Подібно іншим категоріям мови, досліджуване функціонально-семантичне поле має план змісту та план вираження. План змісту досліджуваного функціонально-семантичного поля представлений семантичними компонентами мовних засобів, що об'єднані інваріантними значеннями позитивної оцінки у єдину систему. Це інтегрує значення складає семантичну основу наявного поля. За планом змісту засоби позитивної оцінки діляться на:

1) інтелектуальні, які виражені за допомогою предметно-логічного значення мовних одиниць, сприяючи визначенню раціональної значимості фактів для суб'єкта;

2) емоціональні, які виражаються за допомогою різноманітних емоціональних ресурсів мови, сприяючи емоційно-оціночному сприйняттю відображуваних у тексті фактів [3, с. 49]:

Youth! Youth! There is absolutely nothing in the world but youth! [6, с. 105].

Як ми бачимо з прикладу 1, прикметник *comfortable*, передаючи інтелектуальну позитивну оцінку, виражає значення раціональної цінності та корисності об'єкта (*house*). для певного індивіду або соціуму. Емоційно-оцінні речення у прикладі 2, будучи засобом емоційної позитивної оцінки, передають сум героя, пов'язаний з періодом його життя (*youth*), який давно минув, та який він так високо цінує, що спогади про молодість викликають у нього тільки позитивні емоції.

План вираження функціонально-семантичного поля позитивної оцінки охоплює формально-структурну сторону його конститuentів і саму сукупність цих засобів. У плані вираження досліджуваного функціонально-семантичного поля можна виокремити, на наш погляд, наступні типи репрезентації засобів позитивної оцінки:

1) суфіксальні, наприклад демінутивні суфікси *-kin, -ie, -let, -sy*:

2) лексичні, наприклад іменники, що несуть сему позитивної оцінки, такі як: *happiness, a beauty, improvement* та ін.

3) фразеологічні; наприклад, фразеологічні одиниці, у яких оцінна сема займає центральне місце (*a man of his word*) або виступає як допоміжний елемент значення (*to turn the tide*);

синтаксичні; наприклад, речення, що містять модальність бажання *I am willing to abide by your judgement!* [6, с. 105].

4) у рамках функціонально-семантичного поля позитивної оцінки між вищезазначеними різнорівневими мовними одиницями, що конституюють це поле, встановлюються певні відносини, сукупність яких формує структуру функціонально-семантичного поля як системного утворення в англійській мові. У структурі поля виділяється ядро, центр та периферія.

Ядром досліджуваного семантичного поля є лексико-граматичний підклас слів – прикметників позитивної оцінки, оскільки вони, на наш погляд, є спеціалізованим розрядом цієї частини мови у відношенні реалізації категоріальної аксіологічної семантики та найбільш чітко репрезентують значення поля позитивної оцінки.

Розміщення конститuentів поля у його структурі проводиться по відношенню до ядра з урахуванням наявності більш або менш повного набору ознак центра та периферії. Виходячи з цього положення, у центральній зоні безпосередньо навколо ядра розміщується великий шар лексики англійської мови, зорієнтованої на нормативне або позитивне уявлення про світ, а саме, прислівники, іменники та дієслова, що мають меліоративні оцінні значення.

На наш погляд, до лексичних одиниць, що несуть сему позитивної оцінки, відносяться, перш за все, прислівники образа дії наступних морфологічних типів:

1) прости: *well, right, etc.*;

2) похідні: *carefully, clearly, beautifully, nicely, correctly* (утворені від прикметників позитивної оцінки за допомогою суфікса –ly).

У реченні ці лексичні одиниці поєднуються з дієсловом і, таким чином, дають оцінну характеристику дії, процесу, стану.

e.g. *No one talks so wonderfully as you do* [6, с. 130].

До центральної зони досліджуваного функціонально-семантичного поля відносяться іменники, що виражають меліоративне оцінне значення. Аналіз практичного матеріалу дозволяє зробити висновок, що сема позитивної оцінки притаманна загальним іменникам, які можуть бути або конкретними (*genius, saviour, beloved*), або абстрактними (*kindness, happiness, beauty, improvement*).

e.g. *But the best, in my opinion, was the home life in the little flat-...-the mutual help and inspiration* [5, с. 412].

Наявність аксіологічної семи є наочною в іменнику *a beauty*, який є конкретним, істотним та включає в себе позитивну оцінку зовнішності жінки. Аксіологічні семи також входять до структури значення абстрактних іменників *help* і *inspiration*, які позитивно характеризують взаємовідносини людей, що мешкають в одній квартирі.

У ході аналізу засобів вираження позитивної оцінки ми виявили, що центральна зона досліджуваного функціонально-семантичного поля також включає дієслова, до пропозиційної структури яких входить, наприклад, уявлення про норму (*repair, reconstruct, cure, restore, mend, correct*), що означає «приводити до нормального стану». Меліоративну оцінку передають дієслова із загальним семантичним значенням покращення та вдосконалення (*advance, strengthen, improve, perfect, decorate, adorn, beautify*); дієслова, що характеризують міжособові відносини (*love, adore, like, please, trust, appreciate, respect*) тощо.

e.g. *Your mysterious young friend, whose name you have never told me, but whose picture really fascinates me, never thinks* [6, с. 81].

У цьому прикладі висока оцінка зовнішності героя передається тільки за допомогою дієслова *fascinate* (якщо портрет здатний зачарувати, тоді зовнішність зображеної на ньому людини заслуговує високої оцінки) на відміну від вищезазначеного прикладу, де для оцінки зовнішності жінки використовується іменник «красуня» (*a beauty*).

На наш погляд, синтаксичні засоби позитивної оцінки відносяться до периферійної зони. Оцінні речення містять у собі безпосередню оцінку певної ситуації, вислову, що передує, діючої особи або її якостей. Тут оцінний ефект створюється внаслідок використання модальності. У результаті дослідження синтаксичних одиниць, в яких позитивна оцінка поєднується з рідними типами модальності, нам представляється можливість виділити наступні моделі функціонального використання позитивної оцінки:

1) позитивна оцінка + бажання; 2) позитивна оцінка + надія; 3) позитивна оцінка + порада; 4) позитивна оцінка + побажання; 5) позитивна оцінка + застереження.

Таким чином, модальність бажання та модальність надії створюють позитивну оцінку по відношенню до суб'єкта: те, чого я хочу (або на що сподіваюсь), я вважаю добрим.

e.g. *I am willing to abide by your judgement* [5, с. 105].

Порада завжди передбачає позитивну оцінку будь-чого для адресата з точки зору суб'єкта:

e.g. *Such a splendid house, Joe – ought to the front door!* [5, с. 413].

Позитивна оцінка взаємодіє з модульностями бажаннями та застереженнями; у даному випадку вона проявляється у мовленнєвих актах, де мовець передає своє позитивне ставлення або віддає перевагу будь-якій дії, процесу або явищу.

e.g. *You had better go home, and put that pistol away, or you may get into trouble*, [6, с. 309].

Для передачі інформації з позитивним оцінним змістом використовується також конструкції *I am glad.../ I am pleased...*

e.g. *No; I think our ideas are quite different. But he has been most pleasant. I am so glad I have seen him* [6, с. 133].

Існують також речення, що складаються з вигуків, які виражають позитивну емоційну реакцію на вислів, що передує.

e.g. *'Oh, my!' – she breathed as a small hot air balloon drifter gracefully into view, its shrouds sparkling with hundreds of tiny lights twinkling like far-off stars* [5, с. 111].

Ці речення не можуть, на наш погляд, відноситись до синтаксичних засобів позитивної оцінки, оскільки вони представляють собою загальне вираження позитивних емоцій, а не певну конкретну оцінку діючої особи, вислову або ситуації.

На наш погляд, фразеологічні засоби позитивної оцінки також є конститuentами периферії досліджуваного функціонально-семантичного поля. Серед фразеологічних одиниць, що виражають меліоративну оціночну семантику, доцільно виділити чотири групи [2, с.49].

1. Конотативно-оцінні фразеологічні одиниці, у яких оцінка виступає як додатковий елемент значення; сигніфікат не містить оцінки e.g. *the turn of the tide – the change of events, one's way of life, one's fate feelings (usually imply improvement); to walk on air – to feel thrilled and excited (with joy or happiness)* [7].

2. Сигніфікативно-конотативні фразеологічні одиниці, у яких оцінка відокремлюється на основі наявності індикатора позитивної оцінки у дефініції e.g. *angel's visits – rare but pleasant visits; to have what it takes – to have the necessary qualities to do something successfully* [7]..;

3. У фразеологічних одиницях сигніфікативної позитивної оцінки оцінна сема займає центральне місце у структурі значення e.g. *a green old age – a happy old age; a man of his word – trustful, dependable person* [7].

4. Фразеологічні одиниці дифузної позитивної оцінки, в яких дескриптивна сема не є центральною, вона витискається самою оцінкою. У дефініціях дескриптивно-оцінні індикатори типу *industrious, honest* замінюються загальними оцінними типа *good, pleasant*, e.g. *the ace of aces – the best person or thing; all in all – anything or person that one loves and cherishes* [7].

Наступним компонентом периферійної зони є суфіксальні засоби позитивної оцінки. Для англійської мови використання суфіксів, що мають розмірно-оціночні значення є менш типовим ніж для української мови. Найчастіше вживаними демінутивними суфіксами з емотивно-оціночним значенням в англійській мові є:

– *kin (boykin – хлопчисько); ie (birdie – пташка, lassie – дівчисько); let (princelet – князьок); sy (dadsy – татусь)* [7].

– сему позитивної оцінки включає в себе також суфікс – *ster*, e.g. *dabster – майстерний у чомусь* [7].

Значення емотивно-суб'єктивної оцінки у цих суфіксах є в основному усталеними і цьому сприймається адекватно як мовцями так і реципієнтами.

Іноді зустрічаються синонімічні суфікси емотивно-суб'єктивної позитивної оцінки, що створюють паралельні деривати від однієї й тієї ж основи.

e.g. *princelet – princeling – princekin – князьок; dearie – dearling – дороженький* [7].

Отже, категорія позитивної оцінки представляє собою функціонально-семантичне поле, яке має трьох-компонентну структуру, а саме, складається з ядра, центра та периферії. Ядром даної функціонально-семантичної категорії є прикметники позитивної оцінки, оскільки саме вони найбільш сконцентровано передають меліоративну аксіологічну семантику. У центральній зоні безпосередньо навколо ядра розміщується великий шар лексики англійської мови, зорієнтованої на нормативне або позитивне уявлення про світ, а саме, прислівники, іменники та дієслова, що мають меліоративні оцінні значення. До периферійної зони відносяться суфіксальні, фразеологічні та синтаксичні засоби позитивної оцінки. Перспективи дослідження ми вбачаємо в подальших порівняльних студіях англійської та української мови категорій прикметників позитивної оцінки, їхніх структурних, семантичних та функціональних характеристик.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вишивана Н.М. Особливості мовної категорії оцінності та структура оцінки. *Науковий вісник Чернівецького національного ун-ту. Серія: Германська філологія*. Випуск 188–189. Чернівці : Рута, 2004. С. 73–78.
2. Космеда Т. А. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2000. 345 с.
3. Онищенко І.В. Оцінний компонент у лексичному значенні слова. *Мандрівець*. 2004. № 2. С. 48–51.
4. Приходько Г.І. Мовленнєва діяльність і оцінка. *Вісник СумДУ. Серія. Гуманітарні науки*. 2003. Вип. № 4(50). 350 с.
5. Сборник рассказов американских писателей XIX века. М. : Издательство иностранной литературы, 1970. 534 с.
6. Уайльд О. Избранные произведения в 2-х томах. Т. 1. М. : Издательство иностранной литературы, 1979. 346 с.
7. Hornby A.S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of current English. Oxford University Press, 1977. 842 p.
8. Martin J. The Language of Evaluation, Appraisal in English / J. Martin, P. White. London & New York : Palgrave Macmillan, 2005. 278 p.

V. Kanna. Theoretical prerequisites for identifying the functional-semantic category of positive evaluation. – Article.

Summary. The article studies the functional semantic category of positive evaluation. The correlation between the semantic meaning of positive evaluation and the means of its expression in the Modern English is analyzed, the structure of this category is described.

Key words: functional semantic, positive evaluation, means of expression, structure, adjectives.

О. М. Копильна

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії і практики перекладу з англійської мови
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ СТРАТЕГІЇ ВІДТВОРЕННЯ ТРАНСФОРМОВАНИХ АЛЮЗІЙ

Анотація. У статті розглядається проблема перекладу трансформованих алюзій. Різні стратегії відтворення таких алюзій у перекладі аналізуються з позиції їх ефективності для збереження асоціативного фону та розкриття авторського задуму.

Ключові слова: алюзія, алюзивний вислів, трансформована алюзія, трансформація алюзій, перекладацька стратегія.

Алюзивні вислови внаслідок їх включення до іншого тексту зазнають різних перетворень. Цілеспрямована, свідома авторська трансформація вислову, яка полягає у зміні вихідного вислову зі збереженням базових елементів, що обумовлюють його впізнаваність, має додаткові стилістичні і семантичні функції. Вона використовується для створення певного ефекту: для підвищення експресивності та емоційності висловлювання, образності, яскравості, виразності мови, конкретизації значення, оновлення думки, посилення чи уточнення висловлювання, для створення гумористичного ефекту. Цей прийом має викликати певні асоціації, що розвивають і поглиблюють думку автора. Змінений вислів завжди співвідноситься зі своєю початковою формою. Під час структурного оновлення трансформується структура вислову, а під час структурно-семантичного спостерігається його семантична трансформація, що призводить до створення семантичної двоплановості прийому. Вихідна форма відходить на другий план, а на перший висувається нова. Важливий елемент цього прийому – несподіваність уживання: що сильніше змінюється вислів, що неочікуванішою є така зміна, то більший ефект вона справляє. Комунікативний ефект прийому передбачає точне знання вихідного вислову реципієнтом, оскільки без цього неможливо усвідомити контраст між вихідним висловом і мовленнєвими відхиленнями від нього та ясність авторської мети для читача.

Перекладач має насамперед ідентифікувати трансформовану цитату: встановити сам факт трансформації, її вихідну форму, впевнитися, що це саме алюзивний вислів, а не індивідуальний авторський вираз. Він повинен визначити не тільки джерело вислову, його автора, чому він використовується та як пов'язаний з текстом, а й що змінено, яка його форма в оригіналі, навіщо він змінений. Довідкова література може допомогти перекладачеві зіставити такі вислови з формою висловів, зафіксованих у джерелі. Що незвичніші асоціативні зв'язки, на яких будуються трансформації, то більше ускладнюється переклад алюзивних висловів. Основне завдання під час перекладу таких трансформованих висловів – збереження можливості їх упізнання у зміненому вигляді, що має викликати в читача задані автором асоціації.

Заміна компонентів алюзивного вислову – найчастіше вживаний вид трансформацій алюзій. Компонентами-замінниками можуть бути окремі слова, словосполучення, речення, їх частини, причому замінюватися може не один, а декілька компонентів. Замість компонента вислову може вживатися ситуативний синонім, антонім або будь-яке слово чи словосполучення, що визначається контекстом і наміром автора. Найчастіше заміни робляться за принципом близькості значення, подібністю звучання, із поряд розташованих рядків. За такої трансформації висловів спостерігається загальна тенденція: основний ефект досягається за рахунок появи у знайомому вислові несподіваного, інколи несумісного з його змістом компонента, прагнення автора до оригінальності. Антонімічні підстановки слугують не тільки для створення більшої експресивності, завдяки своїй неочікуваності вони можуть створювати і гумористичний ефект. Це наближає прийом до гри слів, тому він викликає труднощі для перекладу. Автор розраховує на те, що заміна компонентів буде помітною для читача, справить на нього бажаний стилістичний ефект. При цьому відбувається різкий неочікуваний перехід у свідомості адресата від вихідного вислову

до зміненого, виникає семантична двоплановість, що примушує його осмислити цей перехід. Такі заміни завжди будуються на ефекті обманутого очікування.

Не кожна зміна автором послідовності компонентів вислову в новому тексті може бути трансформацією. Зміненим/трансформованим висловом можна вважати лише таку зміну послідовності компонентів, яка призводить до зміни на семантичному рівні, впливає на стилістичну і смислову тотожність фрази. Це має бути стилістично і семантично значущий відступ від усталеної послідовності компонентів.

Передача смислових і стилістичних ефектів трансформації не становить труднощів, коли трансформується відомий українському читачеві вислів (найчастіше це біблійні і міфологічні вислови): за незміненими компонентами чи одному з них відновлюється вихідна форма і встановлюються асоціативні зв'язки.

You really should see it, Archy. It's called the Trojan Stables. Isn't that a wonderful name? [14, с. 72].

The Trojan Stables (троянські стаїні [О. К.]) є трансформацією крилатого виразу *the Trojan Horse* (троянський кінь), за яким закріпилося значення: таємний, підступний задум. Вираз входить до складу різних фразеологізмів, але вибір означуваного компонента встановлює одновекторну алюзію. Тому ця назва тренувального майдану для верхової їзди відразу асоціюється у читача з хитрощами, підступністю, злочинном.

This analysis comes to you through the generosity of Dr. Sigmund McNally at no additional cost [14, с. 204].

Цей сеанс психоаналізу надається вам завдяки шляхетності доктора Зігмунда МакНеллі без додаткової сплати [О. К.].

За компонентом *Sigmund* і підказкою *доктор* після слова *analysis*, яке асоціюється у пересічного американця передусім з психоаналізом, читач може декодувати авторську іронію – відновити асоціативний зв'язок з іменем Зігмунд Фройд. Прямий переклад виразу з транскодуванням імені збереже той самий імплікаційний обсяг, що і в оригіналі, а *analysis* слід перекласти як *психоаналіз*, тим самим підсиливши впізнаваність алюзії.

Each one of the faculty answered to toasts, and compared me and Andy to Rockefeller and the Emperor Marcus Autolycus [13, с. 239].

Кожен із членів факультету, пивши за нас, рівняв мене з Енді до Рокфеллера та до імператора Марка Автоліка [1, с. 49].

Гумористичний ефект створено зміною другого компоненту імені Марк Аврелій (Aurelius), одного з найосвіченіших і найерудованіших римських імператорів, на Автолік, що є подвійною алюзією: на шахрая Автоліка з твору В. Шекспіра «Зимова казка» і міфологічний персонаж. За міфом, Автолік – син Гермеса і Хіони, хитрий, спритний злодій і розбійник. Аудиторія може зрозуміти гумор ситуації і авторську іронію, на відміну від адресатів – шахраїв Джефа Пітерса і Енді Такера, бо зрозуміло вони не відрізняють Автоліка від Аврелія. Ефект алюзії втрачається без коментаря.

Her kindness, frankness; God bless the poor in taste [7, с. 106].

Ї добра, ї відверта. Блаженний, хто не вміє поводитись [5, с. 119].

У тексті вжито змінену біблійну цитату (Мт. 5: 3): *Blessed are the poor in spirit: for their's is the kingdom of heaven. Блаженні вбогі духом, бо їхнє Царство Небесне* (пер. І. Огієнка). Компонент *блаженний* допомагає зрозуміти вислів, що відсилає до проповіді Ісуса на горі, й авторську іронію.

У наступному прикладі комізм виникає на основі смислового і емоційного контрасту вихідної цитати і її оновлених компонентів.

Even Solidad seemed like a center of civilization to us, so that evening we put our thumbs on our nose at Don Jaime's fruit stand and shook his grass burrs off our feet [12, с. 275].

У біблійному вислові (Мт. 10: 14) елемент *the dust* (порох) замінено на *grass burrs* (реп'яхи): *And whosoever shall not receive you, nor hear your words, when ye depart out of that house or city, shake off the dust of your feet. А як хто вас не прийме, і ваших слів не послухає, то, виходячи з дому чи з міста того, обтрусить порошок із ніг своїх* (пер. І. Огієнка). Читачеві не важко декодувати цей вираз, оскільки він став фразеологізмом і набув переносного значення у мові: назавжди порвати з ким-небудь, піти з обуренням. В українському перекладі вжито вихідний вислів з уточнювальним додаванням *плантацій*, що вдало розкриває асоціації і гумор героя.

Навіть Соледад вавив нас тепер як чудо цивілізації, тому під вечір ми помахали ручкою донові Хайме і обтрусили порошок його плантацій з наших ніг [2, с. 217].

Цитатний переклад з урахуванням трансформації забезпечує передачу смислу і стилістичного ефекту у разі трансформації відомих висловів. Під час відтворення маловідомих трансформованих висловів він

дає доступ тільки до «поверхневої» інформації, а «глибинна», що базується на зіставленні з вихідним висловом, що може легко виділятися носіями вихідної мови, залишається не переданою. Зміна вислову не є помітною і зрозумілою для читача, коли замінюються близькі за значенням слова або тоді, коли заміна має антонімічний характер. Це наближає прийом до гри слів, тому він спричиняє труднощі під час перекладу. Через втрату зв'язку з вихідним претекстом, український варіант не розкриває імплікації, що є в оригіналі, а для носія мови досить одного слова з вислову, щоб викликати в пам'яті пов'язаний з ним текст.

Besides, he had not breathed a word about that codicil, nor should he – sufficient unto the day was the good thereof [8, с. 351].

До того ж він ані слова не обмовився про той додаток до своєї духовниці, та й надалі про нього мовчати – на все свій час [3, с. 329].

Алюзія, що створюється антонімічною парою *the evil – the good* вирізняється англійцем, оскільки йому відомий біблійний текст: *Take therefore no thought for the morrow: for the morrow shall take thought for the things of itself. Sufficient unto the day is the evil thereof* (Мт. 6:34). *Кожний день має досить своєї турботи* (пер. І. Огієнка) / *Доволі в кожного дня лиха свого* (пер. П. Куліша) / *Доволі днєві його лиха* (пер. І. Хоменка), що означає щось найважливіше для якогось часу. У перекладі біблійну цитату замінено нейтральним виразом, що передає її значення, тому немає такого чіткого протиставлення відносно прийнятого варіанту (турбота), і в читача не виникають потрібні асоціативні зв'язки. Для відтворення цієї цитати можна було б використати переклад І. Огієнка, що є найбільш контекстуально близьким: у біблійному тексті *the evil* вживається у значенні *турбота*, а не зло.

“Don’t” cried the irrepresible Mont. “I know you’re going to say: ‘Out, damned hair!’” [9, с. 89].

– Не треба! – вигукнув невгамовний Монт. – Я знаю, ви хочете сказати: «Щезни, клята чуприно!» [3, с. 694].

Це змінений вислів з трагедії „Макбет» Шекспіра. *“Out, damned spot!”* – вигук леді Макбет, якій ввижаються власні руки у крові вбитого нею Макбета (Дія 5, сц. 1). Для авторського задуму вислів не є визначальним, він мало що додає до розуміння образу героя. Таке вживання цитат свідчить про проникнення шекспірівських висловів у буденне мовлення освічених британців. Тому в тексті перекладу можна не пояснювати алюзію.

But the desire for approbation is perhaps the most deeply seated instinct of civilized man. No one runs so hurriedly to the cover of respectability as the unconventional woman who has exposed herself to the slings and arrows of outraged propriety [11, с. 58].

Потреба людського визнання – найглибше вкорінений потяг у душі цивілізованої людини. Ніхто так похапливо не шукає притулку під добropорядним крильцем, як війнувата жіночка, котру натомили ухилання «од прац і стріл розлюченої пристойності»¹ [4, с. 67].

В українському перекладі перекладач графічно маркує алюзивний вислів і в примітці пояснює, що це пародійний рядок із славетного гамлетівського монологу: *To be, or not to be: that is the question: / Whether 'tis nobler in the mind to suffer/ The slings and arrows of outrageous fortune,/ Or to take arms against a sea of troubles,/ And by opposing end them?* Існує шість відомих перекладів цього монологу: *Що благородніше в душі, терпіти/ Праці і стріли злющої Фортуни* (П. Куліш). *Чи приймати і каміння, й стріли/ Од лихої, навісної долі* (М. Старицький). *Що для душі шляхетніше: терпіти/ Всі стріли і каміння злої долі* (О. Бургардт). *Що почесніші для духу – чи терпіти/ Скалки та стріли навісної долі* (Л. Гребінка). *В чім більше гідності: терпіти мовчки/ Важкі удари навісної долі* (Г. Конур). За формальними параметрами найкраще підходить переклад П. Куліша. Перекладачеві потрібно вибирати відповідник, що підходив би до контексту. У цьому випадку власний варіант перекладача є прийнятним.

“Like the rose, he said. “Mighty like the rose. A rose is a rose is an onion.” “Thy onions are affecting thy brain,” Agustin said. “Take care.” “An onion is an onion is an onion,” Robert Jordan said cheerily and he thought, a stone is a Stein is a rock is a boulder is a pebble [10, с. 318].

– Як троянда, – сказав він. – Зовсім як троянда! Троянда – це троянда – це цибуля. – Тобі цибуля в голову вдарила, – мовив Агустін. – Стережись. Цибуля – це цибуля – це цибуля, – весело сказав Роберт Джордан і подумки додав: «А камінь – це Stein – це скеля – це валун – це галька» [6, с. 369].

Порівняння Августина цибулі з трояндою в романі Е. Гемінгвея «По кому подзвін» нагадує Джордану відомий вислів американської письменниці Гертруди Стайн, кумира молодих літераторів 20-х років: *a rose is a rose is a rose*. Продовжуючи це порівняння, він обіграє цей вислів і прізвище Стайн (Stein нім. ~ камінь). Е. Гемінгвей висловлює своє розчарування в авторитеті письменниці, що здавався йому

непорушним. Читач перекладу зрозуміє алюзію, гру слів, якщо він знає цей вислів і відчує з ним структурну паралель. Хоча структура і збережена в перекладі, пересічному читачеві складно декодувати алюзію, тому потрібний коментар.

I looked at him and gave vent to just a few musings. 'Imperial Caesar,' says I, 'asleep in such a way, might shut his mouth and keep the wind away' [12, с. 123].

Дивлячись на нього, я поринув у меланхолійні роздуми. «Величний цезарю, – подумав я, – ти спиши і рота не стулив; дивись, щоб вітерець туди не залетів» [2, с. 154].

Алюзія будується за структурою шекспірівського вислову (Гамлет, дія 5, сц. 1): *Imperious Caesar, dead, and turned to clay, / Might stop a hole to keep the wind away. Могутній Цезар вмер і струх на глину, / Що нею в хаті заткнуто шпарину* (пер. Л. Гребінки). Грабіжник промовляє його, збираючись пограбувати свого хазяїна, який спав. Читач може зрозуміти, що це цитування певного вислову, хоча можливо і не відчує паралелі з конкретним висловом, твором. У перекладі вдало передано вислів, підібрана потрібна форма, тому і збережено його гумористичний ефект.

Отже, у разі відомих алюзивних висловів цитатний переклад з урахуванням трансформації дає змогу відтворити асоціативний фон, зберегти образність висловлювання. Проте щоб розкрити асоціації і глибинний зміст висловів меншої відомості, під час перекладу доводиться застосовувати різні трансформації і компенсаційні прийоми. Головна умова перекладу трансформованих алюзій – збереження в тексті перекладу їхніх стилістичних функцій. Перекладацькі стратегії повинні забезпечувати потрібні асоціації і максимально відтворювати авторську інтенцію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Генрі О. Індіянський лікар : пер. з англ. Н. Дубровської. Київ : Книгоспілка, 1926. 64 с.
2. Генрі О. Останній листок : пер. з англ. Упорядн. М. А. Дмитренко. Київ : Молодь, 1983. 224 с.
3. Голсуорсі Дж. Сага про Форсайтів: Власник; В зашморгу; Здаємо в аренду : пер. з англ. О. Тереха. Київ : Дніпро, 1988. 847 с.
4. Моем В.-С. Місяць і мідяки. На жалі бритви : пер. з англ. О. Жомніра ; А. Муляра та О. Мокровольського. Київ : Дніпро, 1989. 574 с.
5. Фаулз Дж. Вежа з чорного дерева : повість / пер. з англ. В. Ружицького, Д. Стельмаха. Київ : Дніпро, 1986. 276 с.
6. Хемінгуей Е. Фіеста. По кому подзвін : пер. з англ. М. Пінчевського. Київ : Вища школа, 1984. 518 с.
7. Fowles J. The Ebony Tower. London, Toronto, Sydney, New York : Granada Publishing, 1981. 304 p.
8. Galsworthy J. The Forsyte Saga. Property man. Book 1. M. : Progress publishers, 1975. 304 p.
9. Galsworthy J. The Forsyte Saga. To Let. Book 3. M. : Progress Publishers, 1975. 256 p.
10. Hemingway E. For whom the bell tolls. M. : Progress publishers, 1976. 458 p.
11. Maugham W. S. The Moon and Sixpence. Short Stories. M. : Manager, 1999. 320 p.
12. O. Henry. Selected stories. M. : Progress Publishers, 1977. 376 p.
13. O. Henry. Short stories. M. : TLPK, 1956. 239 p.
14. Sanders L. McNally's Caper. New York : Berkley Books, 1995. 337 p.

O. Kopylna. Translation strategies of reproducing transformed allusions. – Article.

Summary. The article deals with the problem of reproducing transformed allusions in translation. Various translation strategies of reproducing these allusions are analyzed from the angle of their effectiveness in preserving their associative background and revealing the authorial conceptual purposes.

Key words: allusion, allusive phrase, transformed allusion, transformation of allusions, translation strategy.

3. 3. Коржак

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри філології та перекладу

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
м. Івано-Франківськ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ СУЧАСНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

***Анотація.** Переклад сучасної військової термінології є актуальним питанням у сучасному глобалізованому світі, оскільки чітка та ефективна комунікація між військовослужбовцями та організаціями, що належать до різних мовних та культурних середовищ, має важливе значення. Мета дослідження – проаналізувати виклики та нюанси, пов'язані з перекладом сучасної військової термінології українською мовою, зосередившись на таких аспектах, як акроніми та аббревіатури, неологізми та технічні терміни, жаргонізми та сленг, а також культурно-історичні відсилання. У цьому дослідженні використано поєднання якісних та кількісних методів, зокрема огляд літератури, порівняльний аналіз та тематичні дослідження, для вивчення специфічних викликів та стратегій, пов'язаних з перекладом військової термінології українською мовою. У дослідженні визначено основні проблеми, з якими стикаються перекладачі при роботі з різними аспектами військової термінології, включаючи необхідність прямого перекладу, адаптацію до цільової культури та створення нових термінів. Дослідження також пропонує практичні стратегії та рекомендації для подолання цих викликів і підвищення якості перекладів. Крім того, дослідження пропонує глибокий аналіз специфічних особливостей військової термінології, таких як правильне поводження з акронімами та аббревіатурами, пошук відповідних перекладів для неологізмів та технічних термінів, врахування нюансів жаргону та сленгу, а також успішний переклад культурних та історичних посилань зі збереженням їхнього оригінального контексту. Результати цього дослідження мають практичне значення для перекладачів, військовослужбовців та організацій, пропонуючи розуміння складнощів перекладу спеціалізованої військової лексики.*

***Ключові слова:** переклад, військова термінологія.*

Постановка проблеми. Переклад сучасної військової термінології є складним і важливим завданням, особливо в епоху стрімкого технологічного прогресу та мінливої геополітичної динаміки. Військовослужбовці та організації повинні мати можливість ефективно спілкуватися, долаючи мовні та культурні бар'єри, що зумовлює необхідність точного перекладу військових термінів і понять різними мовами, зокрема й українською.

Актуальність цього дослідження полягає в тому, що в ньому розглядаються проблеми та нюанси, пов'язані з перекладом сучасної військової термінології українською мовою. Аналізуючи різні аспекти військової мови, такі як акроніми та аббревіатури, неологізми та технічні терміни, жаргонізми та сленг, а також культурні та історичні посилання, це дослідження має на меті пролити світло на специфічні проблеми, з якими стикаються перекладачі, та запропонувати потенційні стратегії для їх подолання.

Розуміння тонкощів перекладу військової термінології має важливе значення для налагодження чіткої та ефективної комунікації між військовослужбовцями та організаціями, що належать до різних мовних та культурних середовищ. Крім того, це дослідження робить внесок у ширшу сферу перекладознавства, надаючи уявлення про складнощі перекладу спеціалізованої лексики в галузі, що швидко розвивається.

Таким чином, передумови та значення цього дослідження полягають у вивченні унікальних викликів і можливостей, що виникають при перекладі сучасної військової термінології українською мовою. Пропонуючи практичні рішення та стратегії для перекладачів, це дослідження має на меті підвищити якість і точність військової комунікації, що в кінцевому підсумку сприятиме кращому взаєморозумінню та співпраці між військовослужбовцями та організаціями в усьому світі.

Огляд останніх наукових досліджень та публікацій. Більшість літературних джерел з даної теми зосереджуються на проблемах перекладу військових матеріалів та термінології. М. Зайцева [1] досліджує особливості перекладу термінів у військових текстах та розглядає питання вибору еквівалентів для військової термінології в українській мові. В. Балабін [2] в своїй монографії розглядає теоретичні засади військового перекладу в Україні, звертаючи увагу на важливість використання правильних термінів та

стилів. Ю. Камінський [3] аналізує декомпресемну асиметрію англійських та українських мовленнєвих знаків, що може вплинути на переклад військових матеріалів. В. Попелюк та О. Наумов [4] досліджують специфічні особливості перекладу скорочень в англійській мові, що використовуються у військових матеріалах. Т. Гнетко та М. Богачук [5] проводять контрастивний аналіз військової термінології в англійській та українській мовах. І. Косоте та Т. Smirnova [6] досліджують аспекти перекладу військових матеріалів з англійської на латиську мову.

Помітно, що ці дослідження зосереджуються на різних аспектах перекладу військових матеріалів, від термінології до стилістики та культурних відмінностей між мовами. Однак враховуючи, що військова термінологія поповнюється новими термінами в умовах нових військових операцій, бракує досліджень, що відображають сучасні особливості перекладу військової термінології.

Мета дослідження – показати особливості перекладу сучасної військової термінології на українську мову.

Виклад основного матеріалу. У перекладацькій сфері, коли доводиться працювати з військовою термінологією, матеріали можна розділити на кілька категорій:

- військово-художні;
- військово-публіцистичні;
- військово-політичні;
- військово-наукові;
- військово-технічні матеріали;
- акти військового управління [1, с. 98].

До самої вузької категорії військових матеріалів входять науково-технічні матеріали та акти управління, які стосуються діяльності військ і військових установ. З іншого боку, військово-мистецька література, військова публіцистика і військово-політичні матеріали є військовими тільки за своєю тематикою та призначенням. Вони в основному мають загальні риси зі суспільно-політичними, публіцистичними та художніми текстами [9, с. 10].

У військовому перекладі використовуються спеціальні техніки та прийоми, такі як переклад за зразком, груповий переклад, використання тлумачного словника та інші. Крім того, зазвичай використовується формат документів та оформлення, які можуть відрізнятися від звичайних стандартів цивільних документів [1].

Передача стилю оригіналу є однією з важливих проблем, яка виникає у процесі військового перекладу. Стилійстичний аспект перекладу полягає в правильному виборі лексико-граматичних засобів з урахуванням функціонально-комунікативної спрямованості оригіналу та існуючих норм мови. У військових текстах також використовуються спеціальні терміни, аббревіатури та скорочення, які потрібно передавати у перекладі точно та акуратно, щоб уникнути непорозумінь та помилок.

Український стиль передачі військових матеріалів повинен відповідати нормам, прийнятим для відповідного виду документів, з урахуванням функціонально-комунікативної спрямованості оригіналу. Перекладач повинен нейтралізувати українською мовою зайву образність і жаргонні елементи, які не є притаманними українським військовим матеріалам, та передати матеріал українською мовою точно та чітко, зберігаючи структурну форму та інші важливі деталі [4].

Військову лексику зазвичай ділять на три основні групи:

- аббревіатуру та скорочення;
- військово-технічну термінологію, яка охоплює науково-технічні терміни;
- та емоційно-забарвлену військову лексику (сленг), яка часто вживається в усній розмовній мові військовослужбовців.

Абревіатури та скорочення. Акроніми та аббревіатури є поширеними у військовій термінології, оскільки вони слугують для спрощення складних термінів і сприяють швидкому спілкуванню між військовослужбовцями. Ці мовні засоби часто позначають організації, обладнання або процедури і можуть відрізнятися в різних країнах. При перекладі військових акронімів та аббревіатур на українську мову може виникнути кілька проблем [4, с.48].

1) Пряма еквівалентність. У деяких випадках акронім або аббревіатура мовою оригіналу може мати прямий еквівалент у мові перекладу. Перекладач повинен знати про ці усталені еквіваленти і використовувати їх, коли це доречно.

Приклади:

- *NATO (North Atlantic Treaty Organization) – НАТО (Північноатлантичний договірний альянс)*
- *ICBM (Intercontinental Ballistic Missile) – МБР (міжконтинентальна балістична ракета)*

2) Транслітерація. За відсутності прямого еквівалента перекладач може транслітерувати акронім або аббревіатуру з мови оригіналу на мову перекладу. Це може зберегти оригінальну форму, але може бути незрозумілим для цільової аудиторії.

Приклади:

- *UAV (Unmanned Aerial Vehicle)* – БПА (безпілотний літальний апарат)
- *GPS (Global Positioning System)* – ГНСС (глобальна навігаційна супутникова система)
- *AWACS (Airborne Warning and Control System)* – БсПЗ (бортова система попередження зіткнення)

[5, с. 24].

3) Переклад з адаптацією: У деяких випадках перекладачеві може знадобитися створити новий акронім або аббревіатуру в мові перекладу, який відображає значення вихідного терміна, але адаптує його до лінгвістичного та культурного контексту.

Приклади:

- *SEALs (Sea, Air, and Land Teams)* – ВМФС (Водно-морські, повітряні та наземні сили)
- *SWAT (Special Weapons and Tactics)* – Спецназ (Спеціальна зброя та тактика)
- *JDAM (Joint Direct Attack Munition)* – СБПУ (спільні боєприпаси прямого ураження).

4) Переклад з експлікацією – прийом перекладу лексичної одиниці, при якому перекладач передає її значення описовим сполученням слів, даючи пояснення цього значення [3].

Приклад:

- *A2/AD – Вороже блокування доступу до систем/блокування зон інформаційного впливу держави*
- *START Treaty – Договір про скорочення стратегічного наступального озброєння START.*

Перекладачі повинні бути обережними при роботі з акронімами та аббревіатурами у військовій термінології, оскільки точна передача значення має вирішальне значення для чіткої комунікації між військовослужбовцями та організаціями.

Військово-технічна термінологія. Неологізми та технічні терміни є важливими аспектами військової термінології. Неологізми – це нові слова або вирази, які нещодавно з'явилися в мові, в той час як технічні терміни – це специфічні слова або фрази, які стосуються певної галузі або дисципліни. У контексті військової мови ці терміни часто виникають завдяки технологічному прогресу, новій тактиці або стратегічним концепціям. Переклад неологізмів та технічних термінів на українську мову пов'язаний з кількома проблемами:

1) Прямий переклад: Коли неологізм або технічний термін має прямий еквівалент у мові перекладу, перекладач повинен вибрати цей еквівалент, щоб зберегти оригінальне значення.

Приклади:

- *Cyberwarfare* – кібервійна
- *Stealth technology* – стелс-технологія
- *Electronic warfare* – радіоелектронна боротьба

2) Запозичення або кальки. У деяких випадках неологізм або технічний термін може бути запозичений безпосередньо з мови-джерела або адаптований як калька, що передбачає переклад окремих компонентів терміна зі збереженням його загальної структури.

Приклади:

- *Drone (запозичення)* – дрон
- *Network-centric warfare (калька)* – мережево-центрична війна (дослівний переклад: мережево-центрична війна)

3) Створення нових термінів. Якщо ні прямий переклад, ні запозичення не підходять, перекладачеві може знадобитися створити новий термін у мові перекладу, щоб передати значення оригінального неологізму або технічного терміна. У цьому процесі слід враховувати мовний і культурний контекст мови перекладу, щоб новий термін був чітким і зрозумілим.

Приклади:

- *Counterinsurgency* – протистояння (вигаданий термін, походить від українських слів «протиція» та «повстання»)
- *Asymmetric warfare* – асиметрична війна (термін, утворений від поєднання українських слів «асиметричний» та «війна»)

Жаргон та сленг. Жаргон і сленг – це неформальні елементи військової термінології, які виникають з унікальної культури і досвіду військовослужбовців. Жаргон відноситься до спеціалізованої лексики, що використовується в межах певної професійної групи, тоді як сленг складається з неформальних слів

і виразів, що розвиваються в межах певної спільноти. Як жаргон, так і сленг можуть створювати труднощі при перекладі на українську мову, оскільки вони часто несуть в собі відтінки значень або культурні конотації, які можуть не піддаватися прямому перекладу [6, с. 110].

1) Дослівний переклад. У деяких випадках дослівного перекладу жаргонізму чи сленгу може бути достатньо, щоб передати оригінальне значення. Однак такий підхід не завжди може бути ефективним, оскільки перекладений термін може втратити свій культурний контекст або специфічні конотації.

Приклади:

- *Firepower* – *вогнева потужність* (дослівний переклад зі збереженням значення)
- *Recop* (*reconnaissance*) – *розвідка* (дослівний переклад зі збереженням неформального стилю скорочення)

2) Заміна еквівалентним терміном. Якщо прямий переклад не підходить, перекладачеві може знадобитися знайти еквівалентний термін у мові перекладу, який передає те саме значення та культурний контекст. У військовому словнику Збройних Сил України є багато цікавих та неординарних назв, які використовують воїни. Наприклад, «Наташка» – це вантажний «Урал», «Шишига» – грузовик ГАЗ-66, «Покемон» – модернізований кулемет Калашникова та багато інших. Кожен з цих термінів має свій унікальний зміст і використовується військовими для зручності та ефективності спілкування. Щоб передати зміст, перекладачеві доведеться шукати еквівалентний термін [7].

Приклади:

- *Green Berets* (*спецназ армії США*) – *Зелені Берети* (український еквівалент);
- *GI* (*американський військовий сленг на позначення солдата*) – *Салага* (український сленговий термін на позначення солдата, хоча конотації можуть децю відрізнятися).

3) Збереження оригінального терміну. У деяких випадках перекладач може вирішити зберегти оригінальний жаргонний або сленговий термін, якщо він широко відомий у мові перекладу або якщо не існує відповідного еквівалента. У таких випадках надання короткого пояснення або глосарію може допомогти цільовій аудиторії зрозуміти термін.

Приклади:

- *Humvee* (аббревіатура від *High Mobility Multipurpose Wheeled Vehicle* – високомобільний багатопільовий колісний транспортний засіб) – *Гамер* (*Humvee*, транслітеровано українською)
- *KIA* (*Killed in Action*) – *KIA* (оригінальна аббревіатура зберігається, але може супроводжуватися пояснювальною запискою).

Висновки. Отже, переклад сучасної військової термінології українською мовою вимагає глибокого розуміння тонкощів військової мови та культури, а також чіткого усвідомлення специфічних викликів, пов'язаних з кожним аспектом військової термінології. Впроваджуючи ефективні стратегії та сприяючи співпраці між перекладачами, військовослужбовцями та профільними експертами, можна покращити якість перекладів, що в кінцевому підсумку призведе до більш чіткої комунікації та кращого взаєморозуміння між військовослужбовцями та організаціями в усьому світі.

Під час аналізу особливостей військової термінології ми виявили різні виклики та стратегії, пов'язані з перекладом українською мовою акронімів та аббревіатур, неологізмів та технічних термінів, жаргонізмів та сленгу, а також культурно-історичних відсилань. Перекладачі повинні ретельно продумувати найбільш відповідний підхід до кожного аспекту, беручи до уваги лінгвістичний та культурний контекст як мови оригіналу, так і мови перекладу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зайцева М.О. Особливості перекладу термінів у текстах на військову тематику. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2013. № 10. URL: <http://www.enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6757/Zaitseva.pdf;jsessionid=E9AF9294E82FC7E07216A0631364F62B?sequence=1>
2. Балабін В. В. Теоретичні засади військового перекладу в Україні. Київ : Логос, 2018. 492 с.
3. Камінський Ю. Декомпресемна асиметрія англійських та українських мовленнєвих знаків. *Вісн. Сум. держ. ун-ту. Серія: Філологія*. Суми : СумДУ, 2008. № 1. С. 30–34. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/9572>
4. Popelyuk V.P., Naumov O.I. Some specific features of translating abbreviations in Military English. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. № 32 (71). 2021. https://philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/6_2021/part_3/9.pdf
5. Hnedko T.M., Bohachuk M.V. Contrastive analysis of military terminology in English and Ukrainian Languages. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2018. № 37. http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v37/part_4/8.pdf

6. Kocote I., Smirnova T. Aspects of Military-related Text Translation from English into Latvian. *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 2016. № 231 (2). P. 107–113. DOI:10.1016/j.sbspro.2016.09.078
7. Малежик Т. «Таблетка», «маслята», «ситуація 4.5.0»: військовий сленг Збройних Сил України. ТСН. URL: <https://tsn.ua/ato/tabletka-maslyata-situaciya-4-5-0-viyskoviy-sleng-zbroynih-sil-ukrayini-2121913.html>

Z. Korzhak. Features of translation of modern military terminology. – Article.

Summary. *Translating modern military terminology is an urgent issue in today's globalized world, as clear and effective communication between military personnel and organizations belonging to different linguistic and cultural environments is essential. The study aims to analyze the challenges and nuances associated with translating modern military terminology into Ukrainian, focusing on such aspects as acronyms and abbreviations, neologisms and technical terms, jargon, and slang, as well as cultural and cultural, and historical references. This study uses qualitative and quantitative methods, including literature review, comparative analysis, and case studies, to explore the challenges and strategies associated with translating military terminology into Ukrainian. The study identifies the main problems translators face when dealing with various aspects of military terminology, including the need for direct translation, adaptation to the target culture, and creating new terms. The study also offers practical strategies and recommendations for overcoming these challenges and improving the quality of translations. In addition, the study offers an in-depth analysis of the specific features of military terminologies, such as the proper handling of acronyms and abbreviations, finding appropriate translations for neologisms and technical terms, taking into account the nuances of jargon and slang, and successfully translating cultural and historical references while preserving their original context. The results of this study are of practical importance for translators, military personnel, and organizations, offering insight into the complexities of translating specialized military vocabulary.*

Key words: translation, military terminology.

УДК 811.161.2'367.2:81'38

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2023/38/15>

В. І. Кухарєва-Роєско

*доцент кафедри української мови та загального мовознавства
Черкаський державний технологічний університет
м. Черкаси, Україна*

Г. М. Дядюра

*доцент кафедри української мови та загального мовознавства
Черкаський державний технологічний університет
м. Черкаси, Україна*

МЕТАТЕКСТОВІ ОПЕРАТОРИ В НАУКОВІЙ МОВІ

Анотація. У статті проаналізовано використання метатекстових операторів у науковій мові. Односкладні синтаксичні конструкції розглянуто з погляду їхньої комунікативної доцільності. Зазначено, що за допомогою односкладних речень створюється своєрідний соціокультурний механізм у вступній частині наукового дискурсу.

Ключові слова: наукова мова, науково-технічний текст, науковий стиль, метатекстові оператори, комунікативні моделі, односкладні речення, текстова компетенція.

Науковий стиль сучасної української літературної мови постійно перебуває в колі інтересів фахівців різних галузей, оскільки функціонування мови у новій сфері виявляє потенційні можливості мовних засобів різних рівнів. Нині опис системи європейських мов уже важко уявити без урахування наукового стилю та його ролі в житті сучасного суспільства. Показником цього є вихід у світ монографій [2–4], наукових розвідок [7], публікацій у періодичних виданнях [6; 8]. З розширенням функцій науки в сучасному суспільстві помітним стає вплив наукового стилю на інші стилі мови та на літературну мову в цілому. Зокрема й синтаксичні особливості наукового стилю впливають на розвиток нових способів побудови речень і в інших стилях.

Комунікативні характеристики наукового тексту відзначаються своєю специфікою, що зумовлено специфікою наукової сфери, зокрема основним завданням комунікації – якнайточніше передати реципієнтам свої уявлення про певну частину наукового знання. Комунікативна стратегія автора полягає в тому, щоб визначити необхідний і достатній набір мовних засобів, зокрема синтаксичних, за допомогою яких можна оптимально передати когнітивну модель, тобто досягти комунікативної мети [5, с. 121123].

Комунікативний аспект є, поряд із когнітивним, важливою характеристикою наукового викладу. Відомо, що в науковій сфері велику роль відіграють різноманітні стереотипи, за допомогою яких оптимізується пізнавальний процес. Аналіз наукових текстів дає уявлення про певні моделі комунікативної/текстової компетенції. Текстова компетенція передбачає володіння соціокультурним регістром, який можна визначити як сукупність типових або специфічних мовленнєвих формул, комунікативних моделей або структур, апробованих соціально і таких, що концентрують у собі мовленнєвий досвід учасників комунікації.

Незважаючи на те, що до категорії мовленнєвих формул входять мовні одиниці різних рівнів, механізм їх утворення і функціонування однаковий [5, с. 141–166]. Утворення текстових формул підлягає таким самим законам. Односкладні речення входять до категорії мовленнєвих (текстових) формул. Односкладні речення в науково-технічних текстах ми розглядаємо з погляду їхньої комунікативної доцільності. Варто зазначити, що саме за допомогою односкладних речень створюється своєрідний соціокультурний механізм впливу у вступній частині наукового дискурсу, оскільки вступна частина у науковому тексті ототожнюється з моделлю мовленнєвої (інтелектуальної) діяльності автора.

В українських наукових текстах використовують своєрідні метатекстові оператори проголошення майбутньої теми, коли стаття починається з певного загального судження, традиційного твердження, які стають вихідним пунктом для дослідження, й уточнюються чи пояснюються в процесі наступного викладу, наприклад: «*Довгий час вважалося, що в електродинаміці власна енергія електрона у класичній і квантовій фізиці має різну природу*» (ПК, 1409); «*В останній час опубліковано велику кількість робіт, присвячених дослідженню задач комбінаторної оптимізації*» (ПК, 1630).

Формули, що виявляють подібність зовнішніх прийомів, є й загальною ознакою наукового етикету [8, с. 303].

Односкладні речення використовують і для посилення оцінки. Справа в тому, що в науковій мові висловлення часто співвідносяться із судженням про наукові факти, проте оцінка за вірогідністю відходить на другий план унаслідок впливу іншої, яка через «безособовість» викладу набуває значення оцінки, соціально санкціонованої певною науковою спільнотою.

У наукових текстах часто виникає потреба акцентувати певні моменти змісту. Односкладні речення допомагають поставити акцент. Отже, формула вступу є своєрідним метакваліфікатором наукового дискурсу (дискурс ототожнюють з «комунікативною подією»), яка пов'язана із соціальним контекстом комунікації, його учасниками), що сприяє «входженню» в текст і бере участь у формуванні так званої ментальної передфрази.

У науковій мові, зокрема в українських науково-технічних текстах, формула вступу будується за схемою, характерною для висловлень із функцією не інформування, а констатації.

Науковий стиль української мови у процесі розвитку вибирав серед набору засобів коментування ті, які відзначалися максимальною прихованістю суб'єкта і компресією змісту: безособові, пасивні конструкції [1, с. 19]. Для того, щоб ідентифікувати в тексті сигнали адресованості чи введення референції мовця замість семантичної референції, адресат повинен мати відповідну мовну компетенцію і вміти переструктурувати ту чи іншу синтаксичну конструкцію, наприклад «*Відомо, що для поділу молекули на атоми ... слід подолати сили притягання між атомами*» (ФА, 108) → *відомо* → *я говорю про відоме*. «*Як уже зазначалось, лінійне теплове розширення незначне*» (ФА, 95) → *зазначалось* → *ми уже зазначали*.

Саме такі модифікації дають змогу виявити суб'єкта наукового повідомлення. Отже, основою комунікативного діалогу між автором – відправником наукового повідомлення й читачем – адресатом є імплікативний механізм. У досліджуваних текстах виявляються експлікації авторських намірів: контактновстановлювальні фрази і фрази-висновки, текстові коментарі, інші елементи вербального коду, наприклад: «*Для опису частинок із спіном і довільним магнітним моментом пропонуємо використовувати систему ...*» (ПК, 46); «*Сподіваємось, що такий тематичний випуск журналу сприятиме цілісності сприйняття проблеми неруйнівного контролю та технічної діагностики у матеріалознавстві*» (ПК, 7); «*Гадаємо, в такому короткому курсі це виправдано*» (МТФ, 4).

Використання неактивних предикатів припущення і думки характерне для будь-якого наукового тексту. Вони, по-перше, метаімплікують психологічний стан суб'єкта і модифікують думку автора, послаблюючи категоричність його тверджень, а по-друге, внаслідок десемантизації виконують власне метатекстову функцію.

Пошук адекватного опису предмета дослідження чи його результату в українському науковому дискурсі можна представити як парадигму «виправдовування», а не доведення чи переконання. У вступній частині наукових текстів використовуються так звані двомодальні висловлення або предикати «поступового здійснення». Перший компонент такої конструкції (дієслово у формі 1-ої ос. мн. або словосполучення «дієслово + віддієслівний іменник») позначає частково контролювану настанову, а другий (інфінітив) – мовленнєву дію, яку ще не здійснено, ймовірний результат: *спробуємо розглянути (проаналізувати, дослідити, оцінити)*. Наприклад: «**Спробуємо оцінити стан будівельної індустрії, наприклад, через призму підприємств повнозбірного домобудування**» (ПК, 2). Введення в комунікативний фокус дієслова **спробуємо** вносить у висловлення відтінок некатегоричності, стриманості. Автор інформує насамперед про певну теоретичну можливість альтернативного рішення. Уникаючи суб'єктивності, дослідник свідомо вдається до об'єктивної невизначеності, яка дає читачеві певну міру свободи сприйняття і дає змогу авторові зберегти соціальну рівновагу (стосунки колегіальності з адресатом). Крім того, оцінювання автором власного пізнавального досвіду дає читачеві змогу перевірити спосіб отримання нових знань і переконатися в обґрунтованості саме такого підходу.

У вступній частині науково-технічних текстів автори використовують групу ментальних дієслів, які допомагають позначити характер пізнавального процесу і його спрямованість. Наприклад: «У статті **досліджуватимемо** робочі характеристики запропонованого алгоритму при оцінюванні його ефективності за сукупністю показників якості розпізнавання сигналів, швидкодії та реалізаційних витрат» (АК, 93). «У доповіді **проаналізуємо** додаткове навантаження на мережу загального користування, що створюється запитам до інтелектуальної платформи» (ПК, 85). У будь-якому науковому тексті вони потребують «ментального» (інтенціонального) прочитання, наприклад: *розглянути* → *сприйняти розумом і описати*; *досліджувати* → *виявити і викласти*. В українському науковому тексті слова *розглянемо, проаналізуємо* пов'язані насамперед з організацією структури міркування. Ці дієслова використовують, коли потрібно позначити початок основної змістової частини тексту чи сформулювати предмет (конкретні завдання, мету, проблеми): «**Розглянемо загальну задачу теорії пружності та пластичності – просторову задачу, що визначає напружено-деформований стан тривимірного тіла**» (ПК, 7).

Очевидно, що різні способи вираження комунікативного наміру визначають відмінність у модальній перспективі висловлення. Модальною перспективою виступає авторська оцінка повідомлюваного або відображуваної ситуації (її можливості, бажаності, необхідності).

Десуб'єктивація в українському науковому тексті вимагає від автора особливих засобів і прийомів, за допомогою яких він визначає своє ставлення до предмета дослідження та пропонує спосіб розв'язання проблеми. Формули *я вважаю, я змушений, я доведу* набувають додаткових оцінних і кваліфікаційних смислів, редукуються в моделі зі значенням логічної необхідності чи модальності умовиводу: *необхідно створити, бажано запам'ятати, корисно зробити*. Наприклад: «Для цього **необхідно створити методику формування адекватної математичної моделі ...**» (АК, 37); «**Бажано запам'ятати характерні значення питомих опорів металів та ізоляторів**» (Ф, 140); «**Корисно виписувати основні формули, будувати графіки...**» (ФА, 3).

Це підкреслює об'єктивний, позасобистісний характер наукового повідомлення. Моделі будуються за єдиною схемою «модальний предикатив + інфінітив» і з однаковим списком предикативів, що належать до лексико-граматичного поля об'єктивної вимушеності в українських текстах. Проте надання переваги тим або іншим лексемам пов'язане з певним глибинним шаром особистості і відбиває ціннісні уявлення та ієрархії смислів для носіїв української мови.

В українських наукових текстах найчастіше використовують предикатив **доцільно**: *доцільно говорити про ..., доцільно насамперед виокремити, доцільно оцінити...* тощо (відзначимо також широку вживаність однокореневих прикметників у складі присудка: *потрібно вважати доцільним, необхідно визнати доцільним, є доцільним*). Доцільність імплікує наявність мети, а отже, необхідність у практичному міркуванні. «**Доцільно також, з погляду авторів, перед ознайомленням з цим посібником поновити свої знання з елементарного курсу електрики та магнетизму**» (МТФ, 4).

Показники причинової зумовленості логічно об'єктивують зміст, оскільки співвідносять висловлення з уже відомими мовцеві й важливими, на його погляд, моментами. Підтекст такого висловлення пов'язаний із кваліфікацією самого судження: *доцільно оцінити* = *правильно оцінити*.

Інфінітиви «обов'язку» в таких конструкціях виявляють референцію до мовця, навіть якщо спрямовані на адресата. Тому узгодження модального компонента з іншими епістемічними характеристиками є необхідною умовою коректності висловлення.

Зазначимо, що модальні вислови, пов'язані з організацією міркування, є в кожному науковому тексті, а їх вибір здійснюється інтуїтивно і залежить від наміру, власних уподобань автора, навичок організації й оформлення наукового повідомлення [6, с. 42]. Як стереотипні засоби викладу, модальні вислови є нейтральними і, лише вступаючи у взаємодію з іншими риторичними засобами, набувають певного значення.

Ці та інші засоби і риторичні фігури наукового викладу обслуговують одну й ту саму прагматичну настанову – підготувати читача до сприйняття наукового тексту. Однак специфіку комунікативної поведінки автора – суб'єкта наукового повідомлення визначають відмінності культурних конвенцій, що ґрунтуються на когнітивних і соціально-психологічних факторах.

В українському науково-технічному тексті ментальний модус, пов'язаний із присутністю в тексті суб'єкта викладу, формально трансформується в безсуб'єктний, чи безособовий. Організація висловлення підпорядкована необхідності точно і повно відобразити процес міркування. Отже, вступна частина становить послідовне розгортання певного смислу шляхом логічних дій. Поступова підготовка читача до сприйняття наукового тексту пов'язана з використанням описових і пояснювальних засобів і є за своєю суттю тактикою залучення читача, зрівнювання комунікантів у комунікативному статусі й текстовій компетенції.

Під час дослідження виявлено, що у вступній частині наукових текстів найчастіше вживаються безособові конструкції на *-но, -то*. Наприклад: «У цій роботі *опрацьовано* методичний підхід до оптимізації режимів термообробки листової сталі...» (ПК, 99); «*Запропоновано* ефективні методи надійнісного аналізу та внесення надлишковості» (ПК, 107); «*Пропонований посібник задумано* як компактний курс з основ фізики для технічних вищих навчальних закладів...» (МТФ, 5); «У роботі *розглянуто* негладкі задачі оптимального керування пучком траєкторій» (АК, 12).

В українському вступному фрагменті переважають неозначено-особові й безособові конструкції, які позначають не самі цілі, наміри, дії, а їх результат чи оцінку. Текстова компетенція пов'язана з умінням виокремлювати й обґрунтовувати етапи реалізації комунікативного задуму за допомогою саме таких стандартних висловів і прийомів.

Функціонально-семантичний аналіз досліджуваних синтаксичних конструкцій дає змогу з'ясувати, як і коли функції односкладних простих речень пристосовуються до потреб вираження стильових рис наукової мови.

Отже, основним завданням наукової мови є адекватна передача наукової інформації, тому необхідно виходити з тези про єдність мови і мислення та передбачати, що строго логічна, поняттєва форма наукового мислення – це джерело специфічних стильових рис цього мовленнєвого різновиду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богдан С. К. Языковые средства выражения авторского комментария в научном тексте : автореф. ... канд. филол. наук. Киев, 1988. 24 с.
2. Дядюра Г. М., Кухарева-Рожко В. І., Ракшанова Г. Ф. Когнітивно-комунікативні аспекти наукового тексту : монографія. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2013. 226 с.
3. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика. Київ : Наук. думка, 1982. 210 с.
4. Непийвода Н. Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект). Київ : ТОВ «Міжнар. фін. агенція», 1997. 303 с.
5. Непийвода Н. Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект) : дис. ... доктора філол. наук. Київ, 1997. 425 с.
6. Непийвода Н. Ф. Науковий стиль як нейролінгвістичний код. *Мовознавство*. 1997. № 2–3. С. 39–44.
7. Селігей П. О. Український науковий текст: проблеми комунікативної повноцінності та стильової досконалості: дис. ... доктора філол. наук. Київ, 2016. 427 с.
8. Duszak A. Academic discourse and intellectual styles. *Journ. of Pragmatics*. 1994. Vol. 3. № 21. P. 303–308.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

АК – Праці 4-ї Української конференції з автоматичного управління «Автоматика-97»: Черкаси, 23–28 червня 1997 р. / Відп. ред. д.т.н., проф. А. А. Тимченко. Т.ІІ. Черкаси : ЧІТІ, 1997. 116 с.; Том ІІІ. Черкаси : ЧІТІ, 1997. 144 с.

МТФ – Загальні основи фізики: У 2-х книгах: Кн. 1. Механіка. Термодинаміка та молекулярна фізика : навч. посібник / І. Г. Богацька, Д. Б. Головка, А. А. Маляренко, Ю. Л. Ментковський ; за ред. Д. Б. Головка, Ю. Л. Ментковського. Київ : Либідь, 1998. 192 с.

ПК – Праці ІV Міжнародної науково-технічної конференції з телекомунікацій. НТК–Телеком–99. Одеса, 14–17 вересня 1999. 610 с.

Ф – Корсак К. В. Фізика: Для вступників до вищих навчальних закладів. 3-є вид. Київ : Либідь, 1995. 240 с.

ФА – Бугайов О. І., Мартинюк М. Т., Смолянець В. В. Фізика. Астрономія : пробн. підручник для 8 кл. серед. школи / за ред. проф. О. І. Бугайова. Київ : Освіта, 1996. 367 с.

V. Kukhareva-Rozhko, G. Diadiura. Metatext operator in scientific language. – Article.

Summary. Usage of metatext operators in scientific language is analyzed in this article. Obsolete syntactic constructions are reviewed in terms of their communicative expediency. It is noted that there is some original sociocultural mechanism of influence in the introductory part of scientific discourse.

Key words: scientific language, scientific and technical text, scientific style, metatext operator, communication model, one member sentence, textual competence.

УДК 821-2(71)Рига7Лист.09

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2023/38/16>

Т. В. Шадріна

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри культурології та українознавства

Запорізький державний медико-фармацевтичний університет

м. Запоріжжя, Україна

«ЧУЖИЙ СЕРЕД ЧУЖИХ» У П'ЄСІ ДЖОРДЖА РИГИ «ЛИСТ ДО МОГО СИНА»

Анотація. У статті розглядаються стратегії реалізації дихотомії «свій/чужий» у п'єсі канадського автора українського походження Дж. Риги «Лист до мого сина» крізь призму формування етнокультурної ідентичності.

Ключові слова: свій, чужий, інший, постколоніальний досвід, імагологія, ідентифікація, хронотон, простір, мультикультуралізм.

У сучасному світі на тлі глобалізаційних соціокультурних змін відбуваються кардинальні зрушення в свідомості індивіда, що провокує зміщення акцентів із національної приналежності себе до невеличкої групи «собі подібних» аж до усвідомлення себе частиною всього людства. Це призводить до часткового «розмивання» національних культур, але водночас вмикається механізм самозбереження – нації консолідуються навколо своїх культурних надбань у підсвідомому прагненні зберегти їх від «розчинення» в інших культурах. У такій ситуації на думку Г. Ковальнової «актуалізована потреба в самовизначенні в системі соціальних зв'язків активізує пошук людиною груп, які допомогли б їй відтворити цілісність та упорядкованість зруйнованого світу, знайти відповідь на запитання «Хто Я?»» [1, с. 87]. Найчастіше такими групами стають (як не парадоксально – Т.Ш.) етнос та нація як найбільш сталі та стійкі спільноти, що здатні надати індивідам почуття психологічної захищеності. При цьому усвідомлення себе, окреслення меж свого «я» на думку науковців можливе лише у поєднанні з визначенням меж «іншого/інших». «Цей інший визначає її статус, стать, ім'я, ролеву участь у дії, належність до тієї чи іншої спільноти. Тому самоідентифікація неодмінно доповнюється відношенням «Яінші»» [1, с. 87].

У сучасному науковому дискурсі до категорій «свій/чужий» спостерігається посилена увага. Значена дихотомія стає предметом вивчення не лише в літературознавстві, а також у філософії, культурології, соціології, політології тощо. У літературознавстві опозиція «свій/чужий» є частиною імагологічного дискурсу, що вивчається в руслі компаративістики. Продуктивним є дослідження категорій свій/чужий крізь призму постколоніальних (Е. Саїд, Г. Бгабга, Т. Гундорова), постмодерністських (Ж. Ліотар, Т. Гундорова), феміністичних (С. де Бовуар, Ю. Кристева) студій. Як зазначає авторитетний український літературознавець Д. Наливайко, «Своє і Чуже, Свій і Інший виступають у сучасній імагології як взаємопов'язані й взаємопроникні світи, тут Інший – не лише опозиція Своему, а й спосіб та форма його присутності у світі» [2, с. 16].

Метою даної розвідки є вивчення стратегій реалізації культурної домінанти «свій/чужий» у п'єсі канадського автора українського походження Джорджа Риги «Лист до мого сина» через особливості часопросторових координат, проблеми формування ідентичності в мультикультурному соціумі, рефлексії постколоніального досвіду.

Однією із головних категорій імагології є так звана «етнокультурна ідентичність», що являє собою синтез національної, родової, соціальної, релігійної, культурної, мовної тождсамості [2, с. 15].

Свідоме сприймання індивідом культурних цінностей, моделей поведінки, менталітету певної соціокультурної спільноти, ототожнення себе з нею, оцінювання себе в порівнянні з наявними в ній стандартами й нормами становлять сутність культурної ідентичності. Поняття «свій» і «чужий», які традиційно протиставляються і є особливо актуальними в емігрантському дискурсі, виникають при невідповідності явищ іншої культури явищам, прийнятним в своїй. Зазвичай, як зазначає Т. Цимбал, «відчуття специфіки «свого» формується в процесі усвідомлення і розуміння сутності «чужого». При відсутності «чужого» немає потреби і в самоототожненні і окресленні власної культурної ідентичності» [6, с. 131]. Не можемо не погодитися із твердженням Т. Цимбал, що для іммігранта важливо не тільки включитися в нове соціокультурне середовище, але й зберегти власну національну ідентичність, що є запорукою уникнення особистісних деструкцій і допоможе вкоренитися на новому ґрунті [6, с. 131].

З огляду на прийняття/неприйняття іммігрантом нової культури, а також збереження чи відмову від рідної культури, дослідники традиційно називають чотири стратегії акультурації:

- 1) інтеграція – передбачає готовність поєднати елементи двох культур (рідної та культури нової країни), сприяє формуванню нової складної ідентичності;
- 2) асиміляція – передбачає відмову від рідної культури і цілковите занурення у культуру нової країни;
- 3) сепарація – дозволяє зберегти свою національну ідентичність, але означає повне ігнорування зміни соціокультурної ситуації;
- 4) маргіналізація – відмова і від своєї і від нової культури, призводить до деструкції національної ідентичності [цит. за: 6, с. 133].

У постмодерністському контексті бінарна опозиція «свій/чужий», яка протягом усієї історії людства була базовою для визначення меж своєї національної/етнічної/культурної тощо групи, при порівнянні себе з іншими групами змінює ціннісні параметри. Якщо раніше межі «свого» і «чужого» були жорстко детерміновані, то тепер кордони свого і чужого можуть бути змінювані/примарні/нечіткі. Слід зауважити, що розуміння «чужого» також має доволі широкий семантичний діапазон. У різні часи окреслення зазначеної домінанти коливалося від «не такий, як я/ми, інший» і аж до «конфронтуючий, ворожий».

Не можна сказати, що унітаризація світу, зникнення чітких меж зовсім нівелює значення «іншого». Радше пом'якшує зіткнення/діалог різних культур, толерує ставлення до іншого, відмінного. Водночас важко заперечувати, що сучасна відкритість світу, розмивання кордонів часто провокують загострення міжетнічних та міжкультурних конфліктів радикально налаштованих груп на релігійному або ідеологічному ґрунті.

Актуальність дослідження зумовлена, насамперед, необхідністю усвідомлення ситуації, яка склалася не тільки в Україні (російсько-українська війна), і пошуку алгоритму виходу з неї, але й появою схожих ситуацій у різних регіонах світу. Ці тенденції виникають зокрема у зв'язку з неможливістю консолідації суспільства через недооцінену загрозу зіткнення «свого» і «чужого» в ціннісних системах соціуму (релігійні розбіжності, регіональне мислення, вороже ставлення до інших культурних традицій тощо).

У часи соціальних потрясінь, історичних катаклізмів, економічної нестабільності людина відчуває втрату ґрунту під ногами, що в свою чергу призводить до розмивання соціальної ідентичності. Особливого значення опозиція свій/чужий набуває для усвідомлення себе і свого місця в чужому просторі для емігрантів. Як зазначає Л. Тарнашинська, відбувається неунікний процес обживання чужого простору,

увіходження в простір Іншого, це супроводжується переакцентуванням (децентралізацією) опозиції батьківщина/чужина – залежно від ситуації більшою чи меншою мірою [3, с. 417].

Новизна дослідження полягає в тому, що з'ясування особливостей бінарної опозиції «свій/чужий», проблеми виживання в багатокультурному суспільстві, тематика пошуку «малої батьківщини» крізь призму імагологічного дискурсу у п'єсі Джорджа Риги «Лист до мого сина» вперше стають об'єктом аналізу у вітчизняному літературознавстві.

Тема еміграції для України стала популярною ще наприкінці XIX ст., саме тоді почався масовий виїзд за межі України трудових мігрантів у пошуках кращої долі. З того часу українці, гнані політичними, соціальними, економічними негараздами, розпорошувались по всьому світу, часто залишаючись у чужій країні назавжди. У наші дні масштабні міграції з України трансформувались переважно в таке явище, як заробітчанство. Утім війна, яка точиться на території України нині, внесла свої корективи – спровокувала багатомільйонні міграції біженців до різних країн світу.

За всю історію переселень, напевно, найбільша кількість українців осіла в Канаді, сформувавши там свою громаду, яка спочатку трималась дуже відсторонено, але згодом стала активною учасницею громадського і політичного життя країни. Сьогодні можемо говорити про цілий пласт літератури, як дослідницької, так і художньої, присвяченої проблемі переселення, адаптації і вкорінення українців у канадське соціокультурне середовище: «Жовті чобітки» В. Лисенко, «Сини землі» І. Кириака, «Усі діти баби», «Кровні лінії» М. Косташ, «Мед і попіл», «Зелена бібліотека» Дж. Кулик Кіфер, «Після похорону баби» Т. Галая, «Співай для мене, калино» Л. Грекул, «Лист до мого сина» Дж. Риги тощо.

Джордж Рига – англomовний канадський автор українського походження, який здобув визнання як прозаїк і драматург не лише в Канаді, але і в країнах Європи. Йому належать збірка поезій «Пісня моїх рук» (1956), романи «Голодні гори» (1963), «Балада про збирача каміння» (1966), збірка оповідань «Бідні люди» (1962), п'єси «Індіанка» (1961), «Схід сонця над Сарою» (1972), «Лист до мого сина» (1981), «У тіні стерв'ятника» (1985) та ін.

Попри те, що Джордж Рига відомий як канадський автор, він ніколи не забував про свої витоки, про що свідчать його твори. Письменник виріс у бідному сільському поселенні іммігрантів біля Атабаски (Альберта) і в юні роки, не маючи коштів на навчання, змушений був займатися важкою фізичною працею, внаслідок чого отримав травму руки: втратив два пальці і частину третього [5, с. 206]. Далі майбутній письменник працював на різних роботах і заочно навчався. Згодом вирвавшись із свого бідного сільського оточення, Джордж Рига відчував докори сумління по відношенню до батька, який так і залишився незаможним селянином із поселення іммігрантів. Тема непростого життя бідної людини, селянина – одна з магістральних у його творчості, на думку ... «він відчуває спорідненість з ними, оскільки виріс в альбертинській сільській етнічній громаді» [5, с. 206].

Автобіографічна п'єса «Лист до мого сина» фокусується на ситуації, аналогічній до життєвої історії письменника, – суперечка між старим Іваном Лепою, іммігрантом з України, і його сином Стефаном, який переконає батька покинути свою сільську хатину і переїхати до нього в місто. «Це історія мого батька, – зазначає сам автор, – [...] коли постановку демонстрували по телебаченню, мій батько проплакав цілий вечір. Він пізнав себе – я не надто добре це замаскував» [5, с. 205].

Прикметно, що в п'єсі Джордж Рига виступає з позиції батька, тобто показує історію батька й сина, дзеркальну до своєї власної. Думається, що в цьому слід вбачати намагання автора зрозуміти свого батька, побачити ситуацію його очима. Хоча, слід наголосити, що письменник формує уявлення про Україну крізь ментальну призму канадця. «Художній світ, створений Ригіою, – за словами Дж. Хоффмана, – був місцем, де він прагнув розв'язати свій внутрішній конфлікт» [цит. за: 5, с. 206].

Джордж Рига зауважує, що хотів би, аби п'єса сприймалася не як етнічний твір, а як твір етнічного походження [5, с. 206]. У цілому ж, п'єса може бути представлена як дослідження ідентичності (національної/ культурної/ соціальної), що є цілком природним для авторів етнічного походження. Також у «Листі до мого сина» Дж. Риги окреслюється тематика пошуку «малої батьківщини», конструювання етнообразів, проблема мультикультуралізму. Як зазначає Тарнашинська, залишаючись ментально українцями, письменники-емігранти неминуче мусили інтегруватися в чужий світ, світ Іншого не як Чужого (хоча така підсвідома пересторога залишається), де, відповідно, є своя домінанта, панівна культура і культури маргінальні, периферійні, привнесені з інших етнічних територій і спільнот [3, с. 417].

Загалом, досвід переселення до іншої країни та адаптації до нових соціокультурних реалій – це завжди психотравма, заснована на протистоянні «свого» й «чужого». І від того, наскільки іммігрант готовий забувати своє та приймати чуже, залежить його більш-менш безболісна інтеграція в нове соціокультурне

середовище. Втім, безперечно, необхідне значне вольове зусилля для подолання внутрішнього конфлікту. Так, протагоніст п'єси Джорджа Риги старий Лепа залишається Чужим на новій батьківщині попри те, що більшість свого життя він прожив саме тут. Не тільки його свідомий спротив «канадизації», але й своєрідне неприйняття цією країною його в своє лоно, породжує конфлікт між новими реаліями та Іваном Лепою як Іншим. Чоловік, котрий віддав своє здоров'я цій країні, працюючи на вугільній шахті, став мертвим для неї ще за життя, адже випадково потрапив до списку загиблих під час вибуху в шахті. Після досягнення пенсійного віку, він фактично залишається без засобів для існування, оскільки не може працювати за станом здоров'я і не отримує пенсію через помилку в документах, за якими вважається загиблим. «Оцими руками я будував цю країну! – у розпачі вигукує Лепа до Ненсі, представниці влади, котра ним опікується, – Я створював пенсію! Я створював роботу для вас!» [4, с. 27].

Співвідношення свого/чужого простору реалізується для Івана Лепи втратою старої батьківщини (Свій простір) і набуттям нової (Чужий простір), де Свій топос з часом перетворюється на міфологічний простір, а Чужий так і залишається чужим і ворожим, він всіляко відштовхує чоловіка: забирає рідних людей (дружина Ганя помирає молодою, сина виховує родина сестри і він поступово віддаляється, ворожість і непорозуміння між родиною сестри і сином Стефаном та Лепою росте), соціум викреслює старого Івана Лепу зі списків живих. «Це трапилось... коли? Вчора? Рік тому? Це не має значення. Вона [представниця влади] прийшла той перший раз ... портфель у руці з «Урядом Канади» ... сказати мені, що я помер... Якби я був урядом Канади, то, принаймні, послухав би серцебиття перед тим, як сказати, що людина мертва!» [4, с. 3]. Фактично Іван Лепа представляє ціле покоління українських переселенців, чий травматичний постколоніальний досвід підсумовується в п'єсі Дж. Риги. Так, протагоніст говорить про тяжке становище іммігрантів у цілому: «... але якщо ти вдова і не знаєш мови – га? Хто потурбується про тебе? Твої сусіди? Уряд? Ковбой у вузьких штанях, котрий продає тобі черевики? Дзуськи! Ніхто не перейматиметься бідними!» [4, с. 9]. «Бути вдовою іммігранта погано. Бути вдовою без нічого – це як бути сліпою і глухою і не мати чого поїсти» [4, с. 8]. Отже, Іван Лепа є своєрідним уособленням колективного Чужого в конкретній соціокультурній реальності, демонструючи на своєму прикладі наявність перманентного конфлікту між індивідом і соціумом, коли обидві сторони декларують ворожість і неможливість взаємоприйняття. За стратегіями акультурації, які традиційно виділяють дослідники, це так звана сепарація – індивід не відмовляється від своєї національної ідентичності, проте ігнорує зміни в новій соціокультурній ситуації. Більше того, виявляє свідомий спротив навколишнім реаліям, пливе проти течії. Так, складна ідентичність Лепи провокує протистояння між індивідом (Іншим) та соціумом.

Єдиним «Своїм» локусом для Івана у ворожому середовищі стає його ферма – невелика територія, яку він свого часу відвоював у суворій природі Канади, така собі міні-модель старої батьківщини. Тут живуть його спогади про молодість, родину, тут він знаходить хоча б тимчасові, обмежені ресурси для існування, поки його становище залишається невизначеним. Речі інтер'єру, які оточують старого Лепу, є своєрідними актуалізаторами родинної пам'яті – все нагадує його молодість, його стару батьківщину, часи, коли була жива дружина. Прогрес жодним чином не торкнувся його самотнього існування. Наприклад, кухня має лише найнеобхідніше начиння для існування «старого, овдовілого, самотнього мешканця» [4, с. 1].

Процес пошуку втраченої «малої батьківщини» для Івана Лепи завершується створенням її сурогату – ферми на канадській землі, а от його сина Стефана, який вже є носієм подвійної ідентичності, ця модель «малої батьківщини» не задовольняє. Лепа пропонує: «У цьому будинку... я зроблю кімнату для тебе, щоб ти мав своє місце, де можеш спати. Нічого подібного до будинку твого дядька Дмитра, але чисту, з великою кількістю вікон, в які буде проникати сонце»... [4, с. 23]. Стефан не пристає на пропозицію батька жити в будинку на фермі: «Я приїжджатиму до тебе влітку, я обіцяю. Але я не можу жити з тобою» [4, с. 23]. У цьому є символічний прояв приналежності до іншого, Чужого для Лепи, але Свого простору для Стефана, адже він виріс у Канаді, і простір його батьківщини за походженням апіорі стає міфологічним для нього.

Дім сестри Марини і її чоловіка Дмитра стає Чужим для Лепи. Марина та Дмитро поступово «обживають» Чужий простір (вони живуть у місті), привласнюючи його, надаючи йому ознак Свого: «Завжди в їхньому будинку з цією вишитою скатертиною [...] їхній будинок з українськими календарями, надрукованими в Нью-Йорку з усіма святами червоним» [4, с. 20]. Він стає Своїм і для Стефана, але не для Лепи. Так, Іван зізнається Ненсі: «Я не бачив його, окрім як на свята і завжди в їхньому домі»..., «Інколи мені треба було трохи випити перш, ніж я знаходив у собі мужність зайти в їхні двері» [4, с. 23]. Таким чином Лепа поступово стає Чужим для Своїх, і не приймаючи ані мови, ані

культури нової країни проживання, поступово піддається маргіналізації, особливо це підкреслюється його перманентним перебуванням у замкненому просторі його ферми, свідомим відмежуванням від того, що відбувається за її межами.

Ретроспекції-спогади, рефлексії старого Лепи – це спроба повернути старий топос, а відтак – можливість зберегти свою ідентичність (інакшість), щоб мати змогу протистояти новому (Чужому). Ідея споглядання минулого реалізується за рахунок дворівневої організації сцени. На нижньому рівні відбуваються безпосередньо події п'єси, а на вищому демонструються картини, що виринають у пам'яті Івана Лепи. Фігури, які з'являються на верхньому рівні, нечіткі і слабо освітлені. Так він спілкується з померлою дружиною, сином, сестрою та її чоловіком, поляком, з яким колись працював і товаришував. Прикметно, що верхній рівень переважно слугує для розгортання його особистої драми (конфлікт із сином), а нижній – формує простір соціальної драми Івана Лепи (конфлікт із канадським соціумом).

У цілому, для Лепи притаманний певний лімінальний стан – перманентне коливання між минулим (спогади, рефлексії, фантазії, уявні діалоги з близькими) і теперішнім (реальне життя – боротьба за виживання у ворожому соціумі).

Одним із завдань автора п'єси є регенерація родинної, історичної пам'яті через оприявлення рефлексій постколоніального досвіду. Лепа в уявному діалозі з сином розповідає історію свого дядька Микити, який жив в Україні за часів дитинства Лепи, був учителем і одного разу, повертаючись із бібліотеки, по дорозі додому був застрелений солдатами-окупантами. Лепа описує огидну сцену, коли окупанти у військовій формі, під дією алкоголю, обізвавши чоловіка собакою, принижували його, наказували гавкати, один із них ткнув рушницею в книги, а позаяк учитель назвав їх дурнями, то застрелили його, поціливши в спину. Нищість і духовне убозтво ворогів як носіїв Чужої ідентичності автор підкреслює, зображуючи їхню ганебну поведінку в контрасті до вчителєвого заклик до учнів: «Не читайте Шевченка так, як черниці бурмочуть вечірню молитву на заході сонця! Діти! Читайте його зі стиснутими кулаками... щоб кров гухала у вухах..., а очі були звернені до висот духа!» [4, с. 25]. Так автор акцентує на варварській ідентичності агресорів і незламності поневолених українців.

Мультикультурний дискурс формується довкола героїв п'єси: Іван Лепа – українець, його друг Мазур – поляк, бригадир секції в шахті – швед, соціальний робітник Ненсі – дочка єврея. За свідченням старого Лепи всім їм доводилося докладати чимало зусиль, щоб вижити в чужій країні. Вони втілюють спільний багатокультурний образ, який приймає всі виклики, поставлені канадським урядом перед іммігрантами (Чужими).

Боротьбу за успіх у Чужому просторі виграють ті, хто приймає правила гри нового ком'юніті, втім, входження в Чужий простір і прагнення стати для нього Своїм так чи інакше вимагає жертв. Всі решта приречені на виживання. Так, урбаністична локалізація для Дмитра – це можливість наблизитися до ділового світу, поступово стати Своїм у Канаді, він «підприємець, тепер носить маленькі англійські вуса. Білу сорочку і темну краватку. Його плечі в передчутті не турботи світу, а приниження задля гарного життя. Він вступає до кожного клубу, який готовий визнати його своїм членом... але він не має спокою і керований речами, про які не говорять...» [4, с. 20].

Дружина Дмитра Марина також свідомо піддається асиміляції задля прийняття в буржуазне канадське суспільство, її «українськість» лише позірна. Лепа звинувачує обох у прагненні виконувати все, що від них очікується, забуваючи, хто вони є насправді, і з іронією зазначає, що вони все одно залишаються «щирими українцями», а не «щирими канадцами», оскільки останнє – це прерогатива «англіків». (с.) Таким чином, на думку Івана Лепи, його родичі так чи інакше залишаються Чужими, та ще й зраджують свою ідентичність, історичну пам'ять і тих українців, які прагли свободи, а не пристосуванства, тікаючи від колонізаторів на історичній батьківщині. Його слова, звернені до Дмитра: «Ти пам'ятаєш слова, сказані помираючими людьми живим? Навчайтеся в інших, але не забувайте, хто ви є! Оскільки ми були рабами, які скуштували смак свободи!»

Попри те, що сам Іван Лепа не зміг повноцінно і безболісно інтегруватися в канадське суспільство, він бажає кращої долі для свого сина: «Я хочу, щоб ти розумів цю країну, був готовим для цього. Я хочу, щоб ти вийшов із тіні ряси священника. Тепер тут для цього немає місця, ти повинен вийти з цієї старої темряви, якщо ти хочеш бути громадянином цієї країни». [4, с. 23].

Цікаво в п'єсі обігрується/проговорюється постколоніальний досвід іммігрантів. Так, Іван Лепа та його товариші, полишивши Україну, колонізовану Росією та Польщею, потрапляють у постколоніальний простір Канади.

Іван Лепа в уявному діалозі з другом-поляком визнає, що в своїх рідних країнах вони були б ворогами, могли б навіть воювати один проти одного, кожен за інтереси своєї країни, а в новій країні проживання (в Чужому для обох просторі), долаючи одні й ті ж труднощі, стають найліпшими друзями, ближчими за кровних родичів. Тобто залишаючись кожен у себе на батьківщині вони б мали статуси колонізатора і колонізованого, а в Чужому просторі стають рівними, залишаючись при цьому Чужими в новій країні проживання.

Іван Лепа – емігрант з колонізованої країни, потрапивши в Канаду, до певної міри сам виступає колонізатором, коли відвойовує у природи прерію, і подібно до перших європейців, які заселяли канадську землю, будує на місці, очищеному від заростів дерев і каміння, свою ферму.

Таким чином, автор п'єси «Лист до мого сина» піднімає у своєму творі теми виживання в Чужому просторі, невикоріненості, маргіналізації, сенсу переселення, рефлексій постколоніального досвіду. Актуальною постає проблема безправності емігрантів і соціальної байдужості до представників багатокультурного канадського соціуму (Чужих), які можуть ставати Своїми (і залишаються Іншими для Канади) між собою через подібні обставини проживання.

Стратегії формування дихотомії «свій/чужий» реалізуються через зображення психологічного простору персонажів різних національностей (українців, поляків, євреїв) як Своїх, а представників канадської влади як Чужих; хронотопний дискурс, який розгортається довкола пошуку Свого локусу в Чужому просторі, також охоплює пошук персонажами «малої батьківщини», а світ речей має символічне значення, створюючи ілюзію перебування в Своєму просторі, слугуючи актуалізаторами рідної пам'яті, допомагає персонажам п'єси відчувати психологічний зв'язок із втраченим Своїм локусом, а також рятує від самотності та відчуженості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ковальова Г. Опозиція «Свій – Чужий» при формуванні національної ідентичності в контексті глобалізації. Наук. зап. нац. ун-ту «Острозька академія». Сер. Філософія : зб. наук. пр. Острог, 2009. Вип. 5. С. 84-91.
2. Наливайко Д. Сучасна літературна компаративістика у Франції. Слово і Час, 2009. № 11. С. 15–19.
3. Тарнашинська Л. Презумпція доцільності. Абрис сучасної літературознавчої концептології. Література розфокусованої свідомості: до категорії «діаспора» та її інтерпретацій у літературознавстві. Київ: Києво-Могилянська академія, 2008. С. 412–432.
4. Ryga G. A Letter to My Son. Winnipeg: Turnstone, 1984. 117 p.
5. Suchacka W. Za Hranetsiu' – 'Beyond the Border': Constructions of Identities in akademischen Gradeseines Doktors der Philosophie der Philosophischen Fakultät der Universität Greifswald. Greifswald, 2010. 422 p.
6. Цимбал Т. Між двох культур: проблема збереження національної ідентичності в умовах імміграції. Наук. зап. нац. ун-ту «Острозька академія». Сер. Філософія : зб. наук. пр. Острог, 2009. Вип. 5. С. 130–138.

T. Shadrina. "A stranger among strangers" in George Riga's play "A letter to my son". – Article.

Summary. The article examines the strategies of implementing the dichotomy "own/foreign" in the play "A Letter to My Son" by the Canadian author of Ukrainian origin, J. Ryga, through the prism of the formation of ethno-cultural identity.

Key words: own, foreign, other, postcolonial experience, imagology, identification, chronotope, space, multiculturalism.

Т. В. Шкарадюк

студентка спеціальності 014 – Середня освіта
(«Українська мова та література. Світова література»)
Волинський національний університет імені Лесі Українки
м. Луцьк, Україна

ПОЛІССЯ Й ВОЛИНЬ У ВІЗІІ ЮЗЕФА КРАШЕВСЬКОГО

Анотація. Юзеф Ігнацій Крашевський є одним із відомих польських письменників, художників та публіцистів, творчість якого має вагомим значення для волинської літератури та культури середини XIX-го століття. Він впізнаваний також під псевдонімами: Богдан Болеславіта, Клеофос Факундо Пастернак та Др. Омега. Власне, творча спадщина письменника складає більше півтисячі томів праць: повістей, драматичних та поетичних творів, романів, нарисів, статей, робіт з етнографії, фольклористики та історії. Враховуючи, що дана особистість зробила вагомий внесок у культурний розвиток не лише Польщі, а й України, існує необхідність проаналізувати його письменницьку та видавничу діяльність, а також оцінити його культурну спадщину, в першу чергу пов'язану із Волинню та Поліссям.

Ключові слова: творча спадщина, письменницька діяльність, історія краю, Спогади Полісся, Волині та Литви, культура Полісся та Волині.

Волинь та Полісся – історичні території України. Ці землі вирізняються вигідним геополітичним розташуванням, особливостями природи, унікальною суспільно-політичною та історико-культурною спадщиною. Однак, головним скарбом Волині та Полісся є люди, які попри те, що за національністю не були українцями, здійснили вагомий внесок у культурний розвиток регіонів, творили історію цих земель.

Велика кількість польських письменників пов'язані з Волинським краєм: за своїм походженням, деякі з них тривалий період свого життя проживали і працювали на цих землях. Саме тут вони генерували свої думки та ідеї, писали відображаючи в своїх творах історію, життя і побут Волині. Наприклад: Конрад Бельський, Станіслав Ворцель, Кіпріян Гобебський, Нарцис Олізар та інші. Однак, серед усіх цих діячів помітно вирізняється польський письменник-прозаїк, публіцист, етнограф, видавець, історик, філософ, видатний польський та український громадський і політичний діяч – Юзеф Ігнацій Крашевський.

Юзеф Крашевський працював на території Волині та Полісся у XIX-му столітті. Не зважаючи на те, що він народився у Польщі, письменник проявляв чималу увагу українській історії, культурі, а також життю та світогляду народів Древлянських земель. Досить цікавим є те, що історики та етнографи нашого часу найчастіше звертаються до його досліджень та висновків, особливо популярною є праця Юзефа Крашевського «Спогади про Волинь, Полісся і Литву», видана у м. Вільно в 1840 році. Ця праця є джерелом цінної історичної інформації про спосіб життя наших предків, які жили кілька століть тому [6].

Варто підкреслити, що крім письменницької діяльності, згідно із проведеними дослідженнями, захоплювався Юзеф Крашевський й видавничою справою. Дослідниця А. Гонзалез дель Кастійо стверджує: «Чимало зусиль доклав Крашевський для розвитку книгокористування та книговидання на Волині. Разом з лікарем-просвітителем Каролем Мацеєм Качковським, волинським шляхтичем, що був власником цукроварні, Леоном Лепківським, шляхтичем з Київщини Олександром Жишевським Ю.І. Крашевський став співзасновником Товариства видання домашньої бібліотеки, яке займалося розповсюдженням дешевих польських видань» [2]. Згодом письменник відмовився від участі у даному Товаристві. Причиною відмови дослідники називають необхідність Юзефа Крашевського виїхати з Житомира, а також те, що автор був незадоволений видавничою програмою даної спілки. У 1859-му році Юзеф Крашевський залишив Житомир і більше ніколи до нього не повертався. Крім того, вже у 1860-му році Товариство було ліквідованим розпорядженням Міністерства внутрішніх справ Російської імперії. Тим не менш, вклад Юзефа Крашевського в розвиток Товариства з видання польських книг полягав у підтримці даної спілки порадами та впливовими зв'язками [4].

За інформацією відомого українського краєзнавця Володимира Єршова: «Життя та творчість генія польської літератури тісно пов'язана з Волинню, починаючи з 1834-го року, в якому власне житомирський період охоплював вересень 1853-го та червень 1860-го років письменник був керівником

Волинського статистичного комітету, куратором чоловічої гімназії, художнім директором губернського театру, головою Волинського товариства добродійності та губернського дворянського клубу. Тут було написано близько сотні художніх творів, декілька сотень публіцистичних» [1]. Цікаво згадати, що вперше на Волинь Юзеф Крашевський приїхав у березні 1834-го року. На Волині Юзеф Крашевський прожив більше двадцяти років. Тут він написав свої найкращі твори, зокрема, «Історія кілка в тині», «Остап Бондарчук», «Два світи», «Хата за селом», «Уляна» [3, с. 6].

Відомим є факт, що майже всі герої-селяни повістей Юзефа Крашевського є українці. Наприклад, повість «Хата за селом», яка з'явилася в 1854–1855-их роках є найбільшою за розміром та за кількістю дійових осіб, а також однією з найбільш популярних. В цьому творі надзвичайно колоритно описано тогочасне українське село на фоні його соціального, етнографічно побутового й морально-етичного життя [7].

Не менш цікавою є праця «Спогади Полісся, Волині та Литви», що була видана у 1840-му році та «Волинські вечори», що були надруковані у 1859-му році. Книга Юзефа Ігнація Крашевського «Спогади про Волинь, Полісся та Литву», містить важливу і оригінальну інформацію про ество волинського населення, також є відомості про улюблені місця Лесі Українки. У 1840 р. книгу було видано у Вільно, було і друге видання 1860 р. у Парижі, яке мало назву «Спогади з Полісся, Волині й Литви». Ю. Крашевський написав цю книгу у віці 25 років, можливо, саме завдяки молодечому запалу, допитливості та свіжому розуму, відкрилася читачеві ця скриня пам'яті української культури.

Ця праця викладена в жанрі «мандрівок», містить моралізаторські відступи про занепад славних котишніх традицій і падіння людської моралі, зокрема хлібосольства, яким колись славились волинські землевласники, філософськими роздумами на тему минулого і прийдешнього.

Загалом мандрівок було кілька за 4–5 років, у них Крашевський відзначився своєю спостережливістю. Відомо, що він користувався довідниками своїх попередників, досліджував інформацію, що зберігалася в бібліотеках князів та магнатів, вивчав стародавні акти, хроніки, дублював архівні документи. На жаль, багато цих документів було втрачено, тому книга Юзефа Крашевського залишається і до нині цінним джерелом з історії та культури Волині та Полісся. Слід додати, що у жанрі «мандрівок» автор писав і у наступні роки. Наприклад, продовженням книги «Спогади про Волинь, Полісся і Литву», стали «Образки з життя та подорожі», а також «Спогади про Одесу, Єдиссан і Буджак», куди автор подорожував, для того, щоб точніше уявити собі життя і побут татар, шляхи, якими вони випроваджували в полон українських і польських невільників. Пізніше, побачене, він висвітлив в своїх історичних романах.

Проте, слід відзначити, що подорожуючи, Юзеф Крашевський цікавився не лише історією, фольклористикою та етнографією даних земель, окрім аркушів та пера, він возив із собою альбом художника. Його майстерність вражає і ми можемо її оцінити гортаючи сторінки книги «Спогади про Волинь, Полісся і Литву». Також відчувається, що текст сповнений теплих почуттів до Полісся і Волині, до людей і, безумовно, заслуговує на людське визнання.

Юзеф Ігнацій Крашевський розпочав виклад своїх спогадів із дуже важливого на той час тимчасового, але періодичного заходу, в рамках якого бажачі демонстрували та продавали товар покупцям – ярмарку на Волинському Поліссі в с. Янівці (тепер с.Іванівка Рожищенського району Волинської області). Вражає його увага до деталей і докладність інформації, наприклад: «По всіх дорогах, що ведуть до містечка, тягнуться численні фурманки, вози, криті й некриті брочки, доморобні найтичанки, розмальовані візки, верхівці, пішоходці, полотняні намети, напхані жидами, і родини поліщуків...» [5, с. 12]. Також Крашевський підмітив, що торгівельні відносини між людьми на той час, у жодному разі не могли успішно скластися без «могоричу». Юзеф Крашевський пише: «Могорич, або те, що деінде називається «літкуп», «баріш», – це додаток до ціни товару, частування людей, що знаються на Гречності і добре виховані, без якого селянин ніколи нічого не продасть, а коли йому покупець відмовить, то з обуренням розірве угоду, хоч би яка була вигідна»[6].

Неможливо не помітити різочу паралель між ставленням Юзефа до панів і простих селян. Наприклад, він змальовує поліських жінок в хустках, усміхненими і з курми в руках, а чоловіки (поліщуки) хоть би що не робили і де б не були, не можуть обійтися без вогню і люльки. Щодо панів, то ситуація кардинально змінюється, він їх описує у вигляді безцінних фігур, на голові мають вухаті шапки, а ходять вони з ціпками в руках та пихатою міною. Дійсно, попри те що письменник мав приналежність до шляхетського роду, він ясно бачив темноту намірів панського прошарку, суспільні проблеми і виступав проти існуючого на той час кріпосного права та панщини. Згодом, на губернському шляхетському з'їзді на початку 1858 року, він презентував меморандум, що підтримував надання селянам землі.

Після піврічної подорожі Європою у 1858 році, він зацікавився демократичними і сільськогосподарськими ідеями західної Європи.

Болить душа у Крашевського і за волинську молодь, адже де їм збиратися, гуляти, марнувати свій час, гроші, як не на ярмарках. Дав він на це просте пояснення: «На таких з'їздах звичайно карти, пиятика і гендлярство кіньми тривають іноді цілий тиждень» [5, с. 19]. Сумно, що існувала така проблема, як марнотрацтво, збезцінення дорогоцінного часу, зловживання алкоголем молоді і не тільки. Прикро також і тому, що ці проблеми й зараз нікуди не зникли, а навіть загострюються. Статистика показує, що понад 90 % 15–17-річної учнівської молоді в Україні має досвід вживання алкоголю, майже 60 % підлітків кілька разів перебували в стані сп'яніння. ... Щорічно у світі 9 % усіх випадків смерті молодих людей 15–29 років є наслідком зловживання алкоголем. Ці цифри серйозно турбують суспільство, але, на мою думку, виникнення такої ситуації спровоковане не менше і через український гастрономічний менталітет. Тобто, яке б свято не було, чи народження дитини, чи релігійні, державні свята, вони ніколи не будуть повноцінними без вживання спиртних напоїв, такі вже традиції на наших землях склалися.

Відомо також, що під час своєї мандрівки, письменник їхав не лише кіньми, або поштовим возом, йому доводилось, на щастя, плавати водами Волині та Полісся. І своїми враженнями, щодо цих поїздок, він не забув поділитися. У книзі «Спогади про Волинь, Полісся і Литву», відведено чимало інформації про річки, які йому траплялись. Це й не дивно, тому що річки споконвіку були важливим осередком життя волинян. На їхніх берегах розміщувались поселення, замки, ними переправляли і привозили різну продукцію, смакували щедрими уловами риби. Тому можемо дійти висновку, що від річок напругу залежало людське життя на той час.

Перебуваючи на Волині, Юзеф Крашевський намагався зробити усе від нього можливе задля збереження старовинних палаців, замків, храмів, творів культового мистецтва тощо. Як бачимо, письменник був непересічною особистістю, яка, подорожуючи і вникаючи в усе те, що відбувається навколо, приносила пізнання рідного краю та стала мудрим спостерігачем соціально-культурних процесів тогочасного життя на цих землях. Тому він й посідає почесне місце серед діячів культури, що були небайдужими до долі Волині й Полісся [3].

Відомо, що він був одним з перших, хто акцентував увагу на вивченні традицій та культури селянства, адже, вважав, що знання про простий люд є необхідними для повноцінного існування нації: «Скільки ж то темних, невивчених, пропущених куточків у величезному, незайманому ще просторі історії людства! Аж допіру починаємо помічати, що допустилися величезної помилки, що всі наші картини суспільства неповні й кульгаві, однобокі, що ми прийняли частину за ціле і позбавили важливості те, що, по суті, може, є найважливішим» [6]. Як бачимо, на думку автора, виключно селянство є носієм культурної спадщини народу. Зважаючи це, проживаючи на Волині, Крашевський написав на волинських спостереженнях чимало повістей, сюжети яких взяті із сіл та містечок на Волині та містять цікаву інформацію про побут, традиції та звичаї його мешканців. До праць, присвячених опису українського селянства, належать: «Уляна: Поліська повість» 1842 р., «Історія Савки» 1842 р., «Остап Бондарчук» 1847 р., «Ярина» 1850 р., «Хата за селом» 1854 р., «Історія кілка в плоті» 1860 р.

У творах Юзефа Крашевського описи є настільки докладними, що з них можна сформувати чітке уявлення про село того часу, про розміщення там основних будівель: церкви, панські будинки, попівські будинки, корчми та кладовища.

Подвір'я волинського та поліського селянина було тісне та невелике, обгороджене тином, посередині були ворота. Крім того, бачимо у описах, що на кожному подвір'ї був колодязь з журавлем, стодола, хлів та хлівець, комора, невеличка стайня, а також росли груші, яблуні та вишні. Описував Крашевський також інтер'єр селянської оселі, який був небагатий. Зокрема, були у хаті спальня, буфетна та комора. Всі хати мали комини, біля дверей стояло відро з водою, а посередині кімнат – стіл, довкола стін були печі, в кутку на лаві під святим образом була діжа-годувальниця, а якщо були малі діти, то із стелі звисувалась на мотузках коліска. Можемо зробити висновок, що у селянській оселі не було зайвого нічого. Також у згадках письменника зустрічаємо і описи інших сільських будівель, зокрема, вирізнялась з-поміж інших попівська садиба, обгороджена високим тином.

Важливою спорудою в селі була церква. У селі, описаному в повісті «Уляна», вона стояла на протилежному березі озера «чорна, невелика, стара, біля неї хрест і дзвіниця. мовчазна церква, яка оживає, коли в її стінах зазвучить спів, ударять дзвони, люд її переповнить» [5]. У селі Остапа Бондарчука «церква з трьома куполами, з чорними галереями, вкрита блискучою бляхою» [5]. Сільський цвинтар «самотньо лежав на високій площині підгір'я... Той цвинтар була єдина бридка частина села, якщо

можна його назвати частиною села. Правда, воно майже з'єднувалося з ним; хати, що розсипалися над шляхом, чіпляючись за гору, піднімалися аж до нього. Нагорі були ворота на поле, а вже до них підступав цвинтар. Сусіди, побоюючись, щоб цвинтар не врізався у їхні ґрунти, оперезали його рівчаком та валом, але ніхто не надумався посадити там бодай якесь деревце, щоб шуміло та плакало над могилами. Тільки бур'янець, що всюди його вдосталь, виріс і на старих гробках, і на торішніх могилах; тільки трохи кропиви та дивини, яка прибралася в жовті дзвоники, зеленіе подекуди на землі, политій слізьми» [5, с. 8].

У творах Юзефа Крашевського знаходимо також описи традиційного вбрання населення Волині та Полісся середини ХІХ століття. У повісті «Ярина» Ю. Крашевський описує щоденне вбрання подільської дівчини: «одягалась вона по простому, в старенький одяг працювитої сільської дівчини, незважаючи на вузьку подільську запаску, яка робила її повнішою в талії, незважаючи на свою грубу сорочку, відзначалася оригінальністю, справжньою красою» [5]. Святково одягалися селяни лише йдучи до церкви: «У неділю дзвонять до церкви, на молитву, і дорогою поспішають люди в нових свитках, у білих хустках і намітках помолитися богові» [5].

Частково відображені у творах Юзефа Крашевського особливості харчування жителів Волині та Полісся. Серед страв письменник називає наступні: хліб, куліш, хлібну затірку, варену бараболю, кашу, медок, варенуху тощо. Цікаво, що також згадується крупник – страва, яка має дві інтерпретації у творах: перше, – це із пшона та картоплі, другого разу бачимо напій, виготовлений з меду. Між іншим у творах згадується домашнє начиння, деякі транспортні засоби (селянські вози, брички, шляхтянські повозки) [5, с. 7].

Отже, значний творчий доробок Юзефа Крашевського потребує подальшого наукового дослідження. Значна частина його робіт, а особливо публіцистичних, є історичним джерелом з соціально-політичної, економічної та культурної історії України, перш за все Полісся та Волині. Етнографічні матеріали, представлені у творах Юзефа Крашевського, стануть в нагоді при вивченні різноманітних аспектів традиційної культури Волині та Полісся. Цінність їх обумовлена в першу чергу тим, що вони стосуються першої половини та середини ХІХ-го століття, коли територія України ще не була ареною активного етнографічного дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жур І. С. Чим мене захопила творчість Юзефа Крашевського: таємниці повісті «Хата за селом». *Збірник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки*. Житомир, 2017. № 1. С. 56–61. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/27059/1/Інна%20Жур.pdf>. (дата звернення: 10.04.2023).
2. Кирчів Р. Ф. Юзеф Крашевський і Україна. *Радянське літературознавство*. Варшава, 1968. № 8. С. 75-85.
3. Ковальова В. І., Златогорський О. С. Замосцько-волинські музейні зошити : збірник тез та доповідей / за ред.: Г.В. Бондаренко. Замосць, 2003. С. 161– 166.
4. Крашевський Ю. І. Повісті. Дніпро, 1979. 427 с.
5. Крашевський Ю. І. Спогади з Полісся, Волині й Литви. Луцьк, 2012. 244 с.
6. Крашевський Ю. І. Хата за селом : повість. Дніпро, 1967. 315 с.
7. Франко І. Я. Зібрання творів у 50 томах: в 50 т. Київ: 1980. Т. 27 : Польський селянин в освітленні польської літератури. 469 с.

T. Shkaradiuk. Polissya and Volyn in the Vision of Józef Kraszewski. – Article.

Summary. *Józef Ignacy Kraszewski is one of the most famous Polish writers, artists and publicists whose work is of great importance for Volyn literature and culture of the mid-nineteenth century. He is also known by his pseudonyms: Bohdan Boleslawita, Cleophos Facundo Pasternak, and Dr Omega. Omega. The writer's creative heritage includes more than five hundred volumes of works: stories, dramatic and poetic works, novels, essays, articles, works on ethnography, folklore and history. Given that this personality made a significant contribution to the cultural development of not only Poland, but also Ukraine, there is a need to analyse his writing and publishing activities, as well as to assess his cultural heritage, primarily related to Volyn and Polissya.*

Key words: *creative heritage, writing, history of the region, Memoirs of Polissya, Volyn and Lithuania, culture of Polissya and Volyn.*

Розділ 4

Стоматологія та фармація. Медицина та громадське здоров'я

В. О. Малиновський

кандидат біологічних наук,
доцент кафедри загальної та клінічної фармакології
факультету стоматології та фармації
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

В. М. Бутченко

студентка другого курсу
факультету медицини та громадського здоров'я
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ТЕЧІЇ СКАРЛАТИНИ У ДІТЕЙ

Анотація. Розглянуто етіологію, патогенез, клінічну картину, лікування та профілактику скарлатини у дітей, спричинену лізогенними штамами *Streptococcus pyogenes*. Особливу увагу приділено розгляду механізму дії суперантигенів та екзотоксинів, імунної відповіді та клінічного перебігу захворювання скарлатини у дітей.

Ключові слова: скарлатина, патогенез, діти, суперантигени, токсини, висипи, бактерії, імуноглобуліни, інтоксикація, гіперемія, антибіотики.

Скарлатина (ШИФР МКХ-10 – А-38) – гостре інфекційне захворювання, що викликається β -гемолітичним стрептококом групи А (*Streptococcus pyogenes*) і характеризується симптомами загальної інтоксикації, ангіною та висипаннями на шкірі [1].

Захворювання скарлатина відоме з давніх часів. Ще Гіппократ у 400 році до н. е. описав стан людини з почервонілою шкірою та лихоманкою. Перший однозначний опис хвороби в медичній літературі з'явився в книзі *De Tumoribus praeter Naturam* 1553 сицилійського анатома і лікаря Джованні Філіппо Інграсія, де він назвав її "rossalia" [2]. Проте лише 1902 р. російським вченим Г.Н. Габричним вперше було висловлено припущення про стрептококову етіологію скарлатини [3].

S. pyogenes – каталазонегативний аеробний грампозитивний кокк, окремі клітини якого поділяються в одній площині виявляються пов'язаними один з одним і утворюють короткі ланцюжки. Хоча рід *Streptococcus* містить 74 різноманітних стрептококів, але лише окремі лізогенні штами *Streptococcus pyogenes* здатні викликати хворобу скарлатину.

Резервуаром *Streptococcus pyogenes* є хворі люди, а також безсимптомні носії стрептококової інфекції. Шлях передачі інфекції повітряно-краплинний, контактано-побутовий (через предмети побуту, іграшки та інше) та продукти інфікованої молочної кухні. Вхідними воротами інфекції є слизові оболонки верхніх дихальних шляхів, пошкоджена шкіра або слизова оболонка статевих органів, що може відбуватися в пологовому акті. У місці адгезії бактерій формується запально-некротичне вогнище. Захворювання характеризується сезонністю, характерні спалахи в осінньо-зимовий період.

Безсимптомне фарингеальне носійство *S. pyogenes* зустрічається у 3–17 % дітей віком до 5 років. Серед дітей з ангіною *S. pyogenes* виявляється у 23–58 % випадків, проте знову ж таки ідентифікація не обов'язково може бути асоційована зі скарлатиною. Ризик захворіти на скарлатину пов'язаний лише з певними лізогенними штамами *S. pyogenes*, які мають у своєму геномі певні гени фагової природи.

Так повногеномний аналіз штаму НКУ16, виділеного з тіла померлого пацієнта, виявив кільцевий нуклеоїд цієї бактерії розміром 1908100 п.н. із вмістом G+C нуклеотидів 38,5 % та ряд генів профагів, таких як ФНКУ.vir та Ф9429.1, інтегрованих у хромосомну ДНК, які кодують екзотоксини та відповідальні за патогенез та клініку скарлатини. Ці гени експресують після активації стрептококові суперантигени (SSA), стрептококовий пірогенний екзотоксин С (SpeC), ДНКазу Spd1, а також інтегративні та кон'югативні елементи (ICE), що кодують множинну лікарську стійкість до тетрацикліну та макролідів,

у тому числі ICE-*emm12*. Вставка розміром 64,9 кб містить транспозон типу Tn916, вбудований в інший передбачуваний кон'югативний транспозон. Цей інтегративний та сполучений елемент, ICE-*emm12* несе ген стійкості *ermB* до макролід-лінкоміцин-стрептограміну та ген *tetM*, що забезпечує резистентність до тетрацикліну, а також МАТЕ-тип ефлюксийний насос і транспортер АВС-типу для декількох ліків.

Було досліджено наявність цих унікальних генетичних маркерних профагів НКУ16 та інших сучасних та історичних штамів *S. pyogenes*. Серед 36 штамів скарлатини *emm12*, що викликали епідемію скарлатини в 2011 році в Азії, профаг ICE-*emm12* був присутній у 86,4 % з них, а профаг ФНКУ.vir. – у 81,8 % випадків. У штамів *emm12*, виділених з 2005 по 2010 роки (n518), 66,7 % та 72,2 % з них були позитивними на ICE-*emm12* та ФНКУ.vir відповідно [4].

Встановлений механізм дії суперантигенів SSA полягає в їх здатності утворювати перехресні зв'язки з одного боку з молекулами головного комплексу гістосумісності II (МНС II) антиген-презентуючих клітин (АПК), а з іншого – з варіабельними областями β-ланцюгів рецепторів TCR Vβ Т-лімфоцитів. Це призводить до біологічного «короткого замикання» МНС II та TCR без попереднього процесингу антигенів всередині АПК та в обхід класичного шляху активації Т-лімфоцитів специфічно відселектованими АП-клітинами антигенами. Результатом є вибухова активація великих популяцій Т-клітин людини суперантигенами, що робить їх найбільш потужними Т-клітинними мітогенами, відомими на сьогоднішній день. При цьому спостерігається масивний викид цитокінів ІЛ-1 альфа, ІЛ-1 бета, ІЛ-6 та ФНП-альфа з подальшим запаленням, посиленою колонізацією піогенними стрептококами вогнищ інфекції, збільшеною продукцією антитіл, індукованим апоптозом та іншими характерними проявами скарлатини [5].

У послідовному плані патогенетичний процес представляється в такий спосіб. Під час початкової бактеріальної колонізації вірулентний штам *S. pyogenes* секретує ДНКазу Spd1, щоб уникнути його кліренсу нейтрофілами. Як тільки інфекція починає прогресувати, секретований патогенним мікроорганізмом стрептолізин О (SLO) зв'язується з мембранами клітин-господарів і олігомеризується з утворенням великих пір, що викликає вивільнення лактатдегідрогенази (LDH) і глутатіону (GSH) з перфорованих клітин-хазяїна, а також посилює приплив катіонів. Глутатіон присутній у набагато більш високій концентрації внутрі клітин в порівнянні з позаклітинним простором (~ 1000 разів), викликаючи значну різницю в трансмембранному окисно-відновному потенціалі клітин інфекційної людини. Закінчення GSH з перфорованих клітин є стимулом для вивільнення SSA. Активовані тіолами SSA у поєднанні з іншими суперантигенами, такими як SpeC, потім утворює перехресні зв'язки між МНС II на антиген презентуючих клітинах (АПК) і варіабельної області Vβ-ланцюга Т-клітинного рецептора (TCR), індукуючи непереборну Т-клітинну відповідь з неконтрольованим вивільненням цитокінів і, як наслідок, клінічних проявів, обумовлених всією сукупністю патогенних факторів [6].

Серед найважливіших факторів вірулентності *S. pyogenes* особлива роль належить стрептококовому пірогенному екзотоксину А (SpeA), відомому як еритрогенний токсин, який бере участь у патогенезі скарлатини та стрептококового токсичного шок синдрому (STSS). SpeA екзотоксин, кодується геном профагу T12 в геномі лізогенних штамів *S. pyogenes* і є найважливішим фактором у розвитку висипу, петехій та плям на шкірі людини через активацію продукції в основному цитокіну ІЛ-8 та сполучених механізмів [7; 8].

Клінічно виділяють три форми перебігу скарлатини: легку, середньо важку та важку [9; 1].

Легка форма, що переважає нині, характеризується слабовираженими симптомами інтоксикації та появою катаральної ангіни. Температура залишається лише на рівні 37,5–38,5 °С. Хворий скаржить на головний біль, біль у горлі при ковтанні, можливе одноразове блювання. Висип незначний і проходить через 3-5 днів від його появи. Стан дитини при цьому не вимагає госпіталізації, проте необхідна ізоляція, оскільки хворим належить провідна роль поширенні інфекції. У деяких випадках все ж таки госпіталізують хворих легкою формою скарлатини, наприклад, якщо неможливо забезпечити ізоляцію вдома та організувати відповідний режим [10].

Середньоважка форма захворювання в більшості випадків потребує госпіталізації. Спостерігаються симптоми інтоксикації з видимими змінами на місці вхідних воріт інфекції. У дітей спостерігається тонзиліт із гнійними вогнищами, підвищення температури до 39,5 °С. Слабкість, втрата апетиту, неодноразове блювання, головний біль також є симптомами інтоксикації та показниками середньоважкої форми скарлатини. При огляді ротоглотки спостерігається «палаючий зів». Гіперемія суворо обмежена місці переходу слизової оболонки в тверде піднебіння, що є відмітним ознакою для скарлатини, і в такий спосіб її можна диференціювати від різного виду ангіни [11]. Зазвичай спостерігається яскрава гіперемована

висипка, яка проходить протягом 5–7 днів. Також мають місце зміни серцево-судинної системи: тахікардія, підвищення артеріального тиску, негативний симптом Ашнера.

Тяжка форма скарлатини може протікати у дітей з різко вираженими симптомами інтоксикації (токсична форма) або септичними ураженнями (септична форма). Відзначається головний біль, збудження, багаторазове блювання, марення, втрата свідомості, судоми. Температура тіла підвищується до 39-40 °С і триває кілька днів. Характерний вид обличчя хворого: яскравий рум'янець щік із різко вираженим блідим носогубним трикутником, яскраві сухі губи, ін'єкція судин склер. Піднебінні мигдалики стають червоними, опухлими та болючими, а на їх поверхні можуть утворюватися білі плями. У деяких дітей може спостерігатися набряк мигдалин та піднебінних дужок, що може призводити до утруднення дихання та втрати голосу. Один з характерних симптомів важкої форми скарлатини у дітей – це шкірний висип пурпурно-червоного або фіолетово-червоного кольору, що поширюється тулубом зверху вниз. Шкірні висипання можуть бути настільки інтенсивними, що призводить до утворення рубців та депігментації шкіри. Септична форма скарлатини супроводжується розвитком важких запальних гнійних та гнійно-некротичних процесів, що впливають із первинного вогнища запалення [9].

Загалом скарлатина має багатогранну клінічну картину, типовими її проявами є: 1) симптоми інтоксикації (головний біль, підвищення температури тіла, нудота або блювання та інші); 2) біль у горлі з вираженою гіперемією слизових оболонок; 3) дрібнокапельний висип, що нагадує на дотик наждачний папір, зі згущенням у природних складках і на згинальних поверхнях; 4) точкові крововиливи (петехії) у місцях природних складок – симптом Пастія; 5) гіперемовані щоки з відсутністю висипів у носогубному трикутнику – верхній трикутник Філатова; 6) згущення висипань у пахвинній ділянці – нижній трикутник Філатова; 7) перші дні захворювання язик обкладений щільним нальотом, на 3–5 день він очищається і стає яскраво червоним, так званий «малиновий язик» з чіткими гіпертрофованими сосочками; 8) також класичним симптомом є дія симпатичної іннервації на серцево-судинну систему, яка змінюється вагус-фазою «вегетативної бурі».

Найчастіше скарлатина проходить без серйозних ускладнень, проте при неправильному лікуванні, неправильно підбраному антибіотику, неповноцінному виконанні рекомендацій, пізньому зверненню до лікарні, а також важких формах захворювання можна зустріти різного ступеня тяжкості ураження тих чи інших систем органів. Ускладнення включають різні клінічні симптоми. Найбільш поширеним ускладненням є гнійні та некротичні лімфаденіти, отити, інфекційно-алергічні реакції та сепсис. Також зустрічаються такі ускладнення, як пневмонія [12], піодермія, ектіма, стрептококовий фарингіт, гостра ревматична лихоманка [4], яка може завдати шкоди серцю, шкірі та нервовій системі, токсичний шок [13], гломерулонефрит, абсцеси та летальний кінець [9].

Скарлатина розвивається у людей, у яких ще немає антитоксичного імунітету, коли вони заражаються токсинопродукуючими штамми бактерій, які виробляють еритрогеніни (А, В, С та ін.), лейкоцидини, ферменти агресії (гіалуронідаза, стрептокіназа, прозапа, та поширення мікробів у тканинах. З цим якраз і пов'язано те, що на скарлатину переважно хворіють діти. Після захворювання організм залишає за собою сильний антитоксичний та антимікробний імунітет. Однак постінфекційний імунітет є типоспецифічним і при зараженні іншим серотипом піогенних стрептококів А можливе повторне захворювання на скарлатину [14].

Лікування скарлатини ґрунтується на застосуванні антибактеріальних, симптоматичних та патогенетичних засобів. Як антибактеріальні препарати частіше застосовують пеніциліни, які за багатьма даними, вважаються найбільш ефективним. Також застосовують ампіцилін, сумамед, амоксицилін, левомецитин та інші, проте найбільший терапевтичний ефект спостерігається при застосуванні антибіотиків пеніцилінового ряду [15]. При вираженій інтоксикації прийнято вводити дезінтоксикаційні засоби – інфузії глюкозо-сольових розчинів. Застосовують антигістамінні препарати, препарати, що зміцнюють стінки судин (аскорутин, галаскорбін), жарознижувальні (парацетомол, ібупрофен), засоби для полоскання горла [16; 1]. До відкриття пеніциліну скарлатина частіше призводила до важких ускладнень та летального результату. Однак, в умовах антибіотикової та постантибіотикової ери, скарлатина у дітей протікає у вигляді легкої або середньоважкої форми.

Специфічна профілактика знаходиться на етапі розробки, оскільки *S. pyogenes* має високу антигенну мінливість та велику генетичну різноманітність штамів [5].

Рання діагностика скарлатини є запорукою повноцінного лікування, запобігання ускладненням та передачі інфекції іншим людям.

ЛІТЕРАТУРА

1. Протокол № 18 діагностики та лікування скарлатини у дітей.. *Про затвердження Протоколів діагностики та лікування інфекційних хвороб у дітей*. Наказ МОЗ України від 09.07.2004 № 354. Редакція від 16.07.2014, підстава – v0499282-14. С. 25–26. Постійна адреса: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0354282-04#Text> (дата звернення: 11.04.2023).
2. Ferretti J.J., Stevens D.L., Fischetti V.A. *Streptococcus pyogenes: Basic Biology to Clinical Manifestations*. Oklahoma City (OK) : University of Oklahoma Health Sciences Center, 2016. 822 p.
3. Воробьев А.В., Быков А.С., Пашков Е.П. и др. *Микробиология : учебник*, 2- е изд. М. : Медицина, 2003. 336 с.
4. Wong S.S., Yuen K.Y. *Streptococcus pyogenes and re-emergence of scarlet fever as a public health problem. Emerging Microbes and Infections*. 2012. V. 1. № 7. e2. P. 1–10.
5. Hurst J.R., Brouwer S., Walker M.J. *Streptococcal superantigens and the return of scarlet fever. PLOS Pathogens*. 2021. V. 17. № 12. e1010097. P. 1–6.
6. Brouwer S., Barnett T.C., Ly D. et al. *Prophage exotoxins enhance colonization fitness in epidemic scarlet fever-causing Streptococcus pyogenes. Nature communications*. 2020. V. 11. № 5018. P. 1–11.
7. Fagin U., Hahn U., Grötzinger J. et al. *Exclusion of Bioactive Contaminations in Streptococcus pyogenes Erythrogenic Toxin A Preparations by Recombinant Expression in Escherichia coli. Infection and Immunity*. 1997. V. 65. № 11. P. 4725–4733.
8. Müller-Alouf H., Alouf J.E., Gerlach D. et al. *Comparative study of cytokine release by human peripheral blood mononuclear cells stimulated with Streptococcus pyogenes superantigenic erythrogenic toxins, heat-killed streptococci, and lipopolysaccharide. Infection and Immunity*. 1994. V. 62. № 11. P. 4915–4921.
9. Пікуль К.В. Стрептококова інфекція у дітей на сучасному етапі. *Світ медицини та біології*. 2014. № 3(45). С. 175–181.
10. Брико Н.И. Скарлатина. *Медицинская сестра*. 2012. № 7. С. 38.
11. Чукаева И.И., Головки М.Г., Порядина Г.И. и др. Скарлатина у взрослых в практике терапевта поликлиники. *Лечебное дело*. 2017. № 2. С. 27–33.
12. Батаев С.М., Игнатъев Р.О., Зурбаев Н.Т. и др. Применение гидрохирургической технологии в лечении ребенка с осложненной пневмонией на фоне скарлатины. *Педиатрия*. 2018. Том 97. № 2. С. 113–117.
13. Хаертынов Х.С., Анохин В.А., Абильмагжанова Л.М. и др. Случай синдрома токсического шока у больного скарлатиной. *Вестник современной клинической медицины*. 2013. Т. 6. № 3. С. 32–35.
14. Ходжаева Н.М., Бобоева З.Р. Особенности иммунного статуса при скарлатине у детей дошкольного возраста. *Вестник Академии медицинских наук Таджикистана*. 2019. Т. IX. № 1. С. 77–82.
15. Тимченко В.Н., Павлова Е.Б., Павлова Н.В. Оптимизация противоэпидемических и лечебно-профилактических мероприятий в очагах скарлатины. *Детские инфекции*. 2005. № 4. С. 72–75
16. Трунова Н.Ж., Комарова Л.Т., Парканова И.Н. и др. Диагностика и лечение скарлатины у детей в современных условиях. *Наука и техника Казахстана*. 2007. № 4. С. 62–66.

V. Malinovskii, V. Butchenko. Peculiarities of the course of scarlet fever in children. – Article.

Summary. *The etiology, pathogenesis, clinical picture, treatment and prevention of scarlet fever in children caused by lysogenic strains of Streptococcus pyogenes are considered. Particular attention is paid to the mechanism of action of superantigens and exotoxins, the immune response and the clinical course of scarlet fever in children.*

Key words: *scarlet fever, pathogenesis, children, superantigen, toxins, rash, bacteria, immunoglobulins, intoxication, hyperemia, antibiotics.*

В. О. Малиновський

кандидат біологічних наук,
доцент кафедри загальної та клінічної фармакології
факультету стоматології та фармації
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

К. М. Митрофанова

студентка другого курсу
факультету медицини та громадського здоров'я
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

ЗАСТОСУВАННЯ БОТУЛОТОКСИНУ ТИПУ А ПРИ СПАСТИЧНИХ СТАНАХ У НЕВРОЛОГІЇ

Анотація. Розглянуто сучасні методики та дано оцінку застосуванню нейротоксину ботулізму типу А при захворюваннях зі спастичним компонентом з метою розширення рухової активності та зняття тонічних симптомів у пацієнтів при дитячому церебральному паралічі та інших спастичних патологіях.

Ключові слова: ботулінічні нейротоксини, Ботокс, Диспорт, Ксеомін, дитячий церебральний параліч, постінсультна спастичність.

Ботулінічні нейротоксини (БНТ) – сильної діючі отрути мікробного походження, що викликають тяжке захворювання на ботулізм. Вони є білковими екзотоксинами, що продукуються нейротоксигенними штамми анаеробних і спороутворюючих бактерій роду *Clostridium* (*Clostridium botulinum*, *Clostridium butyricum*, *Clostridium barati* і *Clostridium argentinensis*) [1]. Як не парадоксально, найсильніша і смертельніша біологічна отрута нервово-паралітичної дії в наші дні виступає в ролі високоефективного лікарського засобу. Більш ніж 30-річний досвід використання ботулінічного токсину типу А (БТА) у цій якості показав, що він широко застосовується практично у всіх сферах медицини: у неврології, офтальмології, косметології, дерматології, стоматології, педіатрії, онкології, реабілітології, урології, гінекології та навіть проктології. Навряд чи будь-який інший токсин має подібну історію успішного застосування в різних галузях медицини і такий високий потенціал для розширення показань для використання в майбутньому.

Спочатку він застосовувався для лікування косоокості, блефароспазма і геміфаціального спазму, потім – при лікуванні фокальної дистонії та спастичності, в медичній косметології для корекції зморшок, усунення пітливості та при багатьох інших станах. Така різноманітність застосування методу ботулінотерапії заснована на унікальному та багатосторонньому механізмі дії БТА [2]. Багато з перелічених показань офіційно зареєстровані у більшості країн світу [3]. Відомо, що ботулотоксини переважно націлені на моторні закінчення нейронів і викликають млявий параліч.

Ботулінічний токсин типу А блокує периферичне виділення ацетилхоліну в пресинаптичних нервових холінергічних закінченнях шляхом розщеплення SNAP-25 (від англ. synaptosomal-associated protein, 25-kD) – компонента білкового комплексу SNARE, що здійснює стикування синаптичної везикули з пресинаптичною мембраною нейрона та їх злиття з подальшим вивільненням нейромедіатора ацетилхоліну везикулами, розташованими в нервових закінченнях.

Після ін'єкції відбувається первинне швидке зв'язування токсину поверхневими рецепторами певних клітин. Після цього відбувається передача токсину через мембрану плазми за допомогою опосередкованого рецепторами ендцитозу. Потім токсин виділяється у цитозоль. Останній процес супроводжується поступовим уповільненням виділення ацетилхоліну, що призводить до прояву клінічних ознак протягом 2–3 днів, а максимальний ефект досягається через 5-6 тижнів після ін'єкцій [4].

Терапевтичний потенціал ботулотоксину типу А1 був розкритий 1970-х роках, завдяки новаторським дослідженням, проведеним Скоттом і колегами, які лікували косоокисть у мавп, а потім і у людей шляхом введення токсину в круговий м'яз ока [5; 6]. Ці інноваційні терапевтичні дослідження проклали шлях до терапевтичного використання БТА типу А1 для лікування широкого спектра захворювань людини, що характеризуються гіперактивністю нервових закінчень будь-якого походження. Як тільки використання цього нового препарату було схвалено Управлінням з контролю якості харчових продуктів та лікарських засобів у США для лікування блефароспаму у 1989 р., діапазон терапевтичних застосувань розширився, і процес продовжується досі [1].

У лікуванні неврологічних захворювань застосовується 3 типи ботулотоксинів: Ботокс (Allergan), Діспорт (Ipsen), Ксеомін (Merz). Найчастіше використовується препарат Діспорт (50,25 %), дещо рідше Ботокс (32,02 %) та Ксеомін (17,73 %). Офіційно зареєстрованими показаннями до застосування ботулотоксинів є фокальна спастичність зап'ястя та кисті у пацієнтів, які перенесли інсульт, локальний спазм м'язів при дитячому церебральному паралічі у дітей віком 2 років і старше [7; 8].

Однією з провідних причин обмеження повсякденної активності пацієнтів, які перенесли осередкове ураження головного мозку (інсульт або тяжку черепно-мозкову травму), є рухові порушення, представлені спастичним парезом [9]. В Україні було проведено дослідження. Щорічно переносять інсульт 160 тис. осіб. Цереброваскулярна патологія займає 3 місце серед причин первинної інвалідності у дорослого населення після новоутворень і травм, складаючи 11,1 %, і ділить 5 місце із захворюваннями нервової системи у населення працездатного віку – 7 % [10]. За даними ВООЗ інсульт є основною причиною інвалідизації населення і значно впливає на соціальний та економічний стан пацієнтів та їх сімей [11].

Основним клінічним проявом порушення руху під час інсульту є центральний спастичний парез. Спастичність – це рухове порушення, що виникає внаслідок пошкодження супраспінальних нейронів і що характеризується підвищенням тону м'язів разом із посиленням сухожильних рефлексів. Симптомом комплекс спастичності, за даними ряду багатоцентрових досліджень, розвивається у 1938 % пацієнтів, які вижили після інсульту. За даними ВООЗ, поширеність постінсультної спастичності у світі становить 0,2 %, або 200 осіб на 100 тис. жителів, і на неї реально страждають понад 12 млн хворих [12]. У відсутності лікування, при спастичності, що тривало зберігається, розвиваються вторинні зміни в м'язах, сухожиллях і суглобах (фіброз, атрофії, контрактури, пролежні, деформації), формуються різні больові феномени і, в кінцевому рахунку, відбувається втрата функції кінцівки [13].

Гістологічними дослідженнями доведено, що навіть після 30 повторних ін'єкцій в один і той же м'яз не виникають незворотні деіннервації та атрофії. При локальному введенні в терапевтичних дозах ботулотоксин не проникає через гематоенцефалічний бар'єр і не спричиняє суттєвих системних ефектів. Доза ботулінічного токсину повинна бути достатньою, щоб викликати розслаблення, але вона повинна бути не настільки значною, щоб викликати небажану слабкість [13].

Результати дослідження показали, що пацієнтам в гострому періоді осередкового ураження головного мозку, з наявністю предикторів спастичності та початковими проявами підвищення м'язового тону у верхній кінцівці за модифікованою шкалою Ешворта (Ashworth) MAS > 1 бала, проведення ботулінотерапії на ранніх термінах у комплексі з іншими призначеннями лікаря знижує надалі (до 12 тижнів) ступінь вираженості патологічного м'язового тону (спастичності) у верхній кінцівці. Це дозволяє збільшити реабілітаційний потенціал пацієнта та покращити довгостроковий прогноз на відновлення [9; 3].

Нині проблема спастичності досить актуальний напрям неврології [14]. Метою лікування спастичності є зниження рухової гіперактивності для покращення руху без посилення слабкості. Лікування спастичності ботулотоксином може знизити м'язовий тонус, покращити функцію, полегшити догляд за хворими та запобігти контрактурам та пролежням [1]. Ботулінічний токсин А ін'єктують усередину м'язу у 2–4 точках під контролем голчастої електроміографії. Процедура здійснює лікар, який пройшов спеціальну підготовку. Максимальна доза ботоксу – 400 ОД (для Діспорту – 2000 ОД). Позитивний ефект (зняття спазму) з'являється через 4–14 днів і зберігається в середньому протягом 2–6 місяців, після чого зазвичай потрібно повторне введення. При повторних ін'єкціях незабаром після першої відзначається менший ефект, що пов'язують з утворенням антитіл до ботулотоксину. Не відмічено ефекту взаємодії ботулінічного токсину та пероральних міорелаксантів, наприклад баклофену [12]. В результаті проведеного дослідження до 4-го тижня у 57,1 % пацієнтів, які отримували Ксеомін (крім ботулотоксину типу А, він містить в якості наповнювачів сироватковий альбумін людини та сахарозу), відмічено поліпшення за шкалою оцінки непрацездатності (Disability Assessment Scale, DAS) : у 63,0 % пацієнтів у групі

з розведенням 20 ОД/мл; у 52,4 % пацієнтів у групі з розведенням 50 ОД/мл. Ефективність лікування відзначили 79,9 % пацієнтів та 89,0 % дослідників. Щодо безпеки значних відмінностей між групами не спостерігалось [12].

У серпні 2011 р. FDA нарешті схвалило ботулотоксин для лікування дорослих пацієнтів з гіперактивним нетриманням сечі, пов'язаним з такими станами, як травма спинного мозку та розсіяний склероз. FDA повідомляє, що ботулінотерапія може полегшувати симптоми нетримання сечі у пацієнтів із гіперактивним сечовим міхуром, пов'язаним із неврологічним захворюванням, на термін до 10 місяців. Одне із найбільших досліджень, проведених Reitz et al. у 2004 році продемонстрували безпеку та ефективність ін'єкцій ботулінічного токсину в дозі 300 ОД у 261 пацієнта з аномальною іннервацією сфінктера сечового міхура [4; 1].

Іншим захворюванням, пацієнтам якого показаний ботулотоксин, є дитячий церебральний параліч або ДЦП. Це комплекс порушень, що впливають на здатність людини рухатися, підтримувати рівновагу та поставу. Слово «церебральний» вказує на стан, що стосується головного мозку, а «параліч» означає «слабкість», труднощі з контролем м'язів. Термін «дитячий церебральний параліч» використовується понад 100 років. Сама хвороба та її характерні симптоми відомі людству з найдавніших часів. Одним з найвідоміших прикладів служить мумія фараона Сіптаха, що правив імовірно з 1196 по 1190 до н. е. Характерна деформація кісток стопи, укорочення ахіллового сухожилля та атипове розташування руки мумії зі стислим пензлем дозволили сучасним дослідникам припустити, що причиною цих змін міг бути церебральний параліч.

ДЦП – найчастіша причина рухових порушень та неврологічної інвалідності у дітей у всьому світі. Історично частота формування ДЦП вказувалася у межах 1,5–2,5 випадки на 1000 живих новонароджених на підставі популяційних реєстрів пацієнтів із ДЦП в Австралії та країнах Західної Європи. Пізніші дослідження у США, Тайвані та Єгипті заявляли показники на рівні 3,0 випадки на 1000 живонароджених. Невелике збільшення захворюваності на ДЦП відзначалося наприкінці ХХ ст. переважно в розвинених країнах за рахунок покращення виходжування недоношених дітей та переходу на нові критерії живонародження [15].

Показаннями до застосування препарату Ботокс є такі форми дитячого церебрального паралічу: спастична геміплегія та диплегія.

Протипоказанням до застосування препарату при ДЦП є наявність фіксованих контрактур суглобів та вік дитини до двох років. Ботокс можна запроваджувати при контрактурі суглобів, але у ситуаціях, коли вона має так званий динамічний характер, тобто її можна активно чи пасивно виправити. Іноді досить складно визначитися з тим, фіксована чи динамічна контрактура суглоба у дитини. У такій ситуації введення Ботокса допоможе нам визначитися із необхідністю хірургічного лікування [16].

За даними літератури пацієнтам із ДЦП раніше вводили ботулотоксин у м'язи передпліччя. Диспорт вводили по 300–500 ОД відповідно до максимального прояву спастичності. У середньому, поверхневий і глибокий згинач пальців, ліктьовий і променевий згинач зап'ястя застосовували 100–150 ОД, на згинач великого пальця – 50–100 ОД. Препарат вводили у точки найвищого тону м'язів. У першій групі незалежно від ступеня спастичності, у 60% хворих відзначався гарний результат: зменшення спастичності з 3 до 1 бала, внаслідок чого при силі 3 бали відновилася функція захоплення кисті. У 8 (40 %) хворих результат був задовільним: зменшення спастичності на 1 бал, що сприяло зменшенню інтенсивності болю, зумовленого спастичності, проте функція захоплення повною мірою не відновилася, була відзначена спастичність 3-го ступеня (за шкалою Ashworth). Рецидив спастичності в термін до 6 місяців виник у 75 % хворих: у 10 – спастичність відновилася до рівня, що спостерігався до рівня до операції, а у 5 – до 50 % від попереднього рівня. У 5 хворих збережено стійкий позитивний функціональний результат. Найкращий результат відзначений у пацієнтів з помірною спастичністю (2 бали) та силою не менше 3 балів, що виявлялося стійким збереженням ефекту протягом 6 місяців після ін'єкції ботулотоксину та відновленням функції захоплення [8].

Останнім часом з'явилися окремі роботи, в яких оцінюється ефективність комерційних препаратів ВТА та віддалені наслідки їх застосування при дистонічних та змішаних (спастико-гіперкінетичних) формах дитячого церебрального паралічу. Зазначається, що мають певні обмеження при тривалому застосуванні ботулотоксину А, що призводить до небажаної атрофії м'язів протягом як мінімум 12 місяців. М'язова атрофія супроводжується втратою скорочувальних елементів у м'язах із заміщенням їх жировою та сполучною тканиною, що насторожує та підлягає подальшому дослідженню [17; 18].

ЛІТЕРАТУРА

1. Pirazzini M., Rossetto O., Eleopra R. et al. Botulinum Neurotoxins: Biology, Pharmacology, and Toxicology. *Pharmacological Reviews*. 2017. V. 69. № 2. P. 200–235.
2. Костенко Е.В., Коновалова З.Н., Орлова О.Р. и др. Ботулотоксин при болевых синдромах. *Медицинский совет*. 2018. № 1. С. 58–63.
3. Антипенко Е.А., Густов А.В. Возможности и перспективы применения ботулотоксина в неврологической практике. *Современные технологии в медицине*. 2011. № 1. С. 102–104.
4. Rocka A., Piedel F., Jasielski P.P. et al. Botulinum in selected neurological disorders – review. *Journal of Pre-Clinical and Clinical Research*. 2021. V. 15. № 4. P. 176–183.
5. Scott A.B., Rosenbaum A., Collins C.C. Pharmacologic weakening of extraocular muscles. *Investigative Ophthalmology*. 1973. V. 12. № 12. P. 924–927.
6. Scott A.B. Botulinum toxin injection into extraocular muscles as an alternative to strabismus surgery. *Ophthalmology*. 1980. V. 87. № 10. P. 1044–1049.
7. Хасанова Д.М., Мунасипова С.Э., Латыпова Г.Р. и др. Использование ботулотоксинов в лечении неврологических заболеваний. *Практическая медицина*. 2011. № 7 (55). С. 217–218.
8. Цимбалюк В.І., Зозуля Ю.А., Ніколаєнко Т.О. и др. Лікування спастичності кисті з використанням ботулотоксину А і селективної фасцикулотомії. *Український нейрохірургічний журнал*. 2011. № 3. С. 10–13.
9. Похабов Д.В., Арутюнян А.Г., Туник М.Е. и др. Новые подходы к лечению и профилактике спастичности у больных в остром периоде очаговых поражений головного мозга с использованием ботулинического токсина типа А. *Сибирское медицинское обозрение*. 2020. № 4. С. 84–91.
10. Маруніч В.В., Іпатов А.В., Сергієні О.В. та ін. Основні показники інвалідності та діяльності медико-соціальних експертних комісій України за 2003 рік: аналітико-інформ. довід. Укр. держ. НДІ медико-соц. пробл. інвалідності. Дніпропетровськ : Пороги, 2004. 95 с.
11. Зозуля І.С., Русина А.В. Оценка ограничения жизнедеятельности больных трудоспособного возраста, перенесших мозговую инсульт. *Український медичний часопис*. 2005. № 6 (50). С. 82–86.
12. Хатькова С.Е. Лечение спастичности после инсульта. *Фармакотерапия*. 2011. № 1. С. 76–80.
13. Хрипун А.В., Кладова И.В., Кивва В.Н. и др. Ботулинотерапия постинсультной спастичности: место в концепции успешной реабилитации. *Медицинский вестник Юга России*. 2016. № 2. С. 9–16.
14. Хатькова С.Е. Лечение спастичности у больных инсультом: состояние и перспективы. *Нервные болезни*. 2005. № 2. С. 47–49.
15. Клочкова О.А. Ботулинотерапия при детском церебральном параличе: практические советы и ультразвуковой контроль / под. ред. О.А. Клочкова, А.Л. Куренков. М. : МЕДпресс-информ, 2020. 248 с.
16. Лобов М.А., Белоусова Е.Д., Шаховская Н.И. и др. Ботокс в лечение детского церебрального паралича. *Альманах клинической медицины*. 2001. № 4. С. 202–207.
17. Multani I., Manji J., Hastings-Ison T. et al. Botulinum Toxin in the Management of Children with Cerebral Palsy. *Paediatric Drugs*. 2019. V. 21. № 4. P. 261–281.
18. Kaya Keles CS, Ates F. Botulinum Toxin Intervention in Cerebral Palsy-Induced Spasticity Management: Projected and Contradictory Effects on Skeletal Muscles. *Toxins (Basel)*. 2022. V. 14. № 11(772). P. 1–29.

V. Malinovskii, K. Mitrofanova. Application of botulotoxin type A in spastic conditions in neurology. – Article.

Summary. Modern methods are considered and an assessment is made of the use of botulism neurotoxin type A in diseases with a spastic component in order to expand motor activity and relieve tonic symptoms in patients with cerebral palsy and other spastic pathologies.

Key words: botulinum neurotoxins, Botox, Dysport, Xeomin, cerebral palsy, post-stroke spasticity.

Н. О. Нікітіна

кандидат медичних наук,
доцент кафедри акушерства, гінекології та педіатрії
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

В. Н. Кукушкін

кандидат медичних наук,
доцент кафедри акушерства, гінекології та педіатрії
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

ВИВЧЕННЯ ВПЛИВУ ОНЛАЙН НАВЧАННЯ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ НА ФІЗИЧНИЙ, ПСИХІЧНИЙ ТА СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ДІТЕЙ

Анотація. Проведено дослідження стану фізичного, психічного та соціального розвитку підлітків у період вимушеного дистанційного навчання у поєднанні з військовими діями шляхом анкетування підлітків віком від 12 до 16 років. Результати показали відхилення фізичного та психічного здоров'я дітей, наявність психосоматичних розладів та складнощів ресоціалізації підлітків, які найбільш виражені у групі тимчасово переміщених осіб. На основі вивчення літератури та результатів анкетування підлітків розроблені основні напрямки щодо усунення та профілактики порушень фізичного, психічного та соціального розвитку підлітків.

Ключові слова: діти, дистанційне навчання, фізичний, психічний, соціальний розвиток.

Епідемія COVID-19, яка розпочалася у 2020 році, змінила життя суспільства. В Україні було введено локдаун, а навчання школярів та студентів переведено в дистанційний режим. Відомо, що дистанційне навчання не тільки негативно позначилося на стані здоров'я дітей, но також викликало втрату колективізму, почуття взаємовиручки та підтримки, що може спричинити зниження соціалізації дітей. Військові дії, що почалися в лютому 2022 року, призвели до усвідомлення безпосередньої загрози життю та благополуччю людей, і стали найбільш значущим психотравмуючим фактором, що вплинув на всіх людей, особливо підлітків [2; 3; 4].

Дослідження, що проводилися в різних місцях світу, де мали місце воєнні конфлікти, показали поширеність гострого стресового розладу у 13–50 % тих, хто пережив травмуючий досвід, зростання невротичних розладів на 40 %, а психотичних – на 20 %. Беззахисність та залежність від дорослих, підвищена емоційність та психічна незрілість, а також різка зміна звичного середовища сприяють розвитку у дітей психічних та поведінкових порушень [6–11]. У підлітків з'являються проблеми у навчанні та спілкуванні, поведінкові порушення від агресії до депресії з почуттям «вини, що вижив», труднощі з інтеграцією в соціум, різні соматичні скарги, які не мають органічної природи [1; 5].

Багато досліджень підкреслюють, що потужний негативний вплив на психіку множинних психотравмуючих чинників призводить до того, що довгострокові наслідки можуть бути більш руйнівними, ніж моментальні. За даними Американської психіатричної асоціації, приблизно у половини людей зі стресом розвиваються посттравматичні стресові розлади (ПТСР) [1–5].

У зв'язку з цим важливим є раннє виявлення у дітей скарг на фізичний стан, психічних та поведінкових відхилень, профілактика у них ПТСР на ранніх та віддалених етапах психотравми, їх своєчасна та повноцінна реабілітація та реінтеграція у суспільство. У доступній нам літературі ми не зустріли інформації щодо поєданого впливу дистанційного навчання та воєнних дій на підлітків.

Мета дослідження: провести аналіз впливу онлайн навчання під час воєнного стану на фізичний, психічний та соціальний розвиток дітей за результатами опитування дітей старшого шкільного віку, розробити основні напрямки усунення наявних проблем.

Задачі дослідження:

1. Провести огляд літературних даних, присвячених вивченню проблеми стресу, пов'язаного з воєнним станом та онлайн навчанням, та його впливу на теперішнє та майбутнє здоров'я дитини.
2. Розробити чек-лист и провести опитування дітей старшого шкільного віку.
3. Провести статистичну оцінку отриманих даних.
4. Створити рекомендації щодо реалізації шляхів зниження або уникнення потенційних ризиків наслідків онлайн навчання під час воєнного стану на фізичний, психічний та соціальний розвиток дітей.

Об'єкт дослідження: діти старшого шкільного віку.

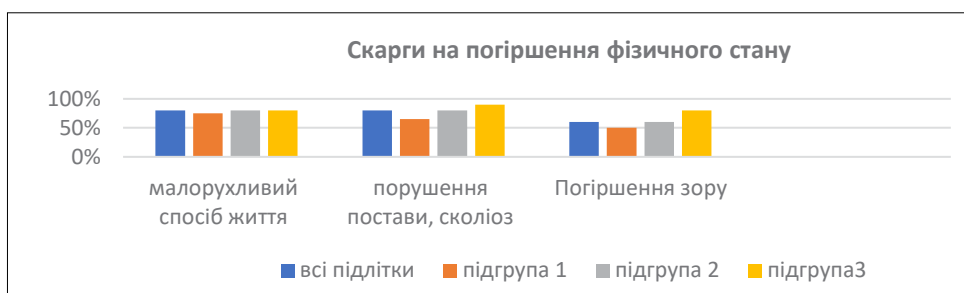
Предмет дослідження: відповіді на запитання у розроблених нами чек-листах на тему дослідження.

Результати дослідження.

На основі вивчення даних літератури був розроблений чек-лист з питаннями щодо можливих негативних ефектів стресу, викликаного воєнним станом та необхідністю онлайн-навчання. Для оцінки психічного стану була взята Госпітальна шкала тривоги та депресії [12].

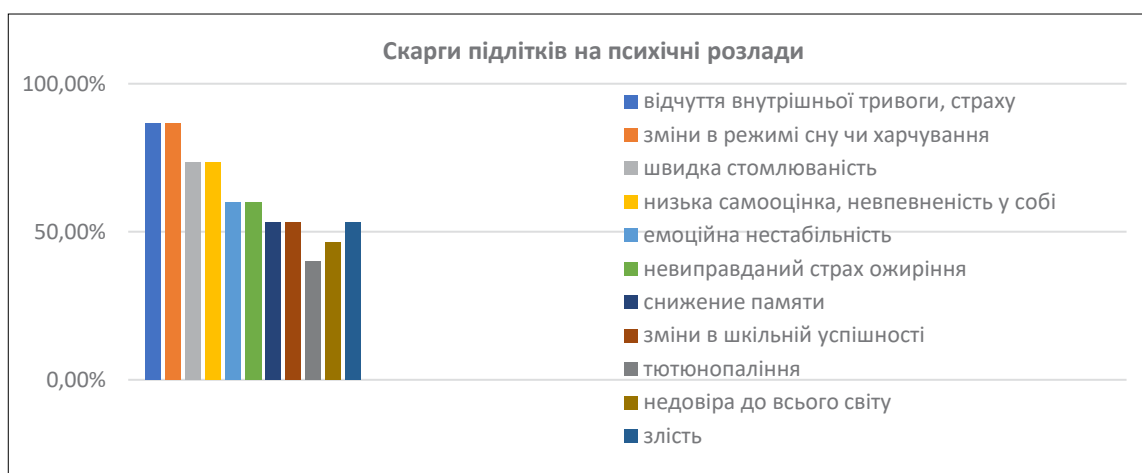
Були виділені підгрупи дітей, які постійно проживають в Одесі з початку воєнних дій (1 підгрупа), діти, що виїхали за кордон (2 підгрупа), та ті, що евакуйовані з окупованих територій – ТПО (тимчасово переміщені особи) (3 підгрупа). Проведено анкетування 45 дітей віком від 12 до 16 років, з них дівчаток – 23, хлопчиків – 22, 1 підгрупа склала 20, 2 підгрупа – 15, 3 підгрупа – 10 дітей відповідно.

Результати опитування подано на діаграмах.

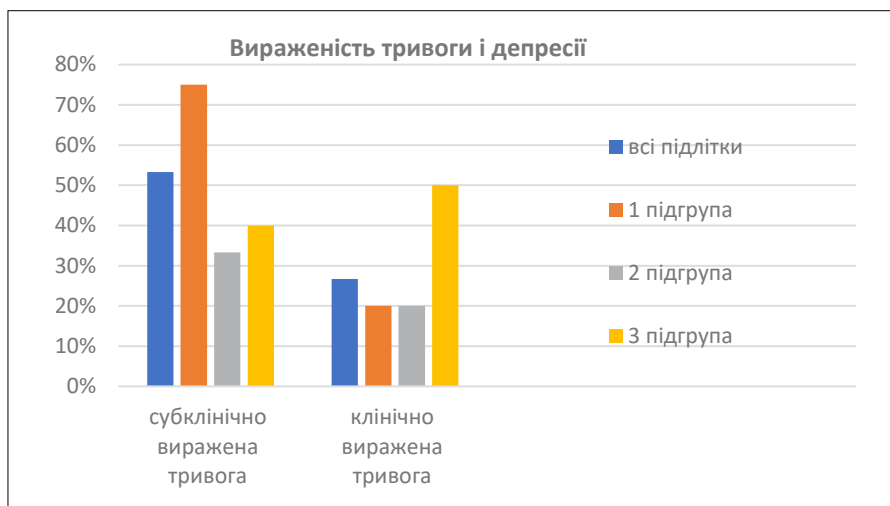
Діаграма 1. Скарги підлітків на погіршення фізичного стану здоров'я

Скарги на погіршення стану здоров'я висували всі підлітки. Частіше відзначалися малорухливий спосіб життя (80%), порушення постави, сколіоз (66,7%), погіршення зору (60%), закрепи, діарея, метеоризм, болі в животі і нудота (66,7%).

Діаграма 2. Скарги підлітків на психічні розлади

Психічні розлади також спостерігалися практично в усіх дітей. Як видно на діаграмі 2, найчастішими були відчуття внутрішньої тривоги, страху (86,7%), зміни в режимі сну чи харчування; (86,7%), швидка стомлюваність (73,4%), низька самооцінка, невпевненість у собі (73,4%), емоційна нестабільність (60%), невиправданий страх ожиріння (60%).

Діаграма 3. Результати опитування згідно Госпітальній шкалі тривоги і депресії

За результатами опитування згідно з Госпітальною шкалою тривоги та депресії, субклінічно виражена тривога виявлена у 53,3 %, а депресія у 13,3 %; клінічно виражена тривога 26,7 %, а депресія – 6,7 %. При цьому у дітей у підгрупі ТПО ступінь тяжкості тривоги був вищий, ніж у дітей перших двох підгруп.

Діаграма 4. Скарги підлітків на соціальний розвиток

Проблеми соціального розвитку полягали, переважно, у складності міжособистісних взаємин (73,4 %) та партнерстві з однолітком та дорослим (73,4 %).

Зміни фізичного, психічного та соціального розвитку дітей не залежали від статі, проте, більш вираженими вони були у 2 та 3 підгрупах.

Висновки та рекомендації.

Таким чином, наші дослідження, які були проведені серед підлітків у період вимушеного дистанційного навчання, пов'язаного з карантинном у зв'язку з епідемією COVID-19, що посилювалося впливом воєнного стану, показали наявність відхилень фізичного та психічного здоров'я дітей, психосоматичних розладів, а також соціальної дезадаптації, труднощів ресоціалізації у новому суспільстві, які були найбільш виражені в групі ТПО.

Усунення та попередження перелічених вище проблем мають вирішуватися комплексно: у сім'ї, у школі, у ЗМІ. У сім'ї необхідно більше часу приділяти спілкуванню з дітьми, використовуючи спільні ігри, прогулянки, заняття фізкультурою, читання книг з подальшим обговоренням, організація різноманітних ігрових, емоційних заходів тощо. В онлайн-школі для відчуття згуртованості, розвитку соціального та емоційного інтелекту рекомендуємо використовувати сучасні педагогічні практики: гейміфікацію, тимбілдінг, тощо. Значним чинником попередження негативного впливу онлайн навчання є підготовка медичного, педагогічного та допоміжного персоналу щодо методів викладання та спілкування з дітьми, робота з батьками.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зливков В.Л., Лукомська С.О., Федан О.В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях / В.Л. Зливков, С.О. Лукомська, О.В. Федан. Київ : Педагогічна думка, 2016. 219 с.
2. Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проектна діяльність : науково- методичний збірник / за заг. ред. С. М. Шкарлета. Київ – Чернівці : «Букрек». 2022. 140 с.
3. Освіта України в умовах воєнного стану. Інформаційно-аналітичний збірник / за заг. ред. С. М. Шкарлета. Київ, 2022. 358с.
4. Освіта України в умовах воєнного стану: управління, цифровізація, євроінтеграційні аспекти : збірник тез доповідей IV Міжнародної науково-практичної конференції (наукове електронне видання), 25 жовтня 2022 р. Київ : ДНУ «Інститут освітньої аналітики», 2022. 360 с.
5. Технології психосоціальної допомоги дітям і сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій / авт. кол. В. В. Байдик, Ю. С. Бондарук, Ю. П. Гопкало, Т. Б. Гніда, І. О. Корнієнко, Н. В. Лунченко, Ю. А. Луценко, Р. А. Мороз, І. І. Ткачук; за наук. ред. В. Г. Панка, І. І. Ткачук. Київ : Ніка-Центр. 2021. 118 с.
6. Ainamani H.E., Elbert T., Olema D.K., Hecker T. PTSD symptom severity relates to cognitive and psycho-social dysfunctioning – a study with Congolese refugees in Uganda. *Eur J Psychotraumatol*. 2017. Vol. 8 (1). DOI: 10.1080/20008198.2017.1283086.
7. Aliról C. Management of minors returning from regions controlled by Islamic State. *Soins Pédiatr Pueric*. 2018. Vol. 39(304). P. 43–47. DOI: 10.1016/j.spp.2018.07.010.
8. Irene C. Felsman, Janice C. Humphreys, Rebecca Kronk. Measuring Distress Levels of Refugee Women to Enhance Community-Based Psycho-social Interventions. *Issues in Mental Health Nursing*. 2019. 40(4). P. 310–316. DOI: 10.1080/01612840.2018.1543744
9. Marcin Mamon M. The Lost Children of ISIS. *Foreign Policy*. 2018. 2 January. URL: <http://foreignpolicy.com/2018/01/02/the-lost-children-of-isis>
10. The Children of ISIS: The Indoctrination of Minors in ISIS-Held Territory / National Coordinator for Security and Counterterrorism (NCTV) and General Intelligence and Security Service (AVID). The Hague : Dutch Ministry of the Interior and Kingdom Relations, 2017.
11. Samara M., El Asam A., Khadaroo A., Hammuda S. Examining the psychological well-being of refugee children and the role of friendship and bullying. *British Journal of Educational Psychology*. 2020. 90(2). P. 301–329. DOI: 10.1111/bjep.12282
12. Госпітальна шкала тривоги і депресії (The Hospital Anxiety and Depression Scale, HADS). URL: <https://mozok.ua>

Додаток

Чек-лист для виявлення фізичних, психічних та соціальних розладів

Фізичні розлади:

часті скарги на фізичний стан

Погіршення зору:

болі в животі, і нудота; головний біль, мігрень; запори, діарея, скупчення газів, здуття живота; серцево-судинні розлади, гіпертонія, порушення серцевого ритму, хвороби органів дихання, виразкова хвороба, цукровий діабет

Психічні розлади:

низька самооцінка; втрата ілюзій; злість; недовіра до всього світу; бунтарська поведінка; часті прояви агресії або жорстокості; зміни в шкільній успішності; вживання алкоголю, тютюнопаління або наркотиків; зміни в режимі сну або харчування; одержимість питанням своєї ваги: невиправданий страх ожиріння

Соціальні розлади:

відсутність насиченої діяльності та взаємодії з однолітками і дорослими на умовах співпраці; труднощі міжособистісних взаємин; труднощі партнерства з однолітком, дорослим; девіантна поведінка – антидисциплінарна; відсутність відповідальності та почуття обов'язку

N. Nikitina, V. Kukushkin. Studying the impact of online education during marshal law on the physical, mental and social children's development. – Article.

Summary. The study of the state of physical, mental and social development of adolescents during the period of compulsory online education in combination with marshal law has been conducted by questionnaire of adolescents aged 12 to 16. The results showed deviations in the physical and mental health of children, the presence of psychosomatic disorders and the difficulties of resocialization of adolescents, which are most pronounced in the IDP group. Based on the study of the literature and the results of a survey of adolescents, we have developed the main directions for the elimination and prevention of the physical, mental and social development violations of adolescents.

Key words: teenagers, distant learning, physical, mental, social development.

Л. Г. Петрук

доктор медичних наук, лікар-отоларинголог
Військово-медичний клінічний центр
Південного регіону України
м. Одеса, Україна

В. Й. Тещук

кандидат медичних наук, доцент,
Заслужений лікар України, полковник медичної служби,
начальник ангіоневрологічного відділення клініки нейрохірургії і неврології
Військово-медичний клінічний центр
Південного регіону України
м. Одеса, Україна

Н. В. Тещук

лікар-невролог
Центр медичної реабілітації та санаторного лікування «Одеський»
м. Одеса, Україна

О. О. Руських

лікар-інтерн невролог
Військово-медичний клінічний центр
Південного регіону України
м. Одеса, Україна

О. П. Глухих

лікар терапевт, підполковник медичної служби
Військово-медичний клінічний центр
Південного регіону України
м. Одеса, Україна

ЗАСТОСУВАННЯ СУБ'ЄКТИВНОЇ АУДІОМЕТРІЇ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ, ЯКІ ОТРИМАЛИ АКУБАРОТРАВМУ В ЗОНІ ПРОВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ

Анотація. Проблема надання медичної допомоги постраждалим із сенсо-невральними пошкодженнями органів слуху внаслідок акубаротравми (АБТ) стала досить актуальною у наш час. У роботі проведено аналіз результатів комплексного обстеження 104 військовослужбовців з АБТ, які отримали бойову АБТ під час бойових дій. За даними суб'єктивної аудіометрії у обстежуваних військовослужбовців з АБТ, найчастіше спостерігаються двобічні сенсоневральні порушення слухової функції. Аудіометричне дослідження виконувалось у звукоізольованій камері за допомогою клінічного аудіометра. У військовослужбовців з бойовою АБТ мають місце достовірне підвищення порогів слуху. У значної частини обстежених нами хворих з АБТ, які перебували в зоні проведення бойових дій спостерігається ураження рецепторного відділу слухового аналізатора.

Ключові слова: акубаротравма, сенсоневральна приглухуватість, аудіометрія, порогови слуху.

Вступ. Повномасштабна російсько-українська війна 2022 р. внесла свої корективи у військову медицину та в систему надання медичної допомоги, зокрема пацієнтам з акубаротравмою (АБТ) [1]. Серед

великої кількості етіологічних чинників сенсоневральної приглухуватості (СНП) одним з основних є шумовий фактор. Серед шумових факторів, своєю чергою, особливе місце посідає вплив звуків високої інтенсивності – АБТ, яка може викликати значне ушкодження слухової системи. При цьому в механізмі ураження вирішальне значення має висока інтенсивність звукової хвилі [2].

На жаль, частота виникнення АБТ в Україні у зв'язку з повномасштабним вторгненням рф зростає. Питання діагностики та лікування порушень слухової функції, пов'язаних з АБТ, в тому числі отриманою в реальних бойових умовах, набули великої актуальності. Зросли випадки пошкодження слухової системи внаслідок мінно-вибухової травми (МВТ) та інших варіантів АБТ [1]. Це ставить вимоги швидко та надійно діагностувати порушення в різних структурах слухової системи у таких випадках та своєчасно надавати цілеспрямовану допомогу пацієнтам з вищезгаданою патологією.

Мета дослідження – дослідити показники суб'єктивної аудіометрії у осіб, які отримали АБТ в зоні бойових дій з різним ступенем порушення слухової функції (СФ).

Матеріали і методи. Проведено аналіз результатів комплексного обстеження 104 військовослужбовців з АБТ, які отримали бойову АБТ під час бойових дій. Контрольний гурт склали 15 здорових нормальних (ізбереженим слухом) осіб, які не мали контакту зі звуками високої інтенсивності. Всього обстежено 119 осіб.

Для аналізу були відібрані 104 військовослужбовців з двобічними сенсоневральними порушеннями (СНП), низхідним типом аудіометричної кривої, з найбільш вираженим підвищенням порогів слуху до тонів 4, 6 та 8 кГц. За ступенем порушення слухової функції вони були поділені на два гурти. I-й гурт – 50 осіб з початковими невираженими порушеннями функції звукосприйняття в ділянці базальної частини завитка та II-й гурт: 54 військовослужбовців з більш вираженою СНП, що супроводжувалася порушеннями мовної та надпорогової аудіометрії.

Аудіометричне дослідження виконувалось у звукоізолюваній камері, де рівень шумового фону не перевищував 30 дБ, за допомогою клінічного аудіометра AD 629 фірми “Interacoustics” (Данія).

Результати та їх обговорення

Порівнюючи показники тональної порогової аудіометрії обстежених I-го та II-го гуртів з аудіометричними показниками контрольного гурту була виявлена достовірна відмінність в показниках порогів слуху на тони, починаючи з 2 кГц конвенціонального (0,125–8) кГц та в розширеному діапазоні в області частот: 9–16 кГц. Найбільш виражене достовірне підвищення порогів слухової чутливості у обстежених нами військовослужбовців з АБТ за даними тональної порогової суб'єктивної аудіометрії (ТПСА) спостерігалось в зоні 4, 6 та 8 кГц конвенціонального, та на усіх частотах досліджуваного високочастотного (9–16) кГц діапазонів, як в першому гурті, так і, особливо, в другому. Причому, починаючи з частоти 3 кГц конвенціонального діапазону, достовірною була і різниця в показниках в гуртах між собою.

Так, на частоті 4 кГц показники порогів слуху для I-го та II-го гуртів становили відповідно: $(26,30 \pm 1,83)$ та $(34,31 \pm 1,83)$ дБ при нормі $(7,2 \pm 0,4)$ дБ ($t=4,03$; $P<0,01$); в області 6 кГц – $(33,37 \pm 2,14)$ та $(44,56 \pm 2,36)$ дБ ($t=2,95$; $P<0,05$); на частоті 8 кГц – $(35,21 \pm 2,38)$ та $(46,74 \pm 2,63)$ дБ ($t=2,53$; $P<0,05$).

В зоні високих частот (9–16) кГц на частоті 9, 12–14 кГц зберігається тенденція більшого значення порогів слухової чутливості у II-у гурті, а на частотах (10–12) кГц вони практично рівні в обох гуртах.

Так, на частоті 9 кГц слуховий поріг склав $(41,17 \pm 2,29)$ дБ у I-у гурті і $(51,11 \pm 2,31)$ дБ у II-му гурті ($t=2,3$; $P<0,05$); на частоті 14 кГц – $(63,49 \pm 3,11)$ та $(76,19 \pm 3,22)$ дБ ($t=2,37$; $P<0,05$), і в області частоти 16 кГц – $(61,23 \pm 3,17)$ та $(70,19 \pm 3,38)$ дБ ($t=2,06$; $P<0,05$) відповідно в I-му та II-у гуртах.

Середньостатистичні пороги 50 % розбірливості тесту числівників Є.М. Харшака по кістковій та повітряній провідності і 100 % розбірливості словесного тесту Г.І. Грінберга і Л.Р. Зіндера також були достовірно підвищеними у гуртах обстежуваних пацієнтів, які приймали участь у бойових діях, порівняно з контрольним гуртом.

У 22 пацієнтів (40,7 %) II-го гурту мало місце уповільнене зростання розбірливості мовного тесту при збільшенні рівня звукового тиску.

Щодо величин порогів диференціації (ПД) за методом Люшера, то в гуртах учасників бойових дій в діапазоні 0,5 кГц вони знаходились в межах норми, але були відносно зниженими в області частот 2 та 4 кГц. Достовірна різниця в показниках зазначеного тесту в I-му та особливо в II-у гурті порівняно з нормою спостерігається в області частот 2 кГц і 4 кГц.

Так, на частоті 2 кГц ДП за методом Люшера у I-у гурті склали $(0,77 \pm 0,04)$ дБ та $(0,76 \pm 0,03)$ дБ у II-у гурті, а на частоті 4 кГц – $(0,71 \pm 0,03)$ та $(0,73 \pm 0,02)$ дБ відповідно в I-му та II-му гуртах.

Отже, за даними суб'єктивної аудіометрії у обстежених нами хворих з бойовою АБТ, отриманою в зоні бойових дій, спостерігаються сенсоневральні порушення слухової функції з достовірним підвищенням

порогів слуху до тонів порівняно з контрольним гуртом, починаючи з 2 кГц і до максимального вимірюваного значення високочастотного діапазону (16 кГц) та ураженням переважно базальної та медіобазальної частини завитки.

Висновки. За даними суб'єктивної аудіометрії у обстежуваних військовослужбовців з АБТ, отриманою в реальних бойових умовах, найчастіше спостерігаються двобічні сенсоневральні порушення слухової функції. Порушення на тональних аудіометричних кривих переважно мають низхідний, часто – обривчастий тип з ураженням базальної та медіобазальної частини завитки з найбільш вираженим підвищенням порогів слуху до тонів у області 4–8 кГц.

У військовослужбовців з бойовою АБТ мають місце достовірне порівняно з нормою підвищення порогів слуху до тонів 4–8 кГц конвенціонального та 9–16 кГц високочастотного діапазону частот.

У значної частини обстежених нами хворих з АБТ, які перебували в зоні проведення бойових дій спостерігаються явища ФПЗГ: уповільнене зростання розбірливості мовного тесту та зниження ДП за Люшером в області 2 та 4 кГц, що свідчить про ураження рецепторного відділу слухового аналізатора.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тещук В.Й., Тещук Н.В., Руських О.О., Максютов О.О., Москаленко Є.І. Психоневрологічні аспекти акубаротравми у військовослужбовців Збройних Сил України. *Актуальні проблеми транспортної медицини*. № 4 (70). 2022. С. 36–46.
2. Петрук Л.Г. Сенсоневральні та гемодинамічні порушення при акубаротравмі : автореф. дис. ... канд. мед. наук. Київ, 2014. 20 с.

L. Petruk, V. Teshchuk, N. Teshchuk, O. Ruskykh, O. Hlukhykh. Application of subjective audiometry in military personnel who received acubarotrauma in a combat area. – Article.

Summary. *The problem of providing medical assistance to victims with sensory-neural damage to hearing organs as a result of acubarotrauma (ABT) has become quite relevant nowadays. The paper analyzes the results of a comprehensive examination of 104 servicemen with ABT who received combat ABT during hostilities. According to the data of subjective audiometry, bilateral sensorineural disorders of auditory function are most often observed in examined servicemen with ABT. The audiometric study was performed in a soundproof chamber using a clinical audiometer. Servicemen with combat ABT have a significant increase in hearing thresholds. In a significant part of the patients with ABT examined by us, who were in the zone of hostilities, damage to the receptor part of the auditory analyzer is observed.*

Key words: *acubarotrauma, sensorineural deafness, audiometry, hearing thresholds.*

Г. М. Степанова

кандидат біологічних наук,
завідувач кафедри фізичної терапії та ерготерапії
Черкаська медична академія
м. Черкаси, Україна

А. Р. Макаренко

магістрантка
Черкаська медична академія
м. Черкаси, Україна

ПРОФІЛАКТИКА НЕБАЖАНОЇ ПІДЛІТКОВОЇ ВАГІТНОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ МЕДИЧНОЇ СЕСТРИ

Анотація. Медсестри відіграють вирішальну роль у підтримці молодих людей як у сфері контрацепції, так і в службах сексуального здоров'я, а також як довірені фахівці в різних ситуаціях.

Ключові слова: підліткова вагітність, небажана вагітність, профілактика, сексуальна активність, підлітки, статева культура, статева освіта, медична сестра.

Незважаючи на те, що проблему підліткової вагітності ставлять перед собою уряди багатьох країн, у тому числі й України, відсоток підлітків, які мають досвід сексуальних стосунків та незапланованих вагітностей й далі залишається доволі високим. Отже, необхідно вдосконалити роботу, в тому числі на міжнародному й державному рівнях, із формування у підлітків статевої культури і рівня знань про здоровий спосіб життя загалом і про безпечний секс зокрема. Головні зусилля мають бути скеровані на те, щоб збільшити відсоток підлітків, які ще не розпочали статеве життя, і тих, хто, розпочавши його, використовують контрацептиви [1].

Присутність медсестри, яка виконує цілісну роботу в середовищі, яке відвідують підлітки, разом з іншими професіоналами, може бути чудовим аспектом для зміцнення здоров'я підлітків і зниження рівня підліткової вагітності. Медсестра повинна взяти на себе відповідальність і показати важливість своєї ролі в здоров'ї та благополуччі підлітка.

Мета цієї статті – застосовуючи досвід розвинутих країн Європи та США, продемонструвати роль і місце діяльності медичної сестри у профілактиці небажаної підліткової вагітності.

Світ навколо молодих людей стає все більш сексуальним, не в останню чергу через вплив соціальних мереж. За результатами аналітичного звіту Служби порятунку дітей, 83 % українських дітей вперше побачили в інтернеті сексуальний контент у віці 7–13 років [2].

Часто висловлюється думка, що якби підліткам не розповідати про секс, вони не стали б сексуально активними. Під час досліджень підлітки часто повідомляють, що в їхніх батьків (частіше в батька, ніж у матері) прохання обговорити питання сексуальних стосунків викликає збентеження і несприйняття [3, с. 9; 38]. Тепер хибність такого підходу стала очевидною [4]. Більше того, переконливо доведено, що ефективна освіта у сфері сексуальних стосунків затримує сексуальну активність і захищає дітей та молодь від таких небезпечних викликів сучасності як поширення порнографії і соціальних медіа [5].

Сучасні дослідження переконливо демонструють, що найвідповідніший час для початкового профілактичного консультування з питань статевого та репродуктивного здоров'я – до першого сексуального досвіду підлітка або першого досвіду статевого акту (відомого в літературі як «сексуальний дебют»); однак такого консультування часто немає, що сприяє негайним і довгостроковим наслідкам для здоров'я, включаючи інфекції, що передаються статевим шляхом, і незаплановану вагітність [6].

Молодим людям потрібна допомога, щоб упоратися з приголомшливою кількістю сексуальних образів, які вони бачать щодня. Їм потрібно зрозуміти свою власну сексуальність, розвинути впевненість у собі, навички статевого стосунку, а також навчитися вибрати відповідні засоби контрацепції та

ефективно їх використовувати, коли в них виникає потреба [7]. У Сполучених Штатах вважається, що найбільш ефективними є програми, які постійно підкріплюють і зміцнюють індивідуальні цінності та суспільні норми на користь відстрочки статевого акту, уникнення незахищеного сексу, використання презервативів та уникнення партнерів із високим ризиком. Метою освіти у сфері сексуальних стосунків має бути досягнення двох головних цілей: зменшення відсотку підлітків, які розпочали статеве життя, і збільшення відсотку підлітків, які використовують контрацептиви, серед тих, хто уже розпочав статеве життя [8; 6].

Нещодавні дослідження показують важливість залучати до освіти у сфері сексуальних стосунків не лише дівчат, а й хлопців. За отриманими науковцями даними, хлопці, як правило, визнають свою відповідальність у статевих відношеннях, проте, вважають знання про репродуктивне здоров'я жіночою сферою. Цей результат показує важливість обговорення гендерних питань у контексті стосунків підлітків. Залучення хлопців важливе не лише з погляду профілактики підліткової вагітності, а й для розвитку відповідального батьківства в майбутньому [3, с. 8–10].

В освітніх процесах медичні сестри мають відігравати життєво важливу роль. Як наголошує у своїх настановах Департамент охорони здоров'я та соціальних служб США, хоча медичні працівники надають послуги, в тому числі й освітні, підліткам та їхнім батькам насамперед у лікарських кабінетах, клініках, школах, лікарнях та інших закладах охорони здоров'я, вони також можуть бути впливовими учасниками профілактичних заходів, що проводять місцеві громади. Завдяки повазі, яку зазвичай виявляють до них, лікарі та медсестри можуть бути чудовими союзниками інших спеціалістів, а також проводити публічні виступи. У цих питаннях департамент віддає перевагу лікарям – акушерам-гінекологам і педіатрам, проте, пропонує залучати також ліцензованих медсестер із базовою освітою, медсестер із вищою освітою і акушерок [9].

Медсестри повинні бути не лише учасниками консультацій у лікарських кабінетах та громадських заходів, а й активними учасниками шкільних рад, асоціацій батьків і вчителів, релігійних і молодіжних організацій, а також різноманітних громадських організацій, діяльність яких пов'язана із запобіганням підліткової вагітності. Оскільки підліткова вагітність і сексуальне здоров'я є складними питаннями способу життя, система підтримки сексуального здоров'я вимагає об'єднати служби сексуального здоров'я з іншими службами підтримки. Таке об'єднання може включати послуги, пов'язані з запобіганням поширенню наркотиків та алкоголю, психічним здоров'ям і протидією сексуальному насильству [5].

Разом із тим, в Україні фахівці охорони здоров'я не мають одностайної думки, наскільки доцільно взагалі залучати медсестер і навіть лікарів загальної практики-сімейної медицини до надання послуг із планування сім'ї. Так, проведене нещодавно опитування показало, що українські лікарі-акушери-гінекологи спостерігають у медсестер первинки низький рівень професійної готовності та відсутність у працівників первинної медико-санітарної допомоги мотивації до надання медичних послуг цього напрямку. При цьому, опитані лікарі загальної практики-сімейної медицини поділяють ці побоювання [10, с. 63]. Разом із тим, за даними інших спостережень, шкільні педагоги часто не можуть забезпечити статеву освіту на належному рівні як через недостатнє володіння темою, так і через власні, часто хибні, уявлення про те, що в сексуальній поведінці є «нормальним», а що «ненормальним» [11]. Водночас, медсестри, отримавши необхідні знання та відточивши навички, можуть використати своє унікальне поєднання знань і навичок, щоб позитивно вплинути на сексуальну та репродуктивну поведінку підлітків [6].

Щодо залучення медсестер до діяльності, спрямованої на зниження кількості підліткових вагітностей, існує ціла низка підходів.

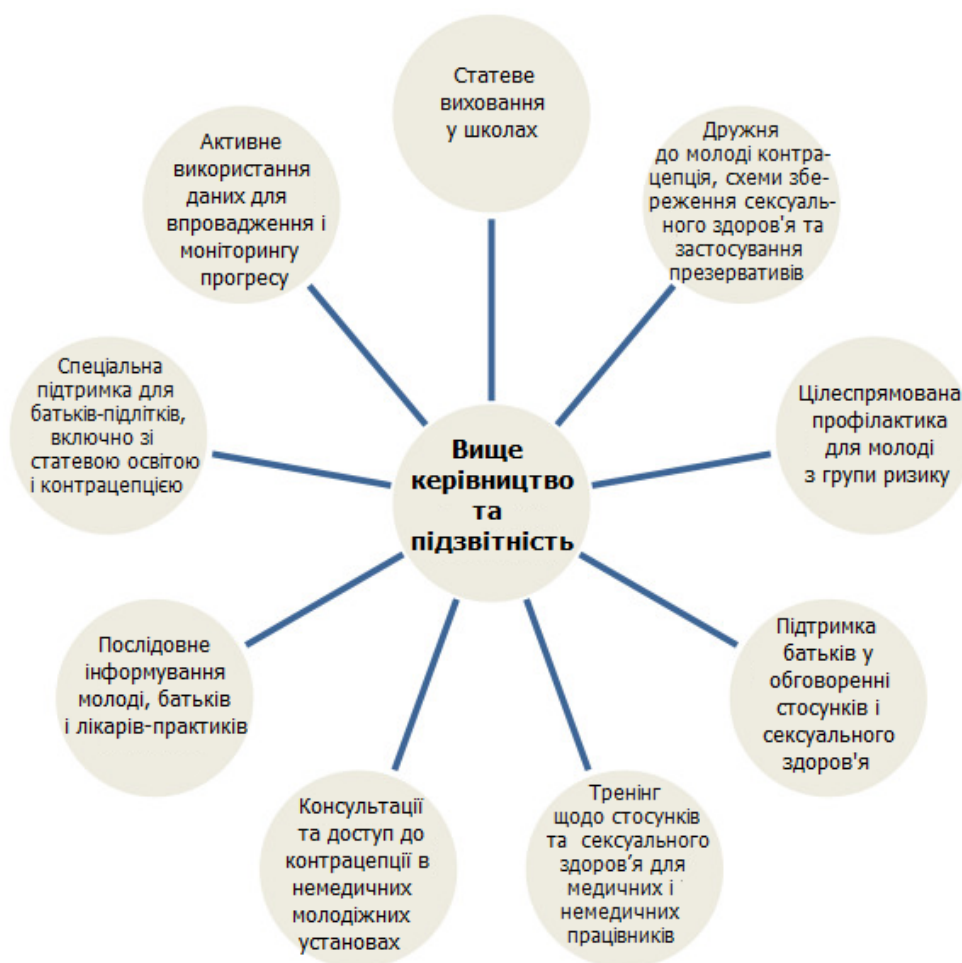
Так, у школах Швеції ще 1955 року запроваджено уроки статевого виховання. Цей міждисциплінарний предмет веде команда, що складається з учителів, шкільних медсестер та (або) психологів. Практикується надання презервативів на прийомі шкільної медсестри, а також на заняттях зі статевого виховання. Слід зазначити, що у Швеції – один з найнижчих у світі показників підліткових пологів – 2,7 на 1000. В Нідерландах про протизаплідні засоби розповідають дітям з 11-річного віку, при цьому перший сексуальний досвід у підлітків у цій країні відбувається в середньому в 17 років [11].

Найкращою практикою в цьому питанні Всесвітня організація охорони здоров'я визнала підхід, який застосовується в Англії (інші частини Великої Британії – Шотландія та Уельс – мають власні підходи). Англійський підхід дозволив із 2000 по 2015 роки знизити кількість вагітностей у дітей віком до 18 років на 55 % [12]. Саме англійський підхід ВООЗ намагається запровадити й у інших країнах світу.

Згадана стратегія запобігання підлітковій вагітності застосовувала цілісний системний підхід, розроблений для розв'язання цього питання, що розглядається як дуже складна соціальна проблема та одне з пріоритетних завдань громадського здоров'я. Реалізується цей підхід переважно зусиллями медичних сестер – громадських, шкільних, медсестер сімейної медицини тощо.

Усі місцеві органи влади по всій Англії ввели до свого штату посади координаторів з підліткової вагітності, які відповідають за підтримку програми всіма державними службами та органами місцевого самоврядування. У свою чергу, діяльність місцевих координаторів організують регіональні координатори та Національний відділ з підліткової вагітності.

Англійська національна стратегія застосовує вплив на десять чинників, які, як доведено науковими дослідженнями, лежать в основі уявлень підлітків про сексуальне життя (Рисунок 1). Вплив на будь-який окремих із цих чинників не привів би до скорочення числа підліткових вагітностей, але в поєднанні ці десять факторів створили потужне середовище для змін [7].

Рис. 1. Десять чинників, які впливають на зменшення кількості підліткових вагітностей (відповідно до Англійської національної стратегії)

Загальне скорочення підліткових вагітностей по всій Англії триває, хоча прогрес дуже різниться між регіонами, й існує занепокоєння, що ця тенденція може знову змінитися. Це занепокоєння пов'язане із тим, що останні декілька британських урядів запроваджують жорстку економію, що призводить до скорочення багатьох послуг, необхідних для збереження ефективності загального системного підходу. Послуги для молоді по всій країні були суттєво скорочені, а реорганізація Національної служби здоров'я Сполученого Королівства призвела до фрагментації партнерських відносин, які підтримують ефективне введення в дію національних програм. Особливо постраждало забезпечення підлітків безкоштовними контрацептивами [7]. Цей аспект потрібно враховувати і в Україні, де недостатнє фінансування часто призводило до згорання доволі успішних програм [13].

Важливим аспектом успішності англійського підходу стали освітні програми в питаннях сексу, які реалізуються зусиллями медсестер. Щоб бути ефективною, профілактика має охоплювати всіх молодих людей із більш інтенсивною профілактикою для тих, хто перебуває у групі найбільшого ризику. У віці до 20 років близько 90% молодих людей будуть сексуально активними, тому всі вони потребують ефективного статевого навчання і виховання, а також доступу до контрацепції та послуг із забезпечення сексуального здоров'я [5].

Соціологічні дослідження свідчать, що молоді люди потребують додаткової допомоги в орієнтуванні у важкому світі сексуальних стосунків [14], тож освіта в питаннях статевих стосунків має отримати статус обов'язкового предмету в школах, а не обмежуватися одноразовим навчанням використанню презервативів [5]. У Англії цей предмет ведуть шкільні медсестри. При цьому в настановах та рекомендаціях для них зазначається, що знань у біологічних питаннях репродукції та інфекцій, що передаються статевим шляхом, для школярів недостатньо. Поза увагою не повинні залишатися життєво важливі навички стосунків, такі як впевненість у собі та здатність сказати «ні» або «ще ні» [7].

Утім, в освітній діяльності медсестер провідну роль відіграють усе-таки питання уникнення небажаної вагітності й запобігання інфекціям, що передаються статевим шляхом. Рекомендації та вказівки з цих питань формують британський Національний інститут передового досвіду з охорони здоров'я та догляду [15]. Документи інституту містять інформацію для медсестер, які працюють у первинній медичній допомозі, громадських службах контрацепції, допологовому та післяпологовому догляді, а також у школах. Рекомендації щодо контрацепції для осіб віком до 25 років містять алгоритм дій планування та надання контрацептивних послуг, які відповідають потребам молодих людей.

Втручання, ініціативи чи програми не можуть проводитися однаково для різних аудиторій; натомість потрібно враховувати місцеві норми, гендерні стосунки, сімейні структури, культурний контекст, релігійні цінності та інші аспекти реальності, щоб освітня модель, що реалізується, була доречною для підлітків. Медсестри та викладачі предметів, пов'язаних зі статевими стосунками, повинні бути пильними, щоб виявити молодих людей, які піддаються підвищеному ризику незахищеного сексу та яким може знадобитися додаткова підтримка.

Недавнє дослідження показало, що дівчата, яким найбільше загрожує вагітність до 18 років, відповідають трьом критеріям: з огляду на майновий стан мають право на безкоштовне шкільне харчування; часто прогулюють заняття в школі, у віці 11–14 років досягають повільнішого, ніж очікується, академічного прогресу. Іншими факторами ризику є перебування під опікою, перенесення сексуального насильства або експлуатації, наявність попередньої вагітності. Особливу увагу слід приділяти підліткам, які вживають алкоголь чи інші психотропні речовини [3, с. 9; 38].

Часте та якісне спілкування про сексуальність, гендер та безпечну поведінку між батьками та дітьми є вирішальним фактором у просуванні безпечної поведінки у сексуальній практиці підлітків. Однак батьки не завжди готові правильно направляти своїх дітей; отже, необхідно, щоб батьки також отримували вказівки, які розширюють їхні знання та допомагають подолати можливі бар'єри [3, с. 9].

Покращити стан справ у царині сексуального та репродуктивного здоров'я підлітків може досягнення трьох основних цілей, сформульованих американським Товариством здоров'я та медицини підлітків:

1. Підлітки повинні мати універсальний доступ до повної інформації та послуг у сфері сексуального та репродуктивного здоров'я, які базуються на доказах, є конфіденційними, відповідають розвитку та культурним особливостям підлітка.

2. Надавачі послуг у сфері охорони здоров'я, зокрема й медсестри, повинні володіти науково підтвердженими знаннями і навичками для консультування з питань сексуального і репродуктивного здоров'я.

3. Надавачі послуг у сфері охорони здоров'я, зокрема й медсестри, повинні заохочувати спілкування про сексуальне та репродуктивне здоров'я між батьками (опікунами) та їхніми дітьми [6].

Активне надання підліткам інформації про сексуальне і репродуктивне здоров'я та способи уникнення незапланованої вагітності важливе ще й тим, що ці пацієнти можуть передати більш точну інформацію своїм одноліткам [16]. Підлітки є активними соціальними агентами, які не тільки страждають від умов навколишнього середовища, в якому вони живуть, але також можуть змінити свою реальність вдома та в громаді [3, с. 10].

Отже, для подолання проблеми незапланованої підліткової вагітності потрібен широкий багатокомпонентний підхід, який передбачає, зокрема, високоякісну освіту у сфері статевих стосунків, легкий доступ до послуг контрацепції та підтримання сексуального здоров'я, відкриту культуру стосунків та сексуального здоров'я. Медсестри відіграють вирішальну роль у підтримці молодих людей як у сфері контрацепції, так і в службах сексуального здоров'я, а також як довірені фахівці в різних ситуаціях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Makarenko A., Stepanova H. Unplanned Teenage Pregnancy in the World and in Ukraine: Scope of the Problem, Consequences for Health, Prevention. The 12th International scientific and practical conference “Current challenges, trends and transformations” (December 13–16, 2022) Boston, USA. International Science Group. 2022. P. 326–328.
2. Аналітичний звіт за результатами кількісного дослідження на тему «Сексуальне насильство над дітьми та сексуальна експлуатація дітей в інтернеті в Україні». МБО «Служба порятунку дітей» у партнерстві з Уповноваженим Президента України з прав дитини. 2020. URL: <https://drive.google.com/file/d/1qPWJZ140hv24dZJcCImJv7yVwbrMVIEK/view> (дата звернення 04.04.2023 р.)
3. Fernandes D. E .R., Medeiros M., Santos W. S., dos Santos M. G. Nursing Scientific Production on Teenage Pregnancy: An Integrative Review. *Aquichan*. 2020. № 20(2):e2025. P. 1–14. URL: https://www.researchgate.net/publication/342825775_Nursing_Scientific_Production_on_Teenage_Pregnancy_An_Integrative_Review (дата звернення 04.04.2023 р.)
4. Попович Н. В. Статеве виховання як педагогічна проблема. *Медсестринство*. 2019. № 1. С. 27–29.
5. Hadley A, Evans D. T. Teenage pregnancy and sexual health. *Nursing Times*. 2013. № 109:46. P. 22–27. URL: <https://www.nursingtimes.net/roles/school-nursing/teenage-pregnancy-and-sexual-health-15-11-2013/> (дата звернення 04.04.2023 р.)
6. Maria D. S., Guilamo-Ramos V., Jemmott L. S., Derouin A., Villarruel A. Nurses on the Front Lines: Improving Adolescent Sexual and Reproductive Health Across Health Care Settings. *American Journal of Nursing*. 2017. № 117 (1). P. 42–51. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5513155/> (дата звернення 04.04.2023 р.)
7. Nichols J. Teenage pregnancy: do nurses know how to respond? *Independent Nurse*. 13 February 2018. URL: <https://www.independentnurse.co.uk/clinical-article/teenage-pregnancy-do-nurses-know-how-to-respond/168568/> (дата звернення 04.04.2023 р.)
8. Health Care Providers and Teen Pregnancy Prevention. *Centers for Disease Control and Prevention*. URL: <https://www.cdc.gov/teenpregnancy/health-care-providers/index.htm> (дата звернення 04.04.2023 р.)
9. Involving Health Care Professionals in Teen Pregnancy Prevention. *U.S. Department of Health and Human Services*. URL: <https://cutt.ly/R1zzcSf> (дата звернення 04.04.2023 р.)
10. Щербинська О. С, Слабкий Г. О. До питання надання сімейними лікарями послуг з планування сім'ї та попередження небажаної вагітності. *Репродуктивна ендокринологія*. 2020. № 5 (55) С. 62–66.
11. Марковська М. Як в українських школах розповідають про секс та які є успішні приклади за кордоном. *Нова українська школа*. 2022. 3 січня. URL: <https://nus.org.ua/articles/yak-v-ukrayinskyh-shkolah-rozpovidayut-pro-seks-ta-yaki-ye-uspishni-priklady-za-kordonom/> (дата звернення 04.04.2023 р.)
12. Conceptions in England and Wales: 2015. *Office for National Statistics*. URL: <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/birthsdeathsandmarriages/conceptionandfertilityrates/bulletins/conceptionstatistics/2015> (дата звернення 04.04.2023 р.)
13. Рахункова палата провела 3 аудити у сфері охорони здоров'я – Звіт за 2021 р. *Аптека.ua*. URL: <https://www.apteka.ua/article/635676> (дата звернення 04.04.2023 р.)
14. Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді: за результатами соціологічного дослідження в межах міжнародного проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді» / О. М. Балакірева та ін. Київ : Фоліант, 2019. 127 с.
15. Sexually transmitted infections and under-18 conceptions: prevention. Public Health Guideline *NICE*. URL: <https://www.nice.org.uk/guidance/ph3> (дата звернення 04.09.2022 р.)
16. Divecha Z., Divney A., Ickovics J., Kershaw T. Tweeting About Testing: Do Low-Income, Parenting Adolescents and Young Adults Use New Media Technologies to Communicate About Sexual Health? *Perspectives on Sexual and Reproductive Health*. 2012. № 44 (3). P. 176–183. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3995027/> (дата звернення 04.09.2022 р.)

H. Stepanova, A. Makarenko. Prevention of unwanted teenage pregnancy in the activities of a nurse. – Article.

Summary. Nurses play a critical role in supporting young people in both contraceptive and sexual health services, and as trusted professionals in a variety of settings.

Key words: teenage pregnancy, unwanted pregnancy, prevention, sexual activity, teenagers, sexual culture, sex education, nurse.

О. С. Сулов

викладач кафедри анестезіології, інтенсивної терапії
та медицини невідкладних станів
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

О. О. Тарабрін

доктор медичних наук, професор,
Заслужений діяч науки та техніки України,
завідувач кафедри анестезіології, інтенсивної терапії
та медицини невідкладних станів
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

В. А. Шмундер

лікар-анестезіолог відділення анестезіології та інтенсивної терапії
Клініка Святої Катерини
м. Одеса, Україна

ПЕРЕВАГИ ПАЦІЄНТ-ДОЗОВАНОЇ ЕПІДУРАЛЬНОЇ АНАЛЬГЕЗІЇ ДЛЯ ПАЦІЄНТІВ ПІСЛЯ ЛАПАРОТОМІЧНОЇ ТОТАЛЬНОЇ ГІСТЕРЕКТОМІЇ У ПІСЛЯОПЕРАЦІЙНОМУ ПЕРІОДІ

Анотація. Тотальна гістеректомія через лапаротомний доступ залишається одним з найбільш травматичних втручань у гінекології, післяопераційне знеболення котрого є викликом навіть для досвідченого спеціаліста. Одним з найефективніших методів анальгезії у цьому випадку є епідуральна; розповсюдженим варіантом методики у даному контексті частіше за все їй досі полягає у постійній інфузії місцевого анестетика через епідуральний катетер. Однак останні дослідження рекомендують пацієнт-орієнтований підхід з використанням пацієнт-ініційованих болюсів анестетика за вимогою.

Мета дослідження. Виявити та за наявності продемонструвати відмінності ефективності анальгезії післяопераційного періоду після лапаротомії з приводу міоми матки серед двох методів: постійної інфузії анестетика у епідуральний катетер та пацієнт-ініційованими болюсами місцевого анестетика, що вводяться власноруч пацієнтом до епідурального катетеру з метою знеболення.

Матеріали та методи. У дослідженні прийняли участь 21 пацієнтки, котрі пройшли оперативне втручання у обсязі нижньосередньої лапаротомії з подальшою гістеректомією з приводу міоми матки. 10 пацієнток самостійно вводили до епідурального катетеру болюси анестетика коли вважали за потрібне; контрольну групу ($n = 11$) склали жінки, які отримували постійну інфузію місцевого анестетика до епідурального катетеру з метою знеболення. Больові відчуття респондентів досліджувалися за допомогою візуальної аналогової шкали болю (ВАШ); вираженість ефектів епідуральної анестезії у групах оцінювалася за модифікованою шкалою Bromage.

Результати дослідження. Показники за ВАШ статистично достовірно не відрізнялися у обох груп; при цьому, показники за модифікованою шкалою Bromage свідчили про більш виражені ефекти у пацієнтів контрольної групи.

Висновки. Метод пацієнт-ініційованих введень болюсів місцевого анестетика у епідуральний катетер з метою післяопераційної анальгезії у гінекологічних пацієнток з нижньосередньою лапаротомією та втручанням у обсязі гістеректомії може бути використаний, та у контексті знеболення не відрізняється від постійної інфузії анестетика. Натомість, метод має ряд переваг: нижчий рівень за модифікованою шкалою Bromage, відчуття залученості та дотичності пацієнта до терапії.

Ключові слова: ЕДА, епідуральна анальгезія, гінекологія, лапаротомія, пацієнт-індуковані болюси

Вступ. Міома матки залишається одним з найпоширеніших діагнозів у гінекології [1; 2], з приводу якої пацієнтки проходять хірургічне втручання. Значна питома вага процедур проводиться за допомогою лапароскопічних технік, однак і нижньосередина лапаротомія не втрачає свою актуальність – особливо у тому випадку, коли розмір пухлини не дозволяє виконати процедуру інакше [3].

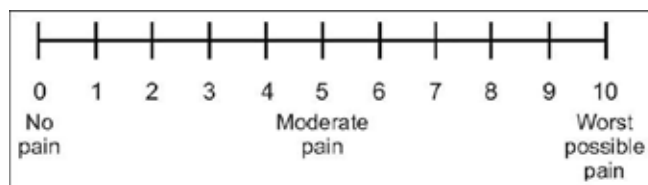
Пошук ефективного менеджменту післяопераційного болю при лапаротомії турбує не лише пацієнта, але й лікаря: однозначного рішення у цьому питанні немає, і різні джерела виводять діаметрально протилежні методики на рівень еталону. Такий давно відомий метод, як епідуральна анальгезія, не втрачає своєї актуальності у даному контексті [4] – недорогий, ефективний, з високим профілем безпеки та перспективою ранньої активізації пацієнта. Однак при його використанні лікар постає перед вибором режиму дозування місцевого анестетику: періодичні болюси за призначенням (найдавніший); постійна інфузія місцевого анестетику (найпоширеніший); пацієнт-індуковані болюси місцевого анестетику (сучасний пацієнт-орієнтований підхід); програмовані переміжні болюси (сучасний метод, що потребує специфічного технічного забезпечення).

Матеріали і методи. Ефективність режиму постійної інфузії та пацієнт-індукованої інфузії болюсів місцевого анестетику порівнювалась у групі, яку склали 21 пацієнтка. Критеріями включення до дослідження стали: вік від 43 до 45 років (медіана 43,6 років); зріст пацієнок від 164 до 173 см (медіана 166,7 см); відсутність зайвої ваги, що характеризувалося ІМТ у діапазоні від 18 до 25 кг/см² (медіана 20,8 кг/см²); наявність міоми матки, що потребує операції гістеректомії з доступом у вигляді нижньосерединної лапаротомії; встановлення у передопераційному періоді епідурального катетеру з метою післяопераційної анальгезії, з підтвердженням вірності його розміщення та функціонування. Критеріями виключення з дослідження були: наявність супутньої патології органів черевної порожнини; виявлення дислокації та/або іншої причини втрати функціональності епідурального катетеру; перехід на знеболення препаратами групи опіоїдів.

Рівень за ВАШ (рис. 1) та вираженості моторного блоку за модифікованою шкалою Bromage порівнювався у двох групах: досліджувана група (n=10) після детального інструктажу, котрий проводив лікар-анестезіолог, самостійно вводила розчин місцевого анестетику у вигляді болюсів об'ємом 3 мл бупівакаїну 0,125 % при появі больових відчуттів у зоні післяопераційної рани; контрольна група отримувала анальгезію у режимі постійної інфузії місцевого анестетику бупівакаїну 0,125 % зі швидкістю 3 мл/год. Якість знеболення в обох з груп оцінювався чотири рази на день за допомогою ВАШ; також чотири рази на день оцінювалася вираженість моторного блоку за модифікованою шкалою Bromage (мал. 2) незважаючи на наявність або відсутність скарг щодо парестезії кінцівок у пацієнок.

Оцінка вираженості больових відчуттів проводилася чотириразово у часовий проміжок між 7 та 22 годинами. Даний відрізок часу був обраний при дизайні дослідження з метою мінімізувати вплив сторонніх чинників (таких як порушення режиму сну, роздратованість, сонливість після пробудження та ін.) на оцінку пацієнтками саме інтенсивності болю, що могло негативно вплинути на чистоту перебігу дослідження.

Оцінка вираженості моторного блоку за модифікованою шкалою Bromage проводилася у пацієнок без розкриття легенди шкали. Крім того, під час опитування лікарем зводилося до мінімуму використання специфічної медичної термінології з проханням до пацієнтки пояснити свої відчуття простою, побутовою мовою. Накази з приводу виконання рухів пацієнткою також подавалися у простій та зрозумілій манері («поворухіть, будь ласка, ногою», «утримуйте, будь ласка, п'ятку ноги над простиратлом так довго, як зможете», тощо).

Рис. 1. Візуальна аналогова шкала

Джерело: Scott, J., Huskisson E., 1976

Результати дослідження. Рівень вираженості больових відчуттів у досліджуваній групі при вимірюванні за ВАШ складав від 1 до 3 (медіана 1,8), і частіше описувався пацієнтами як незначний дискомфорт у зоні післяопераційної рани; у контрольній групі результати визначення були досить схожі – рівень від 1 до 3 (медіана 1,7), що не дає статистично достовірної різниці ($p < 0,005$).

У той самий час, визначення вираженості моторного блоку за модифікованою шкалою Bromage продемонструвало рівень Bromage 0 у 9 пацієток та Bromage 1 у 1 пацієтки; серед пацієнтів контрольної групи розподіл був дещо інший – Bromage 0 у 8 пацієток та Bromage 1 у 3 пацієток. Такий результат дозволяє припустити ефект накопичення анестетику в результаті постійної інфузії, що призводить к розвитку більш вираженого моторного блоку та пролонгує час до активізації пацієтки.

Крім того, пацієтки досліджуваної групи відмічали залученість до проведення терапії, що сприяло кращому сприйняттю методу анальгезії, посиленню відчуття контролю за ситуацією та підвищувало загальний комплаєнс взаємодії лікар-пацієнт; пацієтки контрольної групи займали більш пасивну позицію, та незважаючи на проведення оцінок за ВАШ та модифікованою шкалою Bromage не висловлювали подібних тез.

Bromage 0	Subject is able to move the hip, knee and ankle and is able to lift his leg against gravity
Bromage 1	Subject is unable to lift his leg against gravity but is able to flex his knee and ankle
Bromage 2	Subject is unable to flex his hip and knee, but is able to flex his ankle
Bromage 3	Subject is unable to flex his hip, knee and ankle, but is able to move his toes
Bromage 4	Complete paralysis

Рис. 2. Модифікована шкала Bromage для визначення вираженості моторного блоку

Джерело: Breen T.W. et al., 1993

Висновки

1. У дослідженні продемонстровані деякі переваги пацієнт-індукованого введення болюсів місцевого анестетику у порівнянні з режимом постійної інфузії.

2. Незважаючи на відсутність статистично достовірної відмінності у ефекті знеболення за ВАШ епідуральної анальгезії порівнюваними режимами, пацієнт-індуковане введення болюсів демонструє зменшення вираженості моторного блоку за модифікованою шкалою Bromage та більшу прихильність пацієнтів до терапії.

3. Дані наведеного вище дослідження будуть корисні при: розробці локальних протоколів щодо знеболення у післяопераційному періоді відділення гінекології; плануванні менеджменту болю та ранньої активізації пацієнтів після нижньосередньої лапаротомії; прийнятті рішення стосовно режиму введення розчину місцевого анестетику для епідуральної анальгезії післяопераційного періоду у пацієнтів з низьким комплаєнсом та прихильністю до терапії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Wise L.A., Laughlin-Tommaso S.K. Epidemiology of uterine fibroids: from menarche to menopause. *Clin. Obstet. Gynecol.*, 2016. № 59 (1). P. 2–24.
2. Ghosh S., Naftalin J., Imrie R., Hoo W.-L. Natural history of UTERINE Fibroids: A radiological perspective. *Current Obstetrics and Gynecology Reports*. 2018. № 7 (3). P. 117–21. DOI:10.1007/s13669-018-0243-5 (date of access: 11.08.2021).
3. Jacques D., Dolmans MM. Uterine fibroid management: from the present to the future. *Hum Reprod Update*. 2016. № 22 (6). P. 665–686.
4. Veropotvelian P.N., Bondarenko A.A., Veropotvelian N.P. Myoma matky u zhenshchyn reproduktyvnoho vozrasta. *Zdorove zhenshchynu*. 2015. № 10 (106). P. 153–156.

O. Suslov, O. Tarabrin, V. Shmunder. Advantages of patient-dosed epidural analgesia for patients after laparotomy total hysterectomy in the postoperative period. – Article.

Summary. Total hysterectomy through a laparotomy approach remains one of the most traumatic interventions in gynecology, the postoperative analgesia of which is a challenge even for an experienced specialist. One of the most effective methods of analgesia in this case is an epidural; the widespread option of the technique in this context most often still consists in the constant infusion of a local anesthetic through an epidural catheter. However, recent studies recommend a patient-centered approach using patient-initiated on-demand anesthetic boluses.

The aim of the study. To identify and, if available, demonstrate differences in the effectiveness of postoperative analgesia after laparotomy for uterine fibroids between two methods: continuous infusion of anesthetic into the epidural catheter and patient-initiated boluses of local anesthetic administered by the patient to the epidural catheter for analgesia.

Materials and methods. 21 patients who underwent surgery in the scope of lower median laparotomy followed by hysterectomy for uterine fibroids took part in the study. 10 patients self-administered boluses of anesthetic into the epidural catheter when deemed necessary; the control group (n = 11) consisted of women who received constant infusion of local anesthetic to the epidural catheter for the purpose of analgesia. The respondents' pain sensations were studied using the visual analog pain scale (VAS); the severity of the effects of epidural anesthesia in the groups was evaluated according to the modified Bromage scale.

Research results. VAS score results were not statistically significantly different in both groups; at the same time, data of the modified Bromage scale indicated more profound effects in patients of the control group.

Conclusions. The method of patient-initiated injections of local anesthetic boluses into the epidural catheter for the postoperative analgesia in gynecological patients with lower median laparotomy and intervention hysterectomy can be used, and in the context of analgesia it does not differ from the constant infusion of anesthetic. However, the method has a number of advantages: a lower level according to the modified Bromage scale, a patient's feeling of the involvement and inclusion in the therapy.

Key words: EDA, epidural analgesia, gynecology, laparotomy, patient-induced boluses.

УДК 616.133.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2023/38/24>

О. О. Тарабрін

доктор медичних наук, професор,
Заслужений діяч науки та техніки України,
завідувач кафедри анестезіології, інтенсивної терапії та медицини невідкладних станів
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

Д. Д. Гордовенко

лікар-анестезіолог
Клініки Святої Катерини
м. Одеса, Україна

Р. Є. Сухонос

завідувач відділення анестезіології та інтенсивної терапії,
лікар-анестезіолог
Клініки Святої Катерини, Одеса, Україна
асистент кафедри анестезіології, інтенсивної терапії та медицини невідкладних станів
Міжнародного гуманітарного університету
м. Одеса, Україна

ТРОМБОТИЧНІ УСКЛАДНЕННЯ В ПЕРИОПЕРАЦІЙНОМУ ПЕРІОДІ У ПАЦІЄНТІВ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ОПЕРАТИВНИМ ВТРУЧАННЯМ НА СОННИХ АРТЕРІЯХ

Анотація. Гострі порушення мозкового кровообігу (ГПМК) продовжують залишатися однією з головних сучасних медико-соціальних проблем, що зумовлено високою смертністю внаслідок цієї патології та інвалідизацією населення. За даними ВООЗ, ГПМК є третьою за частотою причиною смерті після хвороб серця та новоутворень. в Україні реєструють 120–130 тис випадків ГПМК на рік. Основними чинниками, що сприяють зростанню кількості ГПМК, є зростання поширеності васкулярних факторів ризику інсульту. У спробі звести до мінімуму частоту періопераційних ускладнень під час втручань на внутрішніх та зовнішніх сонних артеріях, значна увага приділяється оптимізації хірургічної техніки, в тому числі каротидної ендартеректомії, та анестезіологічному менеджменту, а

також інтраопераційному моніторингу вітальних функцій та динамічному контролю системи гемакоагуляції, в тому числі тромбоеластографії. Нажаль даній проблемі приділяється недостатньо уваги, тим самим ріст ускладнень, в тому числі з боку центральної нервової системи, включаючи гостре порушення мозкового кровообігу, дедалі зростає.

Ключові слова: гостре порушення мозкового кровообігу, інсульт, каротидна ендартеректомія.

Вступ. Гострі порушення мозкового кровообігу (ГПМК) продовжують залишатися однією з головних сучасних медико-соціальних проблем, що зумовлено високою смертністю внаслідок цієї патології та інвалідизацією населення. За даними ВООЗ, ГПМК є третьою за частотою причиною смерті після хвороб серця та новоутворень [1; 8]. Щорічно у світі реєструють близько 17 млн осіб із мозковими інсультами, в Європі – 1 млн 750 тис., у США – понад 800 тис., в Україні – 120–130 тис. [2; 3]. Згідно з даними ВООЗ, інсульти щорічно уражають у світі близько 20 млн людей, із яких 5 млн помирають. Основними чинниками, що сприяють зростанню кількості ГПМК, є старіння та зростання поширеності в популяції таких васкулярних факторів ризику інсульту, як атеросклероз судин, тромботичні ускладнення (рис. 1), миготлива аритмія, артеріальна гіпертензія, гіподинамія, ожиріння, тютюнокуріння тощо [3–6]. Так, ризик розвитку інсульту у віковій групі 45–54 роки становить 1 %, 65–74 роки – 1 %, понад 80 років – 5 %. Середньостатистично ГПМК зустрічається з частотою 1:1000 осіб, але в осіб старше 80 років дана статистика набуває співвідношення 1:4 осіб. В осіб похилого віку ще більше зростає частота захворюваності на хронічну цереброваскулярну патологію [6; 7].

У спробі звести до мінімуму частоту периопераційних ускладнень під час втручань на внутрішніх та зовнішніх сонних артеріях, значна увага приділяється оптимізації хірургічної техніки, в тому числі каротидної ендартеректомії, та анестезіологічному менеджменту, а також інтраопераційному моніторингу вітальних функцій та динамічному контролю системи гемакоагуляції, в тому числі тромбоеластографії. Для попередження наслідків атеросклерозу сонної артерії каротидна ендартеректомія (КЕ) є ефективною для пацієнтів із симптоматичним стенозом внутрішньої сонної артерії (ВСА) високого ступеня (від 70 % до 99 %). Щоб досягти цієї переваги, слід звести до мінімуму ускладнення, пов'язані з самою процедурою та фоновими захворюваннями. Нажаль даній проблемі приділяється недостатньо уваги, тим самим ріст ускладнень, в тому числі з боку центральної нервової системи, включаючи гостре порушення мозкового кровообігу, дедалі зростає.

Наразі одним із найросповсюдженіших методів оперативних втручань на сонних артеріях є еверсійна каротидна ендартеректомія (рис. 2), яка варіантом реконструкції внутрішньої сонної артерії (ВСА) при наявності атеросклеротичного стенозу. Еверсійна КЕА є методом вибору в руках досвідченого хірурга і має низку переваг у порівнянні зі стандартною технікою КЕА. Основними перевагами якої є відсутність бокового шва та потреби пластики артерії, менша атерогенна площа в порівнянні із класичною ендартеректомією, швидкість виконання, можливість корекції патологічної звивистості ВСА, менший відсоток післяопераційних стенозів. Але є і деякі недоліки, наприклад, погана візуалізація дистального краю атеросклеротичної бляшки, неможливість фіксації, при потребі, пошкодженої інтими ВСА, утруднені умови для використання інтраопераційного шунта.

Концепцію виконання еверсійної ендартеректомії описав DeBakey ще в 1959 році, яка включала в себе відсічення загальної сонної артерії (ЗСА) із виконанням еверсії ВСА та зовнішньої сонної артерії [9; 10]. Дана методика не користувалася великою популярністю. Теперешню техніку проведення еверсійної каротидної ендартеректомії описав Kasprzak та Raithel у 1989 році (рис. 2). Ця методика швидко здобула популярність серед судинних хірургів у зв'язку з низкою переваг, а саме: відсутність необхідності поздовжньої артеріотомії, відповідно, відсутня і необхідність пластики зони артеріотомії [10; 11], що в свою чергу призводить до зменшення часу перетиснення сонних артерій, в зв'язку з відсутністю стороннього матеріалу знижується ризик інфікування післяопераційної рани, знижується ризик порушень гемодинаміки в зоні реконструкції внаслідок відсутності суттєвої зміни діаметра ВСА, а це призводить до зниження ризику повторних стенозів.

Мета. Дослідити ефективність втручань на каротидних артеріях як метод профілактики гострих порушень мозкового кровообігу, вірогідність периопераційних ризиків розвитку ускладнень, в тому числі з боку центральної нервової системи, визначити чи перевищує користь оперативної профілактики ГПМК над периопераційними ризиками, дослідити фактори, що сприяють даним ускладненням.

Дискусія. Питання ефективності хірургічної профілактики гострих ішемічних порушень кровообігу головного мозку при атеросклеротичних стенозах сонних артерій на сьогодні доведено М Пачіароні в Північноамериканському дослідженні симптоматичної каротидної ендартеректомії (NASCET).

NASCET і Європейське дослідження каротидної ендартеректомії (1999р), за участю симптоматичних пацієнтів із стенозом помірного ступеня (від 30 % до 69 %) показало переваги КЕ лише у ретельно відібраній групі пацієнтів. За даними, отриманими NASCET [9] при проведенні дослідження, 115 (8,1 %) мали 142 медичні ускладнення: 14 (1 %) інфаркти міокарда, 101 (7,1 %) інші серцево-судинні розлади, 11 (0,8 %) респіраторні ускладнення, 6 (0,4 %) тимчасові сплутаність свідомості та 10 (0,7 %) інші ускладнення. Зі 142 ускладнень 69,7 % були короткочасними, і лише 26,8 % потребували тривалої госпіталізації. Згідно дослідженням М Пачіароні: періопераційні медичні ускладнення спостерігалися у трохи менше ніж 1 з кожних 10 пацієнтів, яким проводили КЕ.

Зазвичай гострі порушення мозкового кровообігу (ГПМК) вважались пріоритетом осіб чоловічої статі, оскільки існували дані про низьку захворюваність жінок неменопаузального віку на інсульт та захворювання коронарних судин. В останні роки відзначали зростання цієї захворюваності, відмінності перебігу та прогнозу, а також зростання смертності від ГПМК серед жінок молодого та середнього віку. Тож спостерігається кореляція ступеню периопераційного ризику за гендерною ознакою. Одним із найбільших програм дослідження інсульту у став проект MONICA (Multinational Monitoring of Trends and Determinants in Cardiovascular Disease) (Багатонаціональний моніторинг тенденцій та факторів, що зумовлюють розвиток серцево-судинної патології), який охопив близько 20 країн світу (Bonita R., 1994; Molarius A. et al., 2000; 2001; Maziak W. et al., 2002). Проект MONICA став одним із найбільших досліджень щодо вивчення ГПМК у жінок [9–11].

Згідно проведеного дослідження серед жінок та чоловіків NASCET (873 жінок, 2012 чоловіків) та ASA and Carotid Endarterectomy trial (335 жінок, 813 чоловіків) [9], метою якого було порівняти ефективність КЕ з медикаментозною терапією у жінок і чоловіків із симптоматичним стенозом ВСА. 30-денний післяопераційний ризик смерті був вищим у жінок, ніж у чоловіків (2,3 % проти 0,8 %, $P = 0,002$). Також спостерігався вищий періопераційний ризик інсульту та смерті (7,6 % проти 5,9 %), але статистично незначний. При стенозі $\geq 70\%$ 5-річне абсолютне зниження ризику (АЗР) інсульту внаслідок КЕ було подібним у жінок (15,1 %) і чоловіків (17,3 %). При стенозі від 50 % до 69 % КЕ не був корисним для жінок (АЗР = 3,0 %, $P = 0,94$), на відміну від чоловіків (АЗР=10,0 %, $P=0,02$). Жінки, які проходили лікування, мали низький ризик інсульту.

За даними досліджень, що проводились Львівським національним медичним університетом ім. Данила Галицького у 2008 році, в групі ризику ГПМК серед осіб жіночої статі є жінки від 60 до 70 років, а основною причиною є атеросклеротичне ураження сонних артерій. В ході даного дослідження було сформовано 5 груп пацієнтів за віковими критеріями. Найнижча смертність (5,6 %) зафіксована у віковій групі 70 років. У результаті дослідження з'ясовано частоту фонових захворювань, що можуть призвести до розвитку гострих порушень мозкового кровообігу, та їх зв'язок з віком. Результати аналізу гістологічних змін артерій свідчать про домінування атеросклеротичних змін (72,6 %) над змінами неатеросклеротичного характеру (27,4 %) у загальній віковій популяції. [9; 11; 12]

За даними проведеного рандомізованого дослідження International Carotid Stenting Study (ICSS) в рамках якого досліджувався механізм процедурного інсульту після каротидної ендартеректомії або стентування сонної артерії [16], показали, що пацієнти, які отримували стентування сонної артерії (ССА), мають вищий ризик інсульту протягом 30 днів після втручання, ніж пацієнти, які отримували КЕ. Ця різниця в ятрогенному інсульті здебільшого пояснюється надлишком незначних інсультів, які не призводять до інвалідності. Середньострокові та віддалені результати цих рандомізованих досліджень показують, що ризик інсульту після операційного періоду є однаковим в обох групах лікування. Основними припущеними причинами інсульту, пов'язаного з каротидною ендартеректомією, є емболізація, інтраопераційна гіперперфузія, тромботична оклюзія іпсилатеральної або контралатеральної сонної артерії або синдром гіперперфузії [16; 17]

Розбіжності в думках щодо операційних ризиків і пізнього прогнозу пацієнтів, які перенесли ендартеректомію з приводу стенозу сонної артерії з контралатеральною оклюзією, спонукали до перегляду цієї проблеми. [9] Пацієнти, які перенесли каротидну ендартеректомію з контралатеральною оклюзією сонної артерії (група I), порівнювали з пацієнтами без контралатеральної оклюзії сонної артерії (група II), які пройшли КЕ протягом того самого інтервалу. Показання до КЕ в обох категоріях пацієнтів були пропорційно подібні. Техніка операції була однаковою в обох групах. У трьох пацієнтів I групи після операції спостерігався постійний неврологічний дефіцит (5,6 %), у двох – транзиторний післяопераційний дефіцит із повним одужанням. У 10 пацієнтів (2,0 %) у II групі спостерігався постійний неврологічний дефіцит, а у 10 пацієнтів спостерігалися

транзиторні неврологічні події після операції. Ані транзиторний, ані постійний показники неврологічного дефіциту не відрізнялися в обох групах. Показники операційної смертності для групи I та групи II істотно не відрізнялись. Пізні післяопераційні ішемічні інсульти головного мозку також досягали майже однакових величин [14; 17].

Висновки. Гострі порушення мозкового кровообігу залишаються значною проблемою, що призводить до смертності та інвалідності. В осіб похилого віку ще більше зростає частота захворюваності на хронічну цереброваскулярну патологію. Високий ризик ГПМК інсує як у чоловіків, так у жінок, особливо в період постменопаузи. Основною з причин гострого порушення мозкового кровообігу є тромбоз та атеросклероз сонних артерій. Хірургічне втручання на сонних артеріях, таких як каротидна ендартеректомія, в тому числі еверсійна, є ефективним методом профілактики ГПМК. Основними ускладненнями після втручань на сонних артеріях є транзиторний та сталий неврологічний дефіцит, та, враховуючи статистичні дані, ефективність методики перевищує ймовірні периопераційні ризики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Strong K. Preventing stroke: saving lives around the world / K. Strong, C. Mathers, R. Bonita. *Lancet Neurol.* 2007. Vol. 6. P. 182–187.
2. Wolfe C. D. A. The impact of stroke. *Br. Med. Bull.* 2000. Vol. 56 (2). P. 275–286.
3. Н. О. Теренда, Н. Я. Фарійон, О. А. Теренда/Медико-соціальне значення мозкових інсультів та фактори ризику їх розвитку//Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. 2021. № 1 (87).
4. Stevens E. The burden of stroke in Europe. London: Stroke Alliance for Europe (SAFE) / E. Stevens, C. McKeivitt, E. Emmett. URL: www.strokeeurope.eu/downloads/TheBurdenOfStrokeInEuropeReport.pdf (2017, accessed 19 April 2018).
5. GBD 2016 Risk Factors Collaborators. Global, regional, and national comparative risk assessment of 84 behavioural, environmental and occupational, and metabolic risks or clusters of risks, 1990–2016: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2016. *Lancet.* 2017. Vol. 390. P. 1345–1422.
6. Guidelines for the management of spontaneous intracerebral haemorrhage in adults: 2007 update: a guideline from the American Heart Association. American Stroke Association Council / J. Broderick, S. Conolly, E. Felmann [et al.]. *Stroke.* 2007. Vol. 38. P. 2001–2023.
7. Мищенко Т. С. Епидемиология цереброваскулярных заболеваний и организация помощи больным с мозговым инсультом в Украине. *Український вісник психоневрології.* 2017. Т. 25. № 1 (90). С. 22–24.
8. Показники здоров'я населення та використання ресурсів охорони здоров'я в Україні за 2018–2019 роки / за ред. В. Ляшко. К.: ДЗ «Центр медичної статистики МОЗ України», 2020. 229 с.
9. Paciaroni M., Eliasziw M., Kappelle L. J., Finan J. W., Ferguson G. G., Barnett H J. Medical complications associated with carotid endarterectomy. North American Symptomatic Carotid Endarterectomy Trial (NASCET). *Stroke.* 1999. Sep. № 30 (9). P. 1759–63.
10. Зербіно Д. Д., Соломенчук Т. М., Беш Д. І. () Інфаркт міокарда та інсульт згідно з даними міжнародної програми MONICA: мета, критерії та результати. *Укр. мед. часопис.* 2005. № 3 (47). P. 76–82.
11. Bonita R. () The MONICA project comes of age. *BMJ.* 1994. № 309 (6956). P. 684–685.
12. Зербіно Д. Д., Гринчишин Н. З., Цюк І. І. Гострі порушення мозкового кровообігу у жінок: епідеміологія, етіологія та морфогенез. *Український медичний часопис.* 2008. № 3(65). P. V–VI.
13. Загєвахин И.И. Эволюция хирургии хронической сосудистой мозговой недостаточности / И.И. Загєвахин, А.В. Магюшкин, А.Х. Мустафин. *Вестник экспериментальной и клинической хирургии.* 2011. Т. IV. № 1. С. 173–178.
14. Кополовец І. І., Sihotský V., Berek P., Kubíková M., Štefanič P., Frankovičová M. Переваги та недоліки еверсійної каротидної ендартеректомії. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Медицина.* 2016. Вип. 1 (53).
15. Šefránek V. Výhody everznej karotickej endarterektómie / V. Šefránek, Z. Zita, T. Dulka, J. Tomka. *Vaskulárna medicína.* 2016. № 1. P. 7–10.
16. Sonia Alamowitch, Michael Eliasziw, Henry J M Barnett; North American Symptomatic Carotid Endarterectomy Trial (NASCET); ASA Trial Group; Carotid Endarterectomy (ACE) Trial Group. The risk and benefit of endarterectomy in women with symptomatic internal carotid artery disease. *Stroke.* 2005. Jan. № 36 (1). P. 27–31.
17. Sachs S. M., Fulenwider J. T., Smith 3rd R. B., Darden W. A., Salam A. A., Perdue G. D. Does contralateral carotid occlusion influence neurologic fate of carotid endarterectomy? *Surgery.* 1984. Nov. № 96 (5). P. 839–44.

O. Tarabrin, D. Hordovenko, R. Sukhonos. Thrombotic complications in the perioperative period in patients undergoing carotid artery surgery. – Article.

Summary. Acute disorders of cerebral blood circulation continue to be one of the main modern medical and social problems, which is caused by high mortality due to this pathology and disability of the population. According to the WHO,

stroke is the third leading cause of death after heart disease and neoplasms. in Ukraine, 120–130 thousand cases of acute stroke are registered per year. The main factors contributing to the increase in the number of stroke are the increase in the prevalence of vascular risk factors for stroke. In an attempt to minimize the frequency of perioperative complications during interventions on internal and external carotid arteries, considerable attention is paid to the optimization of surgical technique, including carotid endarterectomy, and anesthetic management, as well as intraoperative monitoring of vital functions and dynamic control of the hemocoagulation system, including thromboelastography. To prevent the consequences of atherosclerosis of the carotid artery, carotid endarterectomy is effective for patients with symptomatic stenosis of the internal carotid artery of a high degree. To achieve this benefit, complications related to the procedure itself and underlying medical conditions should be minimized. Unfortunately, insufficient attention is paid to this problem, thus the growth of complications, including from the side of the central nervous system, including acute disruption of cerebral blood circulation, continues to grow.

Key words: Acute cerebrovascular accident, stroke, carotid endarterectomy.

УДК 618.14-006.36-089.87

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2023/38/25>

О. О. Тарабрін

доктор медичних наук, професор,
Заслужений діяч науки та техніки України,
завідувач кафедри анестезіології, інтенсивної терапії
та медицини невідкладних станів
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

Т. О. Максимець

завідувач відділення анестезіології
Медичний центр «Мати та Дитина», ТОВ «Неомед 2007»
м. Київ, Україна

РОЛЬ ГЛОБАЛЬНИХ МЕТОДІВ ДІАГНОСТИКИ РОЗЛАДІВ СИСТЕМИ ГЕМОСТАЗУ У ПАЦІЄНТОК З ПІДВИЩЕНИМ ІНДЕКСОМ МАСИ ТІЛА В ПЕРИОПЕРАЦІЙНОМУ ПЕРІОДІ ЛАПАРОСКОПІЧНОЇ МІОМЕКТОМІЇ

Анотація. Метою даного дослідження було визначення ролі та наявності переваг глобального методу діагностики розладів системи гемостазу – низькочастотної н'єзоелектричної тромбоеластографії (НПТЕГ) у пацієнток з підвищеним індексом маси тіла в періопераційному періоді лапароскопічної міомектомії. Проводилось порівняння стандартних методів дослідження системи гемостазу та НПТЕГ, шляхом спостереження за змінами гемостазиограм у двох групах пацієнток (розподілені в залежності від індексу маси тіла), яким було проведене дане оперативне втручання. У пацієнток з міомою матки, які мають ІМТ > 30 кг/м², за допомогою НВПГ виявлена наявна тромбонебезпека на періопераційному етапі лапароскопічної міомектомії, яка не виявлена за допомогою стандартного методу діагностики розладів системи гемостазу. НПТЕГ, як глобальний метод діагностики активності системи РАСК, забезпечує дотримання основних вимог, які висуваються до методів дослідження гемостазу: швидкість, інформативність, надійність

Ключові слова: глобальні методи діагностики, низькочастотна н'єзотромбоеластографія, міома матки, індекс маси тіла, лапароскопічна міомектомія.

Міома матки – одне з найпоширеніших захворювань в гінекологічній практиці та складає, за даними різних авторів, від 32 до 70%. В 80% випадків міома спостерігається у жінок репродуктивного віку.

80–90 % жінок з міомою матки лікуються оперативно. Одним із основних методів хірургічного лікування міоми матки у жінок репродуктивного віку є лапароскопічна міомектомія.

Однак, велика кількість переваг даного методу хірургічного лікування призводить, в багатьох випадках, до недооцінки наявного ризику, такого як тромбонебезпека, особливо у жінок з підвищеним індексом маси тіла.

На сьогоднішній день в діагностиці функціонального стану системи гемостазу використовуються як традиційні скринінгові тести, такі як підрахунок кількості тромбоцитів, коагулограма, продукти деградації фібрину, так і глобальні методи діагностики, засновані на клітинній моделі гемостазу: глобальний гемостаз, тромбоеластографія.

Однак, незважаючи на широке використання традиційних методів діагностики порушень системи регуляції агрегатного стану крові (РАСК), вони мають свої недоліки. Ці тести є статичними, а не динамічними. Тобто вони не враховують зміни системи гемостазу в режимі реального часу. При проведенні тестів не враховується температура пацієнта, від якої залежить активність системи РАСК, а загальна кількість тромбоцитів не дає інформації про їх активність. Важливим недоліком, також, є часовий проміжок до отримання результатів тестів, що не дає можливості своєчасно діагностувати та провести корекцію порушень. Недоліки скринінгових тестів стали приводом до все більш широкого використання глобальних методів оцінки системи гемостазу, включаючи апаратні методи, такі як тромбоеластографія, низькочастотна п'езотромбоеластографія.

Низькочастотна п'езоелектрична тромбоеластографія (НПТЕГ) здатна об'єктивно відобразити судинно-тромбоцитарний компонент, коагуляційну ланку системи гемостазу і фібриноліз. Ця технологія дозволяє візуалізувати процес згортання крові, дає можливість в режимі реального часу оцінювати всі фази згортання і кількісно визначати інтенсивність про- і антикоагулянтного потенціалу. Даний метод дозволяє дослідити процес гемокоагуляції цільної крові, оцінити зміни в'язкопружних властивостей згустку в ході полімерізації фібрину й утворення поперечних міжмолекулярних зв'язків, його ретракції та подальшого лізису (О.О. Тарабрін, П.О. Тарабрін, В.В. Удут, І.І. Тютрін, 2018 р). Він дозволяє здійснювати контроль навіть самих незначних змін агрегатного стану крові в процесі її згортання; обчислювати амплітудні та хронометричні константи, які характеризують основні етапи гемокоагуляції та фібринолізу; виявляти патологічні зміни цих характеристик з метою ранньої діагностики порушень функціонального стану системи гемостазу. Графічне відображення всіх етапів гемокоагуляції дозволяє візуально оцінити всю динаміку тромбоутворення – від початкових етапів до лізису згустку (рис. 1).

Метою даного дослідження було визначення ролі та наявності переваг глобального методу діагностики розладів системи гемостазу НПТЕГ у пацієнток з підвищеним ІМТ в періопераційному періоді лапароскопічної міомектомії.

Матеріали та методи. Досліджені результати хірургічного лікування 60 хворих міомою матки, які перенесли лапароскопічну міомектомію в медичному центрі «Мати та дитина» ТОВ «НЕОМЕД 2007» в м. Києві в 2020–2022 роках.

Основними критеріями включення пацієнток в дослідження стали: вік пацієнток 30–45 років; наявність показів до планової лапароскопічної міомектомії. Критерії виключення: наявність загостреної хронічної супутньої патології; прийом препаратів, використання яких може вплинути на результати гемокоагуляційних тестів.

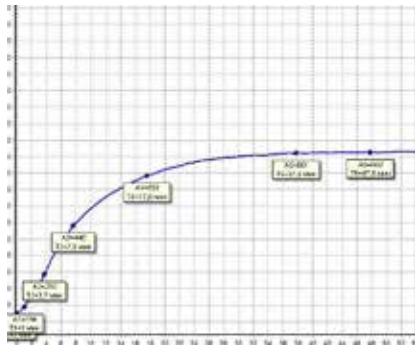
Всім пацієнткам проводився ендотрахеальний наркоз з використанням Севофлюрану.

Пацієнтки були розділені на 2 групи в залежності від величини ІМТ.

До 1 групи (16 пацієнток) увійшли хворі з ІМТ < 30 кг/м². До 2 групи (44 пацієнтки) увійшли хворі з ІМТ > 30 кг/м². Стан системи гемостазу до операції, а також на 1-у та 5-у добу після оперативного втручання контролювався стандартними біохімічними тестами, а також інструментальним методом оцінки функціонального стану компонентів системи гемостазу та фібринолізу – низькочастотним вібраційним п'езоелектричним гемовіскозиметром (НВПГ).

Стандартизація етапу пробопідготовки для НПТЕГ забезпечувалася дотриманням таких умов:

- взяття крові з кубітальної вени без накладання джгута;
- об'єм забору крові – 1 мл;
- 3-компонентний силіконовий шприц 2,5 мл;
- разова кювета з медичного пластику 0,45 мл;
- негайний початок дослідження (10 с від забору крові).

T1 – 1,0 хв	ІКК – 19,0 в.о.
T2 – 3,7 хв	КТА – 37,04 в.о.
T3 – 7,6 хв	АЗ – 440 в.о.
ІКД – 32,37 в.о.	ІПЗ – 15,4 в.о.
T5 – 37,8 хв	МА – 467 в.о.
ІРЛС – 0,21 %	КСПА – 2,1 в.о.

Рис. 1. Графік процесу коагуляції у здорової пацієнтки з ІМТ < 30 кг/м², отриманий методом НПТЕГ

Результати. Після проведення стандартних біохімічних тестів оцінки гемостазу до оперативного втручання, на 1-у та 5-у добу після операції в усіх групах пацієнтів наявних та суттєвих патологічних змін не виявлено (табл. 1).

Таблиця 1

Лабораторні показники обох груп хворих перед оперативним втручанням

Групи	Кількість тромбоцитів 10 ⁹ /мкл	Протромбінний час (PT), сек	Тромбінний час (TT), сек	Протромбін по Квіку, %	Активований частково тромбопластиновий час (aPTT), сек	Фібриноген (FIB), г/л	Міжнародне нормалізоване відношення (INR)
Референтні значення	180–320	11,5–14,5	14–21	70–120	21–36,5	2,0–4,0	0,87–1,4
1 група	235 ± 23,8	13,1 ± 0,69	20,02 ± 1,33	89,02 ± 8,9	26,47 ± 1,59	3,3 ± 0,52	1,05 ± 0,05
2 група	280 ± 19,1	11,8 ± 0,71	14,1 ± 1,15	106 ± 8,31	23,4 ± 1,08	3,8 ± 0,22	0,9 ± 0,06

При оцінці функціонального стану компонентів системи гемостазу та фібринолізу за допомогою НВПГ перед оперативним втручанням в 2 групі пацієнтів виявлені порушення в системі гемостазу в тій чи іншій мірі прояву, на відміну від 1 групи. За даними НПТЕГ були виявлені статистично достовірні (p < 0,05) відхилення від референтних величин показників гемостазиограми в бік структурної (збільшення показника МА -максимальна щільність згустку) та хронометричної (прискорення часу утворення фібрин-тромбоцитарної структури T5, зміщення точки желювання T3 вліво) гіперкоагуляції, підвищення тромбінової активності (підйом показника КТА), активації судинно-тромбоцитарної ланки гемостазу (збільшення показника ІКК), пригнічення літичної активності (зниження показника ІРЛС) крові (табл. 2).

Таблиця 2

Показник	Референтні значення	1 група	2 група
T1, хв	0,6–1,3	1,05 ± 0,09	0,84 ± 0,15
КТА, в.о.	25–40	21,8 ± 2,56	43,1 ± 2,86
T3, хв	5,9–9,0	5,71 ± 1,06	4,15 ± 1,01
ІКД, в.о.	28–46	32,36 ± 2,91	36,45 ± 3,26
ІПЗ, в.о.	15,4–22,5	20,64 ± 1,19	21,26 ± 1,25
МА, в.о.	400–650	688 ± 13,8	721 ± 30,6
T5, хв	23–39	43,9 ± 1,1	39,1 ± 3,8
ІРЛЗ%	0,27–2,3	0,88 ± 0,06	0,23 ± 0,03

На першу добу після оперативного втручання в обох групах пацієнтів спостерігались зміни в ланках системи гемостазу. В 1 групі пацієнток відмічалось скорочення хронометричних показників та підвищення структурних показників НПТЕГ, але вони не виходили за межі референтних величин. В 2 групі відмічалось достовірне зменшення (в порівнянні з доопераційними показниками) таких хронометричних показників, як T1, T5; підвищення структурного показника МА, а також достовірне збільшення КТА, ІКД, що свідчить про наявне підвищення тромбонебезпеки у даної групи пацієнтів, яке потребує проведення тромбопрофілактики.

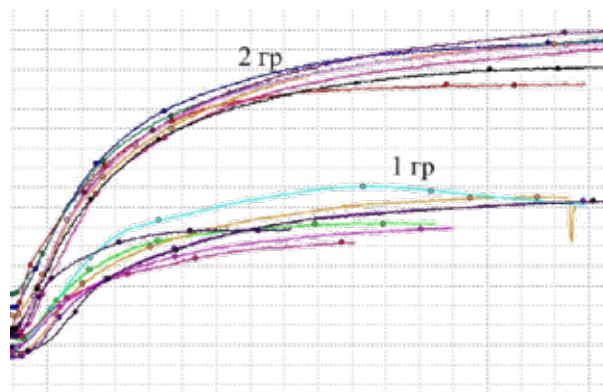

Рис. 2. Зведені графіки НПТЕГ на першу добу після лапароскопії

Після проведеної тромбoproфілактики у 2 групі пацієнтів спостерігались зміни в бік нормокоагуляційного тренду гемостатичного потенціалу (ГП), про що свідчить збільшення хронометричних показників (Т1, Т3, Т5) а також нормалізація розрахункових показників (КТА, ІКД, ПЗ) (табл. 3).

Таблиця 3

Показник	Група 2 до тромбoproфілактики	Група 2 через 6 год після тромбoproфілактики
Т1, хв	0,84 ± 0,15	2,36 ± 0,14
КТА, в.о.	43,1 ± 2,86	18,713 ± 44
Т3, хв	4,15 ± 1,01	7,54 ± 1,04
ІКД, в.о.	36,45 ± 3,26	24,82 ± 3,21
ПЗ, в.о.	21,26 ± 1,25	17,89 ± 1,12
МА, в.о.	721 ± 30,6	679,84 ± 62,37
Т5, хв	39,1 ± 3,8	43,9 ± 1,1
ІРЛС %	0,23 ± 0,03	1,0 ± 0,14

Оцінюючи фібринолітичну активність крові, слід відмітити, що перед оперативним втручанням ІРЛС в 1 групі знаходиться в межах референтних величин, а в 2 групі він знижений, що свідчить про пригнічення літичної активності крові у пацієток з ІМТ > 30кг/м². Через добу після оперативного втручання, на фоні антитромботичної терапії літична активність крові нормалізується, про що свідчить ріст коефіцієнту ІРЛЗ (табл.4).

На 5 добу після оперативного втручання в обох групах пацієнтів відмічався нормокоагуляційний тренд гемостатичного потенціалу: показники ІКД, Т5, МА були в межах референтних величин.

Висновки.

1. Стандартні скринінгові методи дослідження системи гемостазу не забезпечують швидку та адекватну оцінку гемостатичного потенціалу (ГП), реакції системи РАСК, а також не дають змогу в повній мірі оцінити функціональну активність судинно-тромбоцитарної ланки коагуляції та фібринолізу. Глобальні методи діагностики розладу системи гемостазу, зокрема НПТЕГ, дозволяють виявити порушення в системі РАСК у пацієток з підвищеним індексом маси тіла в періопераційному періоді лапароскопічної міомектомії, які не виявляються стандартними методами діагностики.

2. У пацієток з міомою матки, які мають ІМТ > 30кг/м², за допомогою НВПГ виявлена наявна тромбонебезпека на періопераційному етапі лапароскопічної міомектомії, яка не виявлена за допомогою стандартного методу діагностики розладів системи гемостазу. Про це свідчать достовірно значущі (p < 0.05) зміни основних показників гемовіскозиметрії.

3. Використання низькочастотної п'єзоелектричної гемовіскозиметрії дозволяє достовірно та швидко оцінити всю кінетику тромбоутворення, починаючи від початкової в'язкості та агрегації до утворення згустку та фібринолізу, а також виявити гемокоагуляційні розлади у пацієнтів з міомою матки на самих ранніх етапах порушень в періопераційному періоді лапароскопічної міомектомії. Це дає змогу своєчасно та ефективно проводити профілактику та корекцію порушень у даної групи пацієнтів.

4. За допомогою НПТЕГ можливий своєчасний та швидкий контроль корекції та лікування гемокоагуляційних порушень, що дає змогу різко знизити ризик ускладнень.

5. Отже НПТЕГ, як глобальний метод діагностики активності системи РАСК, забезпечує дотримання основних вимог, які висуваються до методів дослідження гемостазу: швидкість, інформативність, надійність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тарабрін О.О., Тарабрін П.О., Удут В.В., Тютрін І.І. Низькочастотна п'езотромбоеластографія цільної крові (алгоритми діагностики та корекції гемостазіологічних розладів). 2018. С. 9–58.
2. Тарабрін О.О., Сажин Д.С., Сухонос Р.Є., Володичев Д.С., Потапчук Ю.О., Суслов О.С., Тарабрін П.О. Порівняння інструментальних методів дослідження гемостазу. *Клінічна анестезіологія та інтенсивна терапія*. 2018. № 1. С. 23–28.
3. Global tests in evaluation of the function of proand anticoagulant systems: present and future / V. V. Udut [et al.]. *Bulletin of Experimental Biology and Medicine*. 2015. Vol. 159. № 2. P. 205–208.
4. Адамян Л.В. Лапароскопия и гистерорезектоскопия в хирургическом лечении миомы матки у женщин детородного возраста / Л.В. Адамян, З.Р. Зарубиани, С. И. Киселев. *Акушерство и гинекология*. 2014. № 3. С. 40–44.
5. Роль і місце низькочастотної п'езотромбоеластографії в експрес – оцінці функціонального стану системи гемостазу у вагітних. В.М. Запорожан, О.О. Тарабрін, І.І. Тютрін, В.В. Удут, В.Ф. Кліменкова. *Клінічна анестезіологія та інтенсивна терапія*. 2013. № 2. С. 13–22.
6. Тромбопрофілактика при ожиренні: обзор современных рекомендаций О.М. Клигуненко, Д.А. Криштафор. *Український медичний часопис*. 2019. № (2) (131). V/VI. DOI: 10.32471/umj.1680-3051.131.157638

O. Tarabrin, T. Maksymets. The role of global methods of diagnosis of disorders of the hemostasis system in patients with an increased body mass index in the perioperative period of laparoscopic myomectomy. – Article.

Summary. The purpose of this study was to determine the role and benefits of a global method for diagnosing disorders of the haemostasis system like low-frequency piezoelectric thromboelastographic (LFPT) in patients with an increased body mass index in the perioperative period of laparoscopic myomectomy. A comparison of standard methods of studying the haemostasis system and LFPT was carried out by observing the changes in the hemostasiograms in two groups of patients (distributed depending on the body mass index) by which this surgery was performed. In patients with uterine fibroids who have a BMI > 30 kg/m² using the low-frequency vibration piezoelectric hemoviscometry (LFVPH) method, there is a thrombosis hazard at the perioperative stage of laparoscopic myomectomy, which is not detected using a standard method for diagnosing disorders of the haemostasis system. LFPT, as a global method for diagnosing the activity of the blood aggregation regulation system (BARS), ensures compliance with the basic requirements that are put forward for the methods of studying haemostasis: speed, informativeness and reliability.

Key words: global diagnostic methods, low-frequency piezothromboelastography, uterine fibroids, body mass index, laparoscopic myomectomy.

В. Й. Тещук

*кандидат медичних наук, доцент,
Заслужений лікар України, полковник медичної служби,
начальник ангіоневрологічного відділення клініки нейрохірургії і неврології
Військово-медичний клінічний центр
Південного регіону України
м. Одеса, Україна*

Н. В. Тещук

*лікар-невролог
Центр медичної реабілітації та санаторного лікування «Одеський»
м. Одеса, Україна*

О. О. Руських

*лікар-інтерн невролог
Військово-медичний клінічний центр
Південного регіону України
м. Одеса, Україна*

О. В. Бендяк

*лікар-невролог, майор медичної служби
Військово-медичний клінічний центр
Південного регіону України
м. Одеса, Україна*

РАННІ НАСЛІДКИ ЗАКРИТИХ ЧЕРЕПНО-МОЗКОВИХ ТРАВМ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 2022 Р.

***Анотація.** Обстежено 208 військовослужбовців учасників бойових дій (УБД), 119 з котрих перенесли легку бойову (ЛБ) закриту черепно – мозкову травму (ЗЧМТ); 74 – вибухову травму (ВТ), акубаротравму (АБТ) та виявляли скарги пов'язані з патологією головного мозку; 15 пацієнтів без патології нервової системи (контроль). Обстеження включало аналіз показників вегетативного фону, електрокардіографію (ЕКГ), електроенцефалографію (ЕЕГ), а також оцінку емоціонально – особистісної сфери пацієнтів (тест ММРІ). В УБД виявлена дисфункція неспецифічних систем головного мозку (лімбіко-ретиккулярного комплексу – ЛРК) у вигляді психовегетативного синдрому (ПВС), у формуванні котрого провідна роль належить хронічному стресу в результаті бойових дій.*

***Ключові слова:** післятравматичні порушення, черепно-мозкова травма, акубаротравма, діагностика.*

Вступ. 24 лютого 2022 року відбулося повномасштабне вторгнення російських окупантів на територію незалежної та суверенної України. Військовослужбовці Збройних Сил України (ЗСУ) постійно знаходяться в стані хронічного стресу (перебування в бойовій обстановці, постійна загроза для життя), котрий перенапружує адаптаційні системи організму, зокрема головного мозку (ГМ). В цих умовах відбувається зрив з розвитком відхилень перш за все в психічній сфері та у вегетативному забезпеченні діяльності. Подібний вплив, як правило, призводить до розвитку передзахворювання. В розвитку такої патології суттєва роль відводиться неспецифічним системам головного мозку [1; 2]. Однією з частих форм ушкоджень при бойових діях є черепно-мозкова травма (ЧМТ), котра складає 17,9% від всіх санітарних втрат. За цього легкі ЧМТ (ЛЧМТ) досягають 70,9% від загальної кількості травм головного

мозку [1]. Основою патогенезу ЛЧМТ є структурно-нейродинамічні порушення неспецифічних систем головного мозку, зокрема лімбіко-ретикулярного комплексу (ЛРК) [3–6]. Наслідком шкідливого впливу хронічного стресу під час бойових дій та ЛЧМТ на неспецифічні системи головного мозку може стати дезінтеграційний психо-вегетативний синдром (ДПВС), котрий зумовлює розвиток стійкої патології вегетативного відділу нервової системи (ВВНС) [7; 8], та відхилень в психічній та емоційній сфері учасників збройних конфліктів [9; 10]. Все це негативно впливає як на стан здоров'я самих військовослужбовців, так і на українське суспільство в цілому.

Метою нашої роботи була клініко-експериментальна оцінка стану неспецифічних систем головного мозку у військовослужбовців Збройних Сил України (ЗСУ), котрі були підвержені впливу хронічного стресу внаслідок бойових дій.

Пацієнти та методи дослідження. Обстежено 208 чоловіків, військовослужбовців ЗСУ, середній вік котрих складав $42,1 \pm 5,3$ роки. З них 119 (57,2%) перенесли легку бойову закриту черепно-мозкову травму (ЛБ ЗЧМТ) – I гурт. 74 (35,6%) перенесли легку мінно-підривно травму, акубаротравму, в них були діагностовані різноманітні невротичні розлади складала II гурт. 15 (7,2%) військовослужбовців вважалися практично здоровими (III гурт), співставні по віку з особами перших двох гуртів.

На період обстеження 119 (57,2%) пацієнтів I-го гурту виявляли скарги на головний біль у вигляді неінтенсивних тупих, давлючих, монотонних, частіше двобічних больових відчуттів в лобно-скроневих та потилично-шийних ділянках, «відчуття затискання голови каскою, шоломом», котре посилювалося за психоемоційних перевантажень, метеолабільності. Їх також турбували нервозність, дратівливість, подразливість, підвищена стомлюваність, розлади сну. У пацієнтів другого гурту домінували різноманітні невротичні розлади, періодично турбував головний біль ниючого характеру, дещо подібний за локалізацією, як у пацієнтів з першого гурту, зустрічався він достовірно рідше ($p < 0,01$).

Оцінка стану ВВНС включала дослідження показників вегетативного фону [11], а також визначення рівня функціонування регуляторних систем та адаптаційних можливостей організму в умовах існування, котрі постійно змінюються (за методикою Р.М. Баєвського) [12].

Наявні неврологічні порушення об'єктивізували шляхом дослідження викликаної активності структур ГМ по даним електроенцефалографії (ЕЕГ). Оцінку емоціонально – особистісної сфери здійснювали за допомогою Мінесотського багатофазного особистісного теста в модифікації М.П. Мірошнікова і Ф.Б. Березіна (МІ) [13], опитувача Спілбергера (шляхом визначення рівня реактивної та особистісної тривоги). За наявності показів пацієнтам проводили краніографію, комп'ютерну томографію головного мозку (КТГМ), магнітно – резонансну томографію головного мозку (МРТ ГМ).

При опрацюванні отриманих даних використовували параметричні та непараметричні статистичні методи. Статистичну значимість різниці між I-им та II-им гуртом оцінювали по критерію Стьюдента, а при порівнянні трьох обстежуваних гуртів застосовували одно факторний дисперсійний аналіз та критерій Стьюдента з поправкою Бонфероні для рівних дисперсій та Ньюмена – Кейлса для теста з нерівними депресіями. Для виявлення існуючих різниць за порядковими ознаками використовували критерій χ^2 [14].

Результати та обговорення. Основними клінічними синдромами у обстежуваних були наступні: 1) синдром вегетативної дистонії – у 102 (85,7%) пацієнтів I-го гурту та у 37 (50,0%) пацієнтів II гурту, як правило, у вигляді перманентних порушень змішаного характеру; 2) психопатологічний синдром – відповідно у 68 (57,1%) та у 18 (24,3%) пацієнтів у формі астенічних, афективних розладів, невротичних та неврозоподібних станів; 3) кохлеровестибулярний синдром – у 21 (17,6%) і у 74 (100,0%) пацієнтів у вигляді періодичних головокружінь, шуму в голові; шуму та дзвону у вухах; 4) диссомнічний синдром у 49 (41,2%) та 31 (41,9%) постраждалих у вигляді затрудненого засипання, поверхневого сну, кошмарних сновидінь (часто з воєнного періоду). Крім того в першому гурті у 34 (28,6%) пацієнтів спостерігалися відхилення у вигляді нерізко виразних окоорухових розладів, недостатності VII та XII пар черепно-мозкових нервів, а в 22 (18,5%) постраждалих – у вигляді пірамідної недостатності в формі анізорефлексії. Аналіз кількісної характеристики показників вегетативного фону кардіоваскулярної системи по середнім значенням у пацієнтів I-го гурту виявив статистично значиме підвищення артеріального тиску (АТ) – систолічного (САТ) та діастолічного (ДАТ), превалювання нерізкої парасимпатикотонії по значенням частоти серцевих скорочень (ЧСС), індекса Кердо (ІК), величини хвилинного об'єму крові (ХОК по Старру), індекса ХОК (ІХОК) та коефіцієнта Хільдебрандта (КХ) в порівнянні з контрольним гуртом та відсутність достовірної різниці з другим гуртом. Одночасно відмічалось значиме збільшення ЧСС при зіставленні з гуртом практично здорових військовослужбовців ЗСУ. За цього

в II-му гурті прослідковувалась тенденція до ваготонії зі значимою різницею по показнику ЧСС на відміну від III-го гурту обстежуваних. Вивчення ЕЕГ виявило статистично значиме збільшення латентності проведення нервового імпульсу в гуртах військовослужбовців ЗСУ у всіх відведеннях в порівнянні з показниками в гурті практично здорових осіб. Результати проведених обстежень дозволили зробити висновок про існування церебральних аксональних порушень на нейрональному рівні у осіб, котрі були учасниками бойових дій. Виявлені зміни дозволяють висунути гіпотезу про існування дисфункції стовбурових інтернейронів внаслідок зміненого впливу на них лімбічної системи. При аналізі усередненого (по Т-балам) по МІЛ особистісного профілю пацієнтів I-го та II-го гуртів відмічалось його достовірне ($p < 0,001$) підвищення в порівнянні з гуртом практично здорових осіб по ряду шкал, котрі відображають наявність тривожно-іпохондричної фіксації у цих пацієнтів. Значимої різниці за цього між I-м та II-м гуртом не було. Відмічено також достовірне ($p < 0,001$) підвищення рівня реактивної ($44,18 \pm 2,11$ балів) та особистісної ($46,17 \pm 1,33$ балів) тривоги у пацієнтів з наслідками бойових ЛЧМТ за даними опитувальника Спілбергера. Важливу роль в механізмі стійкості організму до стресових ушкоджень та патогенезі стресової патології відіграють активність та реактивність стрес-системи та стрес-лімітуючих систем. Природні медіатори стрес-лімітуючих систем або їх стабільні хімічні аналоги підвищують стійкість організму до стресорних ушкоджень, здійснюють профілактичний та терапевтичний вплив за стресорних подразників, головним чином за рахунок обмеження надмірної або «застійної» стрес-реакції. Перспективним принципом профілактики та корекції стресорних ушкоджень є застосування методів і засобів, котрі дозволяють обмежувати надмірну активацію стрес-системи та надмірну стрес-реакцію, а також нормалізувати недостатню активність стрес-системи і відповідно, недостатню стрес-реакцію.

Висновок. Таким чином, результати дослідження свідчать про наявність у військовослужбовців учасників бойових дій дисфункції неспецифічних систем головного мозку, маніфестуючої у вигляді психо-вегетативного синдрому, основними ознаками котрого є синдром вегетативної дистонії з переважанням нерізко виразної ваготонії, а також тривожно – депресивних та іпохондричних розладів. Одночасно визначені нерізко виразні церебральні аксональні порушення на нейрональному рівні. Виявлені зміни мали місце в учасників бойових дій з ранніми наслідками бойової ЛЧМТ і без таких, що дозволяє висунути гіпотезу про провідне значення хронічного стресу внаслідок бойових дій у формуванні функціональних та структурних порушень головного мозку. Отримані дані сприяють формуванню правильної тактики реабілітації учасників бойових дій з активним використанням вегетотропної та психотропної терапії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Одинак М.М., Емельянов А.Ю., Коваленко П.А., Емелин А.Ю. Структура боевой травмы мозга и организация оказания неврологической помощи на этапах медицинской эвакуации в вооруженных конфликтах. *Военно-медицинский журнал*. 1997. № 1. С. 56–61.
2. Шутов А.А., Шерман М.А. Психовегетативный синдром в резидуальном периоде современной «легкой» боевой черепно-мозговой травмы. *Журн. невропатол. и психиатр*. 1992. № 5. С. 13–15.
3. Вейн А.М., Соловьева А.Д. Лимбико-ретикулярный комплекс и вегетативная регуляция. М.: Наука, 1973.
4. Заболевания вегетативной нервной системы / Вейн А.М., Вознесенская Т.Г., Голубев В.Л. и др.; под ред. А.М. Вейна. М.: Медицина, 1991.
5. Осетров А.С. Неспецифические системы мозга при последствиях черепно-мозговой травмы средней степени тяжести. *Журн. невропатол. и психиатр*. 1993. № 1. С. 55–57.
6. Осетров А.С. К характеристике психовегетативного синдрома при последствиях закрытой черепно-мозговой травмы. *Журн. невропатол. и психиатр*. 1995. № 6. С. 7–9.
7. Амбрумова А.Г., Полякова И.В. Вазовегетативные расстройства при психологическом стрессе. *Сов. мед.* 1990. № 2. С. 84–87.
8. Лагерлеф Х. Психофизиологические реакции в период эмоционального стресса: медицинские последствия этих реакций. *Эмоциональный стресс: труды международного симпозиума (5–6 февраля 1965, Стокгольм)* / под ред. Л. Леви. Л.: Медицина, 1970. С. 270–276.
9. Тарабрина Н.В., Лазебная Е.О. Синдром посттравматических стрессовых нарушений: современное состояние проблемы. *Психол. журн*. 1992. Т. 13. № 2. С. 14–29.
10. Нечипоренко В.В., Литвинцев С.В., Снедков Е.В. Современный взгляд на проблему боевой психической травмы. *Военно-медицинский журнал*. 1997. № 4. С. 22–26.
11. Вейн А.М., Соловьева А.Д., Колосова О.А. Вегетососудистая дистония. М., 1981.
12. Космическая кардиология / В.В. Парин Р.М. Баевский, Ю.Н. Волков, О.Г. Газенко. Л.: Медицина, 1967.
13. Березин Ф.Б., Мирошников М.П., Рожанец Р.В. Методика многостороннего исследования личности. М., 1976.
14. Гланц С. Медико-биологическая статистика: Пер. с англ. М.: Практика, 1999.

V. Teshchuk, N. Teshchuk, O. Ruskykh, O. Bendiak. Early consequences of closed craniocerebral injuries in servicemen of the Armed Forces of Ukraine during the full-scale Russian-Ukrainian war of 2022. – Article.

Summary. 208 military servicemen participating in combat operations (PCO) were examined, 119 of whom suffered a mild combat (MC) closed craniocerebral injury (CCI); 74 – explosive trauma (ET), acubarotrauma (ABT) and complaints related to brain pathology were detected; 15 patients without nervous system pathology (control). The examination included the analysis of indicators of the vegetative background, electrocardiography (ECG), electroencephalography (EEG), as well as assessment of the emotional and personal sphere of patients (MMRI test). Dysfunction of non-specific brain systems (limbic-reticular complex – LRC) in the form of psychovegetative syndrome (PVS), in the formation of which the leading role belongs to chronic stress as a result of hostilities, was detected in PCO.

Key words: post-traumatic disorders, craniocerebral injury, acubarotrauma, diagnosis.

Розділ 5

*Гуманітарні та соціальні науки.
Педагогіка та психологія.
Культура і мистецтво*

Н. М. Глушенюк

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Національний транспортний університет
м. Київ, Україна*

КРЕАТИВНІСТЬ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ВИЩОЇ ТЕХНІЧНОЇ НАУКИ

Анотація. Аналізується системний характер поняття креативності освіти, розкриваються види та методи її впровадження, досліджується необхідність розвитку творчого потенціалу фахівців технічного профілю.

Ключові слова: креативність, креативна компетентність, особистісний підхід, здобувач вищої освіти, творча особистість, професійна діяльність.

Сучасна освіта готує кожне нове покоління до мінливості життєвого простору, різноманітності його проблем та способів їх вирішення. Вона не передбачає, як це було в минулі часи, формування стабільної основи в майбутній професійній діяльності. Зміни які відбуваються в 21 столітті потребують від людини якостей, котрі б дозволяли творчо і продуктивно підходити до будь яких змін. Тому головною метою вищої професійної освіти, зокрема технічної, сьогодні стає підготовка компетентного, кваліфікованого випускника, який здатний не тільки застосовувати на практиці знання, уміння й навички, а й виявляти креативність у ситуаціях, що виникають у професійній діяльності. Формування творчої особистості є однією з найважливіших цілей у процесі підготовки сучасного конкурентоспроможного фахівця. Тобто, в системі вищої професійної освіти реалізується індивідуальний особистісно орієнтований підхід в освітньому середовищі.

Аналіз психолого-педагогічної літератури з цього питання дозволив констатувати, що основну увагу вчені звертають на визначення суті креативної компетентності. Більшість науковців (І. Брякова, Р. Давлетова, А. Давтян, Л. Петришин та ін.) наголошують на тому, що креативна компетентність має універсальний характер та відображає рівень творчих проявів особистості в певній сфері діяльності. В працях низки авторів досліджуються концептуальні підходи щодо вивчення креативної освіти, розвитку творчої складової навчального процесу у підготовці спеціалістів технічного профілю (Ю. Зінковський, Г. Мірських, В. Дуб, Т. Артемонова, Г. Оникович, Є. Пінчук Ю. Бистрова, В. Мороз, І. Особов, О. Пилищук, Е. Лузік та ін.).

В останні роки були виконані дисертаційні роботи, які безпосередньо розкривають різні аспекти проблеми формування креативності студентів (С. Дімітрова-Бурлаєнко).

Водночас, незважаючи на певний обсяг публікацій, питання індивідуалізації та самореалізації особистості залишається актуальним, насамперед тому, що проблема підготовки студентів технічних університетів до виявлення креативної компетентності у професійній діяльності не набула цілісного осмислення.

Метою статті є на основі існуючих підходів дослідити впровадження креативного складника до навчального процесу, що нерозривно пов'язане з проблемою активізації творчого, винахідницького рівня діяльності.

У наш час перед освітою постало завдання виховання креативної особистості, здатної до саморозвитку, самостійної професійної діяльності. Відповідно, у новому освітньому просторі має посісти своє вагоме місце творчий, креативний складник, який і є тим чинником, що, безумовно, змінить методологічні основи.

Уперше термін «креативність» було вжито у 1922 році психологом Д. Сімпсоном. Учений стверджував, що «креативність» – це здатність людини відмовитися від стереотипних способів мислення, «здатність до руйнування загальноприйнятого, звичайного порядку походження ідей у процесі мислення» [1, с. 127].

Одне з найперших визначень креативності надав американський учений, професор Стенфордського університету Джон Као: «Креативність – це цілісний процес генерації ідей, їх розвитку та перетворення

на цінності. Цей процес поєднує в собі те, що люди називають новаторством». Він відзначає одночасно мистецтво породження нових ідей і науку відточування цих ідей до стадії відтворення в дійсності. Незважаючи на тривале застосування терміну, креативність як окреме поняття було виділено лише в 50-х рр. ХХ ст. завдяки Дж. Гілфорду. У 1950 році саме Дж. Гілфорд у зверненні при вступі на посаду президента Американської психологічної асоціації запропонував психологам зосередити свою увагу на вивченні креативності [1, с. 127].

Існує велика кількість визначень креативності, проте переважна більшість дослідників розглядають її не як процес а як властивість певної особистості. Так, О. Антонова визначає креативність як творчі можливості людини, що можуть виявлятися в мисленні, почуттях, спілкуванні, окремих видах діяльності, характеризувати особистість загалом або її окремі сторони. Це здатність породжувати незвичні ідеї, відходити від традиційних схем мислення. Креативність розглядається як найважливіший і відносно незалежний чинник обдарованості [2, с. 28].

С. Сисоева визначає креативність як основу творчої особистості, «детермінантою якої виступає творча активність індивіда». Креативність як різнобічне явище інтегративного характеру не тільки визначає об'єктивні перспективи творчого розвитку, а й забезпечує функціонування актуальної зони творчої діяльності людини. [3, с. 245].

Згідно з працями українського ученого В. Моляко, існує сім ознак креативності: оригінальність, евристичність, фантазія, активність, сконцентрованість, чіткість, чуттєвість [4, с. 25].

Однією з основних якостей креативної особистості він вважає прагнення до оригінальності, високий рівень знань, вміння аналізувати явища, систематичність і самостійність у роботі [4, с. 26–31].

І. Гриненко, О. Дунаєва, Є. Ільїн, О. Кульчицька, В. Сластьонін визначають креативність як: здатність породжувати незвичні й нестандартні ідеї, відхилитися в мисленні від традиційних схем, швидко знаходити нестандартні способи вирішення проблемних ситуацій; здібність, що відображає глибинну властивість індивіда створювати оригінальні цінності, приймати нестандартні рішення, уникати стереотипних способів мислення; духовну здібність культурної (цілісної) особистості створювати новий соціально важливий продукт (ідеальний чи матеріальний) завдяки мотивації успіху, збагаченню ментального досвіду та стану психофізіологічної когерентності [1, с. 127–128].

Креативність – універсальна характеристика всіх самоактуалізованих людей; найфундаментальніша характеристика людської природи, це складне особистісне утворення, що уможливило перенесення набутих компетентностей з однієї галузі життєдіяльності в іншу. Впровадження креативного складника до навчального процесу нерозривно пов'язане з проблемою активізації творчого, винахідницького рівня діяльності.

В науковій літературі досить часто поняття «креативність» розглядається як синонім до слова «творчість». Проте слід зауважити, що творчість і креативність – це різні поняття. Так, у психологічній енциклопедії креативність визначається як рівень творчої обдарованості, прояву здібностей до творчості, що виявляються у мисленні, спілкуванні, окремих видах діяльності та є відносно стійкою характеристикою особистості [5, с. 181].

У педагогічному словнику креативність тлумачиться як творчі можливості (здібності) людини, що можуть виявлятися у мисленні, почуттях, спілкуванні, окремих видах діяльності, характеризувати особистість загалом чи її окремі сторони, продукти діяльності, процес їх створення. Креативність розглядається як найважливіший і відносно незалежний фактор обдарованості, що рідко відображається в тестах інтелекту й академічних досягненнях. У словнику С. Гончаренка креативність тлумачиться як особистісна характеристика, а саме як здатність висловлювати незвичайні ідеї, нетрадиційно мислити, швидко розв'язувати проблемні ситуації» [6, с. 102].

Насправді, хоча поняття «креативність» і «творчість» дуже близькі за змістом, усе ж вони мають певні відтінки у значенні. Основою творчого процесу є натхнення автора, його здібності. Тобто творчості не існує без натхнення. У свою чергу, основою креативності є прагматизм, тобто доцільність, корисність вихідного продукту. Творчі люди залежать від настрою та власних емоцій. Під креативністю розуміємо загальну здатність людини до інновацій та творчості у різних сферах її діяльності. Креативність – це не лише здатність створювати щось нове, але це здатність створювати щось нове з певною метою [1, с. 123–124].

Креативна система освіти змушує шукати оптимальне співвідношення між обсягом фундаментальних, класичних знань – базового рівня знань минулого, та новітніми досягненнями науки, технік, технологій. Доречно подавати фундаментальне, класичне у лекціях, а засвоєння новітніх знань винести

у стандарт дискусії. Доцільність саме такої організаційної основи подання дисциплін, які визначають професійний рівень підготовки, надає навчальному процесу дослідницької, творчої компоненти, сприяє ефективнішому впровадженню Болонського процесу, який передбачає суттєве скорочення аудиторних занять [7, с. 12].

Широке впровадження різних елементів креативного складника в навчальний процес допомагає безболісно розв'язати проблему індивідуалізації навчання. Студенти які постійно інноваційно мислять, вирізняються здатністю розв'язання більш складних за змістом та більші за обсягом навчальні завдання. Цей принцип дедалі більше стає ледь не основною функцією вищої школи і, на наш погляд, має широко використовуватися в освіті всіх форм.

Індивідуальний підхід і самостійна робота дадуть можливість сприйняти предмети не як вузьку навчальну дисципліну, а в більш широкому плані – вони сприятимуть відкриттю в собі зацікавленості до науково-дослідної діяльності, а також до вирішення наукових питань.

Вагомих результатів у розвитку дослідницької роботи студентів можна досягти лише за умови системного підходу до її організації, що передбачає:

- розширення таких форм навчального процесу як семінари, написання рефератів та оглядів інформаційних джерел з актуальних питань науки, техніки, технології;
- введення до тематики курсового й дипломного проектування комплексних завдань, формування груп для виконання їх з числа студентів, що виявляють інноваційний характер мислення;
- створення умов для публічної апробації результатів, одержаних під час виконання всіх видів дослідницьких робіт, зокрема, підготовка доповідей для участі в наукових конференціях, семінарах або статей для публікації в наукових виданнях [8, с. 20].

Саме системний підхід, що передбачає одночасне використання всіх вказаних видів діяльності, допоможе досягти бажаних результатів – озброїти випускника вищого навчального закладу сучасною базою знань за фахом, дати можливість розкритися таланту інноваційно мислячих студентів.

Важливим видом навчального процесу, що несе в собі значну дослідницьку компоненту та має поширитись у технічних ВНЗ, є набуття майбутнім спеціалістом навичок роботи з інформацією (вміння не тільки «добувати» її, а й аналізувати, класифікувати, узагальнювати), мати свій стиль її викладення в письмовому вигляді та у вигляді доповіді. Не можна не враховувати відомої думки: наука починається з класифікації та узагальнення інформації.

Звичайно, найбільшого розвитку ідея креативності освіти набуває за умови участі студента в науково-дослідницькій або проектній роботі, яку виконує колектив фахівців і яка має бути завершена здобуттям нового знання, програмного продукту, фізичною реалізацією нового об'єкту, системи [8, с. 19].

Складність, багатогранність вищої освіти це чинник, що відкриває простір для багатьох освітніх технологій. В даному контексті слід зупинитися на такій системній технології, що має на меті удосконалювати педагогічний процес навчального закладу, як педагогічний дискурс. Слід зазначити, що саме поняття дискурсу задає нову теоретико-методологічну перспективу дослідження проблеми, оскільки орієнтує на перехід від теоретичної рефлексії до організації конструктивної та відповідальної комунікації і між самими дослідниками певної теоретичної проблеми, і з тими, хто намагається розв'язати відповідну проблему на практичному рівні. Дискурс – це складний, багатоплановий процес устанавлення і розвитку контактів між людьми, породжений потребою спільної діяльності, який включає в себе обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприймання і розуміння іншої людини. Дискурс – поліфункціональне явище, не обмежуючись лише інформаційною функцією воно створює умови для обміну ставленнями, переживаннями, допомагає самоутвердженню студента в колективі [9, с. 33].

Підводячи підсумки, необхідно зазначити, що перспективи розвитку сучасної освіти повинні враховувати як спадкоємність традицій світової, так і вітчизняної освіти. Необхідно поєднувати високі технології, диференційованість та варіативність з самобутністю, унікальністю, високим стандартом освіти.

Суспільство потребує висококваліфікованих професійно компетентних, творчо мислячих, здатних приймати правильні рішення, спеціалістів. З огляду на це, в професійній підготовці фахівців слід зосередити увагу на розвитку креативності здобувачів вищої освіти. При формуванні креативності у ставиться за мету – розвиток критичного мислення та формування творчого потенціалу, який допоможе в професійній підготовці фахівців творчому саморозвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Павленко В.В. Креативність: сутнісна характеристика поняття. *Креативна педагогіка*. Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки «Полісся». Житомир, 2016. Вип. 11. С. 120–131.
2. Антонова О.Є. Сутність поняття креативності: проблеми та пошуки. *Теоретичні і прикладні аспекти розвитку креативної освіти у вищій школі*: монографія / за ред. О.А. Дубасенюк. Житомир, 2012. С. 14–41.
3. Сисоєва С.О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня: монографія. Київ: Поліграфкнига, 1996. 406 с.
4. Моляко В.О. Психологічна готовність до творчої праці. Київ, 1989. 36 с.
5. Психологічна енциклопедія / автор-упоряд. О. Степанов. Київ: «Академвидав», 2006. 424 с.
6. Професійна освіта: словник / уклад.: С.У. Гончаренко та ін.; за ред. Н.Г. Ничкало. Київ: Вища школа, 2000. 380 с.
7. Зіньковський Ю., Мірських Г. Креативність – фрактал сучасної парадигми вищої технічної освіти (стаття друга). *Вища освіта України*. 2007. № 4. С. 11–28.
8. Зіньковський Ю., Мірських Г. Креативність – фрактал сучасної парадигми вищої технічної освіти (стаття перша). *Вища освіта України*. 2007. № 3. С. 14–20.
9. Скубішевська О. Дискурс як технологія навчання учнівської та студентської молоді. *Вища освіта України*. 2008. № 1. С. 53–59.

N. Glushenok. Creativity as an important component higher technical education. – Article.

Summary. The system character of concept of creative education is opened, the necessity of development of a creative component of educational process is proved by preparation of the experts of atechical, the kinds and methods its introduction are offered.

Key words: creativity, creative competence, personal approach, applicants for higher education, creative personality, professional activity.

УДК 378.14.015.62:378.014.15

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2023/38/28>

О. В. Горицька

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри романо-германської філології та методики викладання іноземних мов

Міжнародний гуманітарний університет

м. Одеса, Україна

ПОЗИТИВНИЙ ІМІДЖ ВИКЛАДАЧА ЯК ПОКАЗНИК ЙОГО ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

Анотація. Статтю присвячено проблемі формування позитивного іміджу викладача у процесі професійної підготовки. Визначено роль позитивного іміджу в становленні викладача-професіонала. Виділено структуру професійного іміджу викладача, у якій відображено основні вимоги до нього. Виокремлено психолого-педагогічні умови, які будуть сприяти підвищенню ефективності формування позитивного професійного іміджу викладачів.

Ключові слова: імідж, структура педагогічного іміджу викладача, етапи формування іміджу викладача, психолого-педагогічні умови.

Постановка проблеми. Трансформація суспільного устрою і світогляду призвела до соціальних перетворень в Україні, пов'язаних з переглядом поглядів щодо особистості педагога. Сучасне суспільство гостро потребує висококваліфікованих педагогів, здатних грамотно будувати процес взаємодії з оточенням, презентувати свою особистість, що впливає на ефективність і результативність їх праці.

У сучасному українському суспільстві професія педагога втратила колишню престижність та потребує негайної реабілітації. У той же час до діяльності і особистості викладача, як і раніше, ставляться найвищі вимоги.

За конкретним образом викладача завжди перебуває особистість, тобто та внутрішня основа, на якій ґрунтується мовна поведінка, поряд з цим, своєрідною карткою особистості викладача є його вміння

самопрезентації. Феномен професійного іміджу сучасного викладача є однією з актуальних педагогічних проблем, вирішення якої свідчить про його професійну культуру і професійну компетентність педагога.

Аналіз досліджень. Різні аспекти іміджу педагога були предметом вивчення науковців, а саме: проблема психології іміджу (О. Володарська, П. Гуревич, А. Панасюк, О. Ковальова), особливості педагогічного іміджу (Н. Гузій, А. Калюжний, А. Кононенко, Н. Прус), формування іміджу вихователів ЗДО (М. Апраксина, Н. Гавриш, Л. Загородня, Т. Марєєва, С. Тітаренко) та ін. Проблема особистісно-професійного розвитку майбутнього педагога розкрита в наукових розвідках К. Абульханова-Славської, Л. Митіної, В. Моляко, Б. Федоришина та ін. Згаданими вище та іншими науковцями доведена необхідність формування здатностей до самопізнання та самовдосконалення, які визначають професійний розвиток і саморозвиток особистості. Однак, на нашу думку, в наукових працях мало уваги приділено іміджу викладача як показника його педагогічної майстерності.

Метою статті є теоретичне обґрунтування структури та етапів формування позитивного іміджу викладачів як показника його педагогічної майстерності.

Виклад основного матеріалу. Поняття «імідж» почали використовувати наприкінці 60-х років ХХ ст., а в 90-х роках вийшла книга В. Шепеля «Іміджологія: секрети особистої привабливості», у якій він визначив формування нової галузі досліджень – іміджології як науки, що не тільки забезпечує практичну побудову іміджу, а й пояснює різні його аспекти.

У дослідженнях зарубіжних науковців поняття іміджу трактується по-різному. Так, П. Берд у цьому аспекті говорить про публічне «Я» людини, своєрідну маску, макіяж, що застосовується, аби в очах інших людей мати привабливий вигляд. С. Олівер трактує імідж як ментальну картину, ідею, породжену уявою, або особистість в уявленнях людини, організації. Р. Бентон під цією дефініцією розуміє набір особистісних якостей, що уособлюється з людьми певної індивідуальності. К. Боулдінг визначає його як узагальнення людського сприйняття та його осмислення [1, с. 24–25].

Є. Перелигіна зазначає, що імідж виступає як сформоване завдяки цілеспрямованим професійним зусиллям символічне уявлення для підвищення успішності певної діяльності людини чи досягнення суб'єктивного психологічного ефекту в соціальній групі [1, с. 28].

На думку Є. Петрової, імідж як феномен індивідуальної, групової чи масової свідомості, функціонує як образ-уявлення, у якому в складній взаємодії поєднуються зовнішні та внутрішні характеристики об'єкта, його соціальні ролі й функції [1, с. 29].

Отже, у трактуванні категорії «імідж» відсутня однотайність, воно розкривається через такі поняття, як «образ», «уявлення», «стереотип» та ін.

Підсумовуючи вищезазначене, ми будемо трактувати поняття іміджу як емоційно забарвлений стереотип суб'єктивного образу, який ґрунтується на особливостях, властивостях, ціннісних характеристиках суб'єкта і сформований у свідомості для досягнення певних результатів: пізнання чи самовираження.

Зміст поняття «професійний імідж» у науковій літературі розкривається через уявлення про людину як фахівця своєї справи. На нашу думку, професійний імідж – це загальне враження про фахівця, яке отримує оточення через сприйняття його особистісно-професійних якостей, манери мовлення і поведінки, зовнішнього вигляду. Його формування і побудова професійного іміджу – складний процес, який розвивається за певними законами і технологіями.

В. Шепель виділяє у процесі формування професійного іміджу такі етапи.

1. Вивчення особистісних характеристик, якостей, складання «Я»-концепції. Цей етап передбачає збір інформації щодо ідеального образу, який стане орієнтиром надалі.

2. Добір характеристик. Він корелює з видом професійної діяльності.

3. Робота над зовнішнім виглядом, який є вагомим чинником впливу на оточення.

4. Робота над удосконаленням комунікативних якостей (мова, вміння спілкуватись, виступати перед аудиторією, вміння зацікавити співрозмовника, розвинене почуття гумору тощо) [3, с. 44].

Підготовка викладача, який усвідомлено створює особистий імідж, дозволяє по-новому подивитись на навчання у закладах вищої освіти. Зокрема, А. Калюжний у праці «Психологія формування іміджу вчителя» здійснив не тільки теоретичне обґрунтування природи іміджу вчителя, його характеристик і типів, а й описав інструментарій його формування. Він визначив такі основні підходи до формування іміджу:

- 1) функціональний (типологія згідно з функціонуваннями);
- 2) контекстний (типологія згідно з контекстною реалізацією);
- 3) зіставлення (порівняння близьких за значенням іміджів) [3, с. 47].

Цілеспрямовані компоненти підготовки педагога в аспекті професіоналізму було описано дослідницею О. Ковальновою, яка розкрила механізми формування іміджу та технологію його побудови як систему послідовних етапів створення образу вчителя, органічно пов'язаних між собою. Вона пропонує розглядати поняття «педагогічного іміджу як полісемантичну категорію, що характеризує стиль професійно-педагогічної діяльності, манеру спілкування, уміння індивідуалізувати свій образ, надавати йому естетичної виразності» [3, с. 49].

У суспільній свідомості існує уявлення про імідж професійного педагога, який уособлює та узагальнює найбільш спільні характеристики, які їм притаманні, і закріплює їх у вигляді образу-стереотипу. В. Зінченко констатує, що суспільство породжує вимоги до професійного іміджу педагога, впливає на його зміст, але незмінними залишаються такі якості ідеального педагога, як любов до дітей, учнів, студентів; високий професіоналізм, доброзичливість, щирість, уміння спілкуватись.

Аналіз наукової літератури і педагогічна практика свідчать про те, що функціонування ринку освітніх послуг на рівні вищої школи випереджає розвиток наукової теорії управління ним, а кваліфікаційні вимоги до випускників магістратури, яка дає право на викладання у вищій школі, освітні стандарти, здебільшого визначають їх цілі, зміст і форми організації, проте, не передбачають оволодіння діяльністю щодо створення професійно-педагогічного іміджу.

Позитивний імідж викладача, як зазначає О. Чебикін, розглядається як «важливий аспект його професіоналізму і засіб педагогічного впливу на студентів. Він розкривається у двох аспектах:

- 1) з точки зору вимог до викладача з боку суспільства;
- 2) з позицій викладача, тобто яким він прагне подати себе студентам, що він хоче заявити про себе суспільству» [7, с. 107].

Позитивний імідж викладача – це його соціально бажаний образ, адже сучасний викладач має володіти високими професійними якостями і приємними особистісними властивостями.

Для створення професійного іміджу викладачу необхідно визначити свою внутрішню філософію, систему цінностей, сформулювати професійну «Я»-концепцію, визначити свої професійні ролі тощо.

Формування позитивного іміджу викладача є активною цілеспрямованою діяльністю, зорієнтованою на його інформування про сильні сторони тих особистісних якостей, які мають об'єктивне значення для успішної роботи зі студентами. Поряд із цим слід зазначити, що імідж не формується спонтанно, а є результатом цілеспрямованої роботи над собою у контексті побудови взаємопоєднаних компонентів, які ми умовно поділяємо на два блоки:

- базовий, який містить природний, особистісний, професійний і поведінковий компоненти;
- символічний, який складається з візуального, аудіального, ольфакторного і кінестетичного компонентів.

Результатом самовиховання і самотворення з урахуванням вищезазначених компонентів є створений професійний імідж викладача.

О. Межирицька акцентує увагу на трьох групах пріоритетних якостей, що формують позитивний імідж педагога:

«1. Природні (комунікабельність, емпатійність, рефлексивність, красномовність). Ці якості складають матрицю природних обдарувань, що характеризуються як мистецтво подобатись людям. Володіння ними – основа успішності створення особистого іміджу;

2. Якості, які є наслідком освіти і виховання особистості (моральні цінності, психічне здоров'я, володіння набором комунікативних технологій: міжособистісне спілкування, діловий спіч, запобігання конфліктним ситуаціям і подолання їх);

3. Якості, пов'язані з життєвим та професійним досвідом особистості» [4, с. 140].

Професійний імідж викладача є цілісним утворенням, яке містить характеристики, що визначають його індивідуальність. Він складається як з природних властивостей особистості, так і тих, які можуть бути створені штучно.

Так, відповідно до природного компонента базового блоку викладачу мають бути притаманні гарні фізичні дані, високий ступінь фізичної і психічної витривалості. За наявності вищезазначених даних рівень значущості віку і статі викладача незначний. Особистісний компонент передбачає наявність у викладача набутих внаслідок освіти і виховання якостей, як то: любов то предмету, гуманне ставлення до студентів, моральні, комунікативні, інтелектуальні якості. Професійний компонент охоплює наявні знання, уміння, навички, індивідуальний стиль професійної діяльності. Згідно з поведінковим компонентом викладачу мають бути притаманні такі якості, як лідерство, взірцевість для студентів, дотримання норм ділової етики, адекватна поведінка у складних ситуаціях.

В. Бондаренко, зазначає, що значну «роль у структурі професійного іміджу викладача відіграють і компоненти, які містять символічні характеристики. Візуальний компонент передбачає гарну осанку, зовнішню привабливість, стильний одяг тощо. Відповідно до аудіального компонента при формуванні професійного іміджу викладач повинен звертати увагу на тембр голосу, інтонацію, манеру розмовляти, швидкість і гучність мови, артикуляцію. Ольфакторний компонент передбачає систему запахів, а кінестетичний – особливості жестів, рухів, міміки, погляду» [4, с. 50–51].

Теоретичне обґрунтування актуальності професійного іміджу викладача зумовило необхідність виявлення психолого-педагогічних умов його формування у процесі професійної підготовки, що передбачають заходи, які застосовуються під час організації освітнього процесу у закладі вищої освіти і дозволяють забезпечити більш високий рівень сформованості позитивного іміджу сучасного педагога.

Виходячи з аналізу змісту професійної підготовки майбутніх викладачів, враховуючи соціальне замовлення суспільства, тенденції розвитку педагогічної освіти, ми вважаємо за доцільне виокремити такі психолого-педагогічні умови, що будуть сприяти підвищенню ефективності формування позитивного професійного іміджу майбутніх викладачів:

- 1) використання елементів кар'єроорієнтованого розвитку;
- 2) оновлення змісту навчальної інформації знаннями щодо психологічних особливостей прояву сигнального комплексу у сприйманні і розумінні один одного учасниками педагогічного спілкування;
- 3) використання засобів іміджології для етико-естетичного оформлення зовнішнього вигляду і самопрезентації особистості.

Для формування педагогічного іміджу майбутнього викладача необхідне, насамперед, сприйняття образу, на основі якого будуватиметься цілісний імідж. Після цього здійснюється аналіз інформації та уявна корекція сприйнятого образу відповідно до ідеального образу та індивідуальних особливостей того, хто сприймає, а також використання окремих елементів бажаного іміджу і «вживання» в образ. Завершується цей процес привласненням та індивідуалізацією обраного образу.

Формування професійного іміджу майбутнього педагога у процесі професійної підготовки умовно можна поділити на чотири етапи: мотиваційний, орієнтаційний, технологічний і презентаційний: [6, с. 253–254].

1. Мотиваційний етап формування професійного іміджу майбутнього викладача виконує стимулювальну функцію. Він покликаний забезпечити високий рівень зацікавленості майбутніх викладачів і спрямувати їх на діяльність зі створення професійного іміджу. Для забезпечення вищезазначеного в освітній процес доцільно впроваджувати активні форми і методи навчання і різні види лекцій (дискусійна, діалогічна, візуалізаційна); семінари-конференції, тренінги, дискусії, групове виконання творчих завдань, кейси, ігрові технології, залучення до наукової діяльності тощо).

2. Орієнтаційний етап передбачає оволодіння сукупністю наукових знань про імідж, забезпечення здатності майбутнього викладача до засвоєння технологій професійного іміджу, набуття відповідних умінь і навичок. Для імплементації завдань цього етапу використовуються: збагачення змісту дисциплін гуманітарного циклу спеціальними темами з проблем іміджу, застосування інноваційних методів навчання (дискусії, міні-конференції, форуми, ділові та рольові ігри та вправи, есе та ін.).

3. Технологічний етап передбачає безпосереднє формування професійного іміджу майбутнього викладача. Цьому сприяє проведення спецсемінару «Професійний імідж викладача», головним завданням якого є відпрацювання практичних умінь і набуття навичок роботи з конструювання професійного іміджу. Реалізація технологічного етапу здійснюється також у позааудиторній діяльності студентів і під час проходження педагогічної практики завдяки методам бесіди, обговорення, арт-терапевтичних технік, імідж-технік, міні-конференцій, аналізу літературних джерел, фронтальним технологіям інтерактивного навчання, індивідуально-дослідницьким завданням.

4. Презентаційний етап забезпечує оцінку рівня сформованості професійного іміджу майбутнього викладача педагогами, а також самооцінку студентів. Імплементація цього етапу відбувається через виконання різноманітних завдань на семінарських і практичних заняттях, а також під час позааудиторної роботи. Наприклад: самопрезентація своєї особистості, складання своєї психологічної характеристики і програми саморозвитку та самовиховання; ведення щоденника формування професійного іміджу викладача; написання самозвіту тощо.

Висновки. Таким чином, сучасний професійний імідж викладача передбачає сформованість образу привабливої, інтелігентної, знаючої, успішної і гармонійної людини, яка сприятливо впливає на аудиторію і продуктивно з нею взаємодіє. Зовнішній вигляд викладача, його мова, манери, культура спілкування і поведінки створюють індивідуальний образ його особистості, який певним чином впливає на оточення, зокрема,

студентів. У педагогічному спілкуванні велике значення має виховання власною поведінкою, оскільки зовнішність, посмішка, погляд, мова, голос, пози, хода, всі рухи педагога мають виховний вплив. Особистість викладача створює в аудиторії особливу ауру, атмосферу, яка залежно від психологічного складу й етико-естетичних установок індивіда сприяє чи не сприяє творчому спілкуванню, активному сприйманню і розумінню. Викладача завжди об'єктивно оцінює лише його аудиторія, тому позитивний імідж надзвичайно важливий для педагога, оскільки є одним із критеріїв його професійної придатності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко В.І. Формування іміджу майбутнього вчителя технологій в системі виховної роботи педагогічного університету: монографія. Слов'янськ : Б.І. Маторін, 2015. 460 с.
2. Євтушенко Г.В. Імідж сучасного викладача: сутність та особливості формування. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. № 11. С. 630–634.
3. Ковальова О.О. Психологічні особливості формування основ професійного іміджу у майбутніх педагогів : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Одеса, 2007. 340 с.
4. Межеричька О.А. Іміджологія як компонент підвищення якості професійної підготовки майбутніх вчителів. *Якість освіти : вибір майбутнього* : матеріали науково-практичної конференції. Харків : ХНПУ, 2017. С. 138–147.
5. Плачинда Т.С. Позитивний імідж викладача ЗВО як складова професіоналізму. Актуальні питання лінгвістики, професійної лінгводидактики, психології і педагогіки вищої школи. Полтава : Астроя, 2019. С. 321–324.
6. Поясок Т.Б., Безпарточна О.І. Формування позитивного іміджу майбутнього викладача вищої школи як складова його професійної підготовки. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля*. 2020. № 2. С. 251–258.
7. Чебикін О.Я. Психологічні особливості формування основ професійного іміджу : монографія. Одеса : Півд. наук. центр АПН України. 2009. 223 с.

O. Horytska. Positive image of the teacher as an indicator of his pedagogical skill. – Article.

Summary. The article is devoted to the problem of forming a positive image of a teacher in the process of professional training. The role of a positive image in the formation of a professional teacher is determined. The structure of the teacher's professional image is highlighted, which reflects the main requirements for him. The psychological and pedagogical conditions that will contribute to increasing the effectiveness of the formation of a positive professional image of teachers are singled out.

Key words: image, the structure of the teacher's pedagogical image, the stages of teacher image formation, psychological and pedagogical conditions.

УДК 94:070.133:179.1(477)“193”

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2023/38/29>

В. М. Жмака

кандидат історичних наук, доцент,
викладач

Сумський фаховий коледж економіки і торгівлі
м. Суми, Україна

І. В. Скрипченко

редактор

Недригайлівська районна газета «Голос Посулля»
смт Недригайлів, Сумська область, Україна

ЗАКОНОДАВЧО-ІДЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ РАЙОННИХ ГАЗЕТ (ПОЧ. 30-Х РР. ХХ СТ.)

Анотація. В статті здійснена спроба показати законодавчо-ідеологічні основи створення районних газет. Підкреслено ідеологічну складову в існуванні так званої «районки». Наголошено на перспективності дослідження історії становлення і функціонування місцевої, регіональної преси.

Ключові слова: газета, районна газета, преса, місцева преса, ЗМІ, редакція, закон, реформування.

Практично всі відомі концепції демократичного державотворення передбачають, що свобода слова – це право людини і громадянина, яке захищає всі інші основоположні права людини, а тому саме ця свобода потребує державного захисту та конституційних гарантій.

У процесі утвердження інформаційної політики, становлення національного інформаційного простору української держави важлива роль відводиться місцевим виданням. Тим паче, що саме місцеві видання стоять найближче до простого українця, якому не просто розібратися в існуючому інформаційному хаосі, не піддатися пропагандистському, антиукраїнському інформаційному впливу з боку російських ЗМІ.

На сьогоднішній день інформаційний простір надзвичайно широкий. За наявності соціальних мереж, телебачення, радіо тощо, можливість отримати ту чи іншу інформацію не викликає особливих труднощів. Проте, одним із традиційних джерел інформації залишається преса. Поряд із центральними друкованими виданнями, існують і місцеві, регіональні газети, зокрема так звані «районки». Їх шлях становлення і розвитку був складним і неоднозначним, який потребує детального вивчення. Досить важливим при цьому є з'ясування засадницьких завдань, які ставились перед «малою» пресою на зорі її створення. Тож даною публікацією ми спробуємо зробити свій невеликий внесок у дослідження даної проблеми.

Звертаючись до історіографії проблеми слід зауважити, що деякі питання вже порушувались дослідниками як у радянський період, так і в роки незалежності. Радянська історіографія, головним чином, звертала увагу на ідеологічну складову, провідну роль партії у створенні і розвитку радянської, української радянської преси – роботи В. Верховського [1], Т. Климова [5], І. Копотієнка [6], колективні роботи [4] та ін.

Із здобуттям Україною незалежності, дослідження історії розвитку вітчизняної преси також не залишилось поза увагою науковців. Можемо згадати напрацювання О. Михайлина [9], К. Ульянової [16], О. Ленського [8], І. Крупського [7], О. Попової [10], Л. Яременко [17], І. Сипченко [14–15] та ін., які у своїх дисертаційних дослідженнях і наукових статтях розглядають різні аспекти процесу становлення вітчизняної регіональної преси: від типологічних характеристик і жанрово-стильових особливостей до партійного керівництва й ідеологічного контролю за пресою.

Джерельною базою для написання статті слугують постанови вищих радянських партійних органів, а також Закони України про друковані засоби масової інформації.

Метою даної розвідки є спроба показати законодавчо-ідеологічні засади створення місцевої, регіональної преси, так званої «районки» на початку 30-х років минулого століття.

24 грудня 2015 р. Верховна Рада України прийняла «Закон про реформування державних і комунальних друкованих засобів масової інформації», підписаний Президентом України 28 грудня того ж року. Закон набув чинності 1 січня 2016 р. [2]. Таким чином головний газетярський закон «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» теж набув змін. Зокрема стаття 8 гласить, що органи державної виконавчої влади, інші державні органи та органи місцевого самоврядування не можуть бути засновниками чи співзасновниками друкованих засобів масової інформації [3]. Згодом по всій країні розпочався процес реформування друкованих ЗМІ та редакцій.

Слід зазначити, цей закон мав бути прийнятий ще у 2005 р., адже саме тоді керівництво країни проголосило курс на інтеграцію із Європейським Союзом і одним із напрямків на шляху до розбудови демократичної держави і громадянського суспільства є утвердження свободи слова, незалежної преси. Однак тоді владі забракло політичної волі.

Відразу після Революції Гідності, у травні 2014 р., парламент зробив спробу ухвалити закон про реформування ЗМІ, але дружньо проти цього проголосували фракції КПУ та «Свобода» і він не набрав необхідної кількості голосів. Лише наприкінці 2015 р. Верховна Рада, Президент України, відповідно до рекомендацій Ради Європи, ухваливши відповідний закон зробили дійсно історичний крок на шляху демократизації інформаційної сфери. Проте цей шлях виявився доволі тернистим.

У 1920–30-х рр., в часи становлення СРСР, в Україні був сформований сегмент друкованих засобів масової інформації місцевої сфери розповсюдження – «районна преса» – газети, засновані і фінансовані місцевими організаціями компартії та районними радами практично в кожному адміністративному районі.

Радянська доктрина завжди розглядала питання функціонування засобів масової інформації, а також свободу преси винятково з «класових позицій». Конституція Української СРР 1929 р. в статті 9 Поділу I «Засади» проголошує: «Щоб забезпечити трудящим дійсну волю виявлення своїх думок, Українська соціалістична радянська республіка знищує залежність преси від капіталу і передає до рук робітничої

кляси та селянства всі технічні і матеріальні засоби до видання часописів, книжок та всіляких інших творів друку та забезпечує по всій країні їх вільне поширення» [11].

Наступна редакція українського Основного Закону 1937 р. у статті 124 декларує права громадян на свободу слова і свободу друку, що має забезпечуватися «наданням трудящим і їх організаціям друкарень, запасів паперу, громадських будинків, вулиць, засобів зв'язку і інших матеріальних умов, необхідних для їх здійснення» [12].

Політичними і правовими передумовами створення районних газет стали дві постанови ЦК ВКП (б): «Про реорганізацію мережі газет у зв'язку з ліквідацією округ» від 11 серпня 1930 р. та «Про сільську районну та низову пресу» від 18 січня 1931 р.

У постанові від 11 серпня 1930 р. мова йшла про те, що на основі ліквідованих округових газет, а також колгоспно-радгоспних і фабрично-заводських друкованих газет мала бути розгорнута мережа районних газет в промислових і важливих сільськогосподарських районах. Також передбачалось, що при організації видавництва газет, визначення їх обсягу, тиражів і днів виходу партійні органи повинні виходити із існуючої бази поліграфічного обладнання, норм витрат газетного паперу [13, с. 8].

Необхідні кошти для видання газет передбачалося залучати із місцевих бюджетів. Додатковий випуск нових районних газет (не на базі вже існуючих округових, колгоспно-радгоспних і фабрично-заводських газет) в кожному окремому випадку допускалося лише з санкції ЦК ВКП(б). Також зазначалося, що районна газета повинна бути масовим політичним органом і повинна мати яскраво виражений виробничий характер (у відповідності з економікою даного району) [13, с. 8].

Постанова від 18 січня 1931 р. піддавала критиці недоліки в організації видання місцевої преси, зокрема щодо невміння ряду газет ставити систематично і поглиблено питання боротьби з ухилянням від ленінської лінії партії, пов'язувати питання перебудови Рад, проведення хлібозаготівель, мобілізації грошових коштів з питаннями колективізації і боротьбою за ліквідацію куркульства як класу. Пояснювалося все це тим, що районні газети розвивалися при вкрай незадовільному керівництві з боку місцевих парторганізацій.

ЦК партії пропонував у роботі з керівництва районною пресою виходити з необхідності всіляко розвивати мережу районних газет, з тим, щоб протягом 1931 р. у всіх районах видавалися друковані органи в тій чи іншій формі (газети, журнали, склогографічні багатотиражки та ін.).

У постанові від 18 січня 1931 р. давалися настанови щодо організації партійного керівництва у видавництві газет та їх тематичної спрямованості. Мова йшла про те, що низовою пресою району і роботою серед робсількорів повинні керувати райпарткоми, залучаючи до активної участі партосередки і редакції районних газет, сприяти широкому розгортанню самокритики і застосуванню нових форм і методів масової роботи (ударництво, соціалістичне змагання, робсількорівські бригади, пости, огляди, переклички, оперативні зведення та ін.). Також у даній постанові визначалися засади кадрової політики в редакціях районних газет. Зокрема, редактори районних газет мали призначатися райпарткомами з числа членів бюро райпарткомів і затверджуватися відповідними ЦК нацкомпартій, крайкомами і обкомами. До участі в роботі районних і низових газетах мали залучати робітників районних, партійних, радянських, кооперативних та інших організацій. Основними джерелами для формування кадрів, мали стати робсількори-ударники, які проходили через мережу партосвіти, районні робсількорівські семінари і курси-конференції, редакції-школи тощо [13, с. 8–10].

У всій справі керівництва пресою встановлюється надмірна централізація. І ідеологічно-політично, і організаційно, і в плані матеріально-технічного забезпечення редакції стають повністю підлеглими відповідним парткомам. Багато тем пов'язаних із ідеологічною складовою, політичним устроєм країни опиняється поза критикою преси. Свободі слова на багато десятиліть був покладений край – однак це подавалося як вища форма пролетарської демократії в якій обмежувалася лише «буржуазна» свобода боротьби з цією «вищою» свободою. А відтак ворожою пропагандою оголошувався кожний неузгоджений з партійним комітетом критичний виступ.

Згодом, залежно від політичних обставин радянсько-партійній пресі дозволялися більші чи менші ступені свободи – але власне вільною вона не була ніколи. По-перше, через повну і принципову відсутність законодавчої бази такої свободи (вона лише проголошувалася в конституціях СРСР та УРСР), а по-друге, через те, що партія ніколи не випускала ключових важелів керівництва пресою, зокрема підготовки й розстановки кадрів, ідеологічного та матеріального забезпечення, вимагаючи за це повної політичної, ідеологічної та всякої іншої покори з боку журналістів і редакторів.

Районна газета радянської доби була не стільки засобом масової інформації, стільки засобом масової пропаганди. Її діяльність жорстко коригувалася «Агітпропами» – організаційними інституціями КП(б)

У-КПРС в СРСР, котрі базувалися на відділах агітації і пропаганди ЦК партії. Такі ж відділи були в ієрархічно нижчих структурних органах компартії – у центральних комітетах всіх союзних республік СРСР, обкомах, міськкомах та райкомах партії.

Їхньою головною метою було «комуністичне виховання» радянського народу, формування комуністичного світогляду «радянської людини» – через контроль та цензуру культури та масової інформації, а також методами безпосереднього розповсюдження компартійної інформації. У віданні агітпропу знаходилися ЗМІ СРСР – преса, телебачення та радіо, які включалися в систему ідеологічного «виробництва» та контролю.

Тематика матеріалів змінювалася відповідно до політичної ситуації в країні, зокрема паралельно до лінії, яку проводило центральне керівництво компартії та її лідери. В значній мірі ці рудименти залишалися і на пострадянському інформаційному просторі в часи після проголошення незалежності України.

Таким чином, районні газети, які виникли на поч. 30-х рр. XX ст., упродовж багатьох десятиліть слугували ефективним засобом впливу на суспільство і пройшли шлях від компартійних органів до комунальних. Упродовж усього радянського періоду існувало чітке підпорядкування друкованих видань ідеологічним відділам партії, і особливу роль в цій схемі відігравали районні газети. В інформаційному ланцюжку від центральних газет до низової ланки видань на районні газети покладалися важливі завдання, першоосновою серед яких були ідеологічне «накачування» і забезпечення непохитної віри в існуючий лад.

З набуттям чинності 1 січня 2016 р. Закону України «Про реформування державних та комунальних друкованих засобів масової інформації» вітчизняна «мала» преса розпочала процес роздержавлення. Вперше за всю історію існування районні газети отримали реальну можливість вийти з-під «опіки» органів влади, створити вільну і незалежну районну пресу, зробити з газети для влади якісне видання для громади. Для цього процесу не досить одного правового забезпечення та організаційних заходів. Редакторам, творчим працівникам, дописувачам треба оглянути увесь попередній період видання часописів і функціонування редакцій, «провести роботу над помилками», відкоригувати редакційну політику в нових умовах діяльності. З огляду на вище сказане, дослідження історії становлення і функціонування місцевої, районної преси, має значні перспективи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Верховский В. Из истории партийного руководства печатью. *Вопросы истории КПСС*. 1969. № 3. С. 136–145.
2. «Закон про реформування державних і комунальних друкованих засобів масової інформації». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/917-19#Text>. (дата звернення: 03.04.2023).
3. Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2782-12#Text>. (дата звернення: 03.04.2023).
4. Історія партійно-радянської преси України / Р. Д. Слободянюк та ін. ; за заг. ред. А. З. Москаленка. Київ : Вища школа, 1989. 359 с.
5. Климов Т. Из истории зарождения советской печати на Украине. Київ : Высшая школа, 1971. 186 с.
6. Копотиенко И. Источниковедческий анализ периодической печати Украины (1917–1925 гг.). Днепропетровск : Изд-во Днепропетровского ун-та, 1975. 84 с.
7. Крупський І. Партійне керівництво пресою як форма контролю ЗМІ: російський досвід і українські реалії (1917–1925 рр.). *Теле- та радіожурналістика*. 2012. Вип. 11. С. 32–39.
8. Ленський О. В. Історія преси і журналістики. Суми : ФОП Ткачов О. О. 2009. 400 с.
9. Михайлин О. Г. Історія української журналістики. Період становлення: від журналістики в Україні до української журналістики. Вид. 3-тє, доп. і поліпш. Харув: Прапор, 2005. 320 с.
10. Попова О. Ю. Функціонування газетної періодичної преси Радянської України (кінець 1920-х – 1930-ті рр.): тенденції, механізми, практики. *Гілея*. 2013. Вип. 68. С. 53–59.
11. Постанова XI Всеукраїнського з'їзду Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Конституція (основний закон) Української соціалістичної радянської республіки. URL: <http://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1929.html>. (дата звернення: 03.04.2023).
12. Постанова надзвичайного XIV українського з'їзду Рад про затвердження Конституції (основного закону) Української Радянської Соціалістичної республік 30 січня 1937 року. Конституція (основний закон) Української Радянської Соціалістичної республіки. URL: <http://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html>. (дата звернення: 03.04.2023).
13. Рабочая книга редактора районной газеты: Опыт, методики, рекомендации / под ред. Я. Н. Засурского. М. : Мысль, 1988. 575 с.
14. Сипченко І. В. Газети політвідділів МТС у системі галузевої преси Сумщини. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Соціальні комунікації»*. 2013. Вип. 13. С. 106–110.

15. Сипченко І. В. Преса Сумщини 20-30-х рр. ХХ століття (типологічна характеристика та жанрово-стильові особливості) : автореф. дис. ... канд. наук із соц. ком. : 27.00.04 / Дніпропетровський національний університет ім. Олеса Гончара. Дніпропетровськ, 2014. 19 с.
16. Ульянова К. М. Преса Луганщини 1917–1938 рр.: становлення та основні тенденції розвитку : автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунік. : 27.00.04 / Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2009. 20 с.
17. Яременко Л. До історії Сумської регіональної преси: районні газети початку 30-х рр. як колективний організатор на селі – у пошуках нових форм. *Журналістська освіта на Сумщині: набутки й проблеми* : матеріали Дев'ятої всеукр. наук.-практ. конф., 5–6 червня 2013 р. Суми : Сумськ. держ. ун-т, 2013. С. 34–38. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/download/123456789/39972/1/Yaremenko_Istoriya_symskoi_regionalnoi_presy.pdf;jsessionid=4CBF56395B4839DBB7CDD56B28CB1BB3 (дата звернення: 03.04.2023).

V. Zhmaka, I. Skrypchenko. Legislative and ideological foundations of the creation of district newspapers (beginning of the 30s of the twentieth century). – Article.

Summary. The article attempts to show the legislative and ideological foundations for the creation of district newspapers. The ideological component in the existence of the so-called “rayon” is emphasized. The prospects of studying the history of formation and functioning of the local, regional press are emphasized.

Key words: newspaper, district newspaper, press, local press, mass media, editorial office, law, reform.

УДК 004.94

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2023/38/30>

І. І. Задорожний

*старший викладач вищого навчального закладу кафедри водіння бойових машин
Національна академія сухопутних військ
м. Львів, Україна*

А. Т. Ніколаєв

*старший викладач вищого навчального закладу кафедри водіння бойових машин
Національна академія сухопутних військ
м. Львів, Україна*

В. Б. Рій

*старший викладач кафедри водіння бойових машин
Національна академія сухопутних військ
м. Львів, Україна*

АНАЛІЗ ПРИЧИН ПОРАЗКИ ФРАНЦУЗЬКОЇ АРМІЇ У ФРАНКО-РОСІЙСЬКІЙ ВІЙНІ 1812 РОКУ. УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Анотація. У роботі проведено аналіз причин поразки французької армії у франко-російській війні 1812 року з урахування українського питання.

Ключові слова: франко-російська війна 1812 року, французька армія, французький імператор Наполеон, Річ Посполита, лівобережна та правобережна Україна, російська армія, козацька держава.

Дев'ятий рік проти нашої держави триває гібридна війна, яка з 24 лютого 2022 року переросла в повномасштабну збройну агресію, кінцевою метою якої є фактична ліквідація самостійної Української держави як такої, перетворення її в декоративний, абсолютно аморфний придатак «руського міра». На думку авторів одним з ймовірних шляхів пошуку способів нашої боротьби в умовах війни Російської федерації проти України, є аналіз тих збройних конфліктів і війн, які Російська імперія вела в минулому, і на цій основі застосування дієвих форм та методів боротьби з агресором. Однією з таких війн і була

франко-російська війна 1812 року, під час якої сама потужна на той період у світі французька армія зазнала нищівної поразки. На підставі свідчень та висновків істориків тих часів та сучасності буде зроблена спроба проаналізувати причини поразки французької армії у компанії 1812 року з погляду на них в українському контексті.

З моменту початку російської агресії проти нашої держави у всіх сферах життя України проходить об'єктивний процес переоцінки цінностей, адже ні для кого не являється таємницею, що ще до лютого 2014 року питання навіть теоретично – щодо можливої війни Росії проти України фактично на серйозному рівні не розглядалося, і звичайно, що практично всі сучасні українські історики в своїх наукових працях, досліджуючи причини та наслідки франко-російської війни 1812 року, яку ще на той час загально прийнято було називали Вітчизняною війною 1812 року, тим самим підкреслюючи нашу нібито «єдність, братерство і якщо хочете ідентичність та спільну історію з росіянами», стояли на позиціях старої радянської історичної школи. Ми щодня задаємо собі питання, яким чином завершити цю війну, завершити не поступившись своїми суверенними правами та територіями, не втративши підтримку всередині країни та поза її межами? Відповідь на це питання, знаходиться в тому числі і в площині знання нами нашої історії і тих висновках та уроках, на жаль не завжди для нас виграшних та приємних, які ми повинні негайно зробити та врахувати. А ціна вірно прийнятих рішень надзвичайно висока – існування суверенної держави України!

Метою статті є аналіз причин поразки французької армії у війні 1812 року, основну увагу при цьому звернути на розгляд цих питань у українському контексті, що дасть можливість ймовірно врахувати деякі з причин, які привели до поразки Великої армії Наполеона, спроектувавши їх на події сьогодення.

Франко-російська війна 1812 року фактично стала останньою виграною Російською імперією великою війною, зі всіх воєн які вона вела в IX та XX століттях. Результати та наслідки поразки Великої армії Наполеона мали величезний вплив на подальший розвиток європейської цивілізації, їх можна лише порівняти з наслідками, які наступили для Війська Запорозького та фактично всієї Європи, після поразки об'єднаних шведсько-українських військ у битві під Полтавою у 1708 році, після якої царським урядом були поступово практично ліквідовані останні паростки козацько-гетьманської держави.

Аналіз причин поразки Великої армії Наполеона почнемо з найбільш вагомих, фактично тих, які мали стратегічне значення для всієї компанії 1812 року.

Політичні плани французького імператора щодо України в період підготовки російської кампанії 1811–12 не передбачали створення самостійної Української козацької держави, планувалося лише відокремлення українських земель від Росії й поділ їх на три частини: Правобережна Україна відходила до Великого Герцогства Варшавського (без Волині, яка була обіцяна Австрії за воєнну допомогу у війні проти Росії), у Лівобережній і Південній Україні планувалося створити дві держави, так звані «наполеоніди» під протекторатом Франції. Одна з них мала існувати в межах Чернігівщини і Полтавщини, друга «наполеоніда» – на Південній Україні в межах Катеринославщини, Донечини, Херсонщини, Таврії і Криму. Особливе невдоволення українського дворянства викликали плани Наполеона стосовно передачі Правобережжя України Польщі і це зумовило їх лояльне ставлення до російської влади під час воєнної кампанії Наполеона у Росії, так як в пам'яті ще були свіжі спогади про утиски православного українства з боку переважно католицької польської шляхти Речі Посполитої [1];

Тильзітський мир – мирні договори між Францією, Росією і Пруссією, укладені у містечку Тильзіті відповідно 25 та 27 червня 1807 після перемоги Наполеона в російсько-прусько-французькій війні 1806–1807 фактично виявилися програшними для Наполеона, так як він втратив дорогоцінний час та можливість продовжуючи бойові дії на територіях сучасної Польщі та України, що в кінцевому випадку могло привести до польського та українського національного пробудження в місцевостях, які ще пам'ятали вольності та свободи Речі Посполитої (правобережна частина України опинилася в руках росіян лише в 1793 році), в той же час російський цар Олександр I виграний ним час використав надзвичайно ефективно для відновлення сил після поразок 1807 року [5].

Важливим фактором, який сприяв поразці наполеонівської армії було також те, що аналізуючи «відкрити» інформацію, а також донесення власних послів, резидентів й агентів щодо пересування французьких військ і концентрації їх у прикордонних районах, уряд Російської імперії вже у 1809–1810 рр. зрозумів, що потужна війна з Наполеоном неминуха. Убезпечуючи себе від можливості превентивного удару з боку супротивника, військово міністерство країни на чолі з М. Барклаєм-де-Толлі почало докорінну реконструкцію фортець у Ризі, Дінабургу, Дриссі, Бобруйську, Мозирі, Борисові. При цьому великого значення надавалося укріпленню Києва. Один з французьких резидентів у Варшаві навіть переконував

своє керівництво в тому, що «могутня диверсія в бік Києва може мати рішуче значення на хід цілої кампанії в Росії!» Також царським урядом була проведена надзвичайно велика робота по створенню інтендантських баз з запасами продовольства та фуражу, артилерійських парків з запасами пороху, ядер та патронів. Так, у районі Західної Двіни був сформований особливий укріплений район, який, сягаючи Дніпра, включав у себе інтендантські бази з запасами продовольства і фуражу на півроку. В тамтешніх артилерійських парках і на складах знаходилося 50,3 тис. пудів пороху, 296 580 снарядів, 44 млн патронів. Перед компанією 1812 року росіяни значно розширили та переобладнали українські військові заводи, які різко збільшили випуск продукції. Так, Луганський ливарний завод (Катеринославська губернія) щорічно почав виготовляти у середньому по 240 гармат – мортир і 61 тис. пудів боєприпасів. Майже в 10 разів (до 25 тис. пудів пороху на рік) зросло виробництво на розташованому в Чернігівській губернії Шосткінському пороховому заводі, який виготовляв третину всієї вибухівки в межах Російської імперії [2].

Одним з факторів який вплинув на поразку Наполеона виявився також мирний договір з Турцією, підписаний росіянами в Бухаресті 26 травня 1812 року тобто, – всього за два тижні до початку бойових дій, він означав закінчення надзвичайно обтяжливої для росіян майже шестирічної війни з османами, що дало їм змогу розпочати контрнаступ армією адмірала Чичагова з Молдавії на південний фланг «Великої армії» в Україні та Білорусії.

Перед початком війни Наполеон рішуче відкинув концепцію розподілу військової компанії в Росії на 1812–1813 роки, яка була ретельно підготовлена в штабах наполеонівської та польської армій в тісному співробітництві з розвідкою. Військовий план, який передбачав: продовження наступу на границі бувшої Речі Посполитої, закріплення в 1812 році наполеонівських військ в Смоленську – «воротах Москви», а також в Білорусії, на Україні і продовження війни в наступному 1813 році, і міг би стати катастрофою для Олександра I і в цілому для Російської імперії – Наполеон знищив одним рухом, рішуче відкинувши дві пропозиції графа Понятовського, перше з яких передбачало похід на територію України двох піхотних корпусів «Великої Армії» – найбільш багато чисельного 1-го, маршала Луї Ніколаса Даву, а також 5-го «польського» і друге, навіть, якби тільки війська князя Понятовського атакували на південь – на Україну, в них була би можливість використати ситуацію з плануємим декілька років великими силами та засобами антиросійським повстанням, з метою повторити сценарій Великопольського та Калишського повстань 1806 року. Цікаво те, яку роль відводили українцям у цих подіях Наполеон і його співники. Так у нотатках учасника битви під Смоленськом князя Євстафія Сангушки читаємо (30 липня 1812 р., Вітебськ): «Його Величність одного разу зробила мені честь запитати мене: чи патріотичний рух можливий на Волині. Доки Багратіон і Платов були там або близько, я вважав це за неможливе. Але якби їх відсунути до Случа, тоді у жовтні місяці його Величність матиме 8000 озброєного війська, зложеного з дрібної волинської шляхти». Адаже налаштованість місцевого населення проти Росії на пряму залежала від наявності російських військ на цих територіях (чим не приклад Криму, коли «зелені чоловічки», а фактично російські війська та спецпризначенці, спочатку заблокували, а потім і захопили місцеві органи влади та правопорядку, українські військові частини – авт.) «Якщо його Величність залишиться на зиму в Росії, це військо буде йому у велику користь, завдяки знаності російської мови, якої поляки з Корони зовсім не розуміють... Нехай його Величність, наш володар і добродій, матиме на увазі цю країну [Волинь], яка зробить усе можливе, щоб доказати своєму суверенові свою вірність і відданість».

Ймовірно однією з ключових стратегічних причин поразки Наполеона в компанії 1812 року стало невірне визначення напрямку головного удару основних сил, який був спрямований на білоруські та литовські землі. Тогочасний часопис "The Argus", який видавало французьке Міністерство закордонних справ англійською мовою, 16 січня 1807 р. наполегливо радив своєму урядові: «Не треба забувати при роз'язуванні питань війни і про Україну, багату країну поневолену Росією». Того ж року Наполеон у розмові з Шарлем-Морісом Талейраном ставив питання про доцільність рейду на Волинь і Поділля. Питання про наступ у межі українських земель виникали неодноразово і на те були серйозні причини. Як зазначив історик Ілько Борщак, 9 березня 1807 р. Талейран прийняв у Варшаві поміщиків з України Гродинського та Наймана. Вони запевнили міністра уряду Наполеона, що на Київщині й Поділлі їх готові підтримати до 56 тис. чол. (серед яких 6 тис. українських козаків). Причому, свій виступ проти царату ті можуть розпочати за два – три тижні до вторгнення французької армії й протриматись [2].

В ході планування військової операції Наполеоном не було враховано, що навіть в випадку вдалого для нього, на першому етапі війни, розвитку військових подій, протидія російських військ в оборонній війні під час їх відступу буде наростати, так за три тижні до переходу французькими військами Німана російський посланник в Англії Семен Романович Воронцов писав у листі до сина: (укр. «Вся Європа

чекає подій, які повинні статися між Двіною, Дніпром і Віслою. Я боюсь тільки дипломатичних і політичних подій, тому що військових подій я ніскільки не боюсь. Навіть якщо початок військових операцій буде для нас несприятливим, то ми все зможемо виграти, опираючись в оборонній війні і продовжуючи її навіть під час вимушеного відступу. Якщо ворог буде нас переслідувати, він загинув, або чим далі він буде віддалятися від своїх продовольчих магазинів і складів зброї, і чим далі він буде заглиблюватись в країну без прохідних доріг, без припасів, які можна буде в нього забрати, оточуючи його армією козаків, тим більше він буде доведений до самого жалюгідного стану і закінчить тим, що буде знищений нашою зимою, яка завжди була нашою вірною союзницею». Ці слова виявилися пророчими [4].

Ігнорування: відомостей, які добувала польська розвідка, знань і зацікавленості польської та частини української шляхти у цьому надзвичайно важливому питанні, фактично вкрай негативно вплинуло на хід всієї військової компанії 1812 року. Безглузді атаки Наполеона в Литві, в результаті чого втрати «Великої Армії» досягли майже 40 %, основна частина яких була не бойовими, залишення України під контролем росіян, не врахування того, що території бувшої козацької Української держави були фактично потенційною «ахілесовою п'ятою» царської Росії, привело поряд з іншими чинниками до поразки французів. [5];

Знаходячись у 1812 році в стані неготовності до війни з Наполеоном російський цар Олександр I відступаючи в глибину Росії вибрав тактику випаленої землі: знищуючи все, що могла використати наполеонівська армія, росіяни залишали втрачені території без дорожочинних металів, замінивши їх паперовим рублем, забирали всю продукцію, вводили податок, який сплачувався зерном, все лишнє поголів'я скота рекувізували в інтересах держави, рекувізували усіх їздових коней, вивезли всі документи, наказували залишати захвачені французами території чиновникам місцевих адміністрацій та більш значимим особистостям. Зокрема, з Києва до Полтави, за розпорядженням генерала П. Багратіона, евакуювали документи міських архівних установ, наявні коштовності, цінності Лаври й монастирів, казенні запаси та інше майно. Усі рекувізиції та насилля на покидаємих територіях росіяни проводили при посиленій інспекції поліції та суворого контролю кордону з приграничними територіями, що в кінці кінців через декілька місяців привело до катастрофи армії Наполеона [5].

Наполеон, будучи твердо переконаним, що між Смоленськом та Москвою станеться битва, яка дозволить йому закінчити війну в 1812 році, помилково вірив, що буде диктувати умови царю Олександрю I і примусить його їх прийняти, не звертав уваги на дії росіян на флангах «Великої армії»: над Двіною, де проводив операції генерал-лейтенант Віттгенштейн та півднем, звідки наближалася армією адмірала Чичагова з Молдавії. Переоцінка значення для росіян Москви, думка, що вони будуть її захищати до кінця любою ціною, не врахування застережень генерала Понятовського, який добре зрозумів характер та стиль дій росіян, щодо їхнього наміру на покидаємих землях знищувати все аби ускладнити похід «великої Армії», небажання бачити аналогії між війною 1812 року та походом на Росію шведського короля Карла XII в 1709 році в кінці-кінців привело до катастрофи. Особливе значення в поразці французів та їх союзників відіграли створені за ініціативи деяких російських офіцерів та за підтримки держави, диверсійно-розвідувальні загони, основою яких стали козацькі формування, підсилені регулярними військовими загонами. Важко переоцінити ту дезорганізуючу та деморалізуючу роль на війська французів та їх союзників, яку вони зіграли, особливо в питаннях порушення комунікацій та зриву постачання в діючу французьку армію людських резервів, коней, боєприпасів, продовольства, фуражу та інших матеріальних засобів.

Величезне значення і за висловлюваннями самого Наполеона, його особистою фатальною помилкою, було тривале перебування його армії в Москві – загалом 34 дні. Ще на підході до означеного місця, він розраховував на те, що його армія, добре відпочивши у Москві, набереться сил для подальшого маршу на Схід. Проте реалії війни повністю спростували ці сподівання імператора: солдати, які підкорили майже пів-Європи, обмежені в своїх діях супротивником і голодом, почали масово морально розкладатися, все більше перетворюючись на абсолютно небоєздатну потлоч. У їх середовищі почастишали насильства, грабунки й пияцтво. Поширювалися епізоотії в кавалерії, зумовлені тим, що загарбана столиця відразу ж опинилася вщільному кільці 135 тис. царських солдат і місцевих партизан, які стали на заваді діяльності наполеонівських інтендантів. Спроба ж прорватися в райони багаті на продовольство, фураж, боєприпаси – Калуга, Тула та надалі лівобережна та правобережна Україна, закінчилася невдало – вдалися знаки тривалого перебування в Москві і надзвичайно вдалого використання російським командування цього часу, для зміцнення своєї армії.

Підводячи підсумки, важливо відмітити, що Україна фактично була ключем до перемоги над росіянами у війні 1812 року, але Наполеон не використав свого шансу, а саме: не затримав «Велику Армію» на

границі бувшої Речі Посполитої, а продовжив згубний для себе рух в глиб Росії, не створив за захоплених територіях дієвих адміністрацій, не направив в Україну відповідних військових сил, що дало би змогу використати протестний потенціал місцевого населення яке ще пам'ятало вольності Речі Посполитої та традиції козацької Української держави, і який був викликаний ліквідацією царським урядом козаччини та введенням кріпацтва. Тобто Україна була залишена без підтримки, а відправка на Волинь австрійців та саксонців, які насиллям над землевласниками та селянами відвернули симпатії та надії місцевого населення від «Великої армії», тільки прискорило катастрофу. Князь Карл Шварценберг, австрійці та саксонці дивізії Жана Луї Рейнера допускали страшні безчинства над місцевим населенням Волинської губернії. Масштаб злодіянь був величезним. Землевласники, остерігаючись за життя своїх родин, покидали помістя та тікали в Галичину (тодішня Австрія), те ж саме робили селяни.

В свою ж чергу це надзвичайно вдало та вміло використали росіяни, адже ще осінню 1812 року вони надзвичайно побоювалися вибуху повстання на Україні, чітко розуміючи, що це можливо і має всі шанси на успіх. Тому рухаючись з Молдавії на південь, адмірал Чичагов був дуже обережним. Частини його армії на території теперішньої України поводили себе помірковано та не допускали негативних дій щодо місцевого населення, а навпроти – росіяни постійно видавали розпорядження, які закликали до воз'єднання історично та релігійно близьких народів. Своє справжнє лице, як істинні нащадки монголо-татарської орди (здаємо розправу росіян над мешканцями захопленої гетьманської столиці Батурин в 1708 році, після поразки шведсько-українських військ у битві під Полтавою) московіти показали лише в Білорусії, після того як на зайнятих українських землях по суті було знівельовано будь-яку навіть потенційну можливість збройного спротиву.

Звісно, розглядаючи події російсько-французької війни 1812 року ми повинні констатувати, що у 1812 р. погляд Наполеона на тутешні землі не виходив поза межі їхнього трактування як царини, де суспільні відносини, а відтак і поведінкові стратегії загалу мешканців визначалися непохитним, попри поділи Речі Посполитої, домінуванням шляхетської верстви. Тож не дивно, що всі три (!) документально зафіксовані випадки вживання Наполеоном під час війни 1812 р. топоніма «Україна» не мали нічого спільного із сучасним розумінням України як державної нації, а стосувалися витягнутої вузькою смугою вздовж правого берега Дніпра від Києва до Черкас окраїни вже неіснуючої Речі Посполитої. Усі ці згадки були контекстно пов'язані з оцінкою імператором позиції шляхти так званої «Польської України» щодо воєнного конфлікту між Францією та Росією. На основі низки нових документальних свідчень доведено, що Наполеонові було зовсім невідоме сучасне розуміння поняття «українець», а єдиною нацією, яка заселяла Волинь, Поділля й Україну, була в його уяві річпосполитська шляхта. І фактично можна зробити наступний висновок: під час компанії 1812 року Наполеон дивився на Україну поглядом поляків. На підтвердження цих слів наведемо слова польського політичного діяча тих часів Адама Єжи Чарторижського, який перебуваючи в Італії, констатував, «... що в діях Наполеона зовсім не має бажання встановлювати демократичний лад...», на його переконання в бувшій Речі Посполитій, інакше і бути не могло, (думок про створення самостійної держави України Наполеон навіть не допускав – авт.), «на прикладі П'ємонту стало зрозуміло, що Наполеон проводить прагматичний курс домінування Франції у Європі», - підкреслював Чарторижський.

Ведучи мову про соціальний аспект проблеми, слід зазначити, що в Парижі сподівалися використати в боротьбі проти самодержавної Росії та її союзників різні верстви місцевого населення. Зокрема, покладали певні надії на нащадків козаків і старшини (так званого «українського панства») які на думку наполеонівського оточення, «ще й до сих пір сподіваються на відродження автономії». «Запорожці, – йшлося в одному із тогочасних французьких документів, – гарно складені, міцні, відважні й невтомні. Вони перші піднімуть прапор повстання проти Москви, а за ними підуть й інші народи Російської імперії». Ще однієї верствою, на чію лояльність особливо сподівався французький уряд, були поміщицькі селяни, яких Наполеон, як і скрізь у захопленій Європі, спочатку мав намір звільнити від кріпащини. Адже ще за декілька років перед тим, 2 лютого 1807 року, харківський губернатор повідомив у Сенат, що ворожі агітатори поширюють чутки, згідно яких нападники буцімто не зроблять нічого злого простолюдином, навіть більш того, скрізь скасують панщину. Втім, уже напередодні вторгнення в Росію, Наполеон добре простудіювавши хід повстання під проводом О. Пугачова, передумав щодо такого заходу. «... Коли я пізнав дикунство цієї численної групи російського народу, – пояснив він у Сенаті, – я відмовився від акту, що мав би наслідком смерть і найстрашніші катування багатьох родин». Існували сподівання й на кримських татар, котрі «мають високі патріотичні почуття і дуже болісно переносять російське ярмо». Тобто як висновок можна сказати наступне – нерозуміння та неврахування державними лідерами в своїй

політичній діяльності здавалося такої простої істини, як визнання права націй на самовизначення, а прийняття доктрини домінування одних націй над іншими, заперечення права національних спільнот демократичними способами вирішувати свою долю та вибирати шлях свого розвитку, рано чи пізно приведе до поразки чи то в короткій, чи далекій історичній перспективі. Чим не сумна, але реальна історична перспектива для лідера Росії та самої країни агресора.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абалихин Б.С. Украинское ополчение 1812 г. Исторические записки. Москва, 1962. Т. 72. 118 с.
2. Полонська-Василенко Н. Історія України. Мюнхен, 1976. Т. 2. 78 с.
3. Гуржій О., Ресент О., Палій А. Війна 1812 року: український контекст. Київ, 1978. 89 с.
4. Вітчизняна війна 1812 року в контексті поступу всесвітньої історії. Матеріали міжнародної наукової конференції 17 жовтня 2012 року. Київ, 2012. 145 с.
5. Ковальчик Р. В. Наполеон і Україна в 1812 р. Чому Наполеон недооцінював роль України у війні з Росією царя Олександра I? Чорноморський літопис. Миколаїв, 2016. 68 с.
6. Луняк Є.М. Історія козаків» Шарля-Луї Лезюра (1814) в контексті козацьких зацікавлень у наполеонівській Франції. Київ, 28 с.

I. Zadorozhnyi, A. Nikolaev, V. Riy. Analysis of the reasons for the defeat of the French army in the Franco-Russian war of 1812. Ukrainian context. – Article.

Summary. The paper analyzes the reasons for the defeat of the French army in the Franco-Russian war of 1812, taking into account the Ukrainian issue.

Key words: Franco-Russian war of 1812, French army, French emperor Napoleon, Commonwealth of Nations, left-bank and right-bank Ukraine, Russian army, Cossack state.

УДК 37.035

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2023/38/31>

М. А. Калиняк

студентка 2 курсу спеціальності 013 – Початкова освіта,
КЗВО «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія»

Запорізької обласної ради

Науковий керівник: **О. М. Моренко**

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри педагогіки та методик навчання

КЗВО «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія»

Запорізької обласної ради

м. Запоріжжя, Україна

ПРОЄКТНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Анотація. У статті розкрито особливості розвитку лідерських якостей учнів початкової школи у проєктній діяльності. Актуальність проблеми дослідження зумовлена тим, що в умовах Нової української школи необхідне впровадження інноваційних технологій навчання. З'ясовано сутність понять «лідер», «лідерство», «лідерські якості» та «проєктна діяльність». Охарактеризовано специфіку використання проєктної діяльності у навчанні учнів початкової школи. Зроблено висновки щодо доцільності впровадження проєктної діяльності в освітній процес початкової школи.

Ключові слова: проєктна діяльність, лідер, лідерство, лідерські якості.

Сучасна дійсність, що характеризується зростанням вимог, які висуваються суспільством до підростаючої особистості, здатної до соціальних перетворень, конкурентоспроможної в різних ситуаціях,

орієнтованої на ефективну взаємодію з державними і громадськими організаціями, вимагає розвитку у школярів лідерських позицій.

Виховання справжніх лідерів, успішних особистостей, здатних реалізувати себе в різних сферах життєдіяльності – вимога сучасного суспільства. Ініціативність, позитивне ставлення до себе, самостійність, культура, здатність до самовдосконалення, здатність активно і успішно будувати взаємовідносини зі світом у різних видах діяльності – необхідні риси особистості лідера в сучасному світі.

Освіта як важлива ланка розвитку сучасної особистості, обумовлена потребою докорінних змін у системі навчання й виховання. І такі зміни є – Нова українська школа. НУШ – є ключовою реформою Міністерства освіти і науки країни. Нова українська школа, використовуючи підтримку суспільства та держави, має стати провідником нововведень у соціальній, педагогічній та соціокультурних сферах, має оберігати та захищати соціальні та моральні традиції. Реформа НУШ розпочата та має мету створити школу, де учням буде комфортно навчатися і вони зможуть застосовувати отримані знання у реальному житті. Одне з головних завдань нової української школи – створення необхідних умов школярам для визначення себе як особистості та реалізації своїх можливостей, для підготовки до життя у вільному суспільстві, що багато в чому забезпечується лідерськими якостями. Успіх реформи НУШ залежить від різних факторів, один з них – це готовність вчителів реалізувати нові ідеї.

На нашу думку, можливість реалізації Концепції НУШ відповідно до Державного стандарту початкової освіти, що базується на інтегрованому, проєктному та дослідницько-пізнавальному підходах ефективно здійснюється через проєктну діяльність.

Теоретичне обґрунтування проєктної діяльності здійснили відомі науковці В. Зверєва, Б. Андрійчук, Н. Данильченко, А. Моїсєєв, М. Поташник та ін. Проблеми організації проєктної діяльності в початковій школі присвячені праці Т. Башинської, Л. Коваль, О. Онопрієнко, В. Тименко та ін.. Тема лідерства опрацьована багатьма науковцями. В роботах Г. Драгунової, О. Залужного, І. Кона, А. Краковського, Д. Фельдштейна та ін. достатньо розглянуто прояви лідерства в дитячих групах на кожному віковому етапі, їх специфіку й організаторські та координаційні функції. Вихованню лідерів та створенню умов для розвитку лідерських здібностей присвятили свої наукові праці І. Бех, І. Іванов, А. Макаренко, С. Мудрик, І. Підласий, В. Сухомлинський. О. Уманський досліджував педагогічний супровід дитячого лідерства. Д. Алфімов розглядав особливості виховання лідерських якостей особистості в закладі освіти. Т. Вежевич та ін. досліджували педагогічні умови розвитку лідерських якостей дітей. Разом з тим проведений аналіз показує, що проблема формування лідерських якостей молодших школярів в проєктній діяльності, на сьогоднішній день, є питанням яке потребує уточнень.

Визначення поняття «лідер» широко використовується у таких науках як соціологія, політологія, психологія та в інших науках, що мають безпосереднє відношення до людини та її ролі в суспільстві. Активно проблема лідерства досліджується в соціальній психології, яка окреслила різні теорії, що всебічно розкривають феномен «лідерства» та орієнтири у вихованні лідерів, Однак, вони не вказують на вектор пошуку умов виховання лідерських якостей у кожного школяра [1, с. 25].

Виявлено, що лідером (від англ. leader – ведучий, керівник) є:

- член групи, за яким всі інші члени групи визнають право приймати відповідальні рішення в значимих ситуаціях – рішення, що торкаються їхніх інтересів і визначають напрямок і характер діяльності всієї групи;
- член групи з найвищим статусом, за яким визнається право приймати рішення у важливих ситуаціях, найбільш авторитетна особистість, що реально відіграє центральну роль в організації спільної діяльності та регулюванні взаємин у групі [10].

Відповідно, лідерство це:

- система соціально-психологічних явищ, яка пов'язана з виходом особистості в лідери і її відносинами із членами групи;
- відносини домінування і підпорядкування, впливу і слідування в системі міжособистісних відносин у групі [8, с. 74].

В ході досліджень виділені різні стилі лідерства, розроблений ряд концепцій лідерства.

Визначено ознаками, які характеризують лідера:

- приналежність його до групи, у якій він висунувся на позиції лідера (авторитет);
- своїми діями він сприяє досягненню групової мети;
- ініціативність лідера (бере на себе добровільно значно більшу міру відповідальності, ніж того вимагає формальне дотримання приписів, загальноприйнятих норм, практичних розробок на гру);
- бажання або необхідність членів групи підкорятися йому (С. Ільїн) [5, с. 149].

Його вплив на групу досягається завдяки лідерським якостям.
Специфічні якості (своєрідні індикатори лідерської поведінки):

- організаторська проникливість;
- здатність до активного психологічного впливу;
- схильність до організаторської роботи, лідерської позиції;
- потреба брати відповідальність на себе;
- комунікабельність [9].

Під час Давоського економічного форуму представлено звіт про майбутнє професій, в якому зазначено навички, які будуть необхідні у 2030 році: підприємницькі (ініціативність, лідерство, відповідальність, осмислення й прийняття рішень), інноваційні (креативність, ІТ-грамотність, аналітичне мислення, адаптивність/гнучкість), комунікативні (комунікабельність, грамотна письмова та усна мова, емоційний інтелект), управлінські (організаторські здібності, управління проектами, управління людьми), навички працювати в команді (уміння працювати в команді, здатність швидко навчатися, уміння працювати під тиском/стресостійкість) [4, с. 16–17].

Як бачимо у перспективі 2030 року на перше місце виходить критичне мислення, проєктний підхід до вирішення завдань і постійні зміни (вміння працювати в команді, рішення комплексних проблем, аналітичне мислення, здатність швидко навчатися, ініціативність, емоційний інтелект, критичне та стратегічне мислення, вміння управляти проєктами та змінами) [4, с. 25].

Педагогічними засобами, які мають великий, але недостатньо реалізований у плані виховання лідерських якостей потенціал має проєктна діяльність.

Проєктна діяльність – конструктивна і продуктивна діяльність особистості, спрямована на розв’язання життєво значущої проблеми, досягнення кінцевого результату в процесі цілепокладання, планування і здійснення проєкту, реалізації задумів.

Проєктна діяльність – високо мотивована самостійна пошуково-пізнавальна діяльність, орієнтована на створення освітнього проєкту, що виконується під керівництвом педагога. Така діяльність дозволяє по-новому організувати процес, взаємовідносини між педагогом та учнем [6].

Головним завданням проєктної діяльності є не набуття наукових знань, а допомога дитині зорієнтуватися у суспільному вирі подій та явищ (соціальних, економічних, інформаційних), а також оволодіти досвідом життя в громаді. Все це передбачає не пасивну адаптацію в соціумі, а розвиток активного творчого самоствердження в суспільстві з метою його розвитку та самовдосконалення [3].

Метод проєктів є сучасною педагогічною технологією, використання якої створює умови для всебічного розвитку особистості у процесі організації творчої діяльності учнів початкових класів, де вчитель має допомогти дитині стати творцем власного життя, та водночас стати організатором проєктів для реалізації не лише власного потенціалу. Здійснення проєктної діяльності передбачає використання на кожному її етапі одночасно з методами різноманітних інформаційних, інструментальних та інших засобів [5, с. 149].

Проєктна діяльність сприяє формуванню лідерських якостей, які мають стати складовими компетентності сучасного учня. Отже, не викликає сумнівів важливість формування системи лідерських якостей учнів, завдяки яким вони прийматимуть своєчасні самостійні рішення, переконуватимуть у правильності своєї позиції, вестимуть за собою на шляху досягнення поставлених цілей, ефективно взаємодіятимуть.

На думку Алфімова Д.В., проєктна діяльність – одна з інноваційних технологій навчання та виховання, яка забезпечує формування основних компетенцій всіх учасників освітнього процесу (педагогів та учнів), розвиток лідерських, особистісних якостей [2].

У початковій школі (до молодших школярів відносять дітей від того часу, коли вони починають відвідувати школу (6 років) до закінчення початкової школи (10 років)) активно розвиваються довільність дій, здатність до створення внутрішнього плану, рефлексія (Ш. Амонашвілі, Л. Божович, А. Запорожець, І. Захарченко та ін.). Науковці вважають, що сформовані у молодшому шкільному віці особистісні якості мають фундаментальне значення для становлення особистості як суб’єкта соціальної діяльності.

В основі проєктної діяльності лежить розвиток пізнавальної та дослідної діяльності учасників проєктної діяльності, уміння систематизувати свої знання, орієнтуватися в інформаційному просторі. Організація проєктної діяльності має враховувати вікові психофізіологічні особливості дітей молодшого шкільного віку. Теми дитячих робіт мають бути підібрані відповідно до змісту навчальних предметів або близькі до них.

Проектна та дослідна діяльність може бути здійснена під час навчального процесу за умови особисто мотивованого включення дитини в роботу. Мотивацію включення в самостійну роботу над проектом має забезпечити проблема проекту або дослідження (вона має належати до сфери пізнавальних інтересів дитини й перебувати в зоні її найближчого розвитку).

На думку Алфімова Д.В., оптимальна тривалість виконання проекту або дослідження має бути обмежена (1–2 тижня в режимі урочно-позаурочних занять або 1–2 парами уроків). Вже з другого класу в процесі проектної й дослідницької діяльності в учнів розвиваються такі якості – цілепокладання, формулювання питань, рефлексія, планування дій тощо). Дослідник пропонує проведення в третьому класі в другому півріччі одного проекту або дослідження, в четвертому – двох проектів або досліджень.

Результат проектної діяльності має бути соціально й практично значущим. Презентація проектної діяльності – це шанс учасникам заявити про себе й свою роботу, одержати підкріплення в розвитку особистісних якостей і проектної й дослідницької компетентності, тому її доцільно проводити на засіданнях наукового товариства учнів або шкільної конференції, під час підготовки до різних заходів, з чітко окресленими та реальними строками і у відповідності до плану. Виховання лідерських якостей, формування належного рівня компетентності в проектній діяльності (тобто самостійне практичне володіння технологією проектування й дослідження) повинне досягатися до кінця старшої школи [2].

Метод проектів – «найзначніший метод з-поміж пізнавальних методів в ситуації пошуку нових знань та самостійної діяльності» – на думку О.Я. Савченко. Організувати діяльність з метою реалізації Концепції НУШ та відповідно до Державного стандарту початкової освіти, орієнтуючись на інтегрований, проектний та дослідницько-пізнавальний підходи можливо. Таку можливість надає саме проектна діяльність.

В сучасному світі глобалізації та інноваційних технологій, всі сфери життя людини потребують вдосконалення. Розвиваючись, процеси демократизації суспільства зумовлюють зміни пріоритетів виховання дітей та учнівської молоді. Сучасне суспільство потребує виховання справжніх лідерів, успішних особистостей, здатних реалізовувати себе в різних сферах життєдіяльності – діяльного лідера [7].

Проектна діяльність дозволяє залучити учнів до систематизації та набуття знань, створення власних продуктів, створити умови для всебічного розвитку особистості учнів у процесі організації творчої діяльності, підвищити пізнавальний інтерес учнів до навчання. Це дидактичний засіб цілепокладання та знаходження способу розв’язання проблеми шляхом постанови завдань, що впливають з цієї проблеми. Для того, щоб школярі змогли в майбутньому ефективно використовувати свої можливості, необхідно допомогти їм досягти такого рівня соціальної зрілості, який визначить їх потребу розвинути в собі лідерські якості, зайняти активну життєву позицію.

Розглянута проблема не вичерпується лише теоретичними засадами, необхідне подальше її дослідження у вивченні зарубіжної і вітчизняної практики щодо виховання лідерських якостей школярів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алфімов Д.В. Теорія і методика виховання лідерських якостей особистості сучасній загальноосвітній школі : автореферат дис. ... доктора педагогічних наук : 13.00.07. Теорія і методика виховання Луганськ, 2012. 40 с.
2. Алфімов Д.В. Концентри у вихованні лідерських якостей школярів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2013. Вип. 32. С. 438–444. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pfto_2013_32_61 (дата звернення: 27.02.2023).
3. Ассаул В. Метод проектів у виховній роботі. Проектна діяльність у ліцеї : компетентнісний потенціал, теорія і практика : науко-метод. посібн. За редакцією С.М. Шевцової, І.Г. Єрмакова, О.В. Батечко, В.О. Жадька. Київ : Департамент, 2008. 520 с
4. Зинченко А.Г, Саприкіна М.А. Навички для України 2030: погляд бізнесу / за редакцією М.А. Саприкіної Київ : ТОВ «Видавництво ЮСТОН». 2016. 36 с. URL: https://careerhub.in.ua/wp-content/uploads/2016/10/Navichki_2030.pdf (дата звернення: 27.03.2023).
5. Клепко С.Ф., Литвинюк Л. В. Формування лідерської компетентності в школі : посібник-довідник. Полтава : ПОППО, 2012. 270 с. URL: <http://file:///2012klepko-lytvyniuk-2012-.pd> (дата звернення: 21.02.2023).
6. Моренко О. Проективні технології в процесі професійної підготовки працівників соціальної сфери. *Ненервна професійна освіта : теорія і практика*. 2018. Вип. 1-2. С. 158–164. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NPO_2018_1-2_24 (дата звернення: 22.03.2023).
7. Навчально-виховний проект «Лідер з дитинства» URL: <https://naurok.com.ua/navchalno-vihovniy-proekt-lider-z-ditinstva-224197.html>

8. Семенов А. А. Виховання лідерських якостей у молодших школярів засобами рухливих ігор : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 Умань, 2014. 220 с. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/4802/1/dis.pdf> (дата звернення: 17.02.2023).
9. Формування лідерських компетентностей в інноваційному суспільстві: експеримент і практика : робочі матеріали обласного семінару / упорядник Л.В. Литвинюк. Полтава : ПОІППО, 2011. 64 с. URL: http://pano.pl.ua/images/FILES/pidrozdily/kafedra_filosofii_i_ekon_osvity/SDG/SDG_filos_lider_v_osviti/formuv_lider_kompetenc.pdf (дата звернення: 23.03.2023).
10. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Видавництво Прапор, 2007. 640 с. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/427530.pdf (дата звернення: 14.03.2023).

M. Kalinyak. Project activity as a means of developing leadership qualities of younger school students. – Article.

Summary. The article reveals the peculiarities of the development of leadership qualities of elementary school students in project activities. The relevance of the research problem is determined by the fact that in the conditions of the New Ukrainian School, the introduction of innovative learning technologies is necessary. The essence of the concepts “leader”, “leadership”, “leadership qualities” and “project activity” has been clarified. The specifics of the use of project activities in the education of primary school students are characterized. Conclusions were made regarding the expediency of introducing project activities into the educational process of primary school.

Key words: project activity, leader, leadership, leadership qualities.

УДК 378.091

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2023/38/32>

Н. М. Лесовець

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри документознавства та інформаційної діяльності
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
м. Полтава, Україна

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПРАКТИКО ЗОРІЄНТОВАНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ІНФОРМАЦІЙНО-ДОКУМЕНТОЗНАВЧОЇ ГАЛУЗІ

Анотація. У статті вивчаються педагогічні умови застосування практико зорієнтованих технологій у підготовці майбутніх фахівців інформаційно-документознавчої галузі.

Ключові слова: педагогічні умови, практико зорієнтовані технології, майбутні фахівці інформаційно-документознавчої галузі.

Постановка проблеми. Традиційні підходи до проблеми підготовки здобувачів у закладах вищої освіти (далі ЗВО), які склалися в освітньому просторі, наразі не можуть задовольнити потреб з боку роботодавців і утруднюють процес формування висококваліфікованих фахівців з різних галузей життєдіяльності, зокрема й інформаційно-документознавчої (спеціальність 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» галузі знань 02 «Культура і мистецтво»). До того ж, на ринку праці склалася досить складна ситуація, коли, з одного боку – роботодавці потребують фахівців вищезазначеної галузі, а з іншого – вагомою є проблема працевлаштування випускників ЗВО, оскільки, у більшості випадків, до вимог належить стаж роботи за фахом. Ці та інші суперечності актуалізують наукову розробку з проблеми вивчення особливостей застосування інноваційних технологій у навчальній діяльності, зокрема й практико зорієнтованих, які покликані підвищити ефективність набуття здобувачами ЗВО професійних компетентностей.

Стан дослідження. Педагогічні умови запровадження інноваційних технологій навчання є предметом вивчення багатьох українських науковців, зокрема Н. Гайсинюк, Н. Іванової, Г. Малик, Л. Моторної,

Ю. Щербака та ін. Проте, у наукових джерелах малодослідженим є питання вивчення педагогічних умов запровадження практико-орієнтованих технологій під час підготовки майбутніх фахівців інформаційно-документознавчої галузі у ЗВО. Значущість вищезазначеної проблематики й зумовила мету дослідження, яка полягає у вивченні педагогічних умов та обґрунтуванні необхідності формування готовності до професійної діяльності майбутніх фахівців інформаційно-документознавчої галузі на основі запровадження практико-орієнтованих технологій у навчальну діяльність.

Виклад основних положень. Вивчення шляхів формування професійної готовності [2; 3] майбутніх фахівців інформаційно-документознавчої галузі сприяло розумінню, що ефективність запровадження практико-орієнтованих технологій при підготовці здобувачів ЗВО залежить від певних педагогічних умов. Зауважимо, що в численному науковому доробку наразі немає єдиної думки науковців щодо дефініції «педагогічні умови». У контексті нашого дослідження нам імпонує точка зору Н. Іванової, згідно з якою «під педагогічними умовами прийнято розуміти комплекс взаємопов'язаних обставин, що сприяють досягненню запланованих результатів освіти, який застосовують з метою досягнення майбутніми фахівцями необхідного рівня професійної підготовки» [1, с. 70].

Спираючись на теоретичний та практичний доробок з означеної проблеми можна зробити узагальнення, що практико-орієнтовані технології – ефективний засіб формування професійної готовності майбутніх фахівців інформаційно-документознавчої галузі за таких педагогічних умов:

1. Сприяння розвитку критичного та аналітичного мислення, креативності здобувачів вищої освіти шляхом запровадження практико-орієнтованих технологій.

2. Співпраця викладачів, здобувачів вищої освіти (далі ЗВО), провідних фахівців інформаційно-документознавчої галузі з метою розвитку мотивації у здобувачів ЗВО до подальшої діяльності, формування готовності до адаптації у професійному середовищі.

3. Оптимальність застосування практико-орієнтованих технологій у процесі формування професійних компетентностей (урахування індивідуальних особливостей здобувачів вищої освіти, орієнтація на мету та завдання майбутньої професійної діяльності, максимальне наближення теорії та практики тощо).

4. Наближення змісту навчання до виробничої ситуації завдяки використанню інноваційних методів.

Першою з виокремлених нами умов формування професійної готовності майбутнього фахівця інформаційно-документознавчої галузі є сприяння розвитку критичного та аналітичного мислення, креативності здобувачів вищої освіти шляхом запровадження практико-орієнтованих технологій. Для реалізації вищезазначеної умови нами застосовувалося запровадження в навчальний процес здобувачів вищої освіти за спеціальністю «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» ігрових та проєктних технологій навчання. Серед методів ігрової технології нами використовувалися ділові ігри, які належать до активних методів навчання й спираються не лише на процеси сприйняття, розвитку пам'яті й уваги, що є, вочевидь, дуже важливим для майбутнього фахівця інформаційно-документознавчої галузі, а й на розвиток креативного мислення, що породжує генерування нових ідей.

Другою педагогічною умовою формування професійної готовності майбутніх фахівців є *співпраця викладачів, здобувачів освіти, провідних фахівців інформаційно-документознавчої галузі з метою розвитку мотивації у здобувачів ЗВО до подальшої діяльності, формування готовності до адаптації у професійному середовищі.* Реалізація цієї педагогічної умови полягає у формуванні мотивації до обраної професії на міждисциплінарному рівні, у першу чергу, під час вивчення фахових освітніх компонентів (далі ОК). Зокрема, для здобувачів вищої освіти I курсу на заняттях із вивчення освітніх компонентів «Професійна комунікація», «Бібліографознавство та бібліографічна діяльність» тощо подавалися вхідні відомості про обраний фах та формувалося уявлення про майбутнього фахівця цієї галузі. За допомогою ігрових технологій навчання проводилися ділові ігри, де здобувачі вищої освіти більш докладно дізнавалися про спеціальність. Зокрема, такими діловими іграми є «Знайомство», «Самопрезентація себе як особистості», «Я – сучасний документознавець / бібліотекар / архівіст» та ін. Мета цих ділових ігор – надання більше відомостей про майбутню професійну діяльність, виявлення особистісних та професійних рис здобувачів вищої освіти.

На 2 курсі мотивація до подальшої професійної діяльності продовжує формуватися під час вивчення ОК «Протокол та етикет ділового спілкування», «Організація роботи служби документального забезпечення управління» та ін. Під час проведення занять з ОК «Протокол та етикет ділового спілкування» було запроваджено проєктні технології, спрямовані на розробку ділового іміджу фахівця інформаційно-документознавчої галузі. Зокрема, під час вивчення теми «Етикетна атрибутика» здобувачам вищої освіти пропонувалася робота над проєктами «Візитна картка як атрибут ділового етикету», «Імідж ділової

людини», «Квіти в діловому світі», продемонструвавши результат роботи – презентації у PowerPoint.

На 3 курсі здобувачі вищої освіти проходять навчальну (інформаційно-документознавчу) практику на підприємствах, в установах, організаціях державної та приватної форми власності. Одними із завдань під час проходження практики є вивчення документаційного забезпечення установи, укладання службових документів, ведення ділового листування тощо. До завдань навчальної практики нами було додано створення проекту про провідних фахівців інформаційно-документознавчої галузі, які були керівниками від бази практики підприємства чи надавали консультації здобувачам вищої освіти. На нашу думку, це завдання надало змогу подивитися на обрану спеціальність під різним кутом зору – виокремити професійні та особистісні риси фахівців, усвідомити необхідність та важливість обраної професії, і, певним чином – спонукати до застосування принципу «навчання упродовж життя».

Технологічна (виробнича) практика на 4 курсі не лише повинна закріпити знання, уміння й навички, набуті протягом навчання у ЗВО, а й бути максимальним чином наближеною до тих завдань, що постануть перед випускником у професійній діяльності в майбутньому. Власне тому індивідуальний план-завдання ми уклали на кожен тиждень, намагаючись поступово охопити всі аспекти майбутньої професійної діяльності, що забезпечує міждисциплінарний характер та перехід від теоретичних знань до їхньої практичної реалізації.

Далі зупинимося на *третьій педагогічній умові*, що сприяє формуванню професійної готовності майбутнього фахівця інформаційно-документознавчої галузі – *оптимальність застосування практико зорієнтованих технологій у процесі формування професійних компетентностей (урахування індивідуальних особливостей здобувачів вищої освіти, орієнтація на мету та завдання майбутньої професійної діяльності, максимальне наближення теорії та практики тощо)*.

З огляду на вищезазначену умову при впровадженні практико зорієнтованих технологій формування змісту навчання повинно здійснюватися таким чином, щоб мета й завдання кожного ОК передбачала конкретизований кінцевий результат і підпорядковувала вибір методів навчання дидактичним законам і мірностям практико зорієнтованого підходу, який вибудований відповідно до етапів досягнення кінцевого результату професійного навчання. Для реалізації цієї мети застосовувалася технологія портфоліо. Метою створення портфоліо є представлення й аналіз значущих результатів процесу становлення майбутнього фахівця інформаційно-документознавчої галузі, забезпечення моніторингу його особистісного та професійного зростання, а також розвиток soft skills (гнучких навичок) – універсальних рис, необхідних для представників будь-якої професії. Портфоліо дозволяє враховувати результати, досягнуті здобувачем ЗВО за різноманітними видами діяльності – навчальної, наукової, виховної, індивідуально-творчої тощо. Портфоліо в сучасному розумінні є способом фіксування, накопичення та оцінки індивідуальних досягнень здобувача вищої освіти. Його застосування дозволяє вирішувати завдання організації, планування, здійснення та оцінювання різних напрямів діяльності майбутнього фахівця, що реалізується в межах як навчально-виховного процесу, так і самонавчання. Портфоліо майбутнього фахівця інформаційно-документознавчої галузі може складатися з таких розділів: навчальна діяльність (рівень знань та ступінь засвоєння освітніх компонентів); наукова діяльність (участь у наукових та науково-практичних конференціях, семінарах, вебінарах, олімпіадах, конкурсах студентських наукових робіт тощо); позанавчальна діяльність (екскурсії, участь у різноманітних соціальних заходах тощо). На нашу думку, портфоліо є більш деталізованим документом, ніж резюме, адже в багатьох сферах діяльності портфоліо сьогодні надається роботодавцям при влаштуванні на роботу. Фахівець інформаційно-документаційної галузі, який укладає портфоліо поступово – крок за кроком, починаючи з 1 курсу, має, вочевидь, більше шансів влаштуватися на роботу, затребувану на сучасному ринку праці. Цей документ не тільки розкриває здобувача вищої освіти в навчальній діяльності, а й показує рівень його мисленнєвої активності, креативності, уміння критично мислити тощо. Сьогодні для роботодавців досить вагомими є не тільки “hard skills” («базові навички»), але й “soft skills” («гнучкі навички»), які також можна прослідкувати з портфоліо (самодисципліна, емоційний інтелект тощо). У звіті про дослідження LinkedIn Global Talent Trends сказано: “hard skills” приводять кандидата до дверей роботодавця, але на фініші відчиняють їх саме «гнучкі навички» [5].

Четвертою з виокремлених нами педагогічних умов є наближення змісту навчання до виробничої ситуації завдяки використанню інноваційних методів навчання. Наразі пріоритетним завданням вищої професійної освіти постає розвиток у майбутнього фахівця таких якостей і здібностей, які дозволили б йому успішно адаптуватися до швидкозмінних конкурентних умов, з готовністю сприймати й реалізовувати інновації, створювати якісно новий соціальний простір. Тому характерною тенденцією

сучасної освіти є інноваційність, яка визначає її відкритість до нового, випереджувальний характер відносно інших галузей людської діяльності [4, с. 4]. У навчальному процесі під час вивчення професійних ОК нами застосовувалися кейс-технології, які дозволили здійснити інтерактивну взаємодію викладача та здобувачів вищої освіти, на якісно новому рівні реалізувати самостійне навчання. Кейс-технології засновані на розв'язанні конкретних завдань-ситуацій (кейсів), які формують як професійну готовність, так і сприяють розвитку “soft skills” майбутнього фахівця. Крім цього, щоб правильно виконати кейс-завдання, необхідно навчитися працювати з великими обсягами інформації, уміти її опрацювати та зберігати.

Висновки. Упровадження вищезазначених педагогічних умов сприяє оптимізації навчального процесу, формуванню професійної готовності майбутніх фахівців, становленню конкурентоспроможних професіоналів, затребуваних на сучасному ринку праці. Вагома роль при цьому відводиться формуванню мотивації до застосування принципу «навчання упродовж життя», оскільки інформаційно-документознавча галузь динамічна й потребує оновлення знань.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні результатів запровадження практико-зорієнтованих технологій у навчальний процес майбутніх фахівців зі спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа».

ЛІТЕРАТУРА

1. Іванова Н. Педагогічні умови формування проєктної компетентності майбутніх фахівців з інформаційної, бібліотечної та архівної справи. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2019. Вип. 2 (16). С. 67–75.
2. Лесовець Н. М. Готовність майбутніх фахівців з інформаційної, бібліотечної та архівної справи до ефективної професійної комунікації – важлива проблема сучасності. *Wiadomości o postępie naukowym i rzeczywistych badaniach naukowych współczesności : kolekcja prac naukowych “ΛΟΓΟΣ” z materiałami Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji, Krakow, 17 czerwca 2019 r. Krakow : OP “Europejska platforma naukowa”, 2019. T. 4. S. 7–13.*
3. Лесовець Н. М. Практико-зорієнтовані технології в підготовці конкурентоспроможних фахівців інформаційно-документознавчої галузі. *Освіта та педагогічна наука*. 2022. № 1 (179). С. 38–47.
4. Педагогіка інновацій у вищій школі : метод. вказівки до виконання практичних і лабораторних занять / О. В. Волошина. Вінниця : ВНТУ, 2015. 38 с.
5. Soft skills: що це таке, приклади й способи розвитку. URL: <https://indigo.co.ua/ua/blog/soft-skills-cto-eto-takoe-primery-i-sposoby-razvitiya> (дата звернення: 01.04.2023).

N. Liesovets. Pedagogical conditions for the introduction of practice-oriented technologies in the training of future specialists in the information and documentation field. – Article.

Summary. The article examines the pedagogical conditions for the introduction of practice-oriented technologies in the training of future specialists in the information and documentation field.

Key words: pedagogical conditions, practice-oriented technologies, future specialists of the information and documentation sphere.

Я. В. Лупій

професор,

завідувач кафедри кіно і телебачення

Міжнародний гуманітарний університет

м. Одеса, Україна

С. А. Даниленко

кандидат наук з державного управління,

старший викладач кафедри кіно і телебачення,

Міжнародний гуманітарний університет

м. Одеса, Україна

ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ МЕТОДИК ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ У ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ АУДІОВІЗУАЛЬНОЇ СФЕРИ

Анотація. Розглянуто перспективні можливості підготовки фахівців для аудіовізуальної сфери України. Досліджено шляхи фахової підготовки нового покоління режисерів, операторів, а також ведучих і дикторів кіно і телебачення. Виявлено важливість багатоаспектності й міждисциплінарності у навчальному процесі стосовно підготовки фахівців аудіовізуальної сфери. Акцентовано увагу на сучасну інноваційну діяльність кіношкіл у XXI ст. із урахуванням прискорення розвитку цифрових технологій в Україні. Запропоновано новітні методи підготовки майбутніх вітчизняних фахівців аудіовізуальної сфери з врахуванням досвіду закладів вищої освіти країн Європи.

Ключові слова: кіно, телевізійне виробництво, інноваційні впровадження, освітній процес, європейський досвід, аудіовізуальна сфера.

Постановка проблеми. Можливості професійної підготовки кадрів в аудіовізуальній сфері в Україні й визначення методик професійної підготовки нового покоління режисерів, операторів, ведучих, дикторів кіно і телебачення постійно залишаються в полі зору науковців, які досліджують питання, пов'язані з багатовимірністю та міждисциплінарністю освітнього процесу. В той же час існують не вирішені питання, що стосуються впровадження в освітню практику кінотелешкіл України сучасних інноваційних методик з урахуванням прискореного розвитку цифрових технологій. Порівнюючи стандарти підходів і методів навчання студентів, майбутніх фахівців аудіовізуальної сфери, в Україні та європейських країнах, особлива увага зосереджується на необхідності впровадження нових форм і методів навчання студентів, вивчення навчальних планів, структури практичної підготовки та структури дипломних робіт.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичний аналіз розвитку екранного мистецтва в статті базується на ідеях інновацій в аудіовізуальній сфері, які є універсальним ресурсом для подальшого розвитку освітнього процесу підготовки фахівців для вітчизняного кіно і телебачення. Новітні технології запропонували абсолютно новий простір для творчості – не лише як поле для багатоваріантних форм демонстрації твору, а й як «майданчик» для активної діяльності. Йдеться про інтерактивне медіа-мистецтво, про синергію класичних художніх прийомів та технічну складову мистецтва, про характер взаємовідносин традиційних й нових засобів художньої виразності.

Дослідники А. Алфьоров та З. Алфьорова у своїй науковій праці «Морфологія аудіовізуальної сфери: практичний аспект» акцентують увагу на існуючій трансформації аудіовізуальної сфери та сфери креативних індустрій, а також визначають етапи «первинної» та «вторинної» діджиталізації у першій чверті XXI ст. На їх переконання «порівняльний аналіз цих змін в обох сферах Заходу та України в часовому вимірі свідчить про те, що в нашій країні спостерігається певне запізнення «вторинної» діджиталізації, як за об'єктивних (пандемія COVID-19; російсько-українська війна), так і суб'єктивних причин (недостатня розвиненість діджиталізованого українського середовища). Утім, ці недоліки Україна прагне подолати» [1, с. 3]. Своєю чергою Н. Шаролапова, В. Данилюк, та О. Красненко зазначають, що «деякі

сучасні технології в мистецтві витісняють традиційні лише тому, що надають майстрам різних галузей мистецтва нові й дуже широкі можливості. Поява комп'ютерної анімації як технології призвела до того, що кінематографісти можуть отримати результати та рішення, в яких неможливо відрізнити ігрові кадри від кадрів за допомогою комп'ютерної анімації» [6, с. 233].

На переконання науковців О. Безручко та Н. Качмар «перспективи в будь-якій творчій сфері, як і в будь-якій іншій, впливають безпосередньо з минулих досягнень, з таких успіхів, які створюють міцну основу для зростання. Це надає українському кіно не лише більші економічні та технічні можливості для зйомок, а й унікальну можливість інтегрувати українську культуру в європейську [2, с. 208].

Не менш важливим при цьому залишається аспект підготовки кадрів для аудіовізуальної сфери України. З позицій теорії екранного мистецтва його висвітлено у низці вітчизняних наукових публікацій. Так, С. Лисецький в своїй науковій статті «Екранна освіта в Україні: нотатки з приводу» вказує на те, що «стандарти екранної освіти в Україні мають свої специфічні особливості й ґрунтуються на знанні естетично-мистецьких понять, природи інтерактивного художнього середовища, особливості його сприйняття, та на вмінні використовувати передові комп'ютерні інформаційно-комунікаційні технології – як передумови виховання та існування митця. Науковець вважає, що «професійна творча діяльність в аудіовізуальній сфері, спрямована на естетичну і смислову організацію інтерактивного художнього простору як образного цілого. Кіно, як винахід, створили інженери, а на мистецтво кіно перетворили люди високої художньої культури. Тож сучасний автор візуальної складової фільму – має досконало володіти як технікою і технологією фільмування, так і образно-виражальними засобами формування екранного відеоряду. Тим самим в одній особі поєднуються іпостасі інженера і митця. Одна з них вимагає дотримання скрупульозної технологічної точності, а друга – польоту розвинутої уяви, художнього опосередкування реалій і втілення того в мистецьку форму» [5, с. 187].

На думку дослідника В. Шейка «глобалізація світових форм мистецького творення призвела до стрімкого ускладнення культури і мистецтва, вимагаючи від суспільства не тільки трансформації існуючої системи гуманітарної освіти, але й формування її більш гнучких, динамічних моделей». Науковець підкреслює, що «ціннісними орієнтирами й домінантами сучасної гуманітарно-мистецької освіти є її культурологічна та інформаційна складові, а сучасний вищий навчальний заклад, в якому відбувається становлення майбутнього фахівця аудіовізуальної сфери, повинен інтегрувати основні чотири зрізи означеної системи освіти: загальну, спеціальну, творчо-виконавчу та вищу спеціальну освіту. Саме ці чотири виміри сучасної фахової освіти є вимірами, на яких базуються новітні освітні стандарти» [7, с. 10].

Заслуговує, також, на увагу думка кінорежисера В. Кісіна, який вважає, що сучасне аудіовізуальне мистецтво це не просто універсальний набір прийомів та форм, це – «динамічний художній процес, творче та професійне становлення режисера, оператора, або телевізійного ведучого, «майстра» потребує системи професійної підготовки. Їх підготовка має бути якісною, будуватися на поєднанні фундаментальної професійної освіти в галузі сценічної та екранної режисури та вивченні специфічних особливостей нового виду режисерської творчості, оволодінні передовими комп'ютерними технологіями». В. Кісін називає стан під час роботи з групою «польотом» і згадує, що він почав знімати фільми, роблячи все самостійно, але потім «зрозумів, що люди, які оточують мене і допомагають мені, повинні бути кожен кращий за мене у своїй справі», і саме в процесі зйомок, коли режисер об'єднує групу людей та мотивує її працювати та викладатися виникає це особливе відчуття» [4, с. 15].

Емоційну складову практики занурення у творчий процес створення сучасного аудіовізуального твору можна висловити словами В. Вітра, який називає театр основою знань і традицій в режисурі кіно, як поєднання технічного і творчого в мистецтво, а телебачення сукупністю неймовірного поєднанням всіх існуючих у житті форм режисури. На погляд науковця студенти, які пройшли через «випробування професією» у навчальному просторі, опиняються в ситуації, коли зіткнення з реальними проблемами формує якийсь обов'язковий для дотримання зведення правил та заходів, створює власний інструментарій для вирішення нагальних питань, дає розуміння впливу рішень на роботу – свою та всієї групи, вміння приймати розумні, виважені рішення. Вони стають прихильниками ставлення до своєї майбутньої творчої професії [3, с. 154].

Мета дослідження полягає у визначенні потенціалу професійного розвитку аудіовізуальної сфери в Україні, а також можливостей впровадження інноваційних методів викладання в освітній процес студентів, які навчаються за спеціальністю «Аудіовізуальні мистецтва» на основі досвіду розвинених європейських країн.

Вклад основного матеріалу. Як свідчать реалії сьогодення, сучасні українські кіно і телебачення перебувають на стадії цифрової модернізації, переживають період реформ та радикальних змін. Ці зміни

викликані розвитком обчислювальної техніки та іншими технічними новаціями. З іншого боку, важливо розвивати й творчі людські ресурси, які можуть створювати якісний аудіовізуальний продукт. Новий ландшафт кінотелевиробництва, а також мистецька освіта потребують міждисциплінарного підходу до роботи кінорежисерів, операторів, аніматорів, мультимедіа-художників та інших фахівців у галузі екранного мистецтва. Не менш важливим нині залишається завдання щодо застосування інноваційних методів в освітньому процесі під час підготовки фахівців аудіовізуальної сфери. Зокрема, надмірне використання видовищних ефектів при розкритті екранних образів у кіно і телепостановках нерідко свідчить про їхню штучність та нереальність, що потребує вивчення різних співвідношень традицій вітчизняного кіно і телебачення. Сучасною вимогою до освітнього процесу є те, що майбутні фахівці аудіовізуальної сфери мають опанувати науково-практичні засади своєї професійної підготовки. Формування творчого мислення, вміння аналізувати та узагальнювати факти, відстоювати свою точку зору, критично підходити до джерел, вчитися співпрацювати з іншими є життєво важливим для всіх студентів. Зокрема, для активізації пізнавальної діяльності використовуються прості та складні технології, а саме: «мозковий штурм», «робота в парах та малих групах», «ротаційні трійки», «атака на викладача», «засідання експертної групи», а також постійні екскурсії на міські телерадіокомпанії та Одеську кіностудію. Студенти працюють у командах, творчо мислять, швидше та глибше вивчають теорію і практику кінотелебізнесу, демонструють свої професійні знання та навички, і вже на III-IV курсах випробовують екранну продукцію у різних формах та форматах. В основному це пов'язано з тим, що університет навчає студентів кіно, телебачення, фотографії та акторській майстерності. Студенти отримують знання для подальшої роботи на посадах режисерів, операторів, сценаристів, редакторів, телеведучих, дикторів кіно і телебачення. Навчання включає практичні семінари і теорію, історію культури і мистецтва, а також всебічний розвиток художніх і наукових напрямків.

Сучасні умови висувають набагато вищі вимоги до системи освіти, яка повинна підготувати фахівців для життя й професійної діяльності у величезному, динамічному та швидко мінливому світі. Інноваційні технології навчання, що використовуються в освітньому процесі, повинні ґрунтуватися на соціальному замовленні, професійних інтересах майбутніх спеціалістів та їх особистісних особливостях. Тому під час підготовки студентів використання інноваційних форм і методів має органічно поєднуватися з практичним осмисленням цілей, завдань навчання та розвитку.

У нашому дослідженні розглядається досвід професійної підготовки кадрів в аудіовізуальній сфері закладів освіти європейських країн. Серед них однією з найвідоміших є Лондонська кіношкола, заснована 1957 р., що вже кілька десятиліть готує фахівців для кіно і телебачення [8]. Нині цей навчальний заклад частково фінансується благодійними організаціями та державою. Проте основними його постачальниками є найбільші британські та американські кіно- та телекомпанії. Школа спеціалізується на магістерських та докторських програмах, в процесі опанування яких студенти здобувають ступінь магістра більшості кінопрофесій, включаючи кінотелевиробництво, написання сценаріїв, режисуру художніх фільмів, документальні фільми, анімацію, цифрові ефекти, дизайн та звукорежисуру. Освітній заклад пропонує короткі курси, сертифікаційні курси та дипломні програми лише для громадян Великобританії та ЄС. Навчальний рік складається з трьох семестрів. Щороку студенти та викладачі випускають понад 100 навчальних фільмів.

Підготовка широкого кола фахівців здійснюється за десятьма спеціальностями, зокрема режисерів, кінематографістів, сценаристів, продюсерів, монтажерів, композиторів, художників та звукорежисерів. Підготовка виконується з ухваленням рішення про майбутню спеціалізацію наприкінці другого року навчання. Перед цим у студентів є можливість спробувати себе у якості режисера, оператора, монтажера, звукорежисера, художника та продюсера. Навчання в школі з кожним семестром стає все важчим, а зйомка перетворюється з невеликих чорно-білих німих фільмів на повномасштабні професійні зйомки.

Викладацький склад лондонської кіношколи вважає, що студентів слід знайомити з різними видами кіно-і телемистецтва, а ідеї та проекти мають виходити від студентів, а не викладачів. Перехід від інформаційно-описового навчання до інноваційно-ефективного навчання пов'язаний із використанням нових комп'ютерних та інформаційних технологій, електронних підручників, відео матеріалів, вільної пошукової діяльності у навчальному процесі, що розвиває та забезпечує особистісну спрямованість. Студентам пропонується розробити чітке розуміння того, як професійні ролі позиціонуються протягом усього процесу розробки та виробництва програмного забезпечення. Все практичне навчання є ретельно інтегрованим з семінарами та іншими заходами, присвяченими вивченню кіно та телебачення у їхньому історичному, культурному та діловому контексті.

Особливий інтерес являє комплекс методик, спрямованих на розвиток творчого та критичного мислення аудиторії. Наприклад, практичні заняття з кінотелевиробництва (засновані на концепціях агентства, категорії, мови, технології, аудиторії та самовираження) досліджують контекст питань, пов'язаних із виробництвом аудіовізуального продукту. Сприйняття та моделювання ситуацій відбувається за допомогою рольових ігор, таких як аналіз творчих завдань та проблемних питань. Використання інноваційних методів, педагогічних дій та засобів в освітньому процесі сприяє подоланню стереотипів у різних сферах освіти, виробленню нових підходів до професійних ситуацій, стимулюванню творчої активності студентів, а також розвитку їх творчих здібностей.

У сучасних реаліях освіта стає все більш відкритою та глобальною. І в цьому зв'язку організація аудіовізуального освітнього процесу на прикладі давно перевіреного французького досвіду також є корисною. Нині французькі вищі навчальні заклади, пов'язані з аудіовізуальним мистецтвом, можна поділити на три основні категорії: університети, старші школи та коледжі [9]. Структура коледжу та старшої школи принципово відрізняється. Основними навчальними закладами з підготовки кіно фахівців є професійно-технічні училища.

Одним із найпрестижніших та найстаріших у Франції навчальним закладом із підготовки фахівців із кіновиробництва є вища школа кінематографу у Парижі. Під час навчання французьким студентам пропонується на вибір широкий спектр спеціалізованих навчальних дисциплін. Майбутні фахівці кіномистецтва набувають теоретичні, практичні, технічні та творчі навички, щоб стати професіоналами в аудіовізуальній сфері.

Уже на першому курсі студенти отримують базові знання про кіно образи, навчаються користуватися професійними відеокамерами, записуючим та освітлювальним обладнанням. На другому курсі студенти більше дізнаються про свою спеціальність, на практиці знімають короткометражні фільми та поступово обирають конкретні спеціалізації. Крім того, більш поглиблені теоретичні курси зосереджені на вивченні проблем та тенденцій кіновиробництва, а також на введенні у дослідницьку діяльність. На випускному курсі студенти проходять стажування в одному з попередньо обраних професійних проєктів. Цей період навчання вважається одним із найважливіших для розвитку їх кар'єри. Він повністю присвячений виконанню дипломного проєкту під керівництвом експертів та викладачів, які сприяють професійній інтеграції [10].

Вища школа кінематографу у Парижі відіграє особливу роль у створенні кадрових систем кіновиробництва й тісно співпрацює з корпоративними організаціями. Це має багато переваг як для кожного студента, так і для розвитку кіномистецтва загалом.

Ще однією важливою особливістю системи розвитку людських ресурсів французької кіно освіти є те, що всі навчальні заклади мають всебічну підтримку студентів в освітньому процесі, роблять акцент на їх фінансовому забезпеченні, професійній інтеграції, культурному розвитку, фаховій перепідготовці, а також співпраці з іноземними освітніми закладами.

Сьогодні вища школа кінематографу у Парижі продовжує готувати режисерів, операторів, продюсерів, звукорежисерів, сценаристів, монтажерів, декораторів, та дистриб'юторів. Важливою особливістю цього навчального закладу є відсутність штатних викладачів. Щороку представники кіноіндустрії співпрацюють із школою, допомагають освітньому процесу. Окрім того французька школа кінематографу продовжує співпрацю та обмін студентами з кіношколами Нью-Йорку, Токіо, Лондону, Буенос-Айресу, Берліну і Лос-Анджелесу.

Важливим чинником у процесі кореляційного досвіду професійної підготовки стало ознайомлення із навчальними програмами Німеччини. Стандартна чотирирічна навчальна програма Німецького інституту кіно і телебачення у Мюнхені побудована таким чином, щоб кожен студент мав можливість зняти власний фільм, взяти участь у виробництві фільму однокурсника, а також виступити у різних ролях, включаючи режисера, оператора, звукорежисера та продюсера [11].

Уже на першому році навчання студенти мають можливість зустрітися з людьми, причетними до кінотелевиробництва, стати учасниками численних показів фільмів, навчатися за обраною спеціальністю. Другий курс здебільшого фокусується на документальних фільмах. Усі студенти, крім сценаристів та декораторів, проходять курси документального кіно. Згодом формується майстерня документального кіно, в якій режисери-документалісти запрошуються до роботи над проєктами, проходячи етапи від розробки ідеї до її втілення. На третьому курсі інститут кіно і телебачення запрошує досвідченого режисера чи продюсера керувати зйомками студентських фільмів. Цей творчий процес триває з вересня до березня, після чого студенти проходять професійні проєктні стажування.

Для удосконалення теоретичних знань студенти-художники та оператори виконують завдання, пов'язані зі створенням візуальних об'єктів. Четвертий рік навчання присвячений виконанню двох дипломних проєктів: творчого (кіно і телебачення) та наукового (дисертація). Дипломна робота виконується за наміченим планом у встановлених умовах. У залежності від спеціалізації студенти оволодівають сценарною майстерністю короткометражного та художнього фільму, беруть участь у створенні фільмів у якості оператора, режисера та звукорежисера, а також оволодівають мистецтвом кінотелемонтажу.

Варто зазначити, що німецька система вищої кінотелеосвіти має свій вплив на систему розвитку людських ресурсів аудіовізуальної сфери. Основним принципом побудови вищих навчальних закладів є «академічна свобода», зумовлена не лише тим, що німецькі ЗВО є автономними установами, а й відносною свободою та незалежністю, що надається кожному члену університетської спільноти. Важливою особливістю німецької кінотелеосвіти є те, що кожен студент індивідуально обирає конкретну спеціалізацію та освітню програму, а також відповідним чином планує своє навчання.

Німеччина є європейським лідером за кількістю мережі ЗВО, що готують фахівців для кіно та телеіндустрії. Не менш відомим та успішним у цьому напрямі є університет кіно в Бабельсберзі, заснований 2014 р. [12]. Проєктно-орієнтований підхід до навчання дозволяє цьому ЗВО скоротити терміни інтеграції випускників у професійну індустрію та створити всім студентам під час навчання умови для практики на великих знімальних майданчиках. Навчальний заклад бере активну участь в обміні студентами з іншими кіношколами світу, включаючи Францію, Аргентину, США, Канаду, Південну Африку та Ізраїль. Університет кіно в Бабельсберзі готує продюсерів, режисерів ігрових та неігрових фільмів, операторів, звукорежисерів, фахівців з анімаційного дизайну, сценаристів, редакторів та композиторів. Як й у французьких кіношколах, прийом у Баден-Вюртемберг має загальний характер.

На першому курсі німецькі студенти опановують дисципліни загальнотеоретичного напрямку незалежно від їх підготовки чи рівня спеціалізації. Отримавши базові знання, другокурсники та третьокурсники залучаються до процесу кіновиробництва, що дозволяє університету виробляти понад 200 фільмів на рік. Наприкінці четвертого курсу студенти затверджують дипломний проєкт, виконання якого проводитиметься протягом п'ятого курсу. І в цьому плані особливої різниці між системою навчання в Україні і Німеччині немає. Сьогодні університет кіно в Бабельсберзі активно використовує міждисциплінарний підхід до навчання. Протягом всього періоду навчання творча молодь обов'язково відвідує щотижневі курси з історії кіно та здійснює обов'язковий перегляд різноманітних фільмів. У ЗВО проходять численні майстер-класи, практичні та теоретичні семінари кіноакторів. Майбутні фахівці мають вивчити основи кожної кіно професії.

У рамках міжнародного співробітництва університет співпрацює з багатьма навчальними закладами Європи. Серед них академія кіно і телебачення у Варшаві [13]. Напрями навчальної програми, які пропонує ЗВО, базуються на спеціальностях режисури, кінематографії, продюсування, сценарної майстерності, анімації, монтажу та акторської майстерності.

Навчання складається з серії практичних занять та теоретичної частини вивчення історії, мистецтва та культури, які сприяють базовому художньому розвитку кожного студента. Ключовою особливістю академії кіно і телебачення у Варшаві є думка його керівництва про те, що кіномистецтво краще набувати на спеціалізованому майданчику, а не в стінах лабораторії. Саме ця позиція визначає спрямованість освіти, орієнтованої на студентську практику та творчу свободу. Академія має у своєму розпорядженні сучасне технічне обладнання та студії пост продукції, що дозволяє студентам використовувати професійне обладнання для кращої та швидшої інтеграції в індустрію. Після закінчення навчання всі студенти отримують ступінь магістра та захищають дипломний фільм та дипломну роботу.

Також, навчальний заклад активно розвиває міжнародні зв'язки у сфері аудіовізуальної наукової діяльності, інтеграції викладачів та студентів у професійні організації та кіностудії. Одним із важливих підрозділів академії є центр аудіовізуальних досліджень, де навчальний заклад готує професіоналів у галузі режисури, кінематографії, виробництва, монтажу, драматургії, звукорежисури та анімації. Окрім того, академія кіно і телебачення у Варшаві має міжнародний відділ та пропонує заняття з англійської мови для іноземних студентів.

Освітня програма, як і в багатьох інших кіношколах Європи, орієнтована насамперед на практику. Наприклад, у сусідній Словаччині, а саме в академії кіно і телебачення у Братиславі, кожна навчальна група має свого керівника, який веде заняття і допомагає студентам втілювати свої творчі ідеї в життя [14]. Інші курси проходять у формі факультативів, які студенти обирають самостійно. Крім того, навчальний заклад запрошує на лекції та майстер-класи відомих кінорежисерів та кінооператорів.

Отже, навчання студентів у європейських освітніх закладах спрямоване на підготовку професіоналів, які готові працювати в кіно та на телебаченні. Майбутні фахівці аудіовізуальної сфери мають доступ до кращого технічного обладнання, тому на момент вступу на професійний знімальний майданчик вони вже знайомі з камерами, освітленням, знімальним обладнанням та іншим технічним обладнанням. Обстановка під час тренування максимально наближена до реальної. При цьому слід зазначити, що практично всі кінотелешколи будують своє навчання таким чином, щоб усі студенти, незалежно від обраної ними спеціалізації, набували теоретичних, практичних, технічних і творчих компетенцій, які дозволяють їм стати професіоналами в галузі кіно-телевиробництва.

Ще однією важливою особливістю європейських вищих навчальних закладів у сфері кіно і телебачення є все більша інтеграція студентів до програм міжнародного обміну. За допомогою цих заходів реалізується головна мета європейської кіноосвіти, а саме підготовка фахівців кіно і телебачення, готових до реальних змін, які характерні для сучасного аудіовізуального ринку.

З огляду на європейський досвід організації навчального процесу, професорсько-викладацький склад Міжнародного гуманітарного університету (м. Одеса) прагне використовувати у своїй роботі стійкі освітні засади. При формулюванні принципів підготовки режисерів, дикторів і телеведучих особлива увага приділяється моральним якостям особистості, їх професійним здібностям, здатності позитивно впливати на оточуючих. У навчальному закладі особливе місце займає навчання у творчих майстернях. Це об'єднує студентів однієї спеціалізації під управлінням керівника. Сьогодні, як і раніше, наші майстер-класи проводять найкращі кінематографісти, які не переривають своєї активної професійної діяльності у світі кіно.

Слід зазначити, що різноманітність творчих особистостей як у навчальному, так і у студентському середовищі ускладнюють виявлення чітких та відчутних тенденцій молодіжної творчості. Але в той же час теми, образи, мотиви, сюжети та стилістичні прийоми деяких студентських творчих робіт й надалі знаходять своє застосування у професійній аудіовізуальній сфері. Як свідчить практика, сьогодні більшості студентів важко знайти спосіб самовираження. Їхнє прагнення до інновацій пов'язане з потребою у набутті практичних навичок роботи у знімальних групах та освоєнні сучасної техніки.

Головна мета – фахово та морально підготувати випускників до більш складних етапів, які пов'язані із впровадженням інноваційних концепцій у кінотелевиробництво. При цьому особлива увага приділяється індивідуальним заняттям викладачів зі студентами. До загальних принципів роботи належать комплексна професійна підготовка, регулярні заняття в навчальних аудиторіях, стажування на Одеській кіностудії та місцевих телеканалах, які допомагають набути та удосконалити практичні навички кінотелевиробництва.

Останніми роками в Міжнародному гуманітарному університеті (м. Одеса) розгорнуто взаємопов'язаний процес диференціації та інтеграції фахівців різного профілю. Підготовка здобувачів вищої освіти, які навчаються за спеціальністю «Аудіовізуальне мистецтво та виробництво» (кіно- та телережисери, оператори, телеведучі, диктори), крім занять за загальним планом, мають можливість відвідувати індивідуальні заняття, що відрізняються за змістом, періодом, майбутнім кваліфікаційним рівнем. Особливе значення при цьому мають концепція, психологія, дія, атмосфера кадру, монтаж, індивідуальний стиль, новітні технології, візуальні та звукові аспекти короткометражних фільмів (художніх, документальних, наукових). Враховуючи різноманітність існуючих думок, концептуалізація критеріїв традиції та інновацій в режисурі є непростим завданням. Викладачі університету вважають, що засвоєння основ професії, пов'язаної із аудіовізуальним мистецтвом, має першорядне значення, дозволяючи поступово опанувати доступну для її аудиторії виразну мову кіно і телебачення.

Підготовка фахівців у сфері аудіовізуального мистецтва на ранніх етапах навчання пов'язана зі зняттям напруженості, що дозволяє студентам набути свободи самовираження як усередині, так і зовні. Починаючи з короткої замальовки студенти наприкінці навчання створюють повноцінний аудіовізуальний продукт. Критеріями оцінки їхньої творчості є психологія, імпровізація, внутрішня плінність, сценічна мова, виразність рухів, костюм, грим та творчі здібності.

Студенти як в кіно, так і на телебаченні намагаються працювати над образами у якості сценариста, режисера та оператора. Крім традиційних принципів краси вони розглядають принципи єдності драми, образності, кінематографічного руху, композиції кадру, композиції пейзажу, розміщення світла та інших специфічних питань. Оцінки, які отримують студенти під час роботи та після її завершення, заохочують самокритику, зосереджують увагу на головному. Методи та критерії оцінки студентської роботи з точки зору традиції та новаторства потребують свого удосконалення. Однак із практичної точки зору вони

загалом відповідають основним цілям. Створення умов для розвитку таланту молодого кінематографіста і телевізійника обов'язково сприятиме стимулюванню його творчості, уяві, інтуїції, емоційній пам'яті, відкриттю нового, естетичному вихованню.

За роки існування Міжнародний гуманітарний університет (м. Одеса) підготував понад 200 фахівців для кінематографу і телебачення. Професорсько-викладацький склад намагається і надалі в своїй роботі дотримуватися європейських освітніх стандартів, розробляти інноваційні навчальні програми та впроваджувати у практику обмін студентами. На нашу думку взаємозв'язок та творчий обмін інноваціями та традиціями сприятимуть загальному розвитку аудіовізуальної освіти, кіно- та телевізійного мистецтва як в Україні, так і у всьому світі.

Досвід роботи з підготовки фахівців аудіовізуальної сфери у Міжнародному гуманітарному університеті (м. Одеса): вивів своєрідну аксіому: школа режисури + комп'ютерні технології = режисура мультимедіа». За її допомогою студенти мають можливість творити екранні твори різної складності: анімаційні фільми, інтерактивні твори, художні короткометражні фільми, телевізійні сюжети, навчальні програми, презентаційні рекламні інтерактивні твори тощо. Ці результати творчості екранних мистецтв, дозволяють говорити про підготовку фахівців для аудіовізуальної сфери, які мають теоретичні та практичні уявлення про принципи та правила створення досить широкого спектру сучасних мультимедійних творів, а також в основі своєї практичної діяльності вирішувати завдання управлінських та коригувальних властивостей. Одним із важливіших завдань студентів які навчаються за спеціальністю «аудіовізуальне мистецтво та виробництво» є організація колективної творчості, робота в команді, звітність один перед одним та розуміння своєї відповідальності за загальний результат. Це є серйозним випробуванням, тому що професійна підготовка режисера, оператора та ведучого кіно і телебачення передбачає розвиток лідерських якостей, а ще уміння знайти своє місце в команді та підкоритися загальному завданню.

Згідно вимогам часу фахівці аудіовізуальної сфери мають бути готові до створення різних видів кіно-і телемистецтва за власним художнім задумом на основі сценарію, об'єднувати та спрямовувати при цьому творчість художників комп'ютерної графіки та анімації, відеооператора, фотографа, композитора, звукозапису реалізуючи весь спектр технічних можливостей комп'ютерних технологій. Відповідно до фундаментальної та спеціальної підготовки сучасні спеціалісти кіно і телебачення можуть займатися творчою діяльністю в галузі будь-яких видів комп'ютерних мистецтв та екранної творчості, а також організаційно-творчою та педагогічною діяльністю.

Слід зазначити, що освітня програма майбутніх фахівців аудіовізуальної сфери передбачає на кожному курсі час роботи над індивідуальним екранним твором будь-якої форми. Особливістю їх виробничої практики є колективна творчість. Тому необхідно в рамках навчання не лише розповісти про можливості всіх форм мультимедійних творів, а й намагатися якомога ближче наблизити студента до проблемних питань, які виникають у процесі їх створення у кожного фахівця, на кожному з етапів.

Розглянуті у нашій статті форми та методи роботи можуть бути використані на практичних заняттях творчих дисциплін аудіовізуального мистецтва, пов'язаних зі створенням колективного творчого продукту, враховані при розробці робочих навчальних програм з метою вирішення завдання підготовки кадрів для кіно і телебачення у контексті сучасних вимог. Дослідження можливостей впровадження інноваційних методів у навчальному процесі, а також створення умов для творчості та розвитку таланту майбутніх фахівців аудіовізуальної сфери в Україні є важливим завданням для сприяння розвитку вітчизняного кіно і телебачення, створення сприятливих умов для реалізації людини як особистості у сфері культури та мистецтва.

Висновок. Дослідження довело, що подальша підготовка студентів за спеціальністю «Аудіовізуальні мистецтва» повинна враховувати інноваційні методики теоретичної та практичної реалізації елементів освітніх проектів, а також досвід європейських країн у сфері кіно та телебачення. Особлива увага при цьому повинна бути зосереджена на вивченні навчальних планів, організації практичної роботи та структури дипломних робіт ведучих навчальних закладів Європи, а також дослідженні та узагальненні теоретичних і практичних елементів освітніх проектів, спрямованих на розвиток кадрового потенціалу кінотелевиробництва. Підвищення академічної мобільності студентів та професорсько-викладацького складу, відповідне матеріально-технічне та методичне забезпечення навчального процесу, ефективність та якість виробничої практики студентів сприятимуть їх професійній інтеграції і подальшому працевлаштуванню за обраною спеціальністю, а також можливості стати новою генерацією режисерів, операторів, кіно-і телеведучих, та дикторів України.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у поглибленому вивченні теми застосування інноваційних методів та європейського досвіду для підготовки фахівців аудіовізуальної сфери в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алфьоров, А. М., Алфьорова, З. І. Морфологія аудіовізуальної сфери: практичний аспект. *Colloquium-journal*. 2022. С. 3–6. URL: <https://colloquiumjournal.org/wp-content/uploads/2022/05/Colloquiumjournal-2022-130-1.pdf>. (дата звернення: 15.04.2023).
2. Безручко, О., & Качмар, Н. Розвиток сучасного українського кіномистецтва. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Аудіовізуальне мистецтво і виробництво*, 2021. № 4 (2). С. 208–216. URL: <https://doi.org/10.31866/2617-2674.4.2.2021.248680> (дата звернення: 15.04.2023).
3. Вітер В. Про сучасну телережисуру Сучасні проблеми художньої освіти в Україні: Медіаосвіта в Україні. *Сучасний стан, проблеми розвитку* : зб. наук. пр. Інституту проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України Київ : Інтертехнологія, 2008. С.154–159. URL: http://www.mari.kiev.ua/sites/default/files/inline-images/pdfs/ho4/НО-4_2008_p-154-159_Viter.pdf (дата звернення: 15.04.2023).
4. Кісін В.Б. Режисура як мистецтво та професія; Життя. Актор. Образ: Із творчої спадщини. Київ : Видавничий дім KM Academia, 1999. С. 15–18.
5. Лисецький С. Екранна освіта в Україні: нотатки з приводу. Сучасні проблеми художньої освіти в Україні: Медіаосвіта в Україні. *Сучасний стан, проблеми розвитку* : зб. наук. пр. Інституту проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України. Київ : Інтертехнологія, 2008. С. 187–191. URL: http://www.mari.kiev.ua/sites/default/files/inline-images/pdfs/ho4/НО-4_2008_p-187-191_Lysetsky.pdf. (дата звернення: 15.04.2023).
6. Шаролапова Н., Данилюк В., Красненко О. Інноваційний шлях розвитку кіномистецтва. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Аудіовізуальне мистецтво і виробництво*. 2021. № 4 (2), С. 233–243. URL: <https://doi.org/10.31866/2617-2674.4.2.2021.248696> (дата звернення: 15.04.2023).
7. Шейко В. Сучасна медіаосвіта в Україні: Виклики сьогодення. Сучасні проблеми художньої освіти в Україні: Медіаосвіта в Україні. *Сучасний стан, проблеми розвитку* : зб. наук. пр. Інституту проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України. Київ: Інтертехнологія, 2008. С. 10–13. URL: http://www.mari.kiev.ua/sites/default/files/inline-images/pdfs/ho4/НО-4_2008_p-010-013_Sheyko.pdf (дата звернення: 15.04.2023).
8. Офіційний сайт Лондонської кіношколи. URL: <https://lfs.org.uk/>
9. ESEC. Офіційний сайт вищої школи кінематографу у Парижі. URL: <https://www.esec.edu/>
10. Ecolesuperieuresetinstituts. Офіційний сайт вищих шкіл та інститутів аудіовізуальних мистецтва Франції. URL: <http://www.cinemadfilms.com/pages/etablissements/les-grandes-ecoles-superieures-les-instituts-les-ecoles-privées.html> (дата звернення: 15.04.2023).
11. HFF. Офіційний сайт Німецького інституту кіно і телебачення у Мюнхені. URL: <https://www.study-in-bavaria.de/de/was-und-wo/kunsthochschulen/hochschule-fuer-fernsehen-und-film-muenchen-hff.html> (дата звернення: 15.04.2023).
12. Filmuniversität Babelsberg. Офіційний сайт університету кіно в Бабельсберзі. URL: <https://www.filmuniversitaet.de/> (дата звернення: 15.04.2023).
13. AkademiaFilmu i Telewizji. Офіційний сайт академії кіно і телебачення у Варшаві. URL: <https://www.afil.edu.pl/> (дата звернення: 15.04.2023).
14. SFT. Slovenskáfilmová a televíznaakadémia. Офіційний сайт академії кіно і телебачення у Братиславі. URL: <https://sfta.sk/> (дата звернення: 15.04.2023).

Ya. Lupii, S. Danylenko. Implementation of innovative methods and European experience in the training of audiovisual professionals. – Article.

Summary. Prospective possibilities of training specialists for the audiovisual sphere of Ukraine were considered. Ways of professional training of a new generation of directors, operators, as well as presenters and announcers of film and television have been studied. The importance of multifacetedness and interdisciplinarity in the educational process regarding the training of audio-visual specialists was revealed. Attention is focused on modern innovative activities of film schools in the XXI century taking into account the acceleration of the development of digital technologies in Ukraine. The latest methods of training future domestic specialists in the audiovisual field are proposed, taking into account the experience of higher education institutions in European countries.

Key words: cinema, television production, innovative implementations, educational process, European experience, audiovisual sphere.

В. Ф. Миронюк

викладач

Фаховий коледж та Медичний фаховий коледж

Міжнародного гуманітарного університету

м. Одеса, Україна

ГАРМОНІЙНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ПЕДАГОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Анотація. У статті порушено проблему формування гармонійної мовної особистості засобами української мови і літератури шляхом ретроспективного аналізу наукових праць педагогів та лінгводидактів. Спираючись на ідеї гуманної педагогіки, автор простежує дослідження означеної проблеми європейськими й вітчизняними вченими впродовж тривалого часу – із античних часів, середньовіччя і дотепер, що дає змогу сучасному викладачеві осмислити важливість виховання мовної особистості учнів, особливо підліткового віку, й активно реалізувати її у своїй практичній діяльності, використовуючи наукові надбання минулого й сучасності.

Ключові слова: мовна особистість, гармонійний розвиток, гуманна педагогіка, рідна мова і література, мовленнєва діяльність, спілкування.

Постановка проблеми. Процес навчання мови літератури в середніх закладах освіти спрямований на виховання особистості, здатної критично мислити, грамотно виражати свої думки і почуття, а головне – спілкуватися в різних життєвих ситуаціях. Відомо, що особистість виявляє себе і мові й за допомогою мови. Вислів Сократа «Заговори, щоб я тебе побачив» повною мірою окреслює значення мови для формування особистості. Залежне від того, наскільки усвідомлено ставиться людина до мови, наскільки розуміє її важливість у своєму становленні й розвитку, настільки вона формується як мовна особистість.

Навчання української мови і літератури – процес, покликаний не тільки сформувати мовну особистість, але виховувати, розвивати особистісні якості, що слугуватимуть їй упродовж усього життя.

Проблема виховання мовної особистості в педагогіці й лінгводидактиці не нова. Вона досліджувалася в працях І. Беха, А. Богуш, Г. Ващенко, Ю. Караулова, І. Огієнка, Л. Паламар, М. Пентилюк М. Стельмаховича, В. Сухомлинського, В. Федяєвої І. Цимбалюка й ін.

Мета статті: здійснити ретроспективний аналіз проблеми гармонійного розвитку мовної особистості на основі праць учених – педагогів, психологів, лінгводидактів, – простежити цей процес із античних часів, середньовіччя й до наших днів, акцентуючи на тих ідеях, що якнайкраще реалізуються в умовах удосконалення освіти в нашій державі.

Виклад основного матеріалу. Ідея гармонійного розвитку особистості виникла ще в стародавніх Афінах. До нас дійшли розповіді про роботу тодішніх шкіл, де вихователі застосовували такі прийоми, що сприяли вихованню всебічно розвиненої, творчої, духовно багатой, морально чистої і фізично досконалої людини. Це знайшло відбиття у філософських поглядах Аристотеля, Платона, Піфагора та ін., які трактували гармонію у вихованні як поєднання двох іпостасей – фізичної й духовної. Особливого значення вони надавали музиці як головній засаді й меті виховання.

Традиції грецьких філософів були продовжені і розвинуті в стародавньому Римі, де особливого значення набувало ораторське мистецтво. Слід відзначити й те, що саме в цей період почали пропагувати такі методи виховання, як наслідування, наставляння, вправляння й необхідність розвивати ораторські здібності людини шляхом їх застосування. У стародавньому світі зароджувалися ідеї гуманізму у вихованні дітей, які продовжували розвиватися в середні віки.

Гуманна педагогіка активно впроваджувалася у Європі й Росії впродовж XVIII-XIX століть. Хоча педагогічні ідеї XVIII ст. не мали безпосереднього продовження в XIX ст., але в працях видатних педагогів знайшли пряме втілення. Однак ідеї європейських просвітителів, видатних педагогів Ж.-Ж. Руссо, І. Песталоцці, А. Дістервега, Я.А. Коменського сприяли подальшому розвитку гуманізму й демократизму теорії і практики виховання.

Виховання особистості знайшло відбиття в працях німецьких учених І. Герберта, А. Дістервега, Р. Оуена, Ф. Фребеля та ін. Популярним було вчення Й.Ф. Герберта. Його вважають автором поняття

«метод виховання». І хоч він був прихильником методики авторитарного виховання особистості, його педагогічні погляди набули поширення в усіх країнах Європи, зокрема вчення про чотири ступені навчання, систему морального виховання.

Виховання особистості в кінці XIX ст. стало пріоритетним у педагогічній концепції Г. Шаррельмана. Ідеї гуманної педагогіки розвивалися і в інших країнах Європи. Так, французький педагог Р. Кузіне, виступаючи на одному з міжнародних конкурсів, говорив: «Процес навчання не можна розглядати лише як вплив учителя, бо такий вплив ілюзорний; насправді навчання – це різновидність діяльності дитини над своїм власним розвитком у сприятливому середовищі і за допомогою педагога, який виступає лише в ролі консультанта» [6, с. 94]. Р. Кузіне автор методу вільної групової роботи, що пізніше набув широкого застосування у взаємодії дітей і дорослих.

У Європі ідеї нового виховання – свобода, самоуправління, колектив, гуманні стосунки, співпраця, розвиток – активно впроваджувалися в практику навчання й виховання. Провідні західноєвропейські педагоги Д. Брандес, П. Гіпніс, Дж. Дьюї, С. Френе та ін. у своїх працях розвивали ідеї співпраці, співробітництва, що позитивно вплинуло на погляди вітчизняних педагогів, зокрема А. Макаренка, В. Сухомлинського, хоча кожен із них вибудовував і творив свою педагогічну концепцію. На початку XX століття активізувалася прогресивна ідеологія виховання дитини, пов'язана з іменем П. Лестгафта, основоположника системи фізичного виховання. Як відзначає М. Фіцула, «Лестгафт дбав про створення нової школи, яка давала б наукову, пов'язану з життям освіту. З цією метою вона має використовувати активні методи навчання, «що будили б думку, забезпечували всебічний, гармонійний розвиток молодого організму, нерозривний зв'язок фізичного виховання з розумовим, моральним, трудовим та естетичним» [6, с. 95]. Ідеї Лестгафта знайшли своє продовження і в наш час, коли всебічне, гармонійне виховання стало основою формування й розвитку особистості.

Цікавими є праці С. Шацького про різні форми самодіяльності (клуби, гуртки тощо), що набули активного розвитку й удосконалення у XX ст. й продовжують розвиватися в наш час.

Важливу роль у розвитку мовної особистості молоді відіграла система національного (українського) виховання, витоки якої сягають у сиву давнину.

Про розвиток педагогічної думки Київської Русі свідчать пам'ятки писемності, літературні твори різних жанрів, твори образотворчого мистецтва, засоби народної педагогіки, відбиті у творах українського фольклору. Найдавнішою пам'яткою, у якій порушуються педагогічні питання, є філософсько-педагогічний трактат «Слово про закон і благодать», написаний митрополитом Іларіоном і виголошений у святій Софії Ярославом Мудрим [6, с. 95]. Період Київської Русі увінчався ще одним педагогічним твором – «Повчання дітям» Володимира Мономаха. Саме «Повчання» лягло в основу розвитку освіти і виховання в Україні в наступні віки.

На думку С. Максим'юка, «найбільших успіхів досягла українська система виховання, переживаючи своєрідний «зоряний час», у XVI–XVIII ст., в епоху національного Відродження. Бурхливо розвивалася усна народна творчість, театр, книгодрукування. Формувалася українська народна педагогіка, виникали нові типи навчально-виховних закладів, зміцнювалися демократичні й гуманістичні принципи їхньої роботи» [6, с. 98].

Острозька, Києво-Могилянська академії – перші вищі навчальні заклади на землях східних слов'ян – вписали золоті сторінки в теорію і практику науки про навчання й виховання на засадах антропоцентризму, демократизму та гуманізму.

І хоч наступні часи з утратою політичної та державної самостійності України спричинили певний занепад національної системи виховання, вона все ж зберігалася й розвивалася завдяки народній педагогіці, у центрі якої була українська сім'я, громада, звичаї, традиції народу, що позитивно впливало на виховання майбутніх поколінь.

Українська етнопедагогіка – цілісна система знань, ідей, форм і методів роботи з дітьми – ґрунтується на принципах природовідповідності учнів [4, с. 2]. Саме вона лягла в основу сучасного виховання. На її основі в XIX і XX ст. формувалася й розвивалася теорія і практика національного виховання, представлена плеядою вчених-педагогів. Неоціненна наукова спадщина Г. Сковороди, М. Драгоманова, О. Духновича, С. Русової, Г. Ващенко, Б. Грінченка та багатьох інших сприяли розробленню принципів і методів виховання в середині й другій половині XX століття.

Визначними постатями педагогічної науки в цей період стали С. Русова, І. Огієнко, Г. Ващенко, В. Сухомлинський. У їхніх працях особлива увага приділяється особистості, вихованню морально-етичних, культурових якостей, гуманізму й патріотизму. Так, Г. Ващенко в праці «Виховний ідеал» писав, що «основною

проблемою всякої педагогічної системи є виховний ідеал як мета виховання. Від того, як розв'язується ця проблема, залежить розв'язування таких проблем, як система освіти й виховання» [4, с. 3].

На думку вченого, єдність і цілість нації, поколінь забезпечує українська мова, художня література, фольклор, що завдяки їм зберігається й розвивається, релігія, звичаї народу, здобутки мистецької творчості – усе те, що створює обличчя нації й виховує молодь.

Український ідеал людини знайшов утілення в народній творчості (піснях, думках, казках, легендах), у художніх творах письменників і передавався з покоління в покоління завдяки родинному й суспільному вихованню. Як бачимо, педагогічні ідеї Г. Ващенка мають глибоку народну основу і не втрачають свого значення й у наш час, а, навпаки, потребують активного використання й подальшого розвитку.

Принципово важливе значення для теорії та практики виховання дітей має педагогічна спадщина С. Русової, видатного педагога, громадського й державного діяча. Її психолого-педагогічні ідеї були спрямовані на роботу шкіл нового типу і дошкільних закладів, а концепція національного дошкільного та шкільного виховання дітей ґрунтується на гуманізмі, моральності, духовності й народності.

Оригінальними є праці С. Русової з питань національного мистецтва та його місця в системі освіти й виховання. Національне мистецтво, на її думку, є найголовнішим фактором пробудження художнього чуття в дітей. Демократична система виховання має насамперед використовувати багату скарбницю національної творчості і вести молодих людей до розуміння краси світового мистецтва шляхом ознайомлення з найближчими, зрозумілими їм формами й образами.

Мистецтво завжди і скрізь є національним, навіть тоді, коли воно досягає вершин досконалості у творчості світових геніїв. «Можна сміливо сказати, що використовуючи національне мистецтво – цей могутній фактор художньо-етичного виховання, фактор, який створює в народній школі атмосферу ідеалізму, піднесеного настрою й пошуку вічно прекрасного, наша школа віднайшла б нові засоби благородного виховного впливу» [2, с. 71]. Ця думка С. Русової як і вся її концепція надзвичайно актуальна й сьогодні.

Серед постатей національної педагогічної науки своїми поглядами й прогресивними ідеями виділяється І. Огієнко – людина виняткової ерудиції і культури. Це видатний учений-педагог, мовознавець, культуролог, державний і церковний діяч ХХ століття. І. Огієнко – один із провідних українських мовознавців і педагогів, який успішно поєднував науково-дослідну й педагогічну діяльність, відстоював права української мови в науці, освіті й повсякденному житті українців.

І. Огієнко розглядає школу як поетапний засіб мовного виховання. На всіх етапах мовної освіти рідна мова, твердо переконаний учений, є могутнім засобом інтелектуального й духовного розвитку особистості. Обов'язок народу й держави дбати, щоб дитина виховувалася й розвивалася в рідномовному середовищі. І. Огієнко доходить висновку, що тільки рідна школа виховує національно сильні й морально міцні характери. І основним засобом цього процесу є саме рідна мова.

Під впливом почутого або прочитаного слова людина виражає позитивні чи негативні емоції. Слово рідної мови акумулює в собі психічний образ, уявлення, що постає в свідомості людини. Молода людина чує слово «Україна», і в його уяві постають безмежні простори рідної землі, столиця нашої держави Київ, картини суспільного й культурного життя українського народу тощо. Поняття «мовна особистість» і «рідна мова», як бачимо, органічно пов'язані між собою, тому виховання такої особистості можливе насамперед у процесі засвоєння рідної мови і літератури. Ці проблеми глибоко хвилювали В. Сухомлинського і знайшли широку інтерпретацію в його наукових працях [4, с. 4].

В. Сухомлинський дав визначення рідної мови, що перегукується зі словами ще одного великого українця – І. Огієнка. Це визначення вже стало хрестоматійним. Рідна мова, на його думку, то безцінне духовне багатство, у якому народ живе, за допомогою якого передає з покоління в покоління свою мудрість і славу, культуру і традиції. Віками народ творив це багатство, відкладаючи у скарбницю рідної мови найдорогоцінніші перлини думки, уяви, фантазії, пісні, казки. У кожному слові рідної мови є не тільки звукове позначення явищ, подій, речей, а й найтонші відтінки почуттів і переживань. Поетично про слово рідної мови сказав В. Сухомлинський: «Кожне слово рідної мови має своє обличчя, як у квітки, у нього свій неповторний аромат і відтінок забарвлення – а цих відтінків у кожного кольору тисячі» [6, с. 411].

Використання педагогічної системи В. Сухомлинського збагатило українську теорію і практику виховання. Його ідеї й поради знаходять свій подальший розвиток у наукових дослідженнях і практиці вчителів.

Серед сучасних педагогів проблемі виховання особистості найбільше уваги в своїх працях приділяє академік І. Бех. Розробляючи теорію особистісно орієнтованого виховання, учений у центр виховної системи ставить особистість з його психічними, духовними, морально-етичними особливостями й пропонує чітку і виважену, апробовану життям концепцію виховання сучасної молоді людини. Як стверджує

вчений, «...для створення теорії особистісно орієнтованого виховання треба конкретно використовувати наукові здобутки, напрацьовані експериментальною психологією у сфері мотивації, емоцій, поведінки особистості та сучасною педагогікою розвитку. Особистісно орієнтоване виховання має за мету формування й розвиток особистісних цінностей. Лише вони завдяки своїм сутнісним показникам здатні виконувати функція цього критерію для організації індивіда в освіті й опори для особистісного самовизначення» [1, с. 412]. Особистісно орієнтоване виховання вчений розглядає з двох позицій – вихованця і вихователя, визначаючи для кожного персональне місце в освітньо-виховному процесі.

Основний акцент дослідник робить на вихованні моральних якостей особистості, наголошує на її духовно-розвивальному потенціалі відповідно до вікових особливостей, характеризує вчинок як духовну константу особистості. Хоч І. Бех не вживає терміна «мовна особистість», однак комунікативний підхід до виховання студентів є переконливим свідченням, що процес виховання спирається на міжособистісну взаємодію людини в різних ситуаціях і середовищах, основою чого є спілкування, що вимагає досконалого володіння мовою. Учений пише: «Виступаючи провідною детермінантою всієї системи психічних процеїв, станів, властивостей людини, спілкування виступає основним засобом, за допомогою якого здійснюються виховні впливи на особистість. У цьому зв'язку особистість необхідно розуміти як продукт і результат індивідуального досвіду її спілкування з іншими людьми» [1, с. 414].

Щоб зробити спілкування ефективним, дослідник радить оволодіти високою психологічною культурою, додамо – культурою мовлення. Навики такої культури необхідно виховувати в кожного учня. На перший план міжособистісних стосунків виноситься діалогічний тип спілкування. У цьому зв'язку вагомою умовою ефективної виховної взаємодії педагога і студента є наявність довіри і позитивних стосунків між ними, що ґрунтуються на взаємоповазі та емоційному контакті» [1, с. 415]. Ці слова якнайкраще орієнтують викладача на розумні ролі виховання студента як мовної особистості в підготовці його до активної життєдіяльності в майбутньому.

Теорію мовленнєвої діяльності успішно досліджували В. Артемов, Л. Бондарко, І. Гальперін, М. Жінкін, І. Зимня, О. Леонтьєв, І. Цимбалюк та інші. Започаткував теорію мовленнєвої діяльності Л. Виготський, про що свідчать твердження його послідовників: «У розпочатій спробі створити новий підхід до психіки людини Л. Виготський виходив з того положення, що психіка є функція, властивість людини як матеріально-тілесної істоти, яка володіє певною фізичною організацією, мозком. По-друге, з того, що психіка людини соціальна, тобто розгадку її специфічних особливостей слід шукати в історії людства, в історії суспільства» [4, с. 6].

Психолінгвісти розглядають особистість з позицій її мовних здібностей і здатності оволодіти всіма видами мовленнєвої діяльності й умінь сприймати та продукувати висловлювання, брати участь у спілкуванні. Вони розглядають мовлення й мовленнєву діяльність у контексті діяльності людини, звідси діяльнісний підхід до вивчення мови. Велику увагу приділяють процесам формування, формулювання й вираження думок, різним формам спілкування. Теорія і практика мовленнєвої діяльності активно досліджується сучасними психолінгвістами, а її основні положення активно впроваджуються у практику викладачів-словесників.

Для нашого дослідження ідеї сучасних психолінгвістів важливі тим, що мовленнєва діяльність індивіда розглядається через здатності і здібності людини до комунікації, мовленнєву й культуромовну поведінку під час спілкування. Слушними в цьому ключі є слова М. Пентилюк: «Культура мовленнєвої поведінки людини є її суттєва соціальна характеристика. Вона визначається мірою, ступенем відповідності актуальної мовленнєвої поведінки індивіда прийнятим у певній мовній спільності (в мовній культурі), нормам вербального спілкування, поведінки, правилам мовленнєвого етикету на конкретному етапі суспільного розвитку» [3, с. 56].

Культура мовленнєвої поведінки людини визначається загальними нормами спілкування й залежить від рівня володіння мовою і конкретною соціальною роллю людини. Культура мовлення й культура мовленнєвої поведінки особистості органічно пов'язані між собою, що переконливо доводить І. Цимбалюк у праці «Психологія спілкування». Учений визначає теоретико-методологічні передумови психології спілкування, велику увагу приділяє проблемі етикету і спілкуванню, манері поведінки під час міжособистісних контактів [5].

Педагогічне спілкування є основною формою здійснення освітньо-виховного процесу. «Його продуктивність визначається насамперед цілями і цінностями спілкування, що мають бути прийняті всіма суб'єктами педагогічного процесу як імперативу їхньої індивідуальної поведінки» [5, с. 186]. Мета педагогічного спілкування полягає в передаванні викладачем суспільного й професійного досвіду студентам, актуально значущого для них і зрозумілого та сприйнятого ними.

Педагогічне спілкування таким чином створює умови для реалізації потенційних суттєвих сил суб'єктів освітньо-виховного процесу. «Найвища цінність педагогічного спілкування – особистість педагога й студента. Особиста гідність і честь педагога і студентів – найважливіша цінність педагогічного спілкування» [5, с. 187].

І. Цимбалюк виділяє низку особливостей спілкування педагога й студента і рекомендує уникати упередженості, неправдивих стереотипів, суб'єктивізму тощо. Натомість в умовах освітньо-виховного процесу педагог повинен спиратися на провідний принцип педагогічного спілкування – імператив: «... завжди ставитись до себе й до студентів як до мети спілкування, в результаті якого здійснюється вплив на особистість... Саме цей вплив на особистість у процесів спілкування і є вираженнями честі і гідності суб'єктів спілкування» [5, с. 189].

Проблема особистісного підходу до навчання і виховання, формування мовної особистості учнів/студентів останні десятиліття привертає увагу лінгводидактів.

У 2008 році видана колективна монографія за загальною редакцією академіка А. Богуш «Формування мовної особистості на різних вікових етапах» [2], де зроблено спробу пов'язати процес формування мовної особистості дітей дошкільного, шкільного віку та студентів з їхньою мовленнєвою діяльністю засобами рідної мови, літератури та фольклору. Особливу увагу автори монографії приділяють розвиткові мовної особистості дошкільників (розділ «Формування мовленнєвої особистості і дітей дошкільного віку») та «Формування мовленнєвої особистості дошкільника засобами українського фольклору»), інші два розділи монографії «Формування мовної особистості майбутнього словесника засобами українських автентичних текстів», «Мовна особистість і художньо-образне мовлення» аналізують процес формування мовної особистості, студентів – майбутніх філологів.

Відзначимо, що означена монографічна праця чи не найперша спроба в українській лінгводидактиці теоретично обґрунтувати поняття «мовна (мовленнєва) особистість» і визначити шляхи і засоби її формування.

Останнім часом автори низки монографій з української лінгводидактики та докторських і канддатських дисертацій (О. Горошкіна, Н. Голуб, І. Дроздова, Л. Мамчур, Т. Денищич, В. Дороз, О. Попова ін.) так чи інакше торкаються проблеми формування мовної особистості учня / студента в контексті досліджуваних ними проблем.

Висновок. Гуманітарні предмети – мова і література, як бачимо, є тією основою, на яку спирається формування духовно багатой, морально стійкої, компетентної особистості з високим мовленнєвим рівнем культури. Усе це засвідчує, що в педагогіці, психолінгвістиці, лінгводидактиці поступово зростає інтерес до феномену «мовна (мовленнєва) особистість». Сподіваємося, що ретроспективний аналіз означеної проблеми допоможе викладачам-філологам глибше осмислити її суть й активніше виховувати мовну особистість студента в умовах сьогодення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Виховання особистості. Київ : Либідь. 2008. 838 с.
2. Богуш А. М. Формування мовної особистості на різних вікових етапах : монографія. Одеса : ПНЦ АПН України, 2008. 272 с.
3. Горошкіна О. Внесок Марії Пентилюк у розвиток української лінгводидактики. *Українська мова і література в школі*. 2021. № 2. С. 56–58.
4. Пентилюк М. Методика мови. Гармонійний розвиток особистості школяра засобами української мови крізь призму педагогічних досліджень. *Українська мова і література в школі*. 2019. № 3. С. 2–9.
5. Цимбалюк І. М. Психологія спілкування: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : ВД Професіонал, 2007. 458 с.
6. Хрестоматія з української класичної педагогіки : навчальний посібник. Київ : Грамота. 2008. 765 с.

V. Myroniuk. Harmonious personality development through the Ukrainian language: pedagogical research. – Article.

Summary. The article raises the problem of forming a harmonious linguistic personality through the means of the Ukrainian language and literature through a retrospective analysis of the scientific works of teachers and linguists. Based on the ideas of humane pedagogy, the research of the specified problem by European and domestic scientists over a long period of time – from ancient times, the Middle Ages to the present day is given, which allows the modern teacher to understand the importance of educating the linguistic personality of students and actively implement it in his practical activities, using the scientific assets of the past and modernity.

Key words: linguistic personality, harmonious development, humane pedagogy, native language and literature, speech activity, communication.

О. С. Переломова

доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри правознавства та філософії
Сумський національний аграрний університет
м. Суми, Україна

ФІЛОСОФІЯ НАУКОВОГО ДИСКУРСУ

Анотація. У статті йдеться про науковий дискурс, зосереджується увага на з'ясуванні поняття дискурсу в лінгвофілософському висвітленні і його імплементації у філософію науки. Суб'єкт пізнання розглядається як член наукового співтовариства, учасник наукового дискурсу.

Ключові слова: науковий дискурс, філософія науки, комунікація, лінгвістика, текст, діалог, наукове товариство.

Якщо у філософії 20 ст. відбувся лінгвістичний поворот і поняття мови і мовлення стали важливими для філософської думки цього періоду, то початок 21 ст. з його прискореними глобалізаційними процесами потребував комунікації як незмінної основи пізнання і умови існування людей. У філософії відбувається дискурсивний поворот, тобто «відбувається зародження комунікативної (дискурсивної) етики, політики, теорії та практики господарства, суспільства і навіть комунікативної філософії» [3, с. 9].

Оновлена лінгвістика 21 століття розглядає людину як продуцента мови і знань, зафіксованих у вербально-знакових результатах людської діяльності – текстах. Це дає можливість мовознавству звільнитися від монологічності та вступити в діалог з іншими галузями науки. Такий усебічний діалог дозволяє глибше зрозуміти природу й сутність мови як знаряддя не лише спілкування, але й пізнання, взаєморозуміння, як засобу збереження етнічної цілісності, культури, історичної пам'яті народу, адже мова дозволяє подолати розрив між індивідуальною свідомістю і свідомістю народу, свідомістю різних поколінь [4, с. 11].

Усе це приводить лінгвістичну науку до вивчення дискурсивної природи мови, до аналізу закономірностей комунікативної діяльності, її основної функції – розуміння. Сьогодні людство усвідомило необхідність розуміння як засіб власного виживання й прогресу.

Поняття дискурсу (від лат. *discursus* – міркування) було сформовано передусім у філософії й мистецтвознавстві в період кризи філософії структуралізму та ранньої постструктуралістської філософії (кінець 60-х – початок 70-х років ХХ ст.) і стало опорним поняттям у філософських системах Мішеля Фуко та Жана-Франсуа Ліотара, хоча витоків теорії дискурсу слід шукати в дослідженнях німецької школи Петера Хартмана і Дітера Вундерліха, а також більш віддалених у роботах М. Бахтіна. Термін «аналіз дискурсу» у 1952 році було вжито Зелігом Харрісом, який намагався поширити дистрибутивний метод на зв'язний текст і залучити до його опису соціокультурну ситуацію.

Перші праці, у яких конкретно порушувалися проблеми виходу за межі тексту, належать М. Бахтіну. У дослідженні «Проблема змісту, матеріалу і форми в словесній художній творчості» (1924) автор розпочав полеміку з російським формалізмом, утверджуючи сформульовану ним концепцію діалогічності та двоголосся, яке він уважав важливим елементом будь-якого дискурсу, що виявляється через сліди попередніх висловлювань. Бахтін не приймає також концепції мови, яку формалісти запозичили з лінгвістики. Цікавлячись висловлюванням, дослідник твердить, що лінгвістика бачить у висловлюванні тільки й виключно розташування слів. Сенс висловлювання в такому трактуванні виводиться з системної детермінації, відстороненої від культурного, семантичного й ціннісного контексту. У праці «Проблеми творчості Достоевського» (1929) Михайло Бахтін критикує також наукові концепції школи Карла Фосслера та лінгвістику Фердинанда де Соссюра, визначаючи їх як ідеалістичний суб'єктивізм та абстрактний ідеалізм, і стверджує, що предметом лінгвістики й поезики має стати взаємний мовний вплив, комунікація та різні форми діалогу. Зокрема М. Бахтін писав: «У монологічному світі – *tertium non datur*: думка або стверджується, або заперечується, або просто перестає бути повнозначною думкою. Художнє зображення ідеї можливе лише там, де вона стає по той бік ствердження або заперечення

<...>. У монологічному світі така постановка ідеї є неможливою: вона суперечить основним принципам цього світу. Ці ж основні принципи виходять далеко за межі однієї художньої творчості; вони є принципами всієї ідеологічної культури нового часу» [2, с. 9–179]. Він переконаний, що навіть монологічна свідомість, основою якої є ідеалістичний принцип монізму, потребує для встановлення єдиної істини діалогічної свідомості, що «із самого поняття єдиної істини зовсім ще не випливає необхідність однієї і єдиної свідомості. Цілком можна припустити й помислити, що єдина істина потребує множинності свідомостей, що вона принципово невіддільна в межі однієї свідомості, що вона за своєю природою соціальна й подієва й народжується в точці дотику різних свідомостей» [2, с. 9–179].

Аналіз дискурсу й лінгвістика тексту утворюють близькі, або й тотожні галузі лінгвістики. У лінгвістиці тексту 1970-х років терміни «дискурс» і «текст» звичайно ототожнювалися, що пояснювалося відсутністю в деяких європейських мовах слова, еквівалентного франко-англійському «дискурс», його змушені були замінити назвою «текст». Проте в кінці 1970-х – на поч. 80-х рр. помітними стають тенденції до їх розмежування. Поступово диференціюються поняття «текст» і «дискурс». Для розрізнення понять тексту й дискурсу спочатку використовувалося розмежування аспектів, які вони представляли: дискурс – соціальний, а текст – мовний. Цьому сприяв вплив концепції Еміля Бенвеніста, який уважав дискурс мовленням, невіддільним від мовця, а також праці голландського вченого Теуна ван Дейка, який під текстом розумів переважно абстрактну конструкцію, а під дискурсом різні види її актуалізації, які розглядаються з точки зору ментальних процесів й у зв'язку з екстралінгвістичними чинниками [7, с. 137].

У сучасній філології, зокрема в лінгвістичній теорії тексту, термін «дискурс» використовується достатньо активно, але однозначного тлумачення він не має. Визначення поняття «дискурс» з різною мірою лінгвістичності пропонувалось зарубіжними (Вальтер Кох, Еміль Бенвеніст, Альгирдас-Жюльєн Греймас, Поль Серіо, Жак Курте, Жан-Клод Коке, Цвєтан Тодоров, Чарльз Філлмор, Теун ван Дейк та ін.). Активний розвиток теорії дискурсу в 1970–80 х рр. був викликаний невдоволеністю лише структурними методами дослідження тексту.

Традиційно під дискурсом (від франц. discours – мовлення) розуміють «зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними – прагматичними, соціокультурними, психологічними й іншими чинниками; текст, узятий в аспекті подій; мовлення, яке розглядається як цілеспрямована соціальна дія, як компонент, який бере участь у взаємодії людей і механізмах їх свідомості (когнітивних процесів). Дискурс – це «мовлення, занурене в життя» [1, с. 136, 137].

Французька школа аналізу дискурсу, яка виникла в 1960-і роки, на відміну від контент-аналізу, розглядала словесні матеріали не лише як засіб передачі інформації, а насамперед як тексти. На початку 90-х років з'являється чимало досліджень з аналізу дискурсу. При цьому термін «дискурс» набуває широкого застосування. П. Серіо, посилаючись на книгу французького вченого Д. Манжене, розглядає вісім дефініцій дискурсу: 1) еквівалент поняття «мовлення» в сосюривському розумінні, тобто будь-яке конкретне висловлювання; 2) одиниця, яка за обсягом більша за фразу, висловлювання в глобальному розумінні; те, що є предметом дослідження «граматики тексту», яка вивчає послідовність певних висловлювань; 3) у межах теорії висловлювання або прагматики «дискурсом» називають дію висловлювання на його одержувача і його внесення в «ситуацію висловлювання» (що має на увазі суб'єкта висловлювання, адресата, момент і певне місце висловлювання); 4) за умови спеціалізації значення «дискурс» означає бесіду, яка розглядається як основний тип висловлювання; 5) у Бенвеніста «дискурсом» називається мовлення, привласнюване мовцем, на противагу «оповіді», яка розгортається без експліцитного втручання суб'єкта висловлювання; 6) інколи протиставляється мова й мовлення (langue/discourse); 7) термін «дискурс» часто вживається також для позначення системи обмежень, які накладаються на необмежену кількість висловлювань, опосередкованих певною соціальною чи ідеологічною позицією; 8) за традицією «аналіз дискурсу» визначає свій предмет дослідження, розмежовуючи висловлювання й дискурс.

Висловлювання – це послідовність фраз між двома семантичними пропусками, двома зупинками в комунікації, *дискурс* – це висловлювання, яке розглядається з точки зору дискурсивного механізму, який ним керує. Таким чином, погляд на текст як висловлювання, лінгвістичне дослідження умов продукування тексту визначає його як дискурс [5, с. 26, 27]. Серіо наголошує, що поняття дискурсу «відкриває важкий шлях між суто лінгвістичним підходом, який ґрунтується на визнаному забутті історії, і підходом, який розчиняє історію в ідеології» [5, с. 27].

Отже, текст як висловлювання, занурений в умови його породження і сприйняття, функціонує як дискурс.

Таке значення дискурсу стало основним і єдиним в українському енциклопедичному словнику 1998 року: «Дискурс – це зв'язний текст у контексті багатьох конститууючих і фонових чинників – соціокультурних, психологічних і т.д. Дискурс називають зануреним у життя текстом, котрий вивчається разом з тими формами життя, які формують його: інтерв'ю, репортажі, наукові теорії...» [6, с. 87].

Поняття «дискурс» використовується в різних значеннях і асоціюється з усіма виявами комунікації в суспільстві. Широта поняттєвого діапазону зумовила появу та існування в культурі різноманітних дискурсів – науки, мистецтва, політики, економіки, релігії тощо.

У філософії науки поняття наукового дискурсу стало використовуватися порівняно недавно.

«Виникає питання: чому на попередніх етапах розвитку методології і філософії науки майже не використовувалося словосполучення «науковий дискурс»? Цьому є кілька пояснень. По-перше, як об'єкт дискурс дослідили лише в середині ХХ ст. По-друге, перетворення науки на сферу суспільної діяльності відбулося в ХІХ ст. По-третє, тенденції розвитку науки, які змушують сьогодні аналізувати її як вид суспільного дискурсу, в повному обсязі проявилися в інформаційному суспільстві» [7].

Але якщо ми звернемося до періоду античної натурфілософії, то вже там побачимо наявність різних точок зору філософів, які не заперечували одне одного в розумінні початку буття в онтологічному вимірі. Власні переконання, на яких Фалес, Анаксимандр, Анаксимен, Демокрит вибудовували своє світобачення, не завадили їм прийняти інші точки зору, що можна вважати зразком дискурсивної діяльності, у процесі якої вибудовувалася цілісна наукова картина світу.

Ф. Бацевич визначив дискурс як «сукупність мовленнєво-мисленнєвих дій комунікантів, пов'язаних з пізнанням, осмисленням і презентацією світу мовцем і осмисленням мовної картини світу адресанта слухачем (адресатом)» [3, с. 138].

Науковий дискурс характеризується передусім діалогічністю, тому він потребує наукового середовища. Бо саме в процесі наукової комунікації відбувається придбання нового знання у вербальній формі, що розширює для кожного учасника можливості пізнання світу в його різноманітності та пошуку шляхів досягнення істини. Це може бути як безпосереднє спілкування науковців на конференції, форумах (offline, online), так і опосередковане науковими текстами.

Науковий дискурс охоплює проблеми як гуманітарних, так і природничих наук. Гуманітарні науки менш формалізовані, тому суб'єкту пізнання належить ключова роль. Дискурсивні практики в гуманітарних науках конче необхідні для перевірки своїх думок у процесі сприйняття і аналізу думок інших суб'єктів пізнання та співвіднесення їх з власними думками про предмет дослідження.

У процесі наукової комунікації відбувається узгодження наукових понять, конкретизація тих чи інших термінів, їх семантичного наповнення у відповідному контексті як гуманітарних, так і природничих наук.

Дослідник у процесі спілкування має ґрунтовно викласти результати своїх наукових пошуків і аргументовано переконати учасників наукового дискурсу в доцільності певних положень і гіпотез, сформульованих ним.

Щодо етичного аспекту наукового дискурсу, то слід пам'ятати про рівність усіх учасників наукового спілкування, про те, що ніхто не має монополії на істину і що порядний вчений критично ставиться не лише до чужих, а й до своїх думок.

Сократ твердив, що тільки в діалозі народжується істина, і що вона не може народитися в одній голові. Відомий його метод так званої евристичної бесіди, який він практикував у комунікативних ситуаціях.

Отже, науковий дискурс виконує функцію продуктивної сили суспільства, визначає темпи розвитку цивілізації в глобалізованому світі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Дискурс. *Языкознание. Большой энциклопедический словарь*, Москва : 1998. С. 136–137.
2. Бахтин М. М. Проблемы творчества Достоевского (Часть I). Год (1929) Киев, Next, 1994. С. 9–179.
3. Бацевич Ф.С. Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень. Київ : ВЦ «Академія», 2008. 240 с.
4. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. Київ : Брама, 2004. 336 с.
5. Серю П. Как читают тексты во Франции: вступительная статья. *Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса*: сб. науч. ст. ; пер. с франц. И. Н. Кузнецовой. Москва : Прогресс, 2002. С. 12–54.
6. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. *Енциклопедичний словник*. Київ : АртЕк, 1998. С. 87–93.
7. Ягодзінський С.М. Феномен наукового дискурсу: пошуки шляхів ідентифікації. *Науковий дискурс в умовах інформаційного суспільства: методологічний і соціокультурний аспекти* : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.02. Київ, 2008.

O. Perelomova. The Philosophy of scientific discourse. – Article.

Summary. The article deals with scientific discourse, attention is focused on clarifying the concept of discourse in linguistic-philosophical coverage and its implementation in the philosophy of science. The subject of knowledge is considered as a member of the scientific community, as a participant in the scientific discourse.

Key words: scientific discourse, philosophy of science, communication, linguistics, text, dialogue, scientific society.

УДК 304.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2023/38/36>

С. Д. П'янзін

доцент кафедри філософії, соціальних та політичних наук
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
м. Черкаси, Україна

М. П. Василенко

доцент кафедри слов'янської філології,
зарубіжної літератури та методики навчання
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
м. Черкаси, Україна

ГЕНДЕР І СТАТЬ: КОНФЛІКТОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. Стаття присвячена виявленню суперечностей, що призводять до конфліктної ситуації у питанні втілення сексуальності в соціальному світі. Розглядаються особливості наукових міркувань про міжстатеві й гендерні відносини. Виокремлюються основні конфліктогенні соціальні позиції з їх потребами, бажаннями і побоюваннями.

Ключові слова: гендер, стать, конфліктоген, фемінізм, гендерна теорія, соціальний конструктивізм, гендерна ідеологія, традиційна культура.

У другій половині 20 ст. західноєвропейська сексологія прийняла термінологічну різницю між біологічною статтю і гендером як соціальною роллю, певним типом прояву сексуального в соціальному. Потім під впливом фемінізму поняття «гендер» стало виступати скоріше як протиставлення поняття «стать», що поставило під сумнів природне походження відмінностей між людьми. Така, здавалося б, незначна подія в сучасній науці призвела до значних наслідків. Більше того, ці наслідки вже зримі в культурі та політиці сучасної не лише Західної Європи, але й активно проявляються у всьому світі. Тут і боротьба за гендерну рівність, і проблема трансгендерів у спорті, і культура відміни, і питання про туалети у школі тощо.

Спочатку, наприклад, К. Уест та Д. Зіммерман писали: «Однак ми вважаємо, що інтерпретація гендера як ролі затемнює діяльність з виробництва гендера в практиках повсякденного життя ... необхідно розглянути важливі та часто недостатньо розроблені відмінності між статями, категорією статі та гендером» [1, с. 195]. Після цього фрейдівське визначення «Стать – це доля» було відкинуто, як щось зайве [2, с. 299]. А згодом гендер став настільки по-різному тлумачитися, що розширення понятійних кордонів породило нові (і часом несподівані) конфліктогени.

Відповідно до принципу історизму у розрізненні понять статі та гендера чітко проявляється кілька позицій і водночас розкривається очевидна для конфліктології тенденція наступних гендерних міркувань.

Позиція перша. У 1960–80 роках 20 ст. розрізняють стать анатомічну (sex) і стать соціальну (gender). Відповідно, sex – біологічна характеристика, а gender – соціальна. Тут чоловіки та жінки ще залишаються самими собою. При цьому в соціокультурному просторі існує безліч проявів (образів) маскулінного та фемінного. Ця множина проявляється не просто через символічне відтворення жіночого та чоловічого, але й через різні форми прояву гендерних відносин, або, згідно з термінологією І. Гоффмана, «гендерні дисплеї». Однак, якщо погодитися з Р. Брайдотті, що «в сучасній феміністській теорії

і практиці відбувається криза поняття «гендер». Воно піддається гострій критиці як з причини теоретичної неадекватності, так і в силу політичної аморфності й невизначеності» [3, с. 224], то не дивно, що зміст терміна «гендер» десятиліттями обговорюється в науковій літературі. Однак говорити про розмитість уявлень про гендер буде доречно, якщо тільки згадувати 60–70-ті роки 20 ст., коли робилися спроби визначення цього поняття. На даний момент кожен з підходів до фемінізму (інтераціоналістський, інституціоналістський, структуралістський та інші) пропонує власне тлумачення гендера, проте основна суть даного поняття в усіх напрямках залишається незмінною, і поняття цілком успішно використовується в наукових колах. Тут можна навести аналогію з поняттям «образ», яке вже багато років є досить розпливчастим, і різні дослідники пропонують його власне розуміння, що, все-таки, не позбавляє теорію образу наукового статусу.

Позиція друга. У 1990 р. 20 ст. Л. Ніколсон стверджувала, що метою введення гендера в науковий дискурс була не заміна поняття статі, а лише доповнення цього поняття через біологічні конотації статі [5]. Тут гендер ще залишається в науковій сфері суспільства, але парадоксальним чином у міжособистісній комунікації гендер вже не стільки доповнює стать, скільки починає протиставлятися їй.

Феміністські конструктивісти К. Уест, Д. Зіммерман та ін. наполягали на тому, що «Гендер не зводиться ... до соціальних ролей чоловіка та жінки ... є базовою ідентичністю» [5]. А якщо «визначення статі індивіда є насамперед соціальним процесом і відбувається через соціальний процес» [1, с. 219], то стать жодною мірою не передує гендерові. Більше того, гендер первинний сам по собі. Однак таке протиставлення іманентно містить у собі тенденцію до виникнення конфліктних ситуацій, оскільки для людей з традиційною культурою саме стать, а не гендер є первинним. Одночасно з цим слід зазначити, що поділ на самців і самок у тваринному світі аж ніяк не дорівнює соціальному поділу на чоловіків і жінок як соціальних істот. Адже саме для прояснення цієї відмінності взаємодій особин різних статей у тваринному світі та у соціумі було сформування поняття «гендер».

Позиція третя. З 1990 років і до сьогодні зазначена вище нечіткість понятійних кордонів надала можливість лідерам фемінізму (а згодом і постфемінізму) перейти від теоретизування в рамках концепцій соціального конструктивізму до гендерної ідеології для зміни понятійного апарату масової свідомості [5] та ціннісних систем. Відповідно, відбувся перехід від власне науки до обґрунтування певних політичних дій, в ідеологію. Гендер перейшов із наукового середовища суспільства у соціально-політичну сферу.

Так, «академічна суперзірка» [6, с. 559] гендерної ідеології Дж. Батлер вважала, що «гетеросексуальність у людях примусово вихована різними зовнішніми обставинами, тому цю «примусову гетеросексуальність» треба зруйнувати» [7].

Критикуючи М. Фуко і водночас спираючись на нього, Дж. Батлер стверджує, що «Незалежно від фундаменталістських фікцій, які підтримують поняття суб'єкта, існує ... політична проблема ... поняття жінки ... виявилось суперечливим терміном ... предметом занепокоєння» [8, с. 301]. І тут, з одного боку, у сучасній постфукоїстській реальності є «необхідність «нової феміністської політики», для якої «методологічною та нормативною передумовою» стане «мінлива модель ідентичності» людини» [6, с. 559]. А з іншого боку, «Ідентичність без сутності – так можна було б резюмувати думку Батлер і антиесенціалістський пафос постфемінізму» [2, с. 300], з її ж питанням: «Яка можливість існує для “What possibility exists for the disruption of the oppositional binary itself?”» [9, с. 36] (Яка можливість порушення самої опозиційної бінарної системи?).

У такій гендерній ідеології чоловіки та жінки вже, по суті, не існують. А майбутнє за безстатевим та гендерно різноманітним суспільством.

Для людей традиційних цінностей і далеких від подібних «занепокоєнь» соціальна ситуація загострюється і стає небезпечною, оскільки зростаюча кількість гендерів, на їхню думку, веде не до різноманітності статево-рольової культури міжособистісних відносин та комунікації, а нав'язує мало не сексуальні девіації. Адже, на їхню думку, природна даність двох рук, ніг чи очей такого занепокоєння не викликає. Чому ж тоді природна даність статі у радикальних представників гендерної ідеології викликає занепокоєння, страх, тривогу, клопіт, утруднення, неприємності, горе? А саме такі стани описує Дж. Батлер, винісши в назву своєї книги (*Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*) іменник *trouble*. До того ж, іменник *subversion* означає не тільки підрив чи підірвну діяльність, а й повалення. Цікава і низка синонімів для іменника *trouble*: загибель, кінець (*overthrow*), переворот, повалення (*overturn*), падіння (*downfall*).

Така суперечність між поглядами представників гендерної ідеології і традиціоналістами неминує пов'язує гендер і конфлікт. До того ж, поняття статі при додаванні ознаки «природне» через надмірне

(або радикальне), на нашу думку, протиставлення соціальному отримало негативне забарвлення в гендерній ідеології, в якій традиційна культура часто має негативну конотацію. При цьому саме поняття «гендер» не є і не може бути конфліктогенним.

У сучасній квір-теорії, згідно з дослідженнями Г. Д. Номеровської, «Термін «квір» (queer) ... визначається лише у протиставленні з поняттям «нормальний» або «нормативність» ... Бути «квір» означає заперечувати як нормативну гетеросексуальність, так і гомосексуальність ... запропонований квір-теорією концепт гетероненормативності дозволяє уникнути дихотомії гомо/гетеро» [10, с. 125]. Тут «на стику гендерних досліджень, феміністської теорії та методології постмодернізму з величезним переважанням радикальних соціально-конструктивістських позицій» [10, с. 125] говорять про норми. Проте говорять щодо поняття ідентичності, а не поняття «добро» як етичної категорії, хоча норми споконвічно перебувають у етичному і ціннісному полі. І не щодо онтологічної категорії «буття», оскільки «Припущення про онтологічну цілісність суб'єкта ... слід розуміти як сучасний варіант гіпотези про природне походження – цієї фундаменталістської небиліці» [8, с. 301]. При цьому Дж. Батлер, розмірковуючи про «Владу» та «Закон», упускає той нюанс, що влада, метафорично кажучи, не ширяє в соціальному повітрі, не існує сама по собі, бо ніщо не існує само по собі, але завжди у зв'язку з чимось. І якщо та ж влада на чомусь ґрунтується, то, продовжуючи таку лінію міркування, ми неминуче прийдемо до онтології, а значить і до категорії «ціле», і до питання цілісності суб'єкта. Заперечення очевидного при одночасному проживанні в очевидному вказує, швидше за все, за думкою представників традиційної культури взагалі та «традиційної» культури мислення, зокрема, на конфліктогенність такого філософського змісту.

Ще раз наголосимо, що саме за думкою представників традиційної культури можна називати інтелектуально очевидне фікцією, небиліцею, ілюзією тощо, адже тільки таке очевидне не перестає існувати об'єктивно. Однак і ця позиція, у свою чергу, не менш конфліктогенна, ніж позиція радикальних соціальних конструктивістів.

Теоретизування в рамках концепцій соціального конструктивізму, фемінізму, емансипації тощо призвело спочатку до установки на «подолання природного тіла» (некласична модель гендерних відносин). Потім на основі постнекласичної моделі гендерних відносин Ж. Лакан заявив про те, що чоловік і жінка не складають позитивне ціле, Ж. Бодрійяр висловився про те, що єдина реальна стать – жіноча. А в міркуваннях С. Бем головним у відносинах між чоловічим і жіночим є питання влади [11, с. 50–66]. І водночас слід зазначити, що «Деякі західні феміністки також робили спробу повернутися до біології як основи жіночої сексуальності, наприклад, Моніка Віттіг і Люс Ірігарей ... Повернення до біологічного есенціалізму також є характерним для радикального фемінізму» [11, с. 25].

І все ж останній крок у запереченні онтологічної основи людства зробила Дж. Батлер в рамках радикальної гендерної ідеології, оскільки і якщо гендер є владним конструктом, то й постільки статевий поділ людства не відноситься до сутності людей і міркування про статеву ідентичність у світі гендерного перформанса є, власне, злом.

Однак будь-яке ціле неодмінно складається з протилежностей, інакше не було б цього цілого. Для людей традиційної культури онтологічно необхідними протилежностями є дві природні статі і аж ніяк ні менше, і не більше. Причому з-поміж них дійсно є відмінності, на яких так наполягають прибічники радикальної гендерної ідеології, абсолютизуючи відмінність, але і єдність є так само [12, с. 13].

Отже, складність розрізнення у суспільній свідомості всіх цих тонкощів веде від наукових роздумів про втілення і трансформації сексуальності в соціальному світі до радикальної ідеології «створення гендера», що своєрідно підкріплює гендерну ж ідеологію. А з іншого боку, у традиціоналістів вона породжує або смислово плутанину понять статі й гендера, або радикальне неприйняття гендера. І хоча поняття гендера саме по собі жодною мірою не конфліктогенне, все ж таки дві суспільні позиції в питанні про стать і гендер неминуче опиняються в конфліктній ситуації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Уэст К., Зиммерман Д. Создание гендера. *Хрестоматия феминистских текстов. Переводы* / под ред. Е. Здравомысловой, А. Темкиной. СПб. : Изд-во «Дмитрий Буланин», 2000. С. 193–219.
2. Гапова Е., Усманова А. Предисловие к Батлер Дж. Гендерное беспокойство. *Антология гендерной теории* / сост. и коммент. Е. Гапова, А. Усманова. Минск : ПроPILEI, 2000. С. 297–300.
3. Брайдогги Р. Различие полов как политический проект номадизма. *Хрестоматия феминистских текстов. Переводы* / под ред. Е. Здравомысловой, А. Темкиной. СПб. : Изд-во «Дмитрий Буланин», 2000. С. 220–250.
4. Nicholson L. Interpreting gender. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*. 1994. Vol. 20. № 1. P. 79–105.

5. Здравомыслова Е. А., Темкина А. А. Социальное конструирование гендера. URL: <http://www.nir.ru/sj/sj/34-zdrav.htm> (дата звернення 3.03.2023).
6. Курюмова Н. В., Брандт Г. А. Женская субъективность в зеркале неклассического сценического танца XX–XXI веков. *Вестник СПбГУ. Философия и конфликтология*. 2017. Т. 33. Вып. 4. С. 552–562.
7. Пшеничников И. Феминизм против политкорректности: к идее Британии о «беременных людях». URL: <https://ria.ru/analytics/20171026/1507577355.html> (дата обращения 26.02.2023).
8. Батлер Дж. Гендерное беспокойство. *Антология гендерной теории* / сост. и коммент. Е. Гапова, А. Усманова. Минск : ПроPILEI, 2000. С. 297–346.
9. Butler J. *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. New York and London : Routledge, 2002. 256 p.
10. Номеровская А. Д. Проблема нормативности в дискурсе квир-теории. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. 2014. № 11 (49): в 2-х ч. Ч. II. С. 125–128.
11. Гендерні відносини: архетип, стереотип, ідентичність / за заг. ред. Пушонкової О. А., Шевченко З. В. Черкаси : видавець Чабаненко Ю., 2016. 202 с.
12. Puanzin S. Categories, attribute and basic modes of social reality. *Вісник Черкаського університету*. Серія : Філософія. № 31 (324). 2014. С. 9–14.

S. Pianzin, M. Vasilenko. Gender and sex: the conflictology aspect. – Article.

Summary. *The article is devoted to identifying contradictions, which lead to a conflict situation in the issue of the embodiment of sexuality in the social world. Peculiarities of scientific reasoning about intersex and gender relations are considered. The main conflict-causing social positions with their needs, desires and fears are singled out.*

Key words: *gender, sex, conflictogen, feminism, gender theory, social constructivism, gender ideology, traditional culture.*

УДК 372.882

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2023/38/37>

Я. І. Рибалка

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

м. Дніпро, Україна

РОЛЬ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ МАЙБУТНІМИ УЧИТЕЛЯМИ-СЛОВЕСНИКАМИ

Анотація. *В умовах оновлення підходів, методик і прийомів викладання, диференційованого підходу до визначення мінімальних, достатніх і спеціальних знань та умінь з української мови, вивчення історії мови є важливою складовою підготовки учителів-словесників.*

Ключові слова: *методика викладання, рідна мова, історія української мови, синергетика української мови, мовні явища, граматичні форми, ментальність, патріотизм.*

Сучасний період розвитку України ознаменовано значними змінами в політико-економічній та соціально-культурній сферах. У цих умовах чільне місце посідають питання, пов'язані з оновленням освіти, із формуванням здатності до критичного мислення як однієї з ключових компетентностей зростаючого покоління. Не лише володіння, а й аналіз та синтез інформації значно розширює світогляд людини, дозволяє на рівні спілкуватися з людьми іншого світобачення й ментальності, адже знання своєї культури дозволяє глибше пізнавати й іншу культуру, звичаї, досягнення інших народів, надає можливості брати участь у міжнародних культурно-освітніх проєктах, а отже, є найважливішим чинником успішності особистості в сучасному світі.

Тож педагогічні навчальні заклади випускають кваліфікованих викладачів з української мови, озброюючи їх знаннями з сучасної української літературної мови на рівнях фонетики, орфографії, орфоepії,

лексикології, граматики. Учитель-словесник покликаний виховувати в учнів любов та інтерес до мови, навчає дбати про її точність, розвиває мислення, творчі здібності, впливає на естетичні переконання, формує внутрішній духовний світ дитини.

Власне, вивчення української мови школярами для деякого з них (із російськомовних сімей) може бути навіть початковим етапом виховання мовної особистості. За цих обставин, звісно, надзвичайно важливим для організації уроків рідної мови є підбір цікавих і мотивуючих вправ, мовних ігор, загадок, ребусів, творчих, креативних завдань, що полегшує розуміння нового матеріалу, його закріплення, сприяє розвитку в дітей уміння аналізувати, синтезувати, класифікувати, порівнювати, висновкувати. Такі завдання активізують, поширюють словниковий запас у дітей, прищеплюють інтерес і любов до мови. При цьому учитель більше спрямований на те, щоб учні здобули *практичні знання*, усвідомили *функціональну роль* кожної частини мови та їх найважливіших *граматичних категорій* у мовленні. На уроках учні закріплюють та вдосконалюють уміння граматично правильно будувати речення, уводити їх у зв'язні висловлювання, формують орфоепічні уміння і навички.

І. Огієнко зазначав: «Мова – це наша національна ознака, у мові – наша культура, ступінь нашої свідомості» [2, с. 76]. Звісно, наразі, як ніколи, вивчення української мови дуже важливе через її вплив на політичне й культурне життя суспільства. Вона є невід'ємним складником у формуванні менталітету народу, його національної свідомості й самоідентифікації.

Протягом останнього року, у зв'язку з військовою агресією росії, багато наших співвітчизників переходять на спілкування українською мовою. Вважаємо це ознакою того, що мова – ідентифікатор нації, й усе більше українців усвідомлюють це. Тому важливість вивчення української мови та літератури стає беззаперечним фактом. Це підвищує мотивацію в учнів. Проте, як уже зазначалося, переважна більшість учителів у своїй роботі приділяє велику увагу «технічній стороні»: правильному написанню, слововживанню, граматичному аналізу, і зазвичай ідеться про сучасний рівень мови. Якщо ж і подаються вкрапленнями відомості з історії мови, то вони скоріше носять характер етнографічний: пропонуємо школярам прочитати висловлювання великих діячів та діячок про мову, проаналізувати кожен вираз та пояснити його головну ідею; вивчаємо діалектизми, архаїзми, пропонуємо знайти відповідність між колоритними діалектизмами чи архаїзмами та загальновідомими мовними еквівалентами; розповідаємо про історію виникнення Дня української писемності та мови, свята Рідної мови, інших визначних подій, пов'язаних із розвитком мови, згадуємо описово стародавні писемні пам'ятки.

Чому, на наш погляд, сьогодні цього матеріалу у шкільній програмі уже недостатньо? Вважаємо, у сучасній школі викладання української мови не має зводитися лише до вироблення правописання чи то етнографічного рівня. Мова, переконані, передусім має виховувати духовно-емоційну сферу молодих громадян через природній зв'язок з національними традиціями. Адже наша мова є скарбницею не тільки української ментальності, а й загальнолюдських морально-естетичних цінностей. Консолідує у націю українське суспільство, що стрімко розвивається, українська мова стає знаряддям побудови найвищої форми його організації для здійснення його найсвятіших прагнень. Наразі це очевидно.

Саме тому дуже важливо, на нашу думку, донести до молоді сутність *синергетики української мови*. Сам термін *синергетика* виник відносно недавно і на сьогодні тлумачиться як міждисциплінарна наука, що вивчає процеси самоорганізації систем, структур різної природи.

Збагнувши, у чому ж полягає та самоорганізація української мови, яка, незважаючи на страхотливі, потворні, жахливі, вбивчі заборони і заходи зі знищення з боку російської імперії, не лише вижила, а й відроджується наразі, – молодь іншими очима подивиться на мову, розкриє для себе її феномен, пізнає її глибину.

Зауважимо, мовна ситуація в Україні значною мірою залежить від вивчення української мови як базової дисципліни в школі. Наразі нові мотиви опанування рідної мови вимагають оновлення підходів, методик і прийомів викладання української мови, диференційованого підходу до визначення мінімальних, достатніх і спеціальних знань та умінь з української мови. Адже «викладання мови – це майстерність творення людської душі, бо вона є найніжнішим, найтоншим зіткненням із серцем дитини. Викладання мови – це й суспільствознавство, бо в слові закарбовані століття життя й боротьби народу, його мужність і слава, надії і сподівання» [4, с. 3]. Плекати українське слово та пам'ятати пращурів – ось найдієвіший інструмент у боротьбі з посяганнями не тільки на мову, а й на нашу державність.

Тим часом мова – одне з чудес, створених людьми – більшістю сприймається одновимірною, плоскісно. Насправді ж мова є голографічною, багатовимірною сутністю, незнищеним феноменом, який акумулює саму себе, позаяк тисячі мовців не просто створили певну кількість слів, а вклали у неї

смыслову енергетику. Вона віддзеркалює душу народу, його історію. У мові кодуються глибинні пласти національної самосвідомості, культурної самобутності. Культурна спадкоємність як спосіб зв'язку між поколіннями можлива лише через мову, тож як цілісне духовне утворення, ментальність є своєрідним кодом нації. Водночас, саме у мові найповніше репрезентовано внутрішній світ людини, тому мовна ментальність – це спосіб уналежнення світу за допомогою мови.

Українська мова дуже давня за походженням. Про давність будь-якої мови можемо говорити за двома критеріями: писемні пам'ятки, написані цією мовою (документально-текстовий метод); шляхом зіставлення з іншими мовами (порівняльно-історичний метод). Що також є свідченням її давності? Українська мова напрочуд цілісна структурно, функціонує як самодостатній автохтонний організм. Важливо донести до школярів, що достатньо подивитися на мовні явища, заглибитися в історію мови – і перед нами, як на долоні, виразно постають реалістичні картини давнього існування народу і людства у цілому. Завдяки чому? Відповідь проста і складна водночас: *через мовні знаки передається ментальність*. Під ментальністю розуміємо «національний тип світовідчуття, який ґрунтується на мовних образах і символах (часто підсвідомих), що зумовлюють стереотипи поведінки, психічні реакції, оцінку певних подій чи осіб, ставлення до навколишньої дійсності» [1, с. 7].

Отже, лексичні, фонетичні, граматичні риси влучно відбиватимуть і акумулюватимуть у собі оті ментальні риси народу. Наприклад, усього лише в одному слові «*Будьмо!*» (1-а особа множини наказового способу), (зауважимо, у російській мові 1-а особа множини наказового способу збігається з формою 1-ї особи множини теперішнього часу або простого майбутнього з наказовою інтонацією) *проявилася українська любов до життя, шана і повага до своїх побратимів, посестер, до людей. Чуйні, толерантні, гармонійні, водночас готові до перетворення і зміни цього світу на краще: хтось у садівництві, хтось у піснях, хтось – рятуючи людей, хтось – із зброєю в руках. «Будьмо!» – закликають один одного українці. Це не лише красивий тост. Це життєстверджуюче слово, у якому не лише жага до життя, а до життя наповненого, насиченого, разом із близькими, рідними тобі по духу людьми. Тому учителям слід орієнтувати учнів на те, що форми дієслів 1-ї особи множини наказового способу, як *будьмо, ходімо, читаймо, навчаймося, борімося* тощо – це унікальна перлинка нашої мови, яку мусимо вживати у мовленні.*

Найглибші основи української ментальності закладені землеробством, яке з найдавніших часів було основним заняттям наших пращурів. Саме воно визначило особливості нашого світобачення, культурні орієнтири та соціальну організацію. Увесь уклад життєдіяльності українців (постійна праця, усталеність традиції, землеробська культура, мелодійна мова) ідеально адаптовані до осідлого способу життя на одній території, обумовлені природним циклом і сільськогосподарським календарем.

Надзвичайна *толерантність, миролюбність, гречність і повага до іншої людини* проявляється у використанні українцями форми кличного відмінка:

Можна все на світі вибирати, сину, / Вибрати не можна тільки Батьківщину. (В. Симоненко); Чуси, брате мій, товаришу мій! (Б. Лепкий)

Закодована на рівні підсвідомості, закріплена у традиціях, мовна ментальність крізь століття дає свої імпульси, зумовлюючи такі характерні риси українського національного характеру, як тонке відчуття гармонії, ліричне сприйняття життя. Дослідження глибинної організації української мови доводить, що вона являє собою архетип, матриця якого визначається співвідношенням інваріантів. Така ментальна парадигма є архаїчною. *Про потяг до милозвучності, свободу вибору і водночас вірність традиціям* свідчить варіативність у закінченнях давального, родового відмінків: *І не пом'яне батько з сином, / Не скаже синові: – Молись... (Тарас Шевченко). Або: Уже прокликали до паю, / А я собі у бур'яні / Молюся Богу... (Тарас Шевченко);*

Вмивається, красується, / Сонце зустрічає, – / І нема тому почину, / Краю немає (Тарас Шевченко). Або: Буду віршувати, / Нудить світом, сподіватись / У гості в неволю / Із-за Дніпра широкого / Тебе, моя доле! (Тарас Шевченко)

Естетична функція української мови не зводиться лише до її милозвучності, пісенності, вокалізму, потенцій гармонійного суголосся. Логічна вишуканість граматичних структур або етимологічна глибина і смисломісткість слів, їх точність, влучність, синонімічне розмаїття, варіативна гнучкість самі по собі викликають евристичне захоплення й естетичні почуття. *Дієвість української натури, працьовитість і наполегливість* зумовлюють появу синтетичних слів і форм: *живопліт, часопис; писатиму, любитимете* тощо.

Українська ментальність, народна підсвідомість породжена неповторною і самодостатньою системою звичаєвого права – спроможна в усі часи утверджувати право на свободу, землю, власність, працю,

вільне господарювання. На цю рису звернув увагу М. Грушевський: небезпечність життя виховувала у людей «сміливість, ризик, нахил до ширших перспектив, здібність оцінити досягнення поставленої мети вище над всякі матеріальні розрахунки, готовність все поставити на карту за здійснення того, що ставилося вище над спокій, вигоду і саме життя» [3, с. 203]. Тож в українців було психологічне неприйняття деспотичного характеру центральної влади, будь-якого насилля у сфері його особистих і суспільних прав, відповідно – усвідомлення своєї сили і незалежності. Відтак *потяг до свободи* проявився, здавалося б, у нефілософській категорії – синтаксичному порядку слів. Особливе значення, якого набирає в англійській, німецькій мовах порядок слів, зрозуміле: бідність словозмінних форм. Тоді як в українській можна відносно вільно переставляти слова, не порушуючи при цьому синтаксичні зв'язки між ними, однак створюючи потрібний стилістичний ефект чи то пожвавлюючи розповідь, чи то надаючи їй спокійного, плавного характеру: *Святослав захищає Україну / Україну захищає Святослав / Захищає Україну Святослав / Захищає Святослав Україну / Україну Святослав захищає* тощо.

Таким чином, мовна ментальність виконує функції історичної пам'яті і дає змогу народові зберегти тотожність, етнічну самосвідомість і самобутність. Українське населення, що зберігало традиції стародавньої землеробської культури, світобачення предків-бунтарів і захисників Вітчизни, має шанс, спираючись на власний суспільний ідеал, відродити Незалежну Українську державу. Основами ментальності українців окрім волелюбності й працьовитості стали милосердя (добродійність, немстивість), щирість (душевність, сердечність, гостинність), демократичність (козацькі традиції виборності на керівні посади, рівноправність жінки й чоловіка в сім'ї). І найголовнішим проявником української ментальності була, є і буде українська мова.

Отже, одним із найважливіших чинників, що впливав на формування ментальності населення України, був мовний. Розрізнення мов – це передусім розрізнення світоспоглядання й світобачення. Як зауважив І. Огієнко: «Мова – душа кожної національності, її найцінніший скарб... Мова – це не тільки простий символ розуміння, бо вона витворюється у певній культурі, у певній традиції. У такому разі мова – це найясніший вираз нашої психіки, це найперша сторожа нашого психічного «Я» [2, с. 87].

Виходячи з вищезазначеного, вивчення дисципліни «Історія української мови», що впроваджено у навчальні освітні програми для підготовки бакалаврів зі спеціальності «Середня освіта. Українська мова і література», є дуже на часі. Нагальна потреба пошуку нових підходів до вирішення проблеми оволодіння школярами українською мовою потребує вивчення шляхів розв'язання цієї проблеми в педагогіці і методиці викладання.

Молоді учителі мають донести дітям, що мова не лише є однією із найважливіших цеглинок у фундаменті кожної нації. А насамперед у ній відображено і зафіксовано найглибші витoki свідомості народу та його ментальність, закодовано народну мудрість і споконвічні знання. Завдяки цьому мова виступає генератором і найвищою формою патріотизму. Вона репрезентує наш народ у світі, є ореолом нації й виступає гарантом непорушності її етнічних кордонів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Котляр Ю.В. Мова у формуванні ментальності населення півдня України. *Наукові праці. Історія*. Випуск 292. Том 304. С. 7–10.
2. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Київ : Абрис, 1991. 272 с.
3. Основи етнодержавознавства. Київ : Либідь, 1997. 656 с.
4. Сухомлинський В.О. Джерело невмирущої криниці. *УМЛШ*. 1989. № 7. С. 3–8.

Ya. Rybalka. The role of studying the history of the Ukrainian language by the prospective language teachers. – Article.

Summary. *In the conditions of updating the approaches, teaching methods and techniques, differentiated approach to determination of the minimum, sufficient and specialized knowledge and skills in the Ukrainian language, studying of the language history is an important component of training the language teachers.*

Key words: *native language, the history of the Ukrainian language, synergy of the Ukrainian language, teaching methods, linguistic phenomenon, grammatical forms, mentality, patriotism.*

О. І. Ситник

кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри соціогуманітарних технологій
Луцький національний технічний університет
м. Луцьк, Україна

ПОЛІТОЛОГІЧНА ДОКТРИНА В. ЛИПІНСЬКОГО: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ

Анотація. розглядаються базові концептуальні засади політологічної доктрини В. Липинського: українська державність, елітарна держава, еліта, традиціоналізм і консерватизм.

Ключові слова: традиція, консерватизм, еліта, класократія, релігія, церква, національна аристократія.

Теоретична спадщина В'ячеслава Липинського являє собою цілковито новий тип державницької концепції, відмінний від пропонованих його сучасниками. Вона по-новому ставить проблему опори на традицію і традиційні цінності і змушує кожного, хто нині претендує на виразну політичну позицію, сформулювати своє ставлення до ряду кардинальних соціальних проблем.

За останнє десятиліття вийшло чимало наукових праць з оцінкою різнопланової творчості В. Липинського. Зокрема, його історичні праці вивчалися такими науковцями, як Ю. Вільчинський, І. Гирич, В. Масненко, В. Смолій, В. Ричко тощо. Політологічна, історіософська та соціологічна спадщина В. Липинського знайшла своє відображення у публікаціях В. Бурлачка, І. Вдовичина, І.Г. Ошуляка, Н. Заліської, Л. Кирик, І. Передирій, В. Потульницького, С. Приходька, Є. Пизюра, Ф. Турченка, О. Шморгуна тощо.

Мета статті розкрити концептуальні засади політологічної доктрини В. Липинського.

Він творив в умовах переломного періоду, характерними ознаками якого були: криза історичного розумного оптимізму, просвітительської філософії, «наукового світогляду», виникнення ідеологічного вакууму, як наслідок позитивізму і критики традиційних ідеологій. Зрозуміти політичне мислення В. Липинського можна лише в контексті цих нових ідей, нового світогляду.

В цей період виявилася повна ідейна вичерпність та цілковита ідеологічна неспроможність українських державницьких концепцій, побудованих на дотеперішньому, ще з XIX ст., способі політичного мислення.

В. Липинський написав чимало фундаментальних історичних і політичних праць, у яких остаточно викристалізується його монархічно-консервативна державотворча концепція. Насамперед, це – «Україна на переломі, замітка до історії українського будівництва в XVII-ім. столітті» (1920), «Релігія і Церква в історії України» (1925), «Листи до братів-хліборобів» (1925). У цих роботах В. Липинський виклав свої політичні погляди на становлення української національної держави.

Навчаючись у провідних вузах Заходу, В. Липинський дістав можливість ознайомитись із здобутками світової політичної і соціологічної думки. Вирішальний вплив на формування світогляду В. Липинського справили п'ять теоретичних напрямів політичної і соціологічної науки того часу: 1) ранні теорії соціального конфлікту, зокрема концепції Гегеля, Маркса, Гумпловича, Оппенгеймера; 2) західноєвропейський раціоналізм кінця XIX ст., в тому числі теорії М.Вебера про значення ірраціональних впливів у людському існуванні та концепції Ж. Сореля, особливо його критика доктрин демократії і лібералізму; 3) політичні теорії еліти Моски, Міхельса, теорія циркуляції еліт Парето; 4) німецька політична історія, зокрема ідеї Л. фон Ранке та його учня Ф. Рацеля про побудову державного життя; 5) польська консервативна історична школа [7, с. 111].

Погляди В. Липинського є наскрізь традиціоналістичними. Він шукає і знаходить опору для своїх теорій в минулому України. Зокрема, історичні традиції української монархії він виводить з історії козацької держави, відповідно до якої обґрунтовує концепцію майбутньої української державності.

На його думку, політичним ідеалом для України є спадкова монархія на чолі з гетьманом. Саме вона може об'єднати українську націю, відродити стару національну традицію. Майбутня українська держава повинна постати у формі дідичного, а не виборного гетьманства з обов'язковою передачею успадкованої

гетьманської влади. Гетьман уособлює державу і є своєрідним «національним прапором», найважливішим символом держави. Гетьман виступає особою, здатною об'єднати навколо себе всю Україну попри політичні, регіональні, національні й організаційні відмінності. Без гетьманату, здатного примирити конфліктуючі політичні угруповання, «будуть боротися за владу і паплюжити одне одного, як це завжди бувало».

Тому, «нема гетьманства без законного Гетьмана. Такого Гетьмана, якого право на Гетьманство, ані з його власного диктаторського бажання, ані з виборчих махінацій «суверенного народу», – а тільки з його Гетьманської Родової традиції – репрезентуючої державну минувшину нашу впливає» [4, с. 462].

Одна з основних тез концепції В. Липинського полягає в тому, що державу можна збудувати за ініціативою провідної верстви або аристократії. Саме вони здатні повести за собою пасивну більшість. В основу своєї концепції аристократії – активної меншості він поклав принцип «територіального патріотизму», який важливіший, ніж національний чинник. Тому й аристократія у нього більш пов'язана з українською державністю, ніж з українською національністю. При цьому під територіальним патріотизмом розумілось пробудження почуття солідарності і єдності між усіма постійними мешканцями української землі, незалежно від їх етнічного походження, соціально-класової приналежності, віросповідання тощо.

На думку В. Липинського, «Хлібороб» по своїй природі не може творити інтернаціоналістів. Утопією є всілякі «зелені інтернаціоналісти» – прояв зараження хліборобів ідеологіями інших верств. Категорії думання хлібороба про міжнародні взаємовідносини мусять по природі речей бути відмінні від думання купця чи неосідлого кочівника. Хлібороб – це земля. Отчиною, Батьківщиною хлібороба є його земля, а його нацією – народ, що ту землю населяє. «Націоналізм» хлібороба зветься патріотизмом. [3, с. 273].

Для Липинського «бути патріотом – це значить бажати всіма силами своєї душі створення людського, державного й політичного співжиття людей, що живуть на українській землі ...» [5, с. 77]. Він засуджує державоруйнуючий націоналізм, який називає шовінізмом, тоді як державотворчий називає патріотизмом. Підхід В. Липинського до даного питання є доволі актуальним і сьогодні. Важко заперечити його тлумаченню поняття «шовінізм», адже «бути шовіністом – це значить прикривати свою духовну пустку (безрелігійність) і своє політичне руйніцтво: отже, зрадництво, хитрість. Безвольність, отаманію, самозакоханість, кар'єризм, здеклясованість – фанатичними вигуками про «Неньку Україну», про «рідну мову», про «ми Українці!», про клятих «Москалів і ляхів» і т. п.» [5, с. 78].

Відмічаючи проблеми, які стоять перед українським державним будівництвом, Липинський вказує на три основні політичні ідеї і три методи організації, які можуть сприяти їх вирішенню: 1) охлократія з диктатурою; 2) демократія з республікою; 3) класократія з правовою – законом обмеженою і законом обмежуючою – монархією.

Критикуючи демократію і охлократію, Липинський вказує, що класократія є найбільш доцільною і придатною для України формою організації суспільного життя. Класократією він називає «метод організації аристократії такої нації, яка в процесі свого матеріального і расового розвитку вже виразно поділилась на органічні класи, володіючи персонально і безпосередньо своїми засобами продукції та спаяні міцно внутрі однаковим способом матеріальної праці та однаковою психологією як з цього однакового способу праці, так і з їх внутрішнього расового рідства і зі спільної історичної традиції» [6, с. 450]. Ця правляча аристократична меншість обмежує свою владу послухом монархові, влада якого обмежується законами, встановленими двома законодавчими палатами – територіальною і трудовою, в які входили б представники, відповідно, територій (земель) та класократичних трудових організацій. Як справедливо зазначає М. Віхров, «ідеалом Липинського була парламентська монархія – лад, за якого гетьманська влада буде обмеженою і законом, і представництвом, і наявністю сильного прошарку приватних власників» [2].

Поряд з територіальним патріотизмом важливим чинником державотворення, на думку В. Липинського, виступає консерватизм. Він являє собою утвердження всередині українського громадянства організованих сил авторитету, дисципліни, правопорядку, політичної культури, здатних стати в майбутньому носіями української державної влади. В. Липинський справедливо зазначає, що слабкість національного відродження в Україні полягає значною мірою в квалості соціально-політичних та інтелектуальних верхів українства. Тому, необхідно повернутись до українства традиційних консервативних соціальних шарів.

Історія доводить, що не з плебсу, а з «панської меншості», зі «старих панів» йшла в Україні ініціатива змагання за національно-державну незалежність. Народи, що не вміють витворити або відтворити власних «панів», власної провідної верстви, засуджені на те, щоб навіки коритися панам чужим.

У своєму вченні про еліту В. Липинський виходить із маккіавелівської традиції європейської соціологічної думки в особах таких соціологів, як В. Парето, Г. Моска, Р. Міхельс. Вони вважають, що невід'ємним атрибутом соціальної системи є наявність найвищого привілейованого стану суспільства – еліти.

На думку Липинського, історичну еліту як державотворчу силу утворюють вихідці із чужих племен. Скажімо, в українському суспільстві носіями елітної культури є аж ніяк не самі українці, а поляки. Поляки, асимілюючись з «українською народною масою», стимулюють процес відокремлення її в масі руських племен.

Логічне завершення свого вчення про еліту Липинський вбачав у ідеї «надлюдини», людини – державного символу, який завершував би собою органічну ієрархію соціального світу і втілював у собі єдність нації та держави.

Значну увагу в своїй політичній концепції В. Липинський приділяє ролі релігії і церкви. Християнська релігія необхідна й обов'язкова передумова відновлення української державності. Наполягаючи на дотриманні християнських моральних норм у політиці, він рішуче протестував проти змішування релігії й політики, проти втручання держави у церковні справи і проти перебирання церквою на себе навіть незначних політичних функцій. Липинський розглядає релігію як ідею, яка може примирити українство, спрямувати його до зміцнення держави. Оскільки будь-які потрясіння на релігійному ґрунті можуть бути особливо небезпечними для майбутньої української держави, вчений вважає необхідним усім релігіям надати рівні права. Монархізм випливає з класократії, класократія – з християнського ієрархічного погляду на світ, і все це сполучається між собою органічно – у цьому суть політичної доктрини В. Липинського [7, с. 140].

Важливе місце в його доктрині займає концепція хлібороба як підставової рушійної сили політичного процесу. На його думку, майбутня держава повинна спиратися насамперед на хліборобський клас, який в союзі з військовими виступить її визначальним чинником.

Тезисно сформулюємо концептуальні засади політичної програми В. Липинського.

I. Вчення про національну еліту.

1. Головне завдання – повне національне визволення і створення власної держави (з повною свободою, державною і культурною незалежністю української нації):

а) основна причина поразки української держави 1917–1920 рр. – позиція української демократичної інтелігенції:

- зневага і вороже ставлення до державної незалежності України;
- орієнтація на зв'язок з російською інтелігенцією заради розвитку України в межах всеросійської федерації.

б) основна ідейно-теоретична передумова державної незалежності – національний ідеалізм:

- загальна любов і відданість нації без поділу на класи та групи – незалежність потрібна і аристократу, і землеробу;
- визначення єдиним змістом національної ідеї – безумовну свободу і незалежність нації;
- об'єднати українських «хлібороба-гетьманця, інтелігента-демократа й пролетаря-більшовика» на основі «національної ідеї та інстинкту любові до матері-України» – під силу тільки еліті української нації.

2. Особливості української інтелігенції:

- надання пріоритету аграрному, а не національному питанню – намагання об'єднати народ ідеями розподілу землі, а не державної незалежності;
- при наявності високих моральних чеснот та ідейності – відсутність ефективних методів національної боротьби;
- відсутність взаєморозуміння і внутрішнього світу з основою української нації – хліборобським класом;
- «проросійська» або «пропольська» орієнтація – в залежності від геополітичних та історичних обставин.

3. Українське панство (шляхта) – історична національна еліта українського суспільства, яка:

а) всіляко зацікавлена в державній незалежності України, бо тільки в умовах незалежності має змогу свої станові права та інтереси піднести на рівень загальнонаціональних;

б) формує матеріальний фундамент національної культури, залишаючись її провідним духовним творцем;

в) здатна зберегти українську культуру на основі свого духовного потенціалу та матеріального;

д) здатна творити українську державність на основі історичного досвіду спільної діяльності з козацтвом, міщанством, духовенством.

II. Вчення про гетьманщину як монархічну державу.

Монархія в формі гетьманату не є традиційною феодальною монархією, а є творчим продовженням кращих елементів монархії:

- а) незалежність від політичних партій та інших соціально-політичних сил та напрямів;
- б) незалежність від «маси»: невиборчий шлях формування звільняє від необхідності «потурати» виборцям, «загравати» з масами чи окремими верствами населення;
- в) можливість ігнорувати інтереси недержавницьки настроєних груп заради збереження державних інтересів;
- г) опора на аристократію як найкращу в даний історичний момент частину нації.

Особливості української монархії-гетьманату:

- а) гетьманство – найбільш доцільна й історично оправдана форма державницького управління в Україні;
- б) гетьманство – трудова національна монархія, яка в особі гетьмана персоніфікує єдиновладдя ідеї нації над всім народом і його класами;
- в) гетьман – монарх, який визначається всією нацією, але має бути нащадком гетьманського роду;
- г) основа гетьманства – аристократія, яка завдяки своїй матеріальній силі, інтелектуальному потенціалу і культурному рівню здатна спочатку витворити, сконструювати себе саму, а потім зорганізувати всю націю в державотворенні;
- д) хліборобський клас – джерело аристократії як основи гетьманства – тим самим є виток і завершенням гетьманства як державної монархії.

III. Вчення про націю.

1. Націотворчим фактором є держава – держава і національна незалежність є тотожними: нація, щоб вижити і відбутись як нація, має на основі єдиної національної ідеї об'єднатись економічно, політично та духовно в єдину державу.

2. Нація – це всі мешканці даної землі, як конкретної, тільки цим мешканцям належної території, і об'єднані любов'ю до цієї землі. Нація – це територіальне об'єднання людей, яке ґрунтується на почутті територіального патріотизму.

3. Умови формування нації:

- а) наявність на даній території політично активної верстви населення, наділеної сильним жаданням влади та вірою в законність і здійсненність свого прагнення до самостійності;
- б) наявність в політично-активній верстві ідеї патріотизму або здатність розвинути в собі патріотизм;
- в) наявність категорії організаторів ідеології та виробництва, авторитетних як для держави, так і для громадян;
- г) наявність національної ідеології як основи формування національної свідомості і стимулюючого фактора для інших умов формування нації.

IV. Вчення про державу (державотворення або націотворення).

1. Національна аристократія – активна група (частина) етнографічної маси людей, яка об'єднує і організовує цю масу в націю навколо певних політичних цінностей і, насамперед, на основі національної ідеї. Не може бути нації без національної аристократії і нації без національної держави.

2. Методи формування національної аристократії:

- а) класократичний – здобуття активною меншістю (аристократією) свого права на панівне становище в суспільстві шляхом насилля зверху, але з наступним формуванням відносин з пасивною більшістю на базі громадських законів, без насилля, лише правовими засобами;
- б) охлократичний («охлос» – маса) – здобуття активною меншістю панівного положення в суспільстві шляхом насилля знизу проти власної аристократії, а для того, щоб повести за собою масу, активна меншість застосовує містичну ідею, яка сприймається масою (наприклад, ідея комуністичної рівності);
- в) демократичний або хаотичний – здобуття активною меншістю панівного становища в суспільстві ненасильницьким шляхом, але з наступним застосуванням сили державного апарату проти спроб пасивної більшості вдатись до самостійних дій [1, с. 375–377].

Важливим чинником соціально-політичного розвитку будь-якої нації, на думку Липинського, є консерватизм як перша і невідмінна умова дотримання принципу легітимізму в розбудові національної держави. Покладений в основу класократичної концепції, він зумовлює оптимальність політичної тактики

при переході від імперії до повнокласового/класократичного суспільства, а також те, що останнє само постає оптимальною формою національної держави, яка найбільш відповідає культурному та соціально-економічному рівню розвитку України.

Тому більшість теоретичних соціально-філософських та історичних праць Липинського переслідують загалом єдину головну мету: обґрунтування й створення рівноваги громадсько-політичних сил, тобто закладення основ і початків громадянського суспільства в Україні.

І нарешті, підводячи узагальнюючий висновок, слідом за В. Липинським стверджуємо: ніхто не збудує держави, якщо українці самі її не збудують. Ніхто не зробить з українців нації, якщо вони самі нею не стануть.

Таким чином, державницькі монархічні погляди в сполученні з засадами християнства, етики і консерватизму складають зміст політичної та історичної концепції В. Липинського, концепції, яка відтворила новий, державницький, консервативний напрям в українській суспільній думці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багнюк А. Філософія : Навчальний посібник для коледжів, технікумів, училищ. Ч. 1. Рівне : Б.в., 1997. 471 с.
2. Віхров М. Липинський і Донцов: спір на грані двох світів. *Тиждень*. 19 квітня 2022. URL: <https://tyzhden.ua/lypynskij-i-dontsov-spir-na-hrani-dvokh-svitiv/> (дата звернення: 31.03.2023).
3. Липинський В.К. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. Київ : Філадельфія, 1995. 470 с.
4. Історія філософії України. Хрестоматія : навч. посібник / упорядники М.Ф. Тарасенко, М.Ю. Русин, А.К. Бичко та ін. К.: Либідь, 1993. 560 с.
5. Націоналізм, патріотизм і шовінізм (Лист п. В. Липинського до п. Богдана Шеремета, писаний у Файхенаві дня 12.XII.1925 у відповідь на поставлене питання). *Сучасність*. 1992. № 6. С. 94–106.
6. Політологія: Кінець XIX – перша половина XX ст. : хрестоматія / за ред. О.І.Семківа. Львів : Світ, 1996. 800 с.
7. Потульніцький В.А. Історія української політології (концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці) Київ : Либідь, 1992. 232 с.

O. Sytnyk. Political doctrine V. Lypynsky: conceptual basis. – Article.

Summary. The basic conceptual foundation of the political science doctrine of V. Lypynsky are considered: ukrainian statehood, elite state, elite, traditionalism and conservatism.

Key words: tradition, conservatism, elite, classocracy, religion, church, national aristocracy.

UDC 378.147:811.111

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2023/38/39>

V. G. Chornobai

*Senior Lecturer at the Philology Department,
Dnipro State University of Agriculture and Economics
Dnipro, Ukraine*

LEARNING ENGLISH IN AGRICULTURAL UNIVERSITIES (PROBLEMS AND DIFFICULTIES)

Summary. The modern world of the labor market is very saturated with specialists in a wide variety of fields, as people have realized that they can build a career not only in their country, but anywhere. This means that all future specialists must be fluent in foreign languages, especially English, since it is the official language of the entire planet. Sometimes learning a foreign language in technical (agricultural) higher education institutions is a problem, because students themselves, and sometimes even parents, do not consider it necessary to pay due attention to language learning. But for agricultural higher education institutions, professional language training is a priority, as we understand that it will help future specialists to become more competitive specialists who will be able to solve their professional tasks and problems at the international level without intermediaries.

Key words: communication, professional communication, exchange of information, business communication, foreign language, motivation, language barrier, attention, memory, comprehensive approach.

Learning foreign languages today is a unique process for each person. Students may have various difficulties and problems when learning English. They may make various mistakes in pronunciation, grammar, spelling and vocabulary usage. There is a connection between the student's mother tongue and particular difficulties in learning and using English, as well as the mistakes that the student usually makes in pronunciation, grammar and vocabulary. When learning English, we unwittingly use our native language.

Kaznacheeva S.M. claims that the amount of linguistic knowledge most often seems "limitless" to a technical university student due to their specific complexity and his lack of the necessary skills and abilities. Sometimes this leads to pessimism and giving up trying to learn linguistic knowledge. And low self-esteem also negatively affects learning a foreign language. It seems to them that they will never speak the language well, that they will never learn so many rules, etc. [1, p. 45–48]. In philosophy, the concept of communication was interpreted in different ways. At the same time, it should be noted that the term itself entered scientific circulation in the 20th century. This term was first used by C. Cooley, who defined this concept as "the mechanism by which the existence and development of human relations becomes possible – all the symbols of the mind together with the ways of their transmission in space and preservation in time" [2, p. 8–67]. At the turn of the 20th century, communication was considered as the implementation of communication and, therefore, everything that contributed to the development of relationships for people. The problem of studying the process of professional communication and defining the concept of professional communication is primarily related to the lack of a precise definition of this term. A.V. Sokolov distinguishes 4 types of communication: material, genetic, mental and social. Professional communication belongs to social. Vdovych S.M. and Palka O.V. agree with him [3, p. 32]. Communicative learning appeared in the 1970s and 1980s, when a pronounced pragmatic orientation of scientific research manifested itself both in the general conceptual position of the methodology as a science and in the technology of foreign language learning. Methodical approaches have acquired a pronounced communicative character. This led to a radical turn to natural communication in the process of language learning, the focus of this process on the formation of communicative competence, and later – the ability to communicate is studied, which is carried out taking into account situational and personal factors that determine the specifics of foreign language behavior. Starting from the 1970s, methodologists who stand on the positions of the communicative approach, following linguists, sought to rely on the social and functional aspects of language use in specific situations of language communication. In communicative learning of the English language, the object of formation is not only specific knowledge, abilities and skills, but also communicative competence, which allows a person to effectively interact in situations of language communication in English.

In the era of globalization, constantly changing geopolitical conditions, new challenges and threats, the problem of training highly qualified personnel in various spheres of activity is particularly relevant. Changes taking place in the sphere of politics, economy, education and culture contribute to the strengthening of international cooperation, the development of contacts between representatives of different nationalities in the professional sphere. The Bologna process in higher education involves more active interaction between the universities of Ukraine and European countries, an active exchange of experience, an increase in the academic mobility of students, teachers and scientific personnel, which, in turn, involves a significant increase in the requirements for the level of language training of students as future specialists for facilitation communication in a multicultural environment. Professional communication has become an essential component of professional activity. In this connection, the problem of training specialists who are able to communicate effectively with colleagues, including in the international arena, becomes particularly relevant. In order to solve the task of developing and implementing new approaches to the formation of the readiness of future specialists for professional communication, it is necessary to clarify the definitions of the concepts "communication" and "professional communication". Students of technical higher education institutions often consider foreign language to be "secondary", "non-main" disciplines and therefore do not pay due attention to it. Having adjusted in this way, the student shows intellectual passivity in relation to the language, which ultimately affects only the level of mastery of a foreign language. Obviously, everything that is outside the scope of the future profession is almost of no interest to the future engineer. This can be explained in this case by the fact that students see their task in mastering special technical disciplines – they are the ones who focus the main attention and efforts. A significant part of students is convinced that general scientific and social-educational disciplines do not bring them closer, but on the contrary, remove them from mastering professionally important skills and knowledge. Thus, the teacher of a foreign language must first destroy the existing opinion about the needlessness of this subject, create a positive emotional attitude towards it, help to realize the necessity of learning a foreign language. And only then proceed to practical classes, where you should mention as often as possible about the practical command

of a foreign language as a means of obtaining special information on the profiling subject. The formation of a positive attitude is facilitated by the socio-psychological training of students, which will not only help the effective learning of the subject, but also remove psychological barriers that reduce the subject's readiness for effective language learning. And only then will the foreign language accompany the professional growth of the future specialist. In addition, there is an underestimation of the emotional and value factor in learning activities in foreign language teaching at a technical university.

In accordance with the requirements of modern production, the professional profile of a modern engineer or agricultural specialist consists not only of special technical knowledge and skills, but also a number of unconventional for engineering education so-called "soft" (soft skills), or humanitarian, qualities and competencies: the ability to work in multidisciplinary team, mastery of effective argumentation and communication competence in general, understanding of professional and ethical responsibility of engineering decision-making, ability to analyze and criticize decisions made, art of managing people and understanding the need for lifelong learning. Studying foreign languages helps a person to expand his worldview, enrich his worldview, improve various types of memory, steadily fix attention, and develop thinking. But what is the difficulty of learning foreign languages? You can look at studying a foreign language in different ways. For some, this process seems very difficult, and learning to speak a foreign language fluently is an unattainable goal.

Everyone can learn English quickly if they have a clear motivation. Therefore, applicants, entering the university, understand what specifics of the foreign (English) language they will study. This means that they have decided on the purpose for which the language is needed. Thus, students of higher education create an incentive for themselves, which will further help them overcome difficulties in the learning process. If it is important to learn a foreign language for work (Business English), professional development, then a possible promotion, salary increase should definitely inspire. If you are going on a foreign business trip, you should be concerned about how to present yourself to your partners.

As English language teaching becomes an increasingly common process, teaching materials and learning environments are adapted to the modern requirements and conditions of each specific higher education institution: they are diversified, developed and improved. In the process of learning a foreign language, new tasks are set, attempts and efforts are made to develop and apply new methods and teaching tools that must correspond to the level of students' training, their interests, and requests. Along with this, various problems inevitably arise, which negatively affect the educational process, academic achievements of students and demotivate them to a large extent. If you do not delve into the essence of the matter, then teaching English may seem similar to teaching any other university subject, however, one should not underestimate the peculiarities of the discipline, in the study of which interactive Internet resources, multimedia teaching aids and effective teaching methods play an important role. The application of modern methods is an urgent task, because teachers must not only develop basic language skills: reading, writing, listening and speaking in accordance with the curriculum, but also be able to support and stimulate students' interest in the subject, encourage enthusiasm for learning and practical use of English languages. As teaching experience shows, one of the most frequently mentioned problems faced today is the overcrowding of language groups. This "extra factor" has a negative effect on the learning process, because when completing the task in English, the participation of each student is required, and if there are more than 14 people in the group, then the teacher cannot physically interview and evaluate all students in one lesson. In practical classes, teachers should combine group, individual and independent work of students, thus ensuring the effectiveness of the learning process.

One of the serious problems for students of non-language higher education institutions is the lack of vocabulary. Students face one of the most difficult tasks, which is mastering vocabulary (vocabulary – vocabulary on a certain topic – English), especially according to the direction and profile of study. Many students mistakenly believe that they do not need to memorize new words and terms because they are rarely used in everyday life. They lack motivation to learn new words. And since they do not have a good command of the vocabulary and grammar of the language being studied, the translation of the text turns into a struggle for students to understand the content, which naturally requires a lot of time and effort. In such situations, it is necessary to try to remove the language barrier by using electronic dictionaries or by offering students to rely on their intuition and try to guess the meaning of the word from the context, which helps the student to recognize the situational meaning of the words. Colloquial phrases are best learned in context when composing dialogues. Lexical games also give an excellent result. Nowadays, young teachers successfully use the Kahoot computer program to consolidate new vocabulary. Practicing key words on the topic in a game format gives an emotional charge that is learned, new vocabulary is better remembered and remains in the memory for a long time. It should be noted that the game

method allows you to successfully practice both vocabulary and grammar, and when working with definitions, you can divide groups into teams. Such tasks increase interest, create team spirit, and have a high emotional effect [4, p. 160–163].

Poor vocabulary is the cause of linguistic problems, which can be divided into two categories: first, inaccuracies in pronunciation, morphology, syntax and spelling; secondly, difficulties with self-expression when using the English language. Similar difficulties related to pronunciation, stress and intonation become a hindrance to students. When these linguistic problems are manifested in both receptive and productive types of language activity, it demotivates students in targeted language learning. Such students can be recommended to start expressing their thoughts by constructing the simplest phrases, that is, to reduce the level of complexity and increase it step by step.

Another disadvantage is the concentration of attention. It is assumed that in the classroom, students should use smartphones only for learning as a tool to support educational processes, which is very useful, for example, working with electronic dictionaries. Of course, this is relevant only for a healthy pace of life (without a pandemic and war). But if instead of participating in class, students communicate with friends or watch new online media, then such actions of students cannot be positively evaluated, as they distract students from educational activities. Moreover, if young people use smartphones constantly, among other things, they view fake and advertising information on social network portals, then this can negatively affect the intellectual and psychological development of the younger generation. In this situation, the use of smartphones by students should be limited and monitored by parents and teachers. With low concentration of attention, students are constantly distracted and cannot master the material. Concentration depends on such conditions as fatigue and insomnia due to continuous stay at the computer, unfavorable environment, family problems. By minimizing the negative factors, the student has the opportunity to improve his results in language learning and get good grades. Focusing of attention increases if the teacher selects interesting tasks, if the tasks change dynamically. At the same time, the pace of the lesson should correspond to the capabilities and needs of the group.

The effectiveness of the application of modern educational technologies in the professional training of future specialists is influenced by the following factors: the state of the social and psychological climate in the student body, the social importance of the profession; the level of professionalism of the teaching staff of the educational institution; availability of a scientifically based, professionally oriented plan of educational work; individual abilities of students; teachers' ability to effectively implement modern educational technologies; didactic focus on the development of a positive motivated attitude of students to the new; analysis of the management scheme for the introduction of modern educational technologies in the training of future specialists.

Teaching English is a particularly difficult task for weak students. The low level of language knowledge does not allow them to perform search tasks on the Internet and slows down the process of their development, demotivates students, does not give students the opportunity to form and improve their skills, because they lack basic knowledge of English vocabulary and grammar. They often make mistakes and have low productivity. In such cases, students have no interest in learning the language. They get tired quickly. It is especially difficult to motivate such students to learn a foreign language. However, if audio and video materials are used for learning, it will be much easier for students to understand the content of foreign language material and complete tasks. Strong students usually analyze the data received and, when faced with new information, try to understand what causes them doubts. Weak students are passive, trying to ignore these problems. They do not want or cannot understand the information they read.

Students of higher education should not only study a foreign language in depth, they should master the English language at a level that will allow students to actively use it both in the professional and scientific spheres. These competencies are a priority at the university. You should start by reading general scientific and professional magazine texts in the original, the study of which allows students to improve their own behavior.

Teaching English in higher education institutions requires teachers to teach students to develop not only academic, research and practical speaking skills, but also personal qualities, including such important competencies as time management and the ability to organize oneself (time-management and self-management skills), which are key to mastering the university program. Not all students can quickly adapt to these requirements. Practice shows that the most difficult thing for applicants is not to be late for classes and meet the deadlines.

The usefulness of the Internet and social networks as a source of information is highly questionable. It is possible that writing comments and conducting discussions on portals can form critical thinking in young people, but not all social networking sites are suitable for use as educational tools. Teachers need to constantly develop their IT skills, it is better to think over the lesson plan so that it is not only educational, but also to some

extent contains entertaining, game elements (interesting video, audio on a topic, game). Boredom kills interest! In order to overcome the feeling of routine among students, role-playing games and the case analysis method are successfully used. These formats are emotional, provide an opportunity for each recipient to express their opinion, develop creativity and imagination – qualities that are important for future specialists in the field of agriculture.

To overcome all barriers and difficulties on the way to learning a foreign language, the teacher must constantly look for opportunities to stimulate students. Motivation is the most important and effective factor of learning in any discipline. In the case of a foreign language in a non-language university, the motivation to master the discipline is much lower due to the fact that it is not a discipline, and students are loaded with tasks from the main subjects. The problem of language motivation remains one of the urgent problems of higher education.

It is assumed that students have acquired the basics of knowledge at school and secondary special institutions, therefore, in the first year, they are offered a so-called corrective lexical-grammar course, and in the second, the basics of a professional foreign language are already given. Unfortunately, in practice the situation is a little different. First-year students who entered the university with the purpose of obtaining a technical specialty have different basic training in a foreign language.

At the end, it was *concluded* that the scientific theories developed within various disciplines made it possible to define the category “communication” in the most detail. Psychological studies of behaviorists contributed to its selection as a scientific subject. Theoretical-linguistic and cybernetic-informational approaches determined the structure of communicative action, and philosophical science gave the study of the concept and process of communication a greater character. The problems of learning and teaching foreign languages in agricultural universities represent a complex problem, the solution of which requires an analysis of the reasons for their occurrence and a study of the possibilities of using university tools to eliminate barriers to learning English. Many factors related to personal characteristics affect the occurrence of negative situations: different level of preparation for university, self-esteem, self-organization. They cannot be ignored or relied on that only the constant search for pedagogical innovations to intensify the educational process will somehow help students to solve or minimize the problem.

BIBLIOGRAPHY

1. Казначєєва С. Н. Студентський вік та організація пізнавальної діяльності : дайджест. *Психологія навчання*. 2007. № 5.
2. Bryntseva, O.V. Professionally oriented teaching of foreign language writing of engineering students. *Problems of Engineer-Pedagogical Education*. 2020. № 69. P. 85–91
3. Вдович С. М., Палка О. В. Сучасні освітні технології мовної підготовки майбутніх фахівців сфери обслуговування : методичний посібник. URL: https://lib.iitta.gov.ua/4599/1/Vdovych_Palka_2013.pdf
4. Коротка Н. В. Дискусія на заняттях з англійської мови як метод формування комунікативних навичок у вищому навчальному закладі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Філологія. Острог : Вид-во НаУОА, 2019. Вип. 7 (75), жовтень. С. 160–163.

В. Чорнобай. Вивчення англійської мови в аграрних університетах (проблеми та труднощі.) – Стаття.

Анотація. Сучасний світ ринку праці дуже насичений фахівцями в найрізноманітніших сферах, тому що люди зрозуміли, що вони можуть будувати кар’єру не тільки в своїй країні, але будь-де. Це означає, що всі майбутні спеціалісти повинні вільно володіти іноземними мовами, особливо англійською, оскільки вона є державною мовою всієї планети. Іноді вивчення іноземної мови в технічних (аграрних) вищих навчальних закладах є проблемою, оскільки самі студенти, а інколи навіть батьки не вважають за потрібне приділяти належну увагу вивченню мови. Але для аграрних ЗВО професійна мовна підготовка є пріоритетною, оскільки ми розуміємо, що це допоможе майбутнім фахівцям стати більш конкурентоспроможними спеціалістами, які зможуть без посередників вирішувати свої професійні завдання та проблеми на міжнародному рівні.

Ключові слова: спілкування, професійні комунікації, обмін інформацією, ділове спілкування, іноземна мова, мотивація, мовний бар’єр, увага, пам’ять, комплексний підхід.

Розділ 6

Інформаційні технології

---

*І. І. Катериненко**викладач**Фаховий коледж**Міжнародного гуманітарного університету**м. Одеса, Україна*

ОРГАНІЗАЦІЯ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ З МАТЕМАТИКИ

***Анотація.** Статтю присвячено організації дистанційного навчання з математики на сучасному етапі. Сформульовані особливості його впровадження у навчальний процес. Представлено можливості, які відкриває дистанційне навчання для всіх учасників навчального процесу, платформи для реалізації ідеї дистанційного навчання.*

***Ключові слова:** дистанційне навчання, онлайн-комунікація, відеоконференція, синхронна та асинхронна взаємодія, блог, електронна пошта, чат, форум, платформа Google Classroom, платформа Zoom, платформа Moodle.*

Постановка проблеми. Вимушене дистанційне навчання стало викликом для всіх учасників освітнього процесу: викладачів, учнів та батьків. Організувати якісне навчання з використанням цифрових технологій, надихати й мотивувати учнів, давати раду технічним проблемам виявилось зовсім не просто. Але Україна не виняток – жодна держава, жодна освітня система у світі не була готова до цього.

Сьогодні під час війни вчителі по всій Україні намагаються організувати продуктивне дистанційне навчання. Це не завжди виходить, але викладачі і навчальні заклади в пошуках різних дієвих моделей дистанційного навчання.

Під час війни утворились декілька груп студентів: ті, що перебувають удома (на неокупованих чи окупованих територіях) та ті, що залишили свою домівку (внутрішньо переміщені чи зовнішньо переміщені).

Звісно, що у кожного студента ситуація індивідуальна, але у цих груп учнів є певні схожі ознаки. Учні, які перебувають удома, знаходяться в рідних стінах мають певні засоби для навчання, хоча і змушені постійно переходити до бомбосховища та перебувають у жахливому емоційному стані. Студенти, які знаходяться не вдома, але в Україні, не мають звичних для навчання умов та обставин, але доволі активно спілкуються з оточуючими, перебувають у дещо спокійнішому емоційному стані. Студенти, які виїхали за кордоном, мають обмежену кількість своїх речей, а також не досить комфортно відчують себе, бо мають мовний бар'єр та відчувають себе «непроханими гостями». Окрім того ситуація може постійно змінюватися. Наприклад, дехто може покинути свій дім або й виїхати за кордон, або навпаки – повернутися додому. Студенти також можуть відвідувати навчальні заклади за місцем їх нового перебування.

Кількість студентів, що не мають гаджетів чи доступу до інтернету більша, ніж під час дистанційного навчання, зумовленого COVID-19. Під час війни є такі, які взагалі не навчаються, такі, які навчаються в одному з закладів, та такі, які одночасно навчаються в декількох закладах. У кожного із студентів свій досвід і, відповідно, різні емоційні стани. Більшість перебувають у тривозі чи в стані стресу, що, звісно, впливає на когнітивні процеси.

Мета статті: з'ясувати особливості організації дистанційного навчання з математики.

Виклад основного матеріалу. Ситуація з цим дистанційним навчанням дещо відрізняється від тієї, що була під час довготривалих карантинів під час COVID-19. Під час воєнних дій студенти та викладачі не відчувають себе у безпеці і не можуть контролювати ситуацію, що, звісно, впливає на їх емоційний стан, розумову діяльність та активність. Онлайн заняття (особливо синхронні) під час війни відіграють важливу роль, бо можуть слугувати місточком між стабільним минулим та мінливим теперішнім.

Деякі навчальні заклади забезпечують дистанційне навчання не в повному обсязі. Наприклад, з деяких предметів взагалі може не проводитись навчання. І хоча основна мета навчання під час активних воєнних дій – стабілізувати емоційний фон усіх учасників навчального процесу, все ж важливо, щоб були організовані синхронні онлайн заняття з математики.

Дистанційне навчання передбачає кілька типів взаємодій з різними цілями:

- оперативне інформування;
- повідомлення нового матеріалу;
- уточнювальні запитання;
- коментарі до виконаних робіт тощо [1].

Важливо створити таку комунікаційну структуру, яка була б гнучкою (кожен педагог має власний простір для викладання необхідних матеріалів, забезпечення взаємодій та відгуків учням) і багатогранною (учням не потрібно реєструватись у різнопланових системах, доступ відбувається з єдиного ресурсу чи порталу).

Розгляньмо два основні завдання, які мають вирішуватись комунікаційними системами:

1. Налагодження первинної комунікації між студентами та викладачами, оперативне інформування щодо динамічних змін, оголошення від адміністрації закладу освіти.

Це оптимально здійснювати через служби миттєвих повідомлень, соціальні мережі (закриті групи чи спільноти). Для таких цілей можливе також використання сайту закладу освіти (для повідомлень, що можуть бути публічними, і для всіх повідомлень, якщо на сайті є обмежений доступ лише для студентів та викладачів).

2. Створення простору для організації дистанційного навчання. Простір для організації дистанційного навчання має забезпечувати такі функції:

- проведення онлайн-занять;
- доступ до різноманітних електронних навчальних матеріалів;
- отримання робіт студентів (тести чи виконані практичні завдання);
- оцінювання та зворотний зв'язок щодо виконаних робіт;
- можливість поставити питання та отримати відповідь поза межами онлайн-заняття [2, с. 42].

Дистанційне навчання для студентів відкриває можливість реалізувати власну навчальну траєкторію, зосередившись на тих предметах, які відповідають особистим зацікавленням. Так, оптимізація розкладу дозволить скоротити кількість різних предметів кожного дня і виділити більші часові блоки для підготовки кожного із занять. При цьому важливо не перевантажувати студентів завданнями з тих предметів, які не вивчаються на профільному рівні відповідно до навчального плану.

Доцільно застосувати накопичувальну систему оцінювання, за якої студент може обрати, які саме завдання виконати для отримання достатнього бала. Можливість вибрати спосіб демонстрації опанування матеріалу підвищує мотивацію та власну відповідальність за результати навчання.

Окрім безпосередніх завдань від викладача, для студентів доречно надавати рекомендації щодо перегляду тематичних вебінарів, фрагментів або й цілих онлайн-курсів на доступних платформах дистанційного навчання. Такі види діяльності можна пропонувати щонайменше як альтернативні власним завданням учителів і з профільних предметів, і з тих, що вивчаються на рівні стандарту. Для організації обміну інформацією про подібні можливості можна організувати додаткові комунікаційні канали, чати, групи, в яких студенти можуть описувати власні знахідки, ділитись посиланнями на цікаві ресурси, а також враженнями від роботи із ними [2, с. 43].

За умов дистанційного навчання заняття можуть відбуватись синхронно чи асинхронно. Крім того, треба враховувати той факт, що в деяких випадках, зокрема й з об'єктивних причин, студенти чи викладачі можуть узагалі не мати технічних можливостей для цифрової взаємодії.

Синхронна взаємодія передбачає, що студенти та викладачі працюють за попередньо укладеним та узгодженим розкладом, у якому враховано всі предмети навчального навантаження студента. При цьому доцільно дещо оптимізувати розклад порівняно з очним навчанням. Якщо заняття у розкладі присутнє 1 раз на тиждень, то достатньо виділити на онлайн-консультацію 20 хвилин на тиждень. Заняття, яке відбувається 2–3 рази на тиждень, можна трансформувати в 1–2 онлайн-заняття, доповнені самостійним опрацюванням матеріалів та виконанням завдань. Якщо дисципліна має 4 і більше занять на тиждень – потрібно 2–3 онлайн-зустрічі [3].

Доцільно запланувати щотижневі зустрічі групи з керівником для обговорення загальних питань, взаємодтримки. Можливо, до таких зустрічей зможе долучатись психолог чи соціальний педагог.

Необхідно врахувати: якщо на занятті не можуть бути присутні всі студенти, не потрібно на ньому пояснювати новий матеріал або ж необхідно забезпечити запис викладення нової теми. На онлайн-занятті важливо не стільки викладати матеріал, скільки узгоджувати розуміння студентами поставлених завдань і з'ясувати проблемні моменти, зокрема виявлені на попередніх етапах роботи.

Для синхронної взаємодії підходять такі платформи, як Zoom, Microsoft Teams, Google Meet, Skype.

Асинхронна взаємодія дозволяє скористатись перевагою гнучкого планування робочого часу та навантаження як для студентів, так і для викладачів. Це означає, що взаємодії відбуваються в асинхронному режимі, без усталених за розкладом онлайн-зустрічей.

Викладач публікує перелік навчальних матеріалів, цифрових ресурсів, завдань, а учні опрацьовують їх у зручному для себе темпі, відповідно до вказаних термінів виконання.

Очевидно, що такий режим вимагає від студентів більше навичок планування своєї роботи, що може бути викликом для деякого. Викладачу при цьому важливо раціонально спланувати й сформулювати покрокову інструкцію опрацювання теми та досягнення очікуваних результатів навчання. Необхідно передбачити час на консультації та повідомити графік доступності для надання допомоги в процесі індивідуальної роботи.

Завдання для асинхронного виконання можуть бути як індивідуальними, так і груповими, а також передбачати участь у спільних обговореннях у режимі текстових чи відеофорумів [3].

Якщо є можливість, варто надавати студентам вибір у тому, як саме демонструвати опанування матеріалу певної теми: класичними завданнями з підручника або більш творчими видами діяльності: складанням власних завдань, запитань, скрінкастом як демонстрацією свого розв'язання задачі, створенням карти понять певної теми чи інфографіки до неї.

Асинхронне навчання дозволяє відійти від похвилинної організації роботи й надає простір для індивідуальної творчості в ході виконання подібних завдань. Водночас варто передбачити й «безмашинні» варіанти виконання завдань, зменшуючи таким чином екранне навантаження на студента.

Цифровий режим взаємодій, зокрема в асинхронному форматі, відкриває широкі можливості здійснювати диференційоване навчання, коли кожен студент чи група отримує те завдання, яке відповідає їхньому рівню опанування теми, і переходить до наступного рівня лише після якісного закріплення попереднього. Для асинхронної взаємодії підходять такі платформи, як Google Classroom, Moodle, Edmodo, Padlet тощо, на яких розміщуються посилання на різноманітні матеріали та діяльності [6].

Формуючи розклад занять на час дистанційного навчання, найбільш доцільно комбінувати різні режими взаємодій: синхронний, асинхронний, з використанням як доступних підручників, посібників, так і онлайн-ресурсів та сервісів. Вирішуючи, яким каналом комунікації варто скористатись у тому чи іншому випадку, варто враховувати наявність та доступність якісного інтернет-сигналу в усіх учасників групи, а також можливі перешкоди в доступі до цифрової техніки, зокрема за жорстким розкладом.

Якщо можливо забезпечити присутність більшості студентів на онлайн-заняттях, доцільно проводити відеозаняття. Для відсутніх необхідно дублювати матеріал відеозаписами (якщо цифрові пристрої та Інтернет доступні) або посиланнями на фрагменти підручників (для безмашинного опрацювання).

Навчальні обговорення можуть бути синхронними (із застосуванням відео- чи аудіозв'язку) або асинхронними – відео-, аудіо- чи текстовими конференціями, чатами, форумами. За відсутності інших платформ можна організувати навчальні комунікації в системі обміну миттєвими повідомленнями чи електронною поштою, проте ці засоби більше підходять для індивідуальних консультацій, а не групової діяльності [6].

Обов'язковим етапом навчального процесу є надання та отримання зворотного зв'язку, незалежно від того, яку комунікаційну чи навчальну платформу обрано для дистанційного навчання. Зворотний зв'язок може бути автоматизованим (наприклад, аналіз правильності відповідей тесту), або вчитель/ка надає його індивідуально.

Переважає більшість систем організації дистанційного навчання дають можливість не лише виставити певні бали, але й прокоментувати їх. Варто прагнути надавати індивідуальний зворотний зв'язок, навіть за наявності автоматичної перевірки, адже саме таким чином можна повідомити студенту про необхідність повторно переглянути певні фрагменти навчального матеріалу чи вказати на помилковість певної навички.

Доцільно працювати з хмарними сервісами, щоб можна було надавати зворотний зв'язок безпосередньо в роботі. Так, облікові записи Google та Microsoft надають можливість створювати текстові документи, електронні таблиці, презентації, зображення онлайн. Викладач може долучитись до інформаційного продукту, створеного студентом, і прокоментувати окремі фрагменти, або запропонувати ідеї для покращення роботи загалом. Такий спосіб взаємодії простіший, аніж обмін фотографіями чи окремими файлами.

Розглянемо основні форми онлайн-комунікації.

Відеоконференція – це конференція в режимі реального часу онлайн. Вона проводиться у визначений день і час. Відеоконференція – один із сучасних способів зв'язку, що дозволяє проводити заняття у «віддалених класах», коли учні і вчитель/ка перебувають на відстані. Отже, обговорення й ухвалення рішень, дискусії, захист проєктів відбуваються в режимі реального часу [4].

Форум – найпоширеніша форма спілкування вчителя/вчительки й учнів у дистанційному навчанні. Кожний форум присвячений певній проблемі або темі. Модератор/ка форуму реалізує обговорення, стимулюючи питаннями, повідомленнями, новою цікавою інформацією. Програмне забезпечення форумів дозволяє приєднати різні файли певного розміру. Кілька форумів можна об'єднати в один великий. Наприклад, під час роботи малої групи в над проєктом створюються форуми для кожної окремої групи з метою спілкуватися під час дослідження щодо поставленого для групи завдання, потім – обговорити загальну проблему проєкту спільно, з залученням усіх учасників освітнього процесу (веб-конференція) [4].

Чат – спілкування користувачів мережі в режимі реального часу, засіб оперативної комунікації людей через інтернет. Є кілька різновидів чатів: текстовий, голосовий, аудіо- відеочат. Найбільш поширений – текстовий чат. Голосовий чат дозволяє спілкуватися за допомогою голосу, що під час вивчення іноземної мови в дистанційній формі є важливим моментом. З освітньою метою у разі необхідності можна організувати спілкування в чатах з носіями мови. Це реальна можливість мовної практики, яка проводиться в рамках запропонованої для дискусії проблеми, сумісної проєктної діяльності, обміну інформацією [4].

Блог – це форма спілкування, яка нагадує форум, де право на публікацію належить одній особі чи групі людей. Автор розміщує на сайті свого мережевого щоденника (блогу) допис (твір, есе) і надає можливість іншим прочитати й прокоментувати розміщений матеріал. В групі з'являється можливість обговорити й оцінити якість публікації.

Електронна пошта – це стандартний сервіс інтернету, що забезпечує передавання повідомлень як у формі звичайних текстів, так і в інших формах (графічній, звуковій, відео) у відкритому чи зашифрованому вигляді. У системі освіти електронна пошта використовується для організації спілкування викладача/викладачки й учня/учениці, а також учнів між собою.

Анкетування – для поточного контролю в ході дистанційного навчання зручно використовувати різноманітні анкети. Анкета є достатньо гнучким інструментом, оскільки питання можна ставити безліччю різних способів. У дистанційному навчанні після засвоєння кожної теми можна використовувати анкети, в яких учень/учениця може зробити самооцінку результатів навчання за такими показниками: зрозумів/зрозуміла, можу розв'язати самостійно; зрозумів/зрозуміла, можу розв'язати з підказкою; не зрозумів/не зрозуміла, не можу розв'язати [4].

Соціальні мережі, служби обміну миттєвими повідомленнями та мобільні застосунки на кшталт Viber дозволяють створювати закриті групи, спільноти, чати, вести обговорення тем, завдань, проблем, інформації.

Зупинимося на найбільш поширених веб-ресурсах для дистанційного навчання.

Платформа Moodle (<https://moodle.org/>) – безкоштовна відкрита система управління дистанційним навчанням. Дозволяє використовувати широкий набір інструментів для освітньої взаємодії. Зокрема, надає можливість подавати навчальний матеріал у різних форматах (текст, презентація, відеоматеріал, веб-сторінка; урок як сукупність веб-сторінок з можливим проміжним виконанням тестових завдань); здійснювати тестування та опитування з використанням питань закритого (множинний вибір правильної відповіді та зіставлення) і відкритого типів; студенти можуть виконувати завдання з можливістю пересилати відповідні файли. Крім того, система має широкий спектр інструментів моніторингу навчальної діяльності, наприклад: щодо загального часу роботи з конкретним навчальним предметом, відповідними темами або складниками навчального матеріалу, загальної успішності студентів або групи в процесі виконання тестових завдань тощо [5].

Moodle має у своєму інструментарії: форми здавання завдань, дискусійні форуми, завантаження файлів, журнал оцінювання, обмін повідомленнями, календар подій, новини та анонси, онлайн-тестування, Вікі-ресурси.

Платформа Google Classroom (<https://classroom.google.com>) – це сервіс, що пов'язує Google Docs, Google Drive і Gmail, дозволяє організувати онлайн-навчання, використовуючи відео-, текстову та графічну інформацію. Вчитель/ка має змогу проводити тестування, контролювати, систематизувати, оцінювати діяльність, переглядати результати виконання вправ, застосовувати різні форми оцінювання, коментувати й організувати ефективне спілкування з учнями в режимі реального часу. Основним елементом

Google Classroom є групи. Функціонально групи нагадують структурою форуми, оскільки вони дозволяють користувачам легко відправляти повідомлення іншим користувачам. Завдяки сервісу для спілкування Hangouts студенти та викладачі мають змогу вести онлайн-бесіди в режимі реального часу з комп'ютера або мобільного пристрою, учасники/учасниці команди можуть показувати свої екрани, дивитись і працювати разом над усім. Така трансляція автоматично публікуватиметься на YouTube-каналі. Також платформа дозволяє за допомогою Google-форм збирати відповіді і потім проводити автоматичне оцінювання результатів тестування [5].

Zoom (zoom.us/download) – сервіс для проведення відео-конференцій та онлайн-зустрічей. Для цього потрібно створити обліковий запис. Безкоштовна версія програми дозволяє проводити відеоконференцію тривалістю 40 хвилин, однак на період пандемії сервіс зняв це обмеження. Zoom підходить для індивідуальних та групових занять. Користувачі можуть використовувати додаток як на комп'ютері, так і на планшеті чи смартфоні. До відеоконференції може підключитися будь-який(а) користувач/ка за посиланням або ідентифікатором конференції. Заняття можна запланувати заздалегідь, а також зробити посилання для постійних зустрічей у певний час. У платформу вбудована інтерактивна дошка, яку можна демонструвати учням. Крім того, є можливість легко й швидко перемикається з демонстрації екрана на інтерактивну дошку.

Відеоконференції можна проводити також за допомогою Microsoft Teams, Google Meet, Skype тощо ClassDojo (<https://www.classdojo.com/uk-ua/signup/>) – простий інструмент для оцінювання роботи в режимі реального часу [5].

Classtime (https://www.classtime.com/uk/) – платформа для створення інтерактивних навчальних додатків, яка дозволяє вести аналітику навчального процесу і реалізовувати стратегії індивідуального підходу. Є бібліотека ресурсів, а також можливість створювати запитання. Принцип роботи такий: учитель/ка розробляє інтерактивний навчальний матеріал з певної теми (можна використовувати матеріали з бібліотеки), учні отримують доступ до навчального матеріалу і розпочинають роботу, вчитель/ка у режимі реального часу відслідковує прогрес кожного учня/учениці.

Специфіка дистанційного навчання, що базується на телекомунікаційних технологіях, інтернет-ресурсах і послугах, впливає на способи відбору і структуризації змісту, способи реалізації тих чи інших методів і організаційних форм навчання, що суттєво впливає на функціонування всієї системи [5].

LearningApps.org (LearningApps.org) – онлайн-сервіс, який дозволяє створювати інтерактивні вправи. Їх можна використовувати в роботі з інтерактивною дошкою або як індивідуальні вправи для учнів. Дозволяє створювати вправи різних типів на різні теми. Цей сервіс є додатком Web 2.0 для підтримки освітніх процесів. Конструктор LearningApps.Org призначений для розробки, зберігання та використання інтерактивних завдань з різних предметів. Тут можна створювати вправи для використання з інтерактивною дошкою [5].

Висновки. Отже, дистанційне навчання – сукупність інформаційних технологій та методик викладання, які передбачають здобуття освіти без фізичної присутності здобувачів у навчальному закладі. Основними рисами дистанційного навчання є інтерактивна взаємодія у процесі навчання із виокремлення часу для самостійного освоєння матеріалу, консультаційний супровід у процесі навчання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борзенко О. Основні категорії та поняття дистанційного навчання. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки.* 19 (1). С. 6–14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2012_19%281%29__3
2. Змішане й дистанційне навчання як спосіб доступу до якісної освіти та формування компетентностей. Педагогічна рада. Семінар-вернісаж педагогічних ідей. *Завуч.* 2021. № 9–10. С. 36–45.
3. Кондратюк В. Застосування інформаційних технологій при вивченні математики в загальноосвітніх школах в умовах пандемії. URL: <http://dspace2.regi.govno.ua:28080/jspui/bitstream/123456789/1956/1/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D0%B4%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%8E%D0%BA%20%D0%92.%20%D0%9C.pdf>
4. Маятіна Н., Лисенко, Т., Дмитрієнко О. Сучасні моделі дистанційного навчання. *Український педагогічний журнал.* URL: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2021-2-84-95>
5. Організація дистанційного навчання. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2020/metodichni%20recomendazii-dustanciyna%20osvita-2020.pdf>
6. Прокопенко А., Підчасов Є. Технології дистанційного навчання: методологія створення та супроводу навчальних курсів : навчальний посібник. URL: http://hnpu.edu.ua/sites/default/files/files/Kaf_IT/Posib_DO1.pdf

I. Katerynenko. Organization of distance education in mathematics. – Article.

Summary. The article is devoted to the organization of distance education in mathematics at the modern stage. The peculiarities of its introduction into the educational process are formulated. The opportunities opened up by distance learning for all participants of the educational process, platforms for implementing the idea of distance learning are presented.

Key words: distance learning, online communication, video conference, synchronous and asynchronous interaction, blog, e-mail, chat, forum, Google Classroom platform, Zoom platform, Moodle platform.

УДК 004.5/004.7+551.5

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2023/38/41>

М. О. Лановський

студент IV курсу спеціальності 123 – Комп'ютерна інженерія
факультету кібербезпеки, програмної інженерії та комп'ютерних наук
Міжнародний гуманітарний університет

Науковий керівник: **В. І. Гура**

кандидат технічних наук, доцент,
завідувач кафедри комп'ютерних наук та інноваційних технологій
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

РОЗГЛЯД ОСОБЛИВОСТЕЙ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ІНТЕРНЕТУ РЕЧЕЙ НА ПРИКЛАДІ СИСТЕМИ МЕТЕОРОЛОГІЧНИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ

Анотація. У статті розглянуто використану еталонну модель Інтернету речей, описано спроектовану апаратну частину універсальної системи реєстрації метеорологічних параметрів та створений вебінтерфейс користувача.

Ключові слова: Інтернет речей, метеостанція, дистанційне керування, граничні обчислення, вебдодаток.

Актуальність теми. Розвиток і поширення технологій Інтернету речей уможливили створення автоматизованих систем збору метеорологічних даних. Такі системи реєструють потрібні показники середовища та надають можливість віддаленого моніторингу та керування у режимі реального часу, наприклад, за допомогою спеціального застосунку для смартфона. Системи дистанційного моніторингу, які використовують технології Інтернету речей, довели свою ефективність у метеорологічних спостереженнях, особливо в регіонах з екстремальними погодними умовами – ураганами, торнадо та повенями [1–3].

Метою роботи є розгляд особливостей використання технологій Інтернету речей на прикладі створеного автором універсального програмно-апаратного комплексу для вимірювання метеорологічних параметрів: температура, відносна вологість, атмосферний тиск – й обчислення температури точки роси. Інтерфейсом користувача для віддаленого контролю та керування являє собою розроблений автором односторінковий додаток, взаємодіяти з яким можливо за допомогою будь-яких сучасних пристроїв із веббраузером без необхідності підключення до інтернету. Універсальність полягає в можливості переобладнання та використання комплексу не лише в галузі метеорології або домашньої автоматизації, але й у промисловому моніторингу, агрокомплексах, транспортуванні, охороні здоров'я тощо.

Для досягнення мети потрібно вирішити такі **завдання**: – розглянути використану еталонну модель Інтернету речей; – описати спроектовану апаратну частину системи метеорологічних спостережень; – описати створений інтерфейс взаємодії користувача з розробленими рішеннями через веббраузер.

Перед початком проектування потрібно обрати певну еталонну модель для подальшого розроблення та вдосконалення рішення Інтернету речей. Було проаналізовано різні моделі й архітектури Internet of

Things [2; 4–6]. Зважаючи на високий рівень складності та тенденції розвитку концепції IoT, для побудови системи було обрано семирівневу модель.

7-рівнева модель Інтернету речей опублікована компанією Cisco у 2014 році та складається з таких рівнів: «фізичні пристрої та контролери», на якому знаходяться різноманітні пристрої, датчики та контролери, які відповідають за управління обладнанням; «зв'язок» визначає мережеву апаратуру та протоколи зв'язку; «граничні/туманні обчислення» надає можливість здійснювати декодування, фільтрацію, впорядкування та аналіз даних із пристроїв; «накопичення даних» виконує перетворення «даних в русі» (дані, що генеруються пристроями та передаються мережею) в «дані у спокої» (дані, які містяться у доступному сховищі) та зберігає їх для подальшої обробки; «абстракція даних» – рівень, на якому виконується агрегування, консолідація та інші маніпуляції з даними; «застосування» надає користувачам доступ до потрібних даних, інтерпретує їх у необхідному вигляді та надає інструменти управління, інтелектуального аналізу та звітності; «взаємодія та процеси» (іноді «інтеграція з бізнесом» [4]) – середовище взаємодії суб'єктів із системою, які приймають рішення і виконують дії на підставі зібраних даних.

З огляду на вимогу щодо контролю та керування пристроєм без підключення до інтернету, створюване рішення базується на рівні «граничних обчислень». Система виконує роль шлюзу і має деякі функціональні можливості вищих рівнів: перетворення, зберігання даних та надання користувачеві інструментів керування та звітності – і використовується як децентралізований компонент системи обробки та зберігання даних. Це усуває необхідність постійного підключення до, наприклад, центрального сервера через інтернет, передбачає локальне збереження й аналіз даних, а також розподіляє логіку роботи між пристроями. Таким способом зменшується навантаження на мережу і час реакції на запити користувача, що збільшує масштабованість та адаптивність IoT-системи. Основними недоліками цієї моделі є збільшена складність загальної структури мережі та обмеженість обчислювальних потужностей граничних вузлів [3; 4; 7]. Але у даному застосуванні вони можуть бути частково усунені.

Використану семирівневу модель Інтернету речей та рівні, на яких працює проєктоване рішення, зображено на рис. 1.

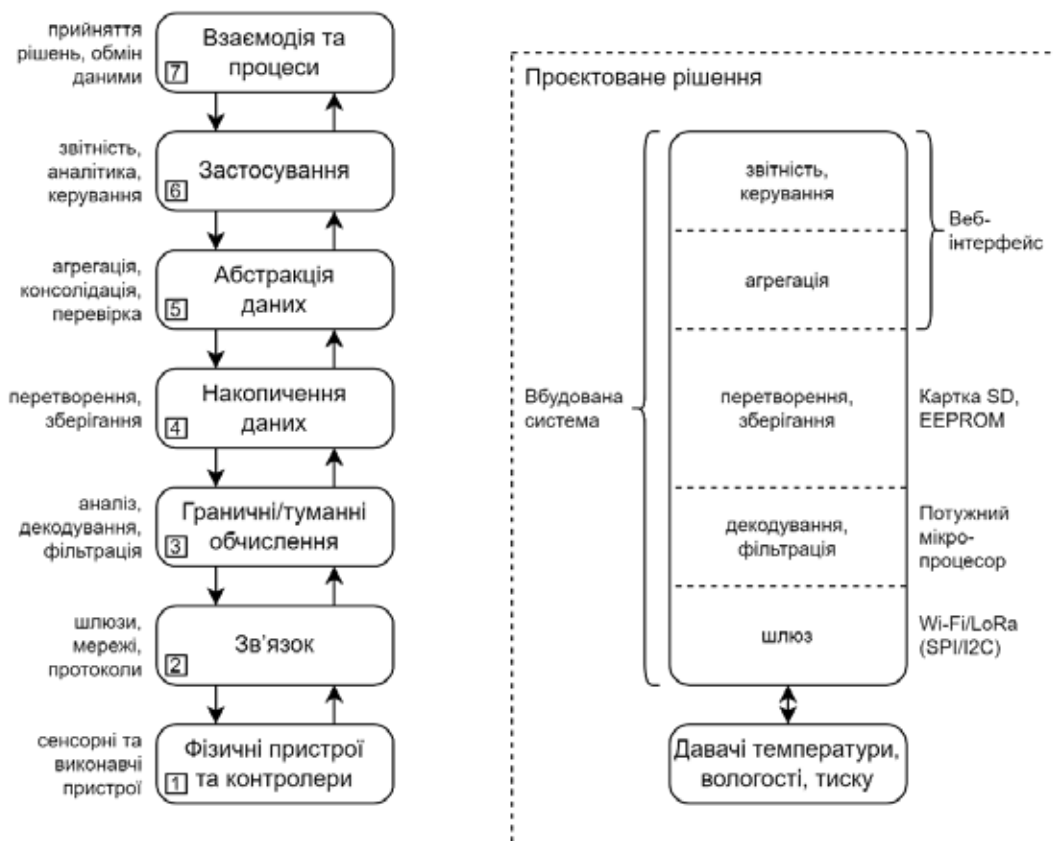

Рис. 1. Семирівнева модель Інтернету речей (зліва) та рівні роботи проєктованої системи (справа)

У результаті аналітичного огляду та порівняння компонентів автор обрав такі компоненти для створення пристрою: налагоджувальна плата з мікроконтролером ESP32 від фірми Espressif Systems, який часто використовується для побудови IoT-рішень; модуль для підключення картки пам'яті microSD; модуль з годинником реального часу DS3231 від Maxim Integrated для утримання поточного часу навіть після відключення живлення; модуль вимірювання атмосферного тиску з датчиком BMP280 від компанії Bosch Sensortec; модуль вимірювання температури та вологості з датчем АНТ10 від компанії ASAIR.

Структурну та електричну схеми, які створені відповідно до моделі (див. рис. 1) та використовують вказані вище компоненти, наведено на рис. 2 і 3.

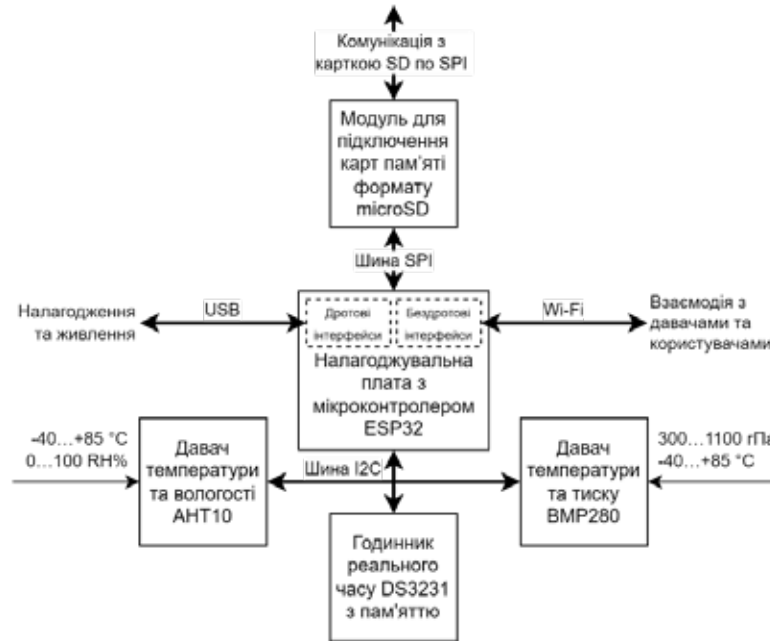

Рис. 2. Структурна схема пристрою

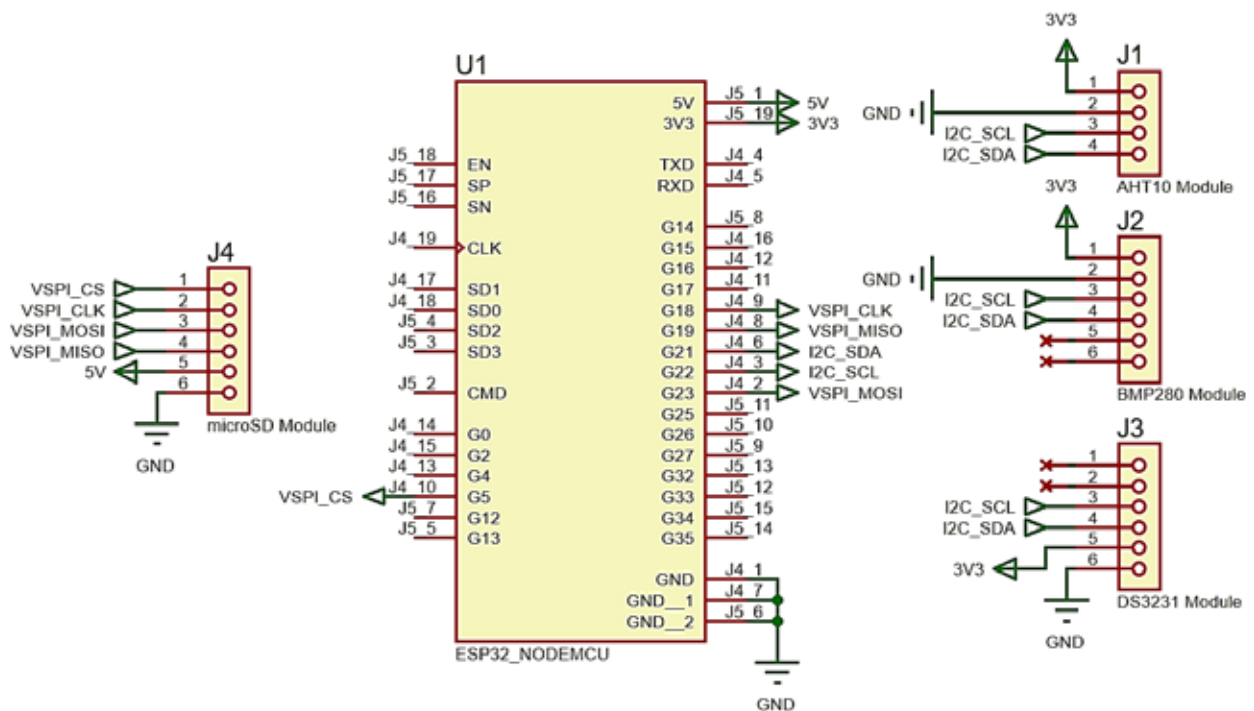

Рис. 3. Електрична принципова схема пристрою

Розроблене IoT-рішення використовує мікроконтролер ESP32, який виконує роль шлюзу і керує всією системою. До шлюзу підключені датчики, які вимірюють параметри середовища: АНТ10 та BMP280 – і перетворюють їх у цифровий сигнал для подальшої передачі шиною I2C. До цієї ж шини підключений годинник реального часу DS3231, який виконує незалежний від центрального вузла відлік поточних дати та часу і живиться від батарейки CR2032. За допомогою шини SPI мікроконтролер керує файловою системою на підключеній картці формату microSD, де зберігаються зареєстровані вимірювання та вебінтерфейс. Пристрій розрахований на живлення від джерела постійного струму напругою 5 В.

Використаний мікроконтролер підтримує стек TCP/IP і має мережевий інтерфейс Wi-Fi, тому може використовуватися як вебсервер. У такому випадку інтерфейс являє собою відправлену сервером вебсторінку, яка може містити не тільки текст, але й програми JavaScript, малюнки, посилання, фотографії, відео та аудіо. Використання цього вебінтерфейсу замість традиційних кнопок і дисплеїв знижує вартість розроблення апаратної частини та підвищує зручність користування. Такий інтерфейс відображається у веббраузері, наприклад, смартфона користувача за умови підключення до мережі з мікроконтролером [8].

Вебзастосунок – вебсторінки з програмами JavaScript, які можуть функціонувати як прикладне програмне забезпечення. Мають архітектуру «клієнт-сервер», де клієнт взаємодіє з вебсервером за допомогою браузера. Найчастіше логіка вебзастосунку розподілена між сервером і клієнтом, а зберігання даних здійснюється переважно на сервері [8]. Але, попри обмежену обчислювальну потужність мікроконтролера, потрібно застосувати деякі методи та підходи для ефективного використання наявних ресурсів. Оскільки нинішні веббраузери працюють на порівняно потужних електронно-обчислювальних машинах, то процес генерації всієї сторінки можна змістити з сервера на браузер. Для цього автор побудував клієнтську частину за моделлю односторінкового застосунку (single-page application, SPA) – вебдодатку, який складається з однієї сторінки, що динамічно переписується за допомогою JavaScript оновленими даними з вебсервера під час взаємодії з користувачем. Створений SPA переносить логіку з сервера до клієнта, а вебсервер на мікроконтролері перетворюється на суто прикладний інтерфейс доступу до даних. На рис. 4 наведено діаграму послідовності комунікації клієнта та сервера за моделлю односторінкового застосунку.

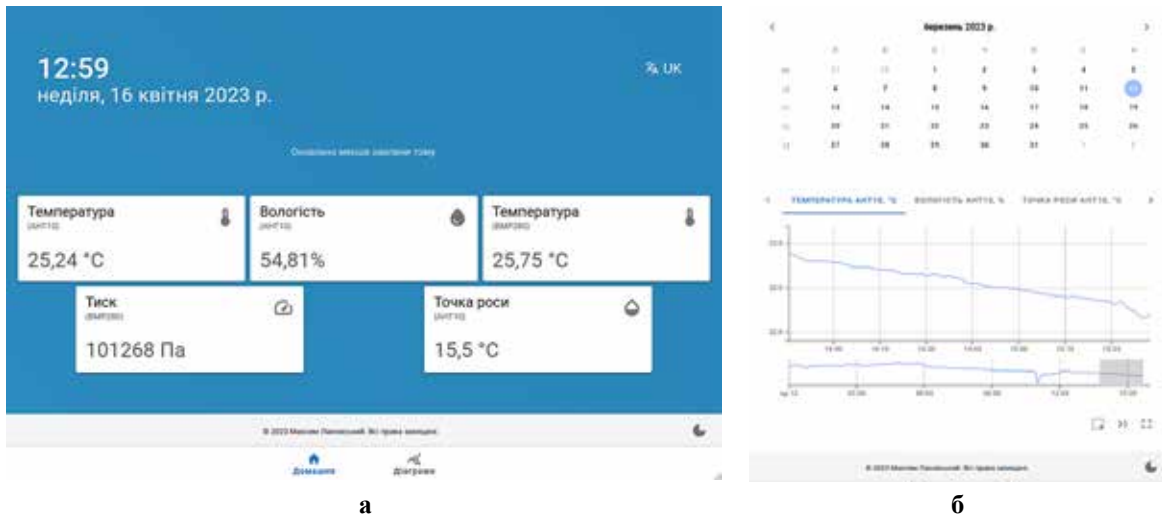
Рис. 4. Комунікація клієнта та сервера за моделлю single-page application

За HTTP запитом мікроконтролер надсилає файли вебзастосунку за допомогою Wi-Fi до браузерного клієнта, а останній запускає SPA після отримання. Далі через цей додаток клієнт отримує базу даних вимірювань з сервера та, наприклад, візуалізує графіки залежності метеорологічних величин від часу.

На рис. 5 зображено зовнішній вигляд інтерфейсу користувача у створеному вебдодатку, який побудовано з використанням сучасних фреймворків із відкритим вихідним кодом – Vue.js і Vuetify. Вебінтерфейс

складається з двох сторінок. На першому знімку екрана (див. рис. 5а) показано основну оглядову сторінку з динамічним фоном, який змінюється залежно від місцевого часу. Ця сторінка містить поточні виміряні та розраховані метеорологічні параметри, а також елементи вибору локалізації (українська або англійська мова) та зміни колірної гами («темна» або «світла» тема). На другому знімку екрана (див. рис. 5б) показано сторінку діаграм, на якій можна вказати дату та побачити графіки зміни таких метеорологічних параметрів із відміткою використаного датчика: температура, вологість, тиск та температура точки роси – у режимі реального часу. Можливість перегляду графіків вимірювань за останню добу надає можливість, наприклад, проаналізувати якість роботи системи опалення, зволоження або якість теплоізоляції за останні години.

Рис. 5. Зовнішній вигляд інтерфейсу користувача у вебдодатку:
 а) оглядова сторінка з поточними метеорологічними параметрами;
 б) сторінка вибору діаграм за датою для перегляду змін параметрів

Висновки. У роботі розглянуто особливості використання технологій Інтернету речей на прикладі створеного автором універсального програмно-апаратного комплексу для вимірювання, розрахунку та реєстрації метеорологічних параметрів, який може бути використаний у різних галузях та переобладнаний необхідними інтерфейсами та/або датчиками. Описано апаратну частину, до якої входять: мікроконтролер ESP32 з інтегрованим мережевим інтерфейсом; давач температури та відносної вологості АНТ10; датчик атмосферного тиску та температури BMP280; модуль з годинником реального часу DS3231; модуль для підключення картки пам'яті формату microSD, на якій зберігаються зібрані станцією дані та файли вебзастосунку. Описано односторінковий додаток як інтерфейс для взаємодії користувача з пристроєм. Він надає можливість змістити обчислювальне навантаження зі сторони сервера (мікроконтролера) на сторону клієнта (веббраузера). Цей тип інтерфейсу може відображатися у веббраузері будь-якого сучасного пристрою, якщо останній підключений до мережі з мікроконтролером.

ЛІТЕРАТУРА

1. Vermesan O., Friess P. Internet of Things: Converging Technologies for Smart Environments and Integrated Ecosystems. River Publishers, 2013. 364 с.
2. Самойленко М.Ю. Принципи застосування технології Інтернет речей у сучасному світі техніки. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Технічні науки*. 2020. Вип. 31 (70). № 6 Частина 1. С. 142–148.
3. Ioannou K. et al. Low-Cost Automatic Weather Stations in the Internet of Things. *Information*. 2021. Vol. 12. P. 146.; *Multidisciplinary Digital Publishing Institute*. 2021. Вип. 12, № 4. С. 146.
4. Santos M.G. dos et al. Internet of Things Architectures: A Comparative Study. *ArXiv*. 2020.
5. Guth J. et al. Comparison of IoT platform architectures: A field study based on a reference architecture. *2016 Cloudification of the Internet of Things (CIoT)*. IEEE, 2016. С. 1–6.
6. Жураковський Б.Ю., Зенів І.О. Технології інтернету речей : навчальний посібник. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2021. 271 с.

7. Arnold L. et al. A Taxonomy of Industrial IoT Platforms' Architectural Features. *Lecture Notes in Information Systems and Organisation*. Springer Science and Business Media Deutschland GmbH. 2021. Вип. 48 LNISO. С. 404–421.
8. Duquennoy S., Grimaud G., Vandewalle J.-J. Smews: Smart and Mobile Embedded Web Server. IMIS 2009 – International Workshop on Innovative Mobile and Internet Services in Ubiquitous Computing. 2009.

M. Lanovskyi. Consideration of IoT technologies usage specifics on the meteorological observation system case study. – Article.

Summary. The article considers the used Internet of Things reference model. The author describes designed hardware of the versatile meteorological parameters recording system and the user web interface.

Key words: Internet of Things, weather station, remote control, edge computing, web application.

УДК 330.341.1:332.1(477):001.891

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2023/38/42>

Н. П. Мельниченко

кандидат технічних наук,

доцент кафедри гірничих машин та обладнання

Криворізький національний університет

м. Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна

ІНФОРМАЦІЙНІ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ТЕХНІЧНІЙ ОСВІТІ

Анотація. Стаття призначена для висвітлення проблем технічної освіти, що виникли у сучасних умовах та роздуми, щодо їх розв'язання.

Ключові слова: технічна освіта, наука, інженер, активізація навчального процесу, інформаційні компетентності.

Становлення нових соціально-економічних і політичних відносин в українському суспільстві зумовили необхідність перегляду вимог до організації та реалізації технічної освіти, оскільки успішність намічених в Україні перетворень великою мірою залежить від того, як відповідають вимогам суспільства набуті знання молодих фахівців. Сьогодні перед вищою школою стоїть завдання побудови системи освіти таким чином щоб підготувати з молоді людини фахівця та закласти в нього розуміння необхідності навчатись, самовдосконалюватись протягом всього життя.

Відмінною рисою кваліфікованого спеціаліста є вміння грамотно та професійно вирішувати поставлені завдання. Для досягнення необхідних результатів основні завдання сучасного науково-технічного прогресу потребують докорінного покращення, на основі інформаційних технологій, фундаментальної та професійної підготовки студентів вузів. У зв'язку із цим важливо досягнути балансу фундаментальної та професійної підготовки з метою досягнення найбільшої ефективності навчального процесу у період підготовки інженерно-технічних працівників

Досягти більш високого рівня знань, також дозволяє впровадження в навчання інженерно-комп'ютерних комунікацій. Тільки вміння працювати з використання комп'ютера не дасть бажаних результатів. Необхідне поєднання використання базових знань та комп'ютерних технологій. Це дозволить розвивати логічне мислення студента, вміння висловлювати свої думки, моделювати ситуацію та знаходити більш ефективні рішення.

Мета статті привернути увагу до проблеми підготовки і фахівців, адаптованих до сучасних умов суспільства та орієнтованих на розвиток економіки України.

В останні роки велику зацікавленість, як спосіб досягнення нової якісної освіти науково – педагогічних працівників, як гуманітарної так і технічної освіти викликає компетентнісний підхід. Він визначає напрямок зміни освітнього процесу та його пріоритети.

В сучасних умовах компетентності, якими повинен володіти здобувач вищої освіти включають у робочі програми дисциплін. Серед них виділяють:

- здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу;
- здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями;
- здатність ефективно спілкуватися з питань, проблем та рішень з інженерним співтовариством і суспільством загалом за допомогою кресленика;
- здатність використовувати в роботі технічну літературу та нормативну документацію;
- здатність застосовувати відповідне комп'ютерне програмне забезпечення для вирішення інженерних завдань;
- здатність застосовувати знання в практичних ситуаціях;
- здатність працювати як самостійно, так і в команді;
- здатність відстежувати розвиток науки і техніки;
- здатність розв'язувати поставлені задачі та приймати відповідні обґрунтовані рішення.

Володіння такими компетенціями можливе лише при достатній фундаментальній базі майбутнього фахівця. До дисциплін, що дають основу інженерних комунікацій відноситься дисципліна «Нарисна геометрія, інженерна та комп'ютерна графіка». Не зважаючи на це проблема викладання в сучасних умовах «Інженерної графіки» носить глобальних характер [1, с. 12].

Однієї із причин є відсутність логічної послідовності у вивченні дисципліни. Вивчення основ проєкціонування включено у програму середньої школи. Фактично часто це носить чисто формальний характер. Тільки 20 відсотків першокурсники вважають, що знання набуті до вступу в вищий навчальний заклад є достатніми для інженерної освіти. Зазвичай це випускники технічних коледжів. Для прикладу в європейських країнах викладання дисципліни носить більш високий рівень. Це пояснюється тим, що першокурсник до вступу у вищий навчальний заклад отримують основу знань, необхідних для подальшого використання їх у розв'язуванні інженерних задач.

Для прикладу першокурсники європейських вищих навчальних закладів мають досвід роботи з персональним комп'ютером, що значно прискорює реалізацію поставлених задач. Студенти вивчають оптичну геометрію, геометричні побудови гвинтових поверхонь та їх зрізи, усі види візуалізації – розділи, що вивчались у вищій школі у шістдесят роках минулого тисячоліття, в той час, як сучасні програми українських вищів на початку освоєння курсу вимушені практично дублюють шкільну програму.

Звичайно не тільки шкільна підготовка впливає на якість інженерної освіти. Велике значення також має зменшення престижу інженерної освіти. У зв'язку з чим у технічні вищі навчальні заклади вступають абітурієнти із не високим рівнем знань.

Ще одна проблема полягає у зменшенні часу на вивчення дисципліни урізних вищих навчальних закладах країни. Аналіз показує, що чим вищий рейтинг навчального закладу тим більше кредитів для вивчення дисципліни. Наприклад, для спеціальності «Електроенергетика, електротехніка та електромеханіка» у провідних навчальних закладах України ця дисципліна відноситься до базових дисциплін за галуззю знань:

Дніпровська політехніка – «Інженерна та комп'ютерна графіка» – 4 кредити;

Львівська політехніка. «Інженерна та комп'ютерна графіка» – 3 кредити

Запорізький національний університет інженерний інститут. «Інженерна графіка» – 5 кредитів. В той самий час в початкових планах деяких державних вищих навчальних закладах дисципліни відсутня навіть у вибіркових. Логічно пов'язати рейтинг вищих навчальних закладів із фундаментальною підготовкою та змістом навчальних планів.

Не слід вважати, що в умовах ревізії систем середньої та вищої освіти в Україні відповідні адміністративної структури об'єктивно оцінять роль графічних дисциплін.

В роботі [1, с. 13] систематизований сучасний стан конфлікту складової розвитку прикладної геометрії та відзначається, що ознаками гарної теорії, а отже і науки в цілому є внутрішня довершеність та зовнішнє впровадження. Перша ознака це внутрішня проблема, а друга – функція надскладної багаторівневої взаємодії певної наукової системи, в якій фундаментальні дисципліни стають заручниками. В середині складної зовнішньої системи щось змінити складно. Зате є можливість перевести технологічну платформу нарисної геометрії та інженерної графіки у сферу впливу комп'ютерних технологій

Навчання та виховання конструктора починається на 1-2 курсах при вивченні графічних дисциплін, що складаються із розділів нарисної геометрії, інженерної та комп'ютерної графіки. Перша із них по суті є математичною дисципліною, друга – інженерною. На жаль існує помилкова думка, щодо нарисної геометрії, яку вважають тільки теоретичною базою для створення креслеників. Для цієї дисципліни характерна та сукупність методів, яка притаманна математичній природі. Наприклад, нарисна геометрія відіграє певну роль у в фізиці, термодинаміці, кристалографії, оптиці, географії, геології, архітектурі та

інше. Роль цих дисциплін чітко визначив один із авторів класичного підручника з нарисної геометрії – «Якщо кресленик являється мовою техніки, то нарисна геометрія являється граматику цієї мови, так як вона навчає нас правильно читати чужі думки та висловлювати свої. Вимоги до інженерно-технічних фахівців з роками не змінюються, а лише збільшуються. Окрім того, що дисципліна спрямована на засвоєння правил виконання, оформлення та читання креслеників різного призначення, розвиток абстрактного мислення і просторової уяви, в сучасних умовах виникає необхідність навчити студента працювати з системами проектування для виконання креслеників та технічної документації.

Аналіз та вивчення досліджень і нормативно-правової літератури з питання про сутність і структуру інформаційної компетентності та роль комп'ютерних технологій в освітньому процесі показує, що вчені вважають важливим застосування у навчально-виховному процесі вищої школи різних педагогічних підходів.

Кожен з таких підходів містить свої принципи, методи і прийоми побудови освітнього процесу, як найбільш відповідні рішення конкретно поставлених педагогічних цілей і завдань [3].

Системне, ефективне формування інформаційно-комунікативної компетенції студентів сьогодні можливе лише за умови використання сучасних інформаційних технологій.

Застосування комп'ютерних технологій навчання дозволяє видозмінювати весь процес викладання, реалізовувати модель орієнтовану на особистість, інтенсифікувати заняття, а головне – удосконалювати самопідготовку студентів.

Безумовно, сучасний комп'ютер та інтерактивне програмно-методичне забезпечення вимагають зміни форми спілкування викладача та студента, перетворюючи навчання на ділове співробітництво, а це посилює мотивацію навчання, призводить до необхідності пошуку нових моделей занять, проведення підсумкового контролю (доповіді, звіти, уміння презентувати отримані результати під час проведення науково-технічних конференцій), підвищує індивідуальність та інтенсивність навчання.

На сьогоднішній час виникає загроза заміни творчого процесу навчання, процесу мислення, моделювання їх за допомогою комп'ютерних технологій. Відбувається спотворення ролі фундаментальних дисциплін для підготовки інженерно-технічних фахівців. Безперечно впровадження інженерно-комп'ютерних технологій в освіту істотно прискорює передачу знань і накопиченого технологічного та соціального досвіду людства не тільки від покоління до покоління, а й від однієї людини до іншої. Але для інженера головною задачею є уміння мислити, творити, приймати самостійні рішення та вміння передавати інформацію за допомогою кресленика. Якраз у цьому питанні дуже важливу роль відіграють інформаційно-комп'ютерні технології, в першу чергу як засіб прискорення викладання інженерної думки на кресленик.

На думку [2] інформаційна компетентність – це якість особистості, яка передбачає наявність знань і вмінь у галузі роботи з інформацією і застосування інформаційно – комп'ютерних технологій та готовність їх для розв'язання інформаційних проблем, для самостійного здобуття знань з інформації.

Відомо, що комп'ютерні технології навчання це сукупність методів, прийомів, способів, засобів створення умов на основі комп'ютерної техніки, засобів телекомунікаційного зв'язку та інтерактивного програмного продукту, що моделюють частину функцій викладача щодо подання, передачі та збору інформації, організації контролю та управління пізнавальною діяльністю.

Важливість та необхідність впровадження комп'ютерних технологій у процес навчання відзначаються ще міжнародними експертами у «Всесвітній доповіді з комунікації та інформації 1999–2000 роки», підготовленій ЮНЕСКО та виданою наприкінці минулого тисячоліття агентством «Бізнес-Прес» [3]. У передмові до доповіді Генеральний директор ЮНЕСКО Федеріко Майор писав, що нові технології мають сприяти «створенню кращого світу, в якому кожна людина отримуватиме користь від досягнень освіти, науки, культури та зв'язку».

Головним фактором, що визначає важливість і доцільність реформування системи освіти є необхідність відповіді на ті основні виклики, які зробив людству XXI століття:

- підвищення якості освіти шляхом її фундаменталізації, інформування студентів про сучасні досягнення науки в більшому обсязі та з більшою швидкістю;
- використовувати електронне навчання та інтегрувати його в освітнє середовище;
- вміти вирішувати інженерні задачі з використанням комп'ютерної графіки;
- ефективно спілкуватися з питань, проблем та рішень з інженерним співтовариством і суспільством загалом за допомогою кресленика;
- найтісніший зв'язок між рівнем добробуту нації, національною безпекою держави та станом освіти, застосуванням інженерних комунікацій;
- забезпечення націленості навчання на нові технології, насамперед, на інженерно комп'ютерні технології;
- забезпечення більшої доступності освіти всім груп населення;

– підвищення творчого підходу до освіти.

Інформаційно-комп'ютерні технології торкаються всіх названих сфер, але, мабуть, найбільш сильний позитивний вплив вони надають на освіту, оскільки «відкривають можливості абсолютно нових методів викладання та навчання».

Основним завданням сучасних інформаційних технологій навчання є розробка інтерактивних середовищ управління процесом пізнавальної діяльності, доступу до сучасних інформаційно-освітніх ресурсів (мультимедіа, підручників, різних баз даних, навчальних сайтів та інших джерел). Впровадження інформаційних технологій в освіту надає можливість створювати системи автоматизованого контролю знань студентів з різних дисциплін, у тому числі інформативних та стало початком революційного перетворення традиційних методів та технологій навчання та всієї галузі освіти. Важливу роль цьому етапі грали комунікаційні технології: телефонні засоби зв'язку, телебачення, космічні комунікації, які переважно застосовувалися під час управління процесом навчання та системах додаткового навчання [4. с. 165].

Прикладом успішної реалізації інформаційних технологій стала поява Internet – глобальної комп'ютерної мережі з її практично необмеженими можливостями збирання та зберігання інформації, передачі її індивідуально кожному користувачеві, що значно спрощує візуалізація отриманої інформації та швидкість передачі. Надзвичайна властивість впровадження цих технологій, крім творчого процесу, є можливість моделювання процесів та швидкого коригування помилок.

Отже, зміна структури освіти спонукає до пошуків нових форм навчання, що відповідають сучасним вимогам які базуються на фундаменті наукових знань та досліджень.

Впровадження інформаційних технологій в освітній процес не може замінити у технічному процесі людину, як генератора ідей та контролю за їх впровадження. Проте використання інформаційних технологій та компетентністний підхід у сучасній освіті буде спонукати до підвищення її якості та дозволить людині успішніше і швидше адаптуватися до навколишнього середовища та соціальних змін, що відбуваються. Це дає кожній людині можливість отримати необхідні знання, як сьогодні так і в майбутньому.

В даний час науково-технічний прогрес реалізується у виробництві методом впровадження комп'ютеризації та автоматизації, для яких необхідна інформаційна культура фахівців адекватна сучасному рівню та перспективам розвитку інформаційних систем та процесів. Індивідуальна та диференційована підготовка студентів на основі комплексної інформаційно-освітньої бази передбачає посилення фундаментальної науково-технічної спрямованості курсів природничо-наукових та загально – технічних дисциплін, освоєння яких неможливе без фундаментальної природничо – наукової бази, а сам вибір цих курсів обумовлений цільовою професійною спрямованістю на спеціальність.

Дуже ефективним способом активізації навчального процесу є проведення ділових ігор. Увага до ділових ігор, дають досвід обговорення проблем та прийняття рішень останні роки зменшилася у зв'язку із недостатністю часу на їх проведення [3, с. 157]. Використання заняття з постановкою проблеми вчить майбутнього фахівця обґрунтовувати свою думку, оперативно приймати рішення, працювати у команді, користуватися довідковою літературою, що дозволить спростити адаптацію молодого фахівця на початку своєї професійної діяльності. Такий спосіб навчання добре зарекомендував себе у провідних вищих навчальних закладах світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Плоский В. О. Стійкість графічних дисциплін у зовнішньому середовищі – методологічна парадигма. *Технічна естетика і дизайн*. Вип. 5. Київ. 2008. С. 11–17.
2. Семко Л.П., Лапінський В.В. Інформаційні компетентності та шляхи їх формування. *Соціально-психологічні технології розвитку особистості* : зб. наук. праць за матеріалами V Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених, аспірантів та студентів. Херсон, 2020. С. 324–327.
3. Гевко І.В., Торубара О.М. Вплив інформаційних компетенцій на підготовку майбутнього фахівця. *Вісник національного педагогічного університету «Ченігівський колегіум» ім. Т.Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки*. Чернівці, 2019. Вип. 1 (157). С. 28–33.
4. В.А. Дворніков, Н.П. Мельниченко, О.В. Шамрай. Методологічні проблеми вивчення фундаментальних та загально-інженерних дисциплін в умовах перебудови технічної освіти. *Гірничий вісник № 103*. Вип. 218. ДВНЗ «Криворізький національний університет». 2018. С. 163–168.

N. Melnichenko. Information competences in technical education. – Article.

Summary. The article is intended to highlight the problems of technical education that have arisen in modern conditions and to reflect on their solution.

Key words: technical education, science, engineer, intensification of the educational process, informational competences.

ЗМІСТ

О. І. Стеценко-Баранова ОРГАНІЗАЦІЙНО-ІНФОРМАЦІЙНА ПІДТРИМКА ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ СТУПЕНЯ ДОКТОРА ФІЛОСОФІЇ У МІЖНАРОДНОМУ ГУМАНІТАРНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ЗА ДОПОМОГОЮ ПОСТІЙНО-ДІЮЧОГО СЕМІНАРУ.....	3
---	---

РОЗДІЛ 1

НАЦІОНАЛЬНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Н. В. Атаманова, Б. А. Поліщук ДЕМОКРАТІЯ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ.....	10
В. І. Деркач РОЗВИТОК І ПЕРСПЕКТИВИ МЕДІАЦІЇ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНОГО ВИРІШЕННЯ СПОРУ.....	14
О. Г. Мурга ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА З ІПОТЕЧНИМ МАЙНОМ.....	19
Б. І. Острянюк РЕАЛІЗАЦІЯ ЗАСАДИ ЗМАГАЛЬНОСТІ СТОРІН КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ.....	23

РОЗДІЛ 2

МЕНЕДЖМЕНТ. ЕКОНОМІКА. ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННА СПРАВА ТА ТУРИЗМ

Д. О. Автенюк РОЛЬ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ В ІТ-БІЗНЕСІ: ВИКЛИКИ ТА РЕЗУЛЬТАТИ.....	30
В. О. Горбаньова ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ.....	34
О. В. Дишкантюк, К. В. Власюк ГОТЕЛЬНИЙ І РЕСТОРАННИЙ БІЗНЕС У ЧАС ВІЙНИ.....	38
Л. В. Прасол, А. С. Захорольська БІНАРНІ ЗАНЯТТЯ ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ.....	47

РОЗДІЛ 3

ФІЛОЛОГІЯ

І. Г. Абрамова ДО ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ НАРОДНОГО ХАРАКТЕРУ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ.....	52
М. П. Величко ДО ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ МІФОЛОГІЧНИХ ОБРАЗІВ У СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ АРАБСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ (НА МАТЕРІЛІ ЗБІРКИ КАЗОК «ТИСЯЧА І ОДНА НІЧ».....	55
М. П. Величко, М. М. Костюк КОНЦЕПТ СКУПІСТЬ У «КНИЗІ СКУПИХ» АЛЬ-ДЖАХІЗА ТА «ГОБСЕК» ОНОРЕ ДЕ БАЛЬЗАКА.....	59
В. Ю. Канна ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИДІЛЕННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ ПОЗИТИВНОЇ ОЦІНКИ.....	63
О. М. Копильна ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ СТРАТЕГІЇ ВІДТВОРЕННЯ ТРАНСФОРМОВАНИХ АЛЮЗІЙ.....	67
З. З. Коржак ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ СУЧАСНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ.....	71

В. І. Кухарєва-Рожко, Г. М. Дядюра МЕТАТЕКСТОВІ ОПЕРАТОРИ В НАУКОВІЙ МОВІ.....	75
Т. В. Шадріна «ЧУЖИЙ СЕРЕД ЧУЖИХ» У П'ЄСІ ДЖОРДЖА РИГИ «ЛИСТ ДО МОГО СИНА».....	79
Т. В. Шкарадюк ПОЛІССЯ Й ВОЛИНЬ У ВІЗІІ ЮЗЕФА КРАШЕВСЬКОГО.....	85

РОЗДІЛ 4
СТОМАТОЛОГІЯ ТА ФАРМАЦІЯ.
МЕДИЦИНА ТА ГРОМАДСЬКЕ ЗДОРОВ'Я

В. О. Малиновський, В. М. Бутченко ОСОБЛИВОСТІ ТЕЧІЇ СКАРЛАТИНИ У ДІТЕЙ.....	90
В. О. Малиновський, К. М. Митрофанова ЗАСТОСУВАННЯ БОТУЛОТОКСИНУ ТИПУ А ПРИ СПАСТИЧНИХ СТАНАХ У НЕВРОЛОГІІ.....	94
Н. О. Нікітіна, В. Н. Кукушкін ВИВЧЕННЯ ВПЛИВУ ОНЛАЙН НАВЧАННЯ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ НА ФІЗИЧНИЙ, ПСИХІЧНИЙ ТА СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ДІТЕЙ.....	98
Л. Г. Петрук, В. Й. Тешук, Н. В. Тешук, О. О. Руських, О. П. Глухих ЗАСТОСУВАННЯ СУБ'ЄКТИВНОЇ АУДИОМЕТРІЇ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ, ЯКІ ОТРИМАЛИ АКУБАРОТРАВМУ В ЗОНІ ПРОВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ.....	102
Г. М. Степанова, А. Р. Макаренко ПРОФІЛАКТИКА НЕБАЖАНОЇ ПІДЛІТКОВОЇ ВАГІТНОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ МЕДИЧНОЇ СЕСТРИ.....	105
О. С. Суслов, О. О. Тарабрін, В. А. Шмундер ПЕРЕВАГИ ПАЦІЄНТ-ДОЗОВАНОЇ ЕПІДУРАЛЬНОЇ АНАЛЬГЕЗІЇ ДЛЯ ПАЦІЄНТІВ ПІСЛЯ ЛАПАРОТОМІЧНОЇ ТОТАЛЬНОЇ ГІСТЕРЕКТОМІЇ У ПІСЛЯОПЕРАЦІЙНОМУ ПЕРІОДІ.....	110
О. О. Тарабрін, Д. Д. Гордовенко, Р. Є. Сухонос ТРОМБОТИЧНІ УСКЛАДНЕННЯ В ПЕРІОПЕРАЦІЙНОМУ ПЕРІОДІ У ПАЦІЄНТІВ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ОПЕРАТИВНИМ ВТРУЧАННЯМ НА СОННИХ АРТЕРІЯХ.....	113
О. О. Тарабрін, Т. О. Максимець РОЛЬ ГЛОБАЛЬНИХ МЕТОДІВ ДІАГНОСТИКИ РОЗЛАДІВ СИСТЕМИ ГЕМОСТАЗУ У ПАЦІЄНТОК З ПІДВИЩЕНИМ ІНДЕКСОМ МАСИ ТІЛА В ПЕРІОПЕРАЦІЙНОМУ ПЕРІОДІ ЛАПАРОСКОПІЧНОЇ МІОМЕКТОМІЇ.....	117
В. Й. Тешук, Н. В. Тешук, О. О. Руських, О. В. Бендяк РАННІ НАСЛІДКИ ЗАКРИТИХ ЧЕРЕПНО-МОЗКОВИХ ТРАВМ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 2022 Р.....	122

РОЗДІЛ 5
ГУМАНІТАРНІ ТА СОЦІАЛЬНІ НАУКИ. ПЕДАГОГІКА ТА ПСИХОЛОГІЯ.
КУЛЬТУРА І МИСТЕЦТВО

Н. М. Глушенюк КРЕАТИВНІСТЬ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ВИЩОЇ ТЕХНІЧНОЇ НАУКИ.....	127
О. В. Горицька ПОЗИТИВНИЙ ІМІДЖ ВИКЛАДАЧА ЯК ПОКАЗНИК ЙОГО ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ.....	130
В. М. Жмака, І. В. Скрипченко ЗАКОНОДАВЧО-ІДЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ РАЙОННИХ ГАЗЕТ (ПОЧ. 30-Х РР. ХХ СТ.).....	134
І. І. Задорожний, А. Т. Ніколаєв, В. Б. Рій АНАЛІЗ ПРИЧИН ПОРАЗКИ ФРАНЦУЗЬКОЇ АРМІЇ У ФРАНКО-РОСІЙСЬКІЙ ВІЙНІ 1812 РОКУ. УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ.....	138

М. А. Калиняк ПРОЄКТНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	143
Н. М. Лесовець ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПРАКТИКО ЗОРІЄНТОВАНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ІНФОРМАЦІЙНО-ДОКУМЕНТОЗНАВЧОЇ ГАЛУЗІ.....	147
Я. В. Лупій, С. А. Даниленко ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ МЕТОДИК ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ У ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ АУДІОВІЗУАЛЬНОЇ СФЕРИ.....	151
В. Ф. Миронюк ГАРМОНІЙНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ПЕДАГОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	159
О. С. Переломова ФІЛОСОФІЯ НАУКОВОГО ДИСКУРСУ.....	164
С. Д. П'язін, М. П. Василенко ГЕНДЕР І СТАТЬ: КОНФЛІКТОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ.....	167
Я. І. Рибалка РОЛЬ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ МАЙБУТНІМИ УЧИТЕЛЯМИ-СЛОВЕСНИКАМИ.....	170
О. І. Ситник ПОЛІТОЛОГІЧНА ДОКТРИНА В. ЛИПИНСЬКОГО: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ.....	174
V. G. Chornobai LEARNING ENGLISH IN AGRICULTURAL UNIVERSITIES (PROBLEMS AND DIFFICULTIES).....	178

РОЗДІЛ 6 ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

І. І. Катериненко ОРГАНІЗАЦІЯ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ З МАТЕМАТИКИ.....	184
М. О. Лановський РОЗГЛЯД ОСОБЛИВОСТЕЙ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ІНТЕРНЕТУ РЕЧЕЙ Н А ПРИКЛАДІ СИСТЕМИ МЕТЕОРОЛОГІЧНИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ.....	189
Н. П. Мельниченко ІНФОРМАЦІЙНІ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ТЕХНІЧНІЙ ОСВІТІ.....	194

Наукове видання

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

ЗБІРНИК

Видається з 2004 року

Випуск 38

Підписано до друку 14.04.2023 р.
Формат 60×84/8. Ум. друк. арк. 23,48.
Тираж 100 прим. Замовлення № 0423/277.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.